Rbl. 2.50

LUISE VAHER

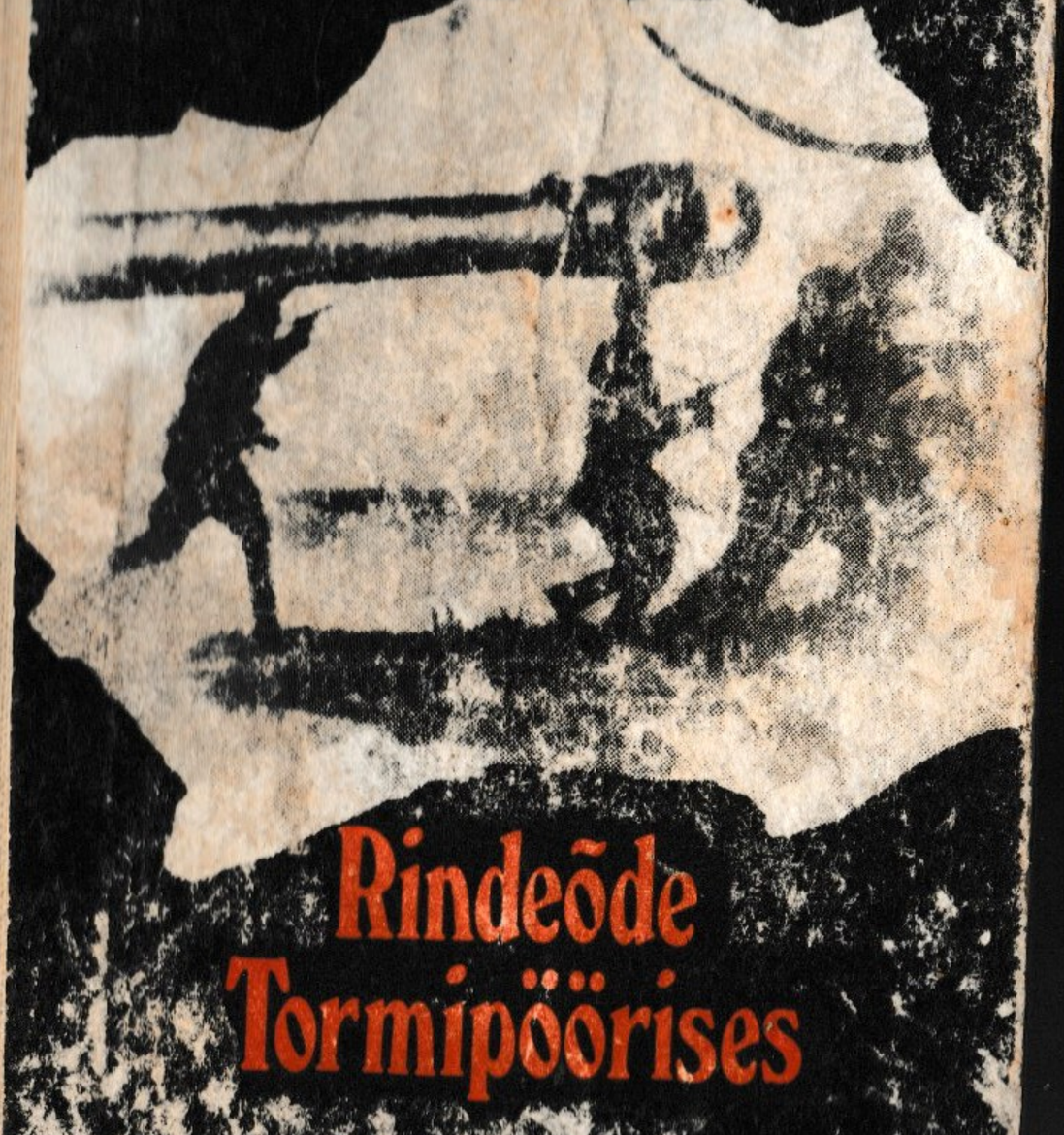

Rindeõde Tormipöörises

Tormipöörises

Romaan

Esimene peatükk

MINU ISAMAJAKENE

1

Juulikuu kallas Hargula maile halastamatult põuda. Külavaheteed keerutasid üles paksu tuhktolmu, et nägemise määris halliks. Kõik pervepealsed viljapõllud kattusid määndava hatuga.

Punaarmee oli taandunud, nõukogude võim vallast lahkunud, sakslased veel kohale jõudmata. Metsavennad võtsid voli enda kätte. Ja alguses näis neid uskumatult palju olevat. Arvati, et nad valgusid Hargula maile põhja poolt, sest seal püsisid Punaarmee üksused ja hävituspataljonlased kindlalt otsa juures ja võsaleegion ei suutnud võimu haarata. Hargulast sai neile midagi baasitaolist, kust tehti sissiretki kaugemale. Nad luurasid teedel, kus liikus taanduva Punaarmee voore, et laskeriistu ja moona soomustada. Talumeestelt võeti väevõimuga toiduaineid.

Inimeste meeled olid ärevile aetud. Isegi need peremehed, kes sakslaste tulekut ootasid nagu hingeõnnistust, hakkasid homset päeva pelgama. Lätimaa kaudu valgus Hargulasse kuuldusi sakslaste esimestest korraldustest. «Kõik, kes käsku ei täida, saab maha lastud!» kõlas julmalt, jubedalt, uskumatult. Kuulda oli, et rahva toitlustamine «säetakse süsteemi», see tähendas toidukaarte. Aga kas ka talurahvale? Keegi ei taibanud selle tähendust. Olgu peale, et toidukraam sõjalise tähtsusega — *kriegswichtig*, aga kui põlduri suutäied üle loetakse, siis ei kõlba see kuhugi... Elada tahtmine ja allesjäämise soov pesitses nii rikka kui ka vaese mehe põuesopis. Ja põllutööle pandi kõva tamp peale, sest mis kokku koristatud, seda on kergem varjata.

Enam kui nädalapäevad ei olnud Hargulas vallavanemat ega oma kohapealset valitsustki. Ajaldasa üürike aeg, kuid sellest hoolimata kadukandev. Üks metsavendade salk, kes end nimetas Hargula valla Omakaitse rühmaks, toimetas kohapeal arreteerimisi. Osa kinnivõetuist küüditi kohe linna

vangimajja, teised topiti vanasse magasiaita edasist saatust ootama. See, kuidas need sapised mehed päris päise päeva ajal möirgasid, ajas inimestele judinad selga. Nad peksid laadaplatsil püssikabadega oimetuks hobulaenutuspunkti juhataja, kes ei jõudnud evakueeruda. Talle pandi süüks, et ta punktile kinnistatud veoloomi ja masinaid kokku oli korjanud. «Sina ei pea himustama oma ligimese hobust... sest õiglane taevaisa ei jäta nuhtlemata...» jutlustas omakaitselaste ülem ja Väino Mäelo mantlipärija Reinhold Järss, politseiohvitser naabermaakonnast, kes oli ligemale aasta Sura suures laanes redutanud. Isegi need, kes olid hobulaenutuspunkti mehe üles andnud ja tema kinnivõtmist parastasid, tundsid kananahka ihul.

Levis kuuldus, nagu tegutseks Järss äkkviha ajel, sest isegi Risti Haamer võbisevat oma edasise saatuse pärast. Aga üksnes väga vähesed teadsid, et tema ise see oligi, kes märkis maha omakaitselaste teerajad. Magnus Haamer Hargulas ja Raul Murel maakonnalinnas.

Neljateistkümnendal juulil nähti asulas esimesi veermahti regulaarvägede voore. Siiani olid läbi tuisanud dessantlaste mootorrattad. Nüüd ilmusid soomusmasinad ja tankid, punase risti autod ja väliköögidki. Kolonne vuhas lühikeste vaheaegade takka. Maapind võppus, asulas majade aknaklaasidki klirisesid. Kolonnid ilmusid Riia maanteelt ja lõikasid Hargula ristil nurka, möödudes maakonnalinnast kauge kaarega. Sihtpunkt paistis neil olevat kas Pihkva või siis Peipsi veert pidi üles ja Narva kaudu Leningradi peale.

Hargula omakaitselased korraldasid Saksa sõduritele uhkeid vastuvõtte. Nad rõõkisid «Heil Hitler!», et kõrid kibedad. Voorid peatusidki veidikeseks ajaks. Hõiskajad kutsuti roomikmasinatele tankistidega vennastuma. Ja kõik, kes said käepigistuse osaliseks, olid nagu kõrvust tõstetud. Sakslastel olid ühes ka piltnikud ning propaganda ja agitatsiooni alal suured asjatundjad. Kuigi aleviku neiud ja noorukid sündmust parajalt kauguselt uudistasid, sattusid nad ajalehepiltidele. Enamikule jäi mõistatuseks, millal neid fotografeeriti. Alguses oldi ülimalt uhkedki, et hiljem aga, ajavoolus, kõike maapõhja manada. Siis oldi võõrsil, kodumaatud. Kuid see kõik seisis alles aimamatus kauguses ja neljakümne esimese aasta südasuvel sai Hargula alevik kohaks, kust paljud poisipõlvest väljakasvamata mehehakatised astusid vabatahtlikena Omakaitsesse. Nägusaid neide pakkus end abiteenistusse, alates haigepõetajatest ja lõpetades ümmardajatega sakslaste söögimajades või erakorterites.

Tol päeval sai Järss kätte selle kindluse, millest tal siiani vajaka jäi. Vallamaja aknad löödi pärani. Läks lahti rõõmupeoks. Sa mu meie ja kuidas veel! Reinhold tagus pudelitelt korke. Hoogusattunud hääled hõiskasid isamaalikke leibkantusi. Siis otsustati maha pidada ka üks õige paraad. Rühm rivistus vallamaja ette sini-must-valge heiskamisele. Magnus Haamer, kes siiani avalikkuse näole ei olnud andnud, tõttas paraadi vastu võtma ja kõnet pidama. Pealtvaatajatestki ei olnud puudust, laul ju meelitab alati rahvast kokku kaema, mis siis jälle lahti läheb. Aga just tol silmapilgul, kui lipp tõusis vardasse, vuhvatas läbi Hargula õhuruumi terve jagu «Luftwaffe» pommitajaid. Järss rikkus paraadi pühalikkust ja käratas käskluse: «Taevasse vaat!» Kus tal seal enam aega oli Haameri solvumist märgata. Reinhold venitas oma kaelasooned nii pingule, et krässus juustega pea paistis nagu varda otsa torgatud nups. Ta näolt peegeldus õnnis lendutõusmise tuhin, et kõrgelt pilvepiirilt parastada punase Leningradi maa pealt ärapühkimist. Tol päeval vaevas ja väntsutas teda sõjasündmuste veniv tempo. Raul Murel oli kuulutanud, et hiljemalt kümnendal sõjapäeval astub Moskvas ametisse uus saksameelne valitsus, kes kohe alla annab ja rahu sõlmib. Aga Saksa raadio kuulutas idakampaania kuuest kuni kaheksast nädalast, et vähemalt kartulinoppimise ajaks aegsasti valmis olla. Järsi arvates oleks pidanud pool sõda sealmaal olema, aga isegi Eestimaa põhjapoolsed maakonnad pidasid vastu nagu mõned punased bastionid. Tähtpäevade ähmasus tekitas temas rahutuse. Endise konstaablina oli Järss harjunud kõike sedagi teadma, millest tavalised kodanikud haruharva aimu said. Nüüd aga — vahi lakke ja maiguta suud.

Jäänud Haameriga hetkeks omavahele, proovis ta teda kohe usutleda:

«Ma olen kindlalt veendunud, et Balti provintsid on Suur-Saksamaa seaduslik pärusosa. Nad viibisid siin seitsesada aastat ja sel on oma seaduslik tähendus. Maailma peab õigus valitsema. Selleta ei ole korda,» heietas Reinhold. «See on põhjus, miks nad ei ole juba otsaga Tallinnas. Selge see, et hoidutakse asjatutest purustustest...» Ega need olnud ta siirad mõtted. Järsis elas tugev iseseisvuseihk. Eesti vabariik oli ta jääv paleus. Mõjukate meeste silma alla sattudes püüdis ta aga alati suu nende järgi seada. Kes siis ei teadnud Risti Haameri täisverd vapslust!

Haamer oli paraadi pühalikkuse rikkumise pärast äärmiselt turris. Sellele lisaks oli tema majapidajanna ette kandnud,

et Järsi ennekuulmatu tiirasus tekitavat vallarahva seas palju paksu verd. Magnus juhtiski jutu pilgult teisele joonele. Ta otsustas selle vääniku käsile võtta, kui vaja, siis valjad pähe tõmmata.

«Olge head ja öelge, kelle korraldusel te vaestemaja asukad varjupaigast välja tõstsite? Kes teil lubas lauavabriku tüdrukuid kinni nabida ja vaestemajja luku taha toppida?»

See oli Järsile nagu tohlakas vastu pead, ja ta kartis teist. Ta ise ei olnud ei tiirane ega valimatu. Tal oli tütarlaps, kes teda armastas ja kes tallegi meeldis. Aga alluvate ja kaasvõitlejate tempudele vaatas ta läbi sõrmede. Poisid olid väljaelamise kuhjaga ära teeninud, olgu neil oma eluröövm, mõtles Haameri ootamatust ägedusest üllatunud Järss.

«Ei tea! Esimest korda kuulen,» kinnitas ta pühalikult.

Haamer ei võtnud vastuajamist kuulmakski:

«Et need vuhvad sealt kaoksid! Santidele annate nende lavatsid kõige kiiremas korras tagasi!» käratas ta. Kõrgi vanahärra närvid ei olnud enam need mis endistel aegadel. Aasta jooksul üleelatu andis end järjest tugevamini tunda. Viimne kui tühiasi puutus nüüd Haamerile ette. Silmitsedes vallamaja kantselei põrandat, kirtsutas ta nina ega suutnud vaikida: «Te olete ametiruumi üheks kuradima urkaks sitanud. Oled maas... Ise noored mehed, aga ei viitsi väljas käia, vaid tarvitate pange... Hais matab hinge. Saatke kohe keegi siia kasimat! Korterisse kolige koolimajja. Ja kirjutage endale kõrva taha, et kõik eesti mehed peavad puhtust pidama!»

2

Jätnud Järsi sinnapaika, taandus Haamer vallavanema kabinetti. Sealt helistas ta linna, tal tekkis painav vajadus Rauliga kõnelda. Et maakonnavalitsuses valitses tol päeval erakordne elevus, seda Magnus juba teadis. Nad ootasid sakslasest piirkonnajuhi esimest visiiti. Aga Haamer oli saanud kindlate allikate kaudu sõnumi, et üks esindaja oligi juba kohal käinud ja Rauliga pikad jutud maha ajanud. Kes see oli? Millised olid ta volitused? Miks Raul nii erakordse asja oma teada jättis? Haameri sealolek jätnuks vahest tugevama mulje.

Nädal tagasi, kui nad pikalt ja üksipulgi vaagisid maakonna tuleviku küsimusi, pakkus Magnus Raulile koostööd, mis tänulikult vastu võeti. Haameril olid tallel paljud kasu-

likud kogemused Saksamaaga kauplemise alal. Need läksid nüüd täie ette. Sihiks seati maakonna majandusliku võimsuse oma kätte koondamine. Esimesed sammud õnnestusidki. Mahajäetud bensiinile ja õlile käpa pealepanemine tähendas juba midagi. Siis aga kargas Raul välja oma ideega. Jumala eest, nagu mätta otsa roninud konn! «Võta vastu maavanema koht! Minu volitused lubavad mul sind kohe ajutiseks kohusetäitjaks määrata,» käis ta tungivalt peale. Magnus ei ihanud niisugust au. Kes on üks sõjapäevade maavanem? Nöörist tõmmatav jooksupoiss. Ta ei armastanud kandu kokku lüüa ja kummardusi teha. Magnus pidas end ainukeseks meheks lõunapoolsetes maakondades, kes on võimeline tulevase «Ühendatud Liha- ja Piimatööstuse» etteotsa astuma. Poole osas oli ta ju nagunii taas seaduslik peremees. Aga edasiseks olid tal ulatuslikud plaanid. Uued suure toodanguvõimsusega nuumakorpused Toomemäe pervele. Kas nüüd või ei iialgi... Ta sõelus kõiki võimalikke variante ja põles seesmisest kärsitusest.

Maavalitsuse kommutaatorineiu teatas kahetsusega, et SS-šeff härra Murel ei viibi majas. Mis kuramuse SS-šeff? Sellist tiitlit kuulis Magnus esimest korda. Sakslased olid aunimetustele maiad. Nüüd siis Raul ka... Haamer muhatas kergelt. «Peaks õige ise ka «finantsnõuniku» kasutusele võtma,» mõlgutas ta. Eks näis... Ta oli lubanud leida Hargulasse vallavanema ja Magnus vaagis nüüd võimalikke kandidaate. Haamer sirgeldas paberile nimesid, kaaludes poolt ja vastuväiteid.

Uksele koputati. Taas Järssi nähes muutis Magnus oma ilme veidi sõbralikumaks.

«Tuvikene on tagasi,» raporteeris Reinhold. «Ta tõlvab oja veeres oma hamet ja aluspükse. Kas käsite kohe ära tuua või õhtuni oodata? Silma hoian peal, ega ta mul putket ei tee.» Järss toetas käe koldikotile ja ootas kiitust.

Magnus Haamer üllatus. Ta tunded läksid natuke segi ja nõudsid sorteerimist, et õiget joont paika panna.

«Ei!» ütles ta Järsi silmapööritamist tähele panemata jättes.

Magnusel ei olnud kombeks oma korraldusi põhjendada või võmmi ees end õigustada. See veel puuduks! Ella õigeaegsest hoiatusest oli olenenud tema elusaatus, sest vastasel korral... Sellele ei tahtnud ta enam mõelda, mis oleks juhtunud vastasel juhul. Selge see, et Helenurme libekeelne kablakas ei vadinud Ristile hoiatama oma mõistuse ajel, vaid «Nonehhi» näpunäitel. Tuvikene oli uskumatult truu. Ta oli totruseni aus. Iga teine oleks piimarahade ja võikilode küljest oma sukasäärde nühkinud, nonehhitaja rehkendas sendidki pooleks. Aeline oli jaamas vaatamas hobuste ešeloni laadimist. Ta nägi ise, kuidas Tuvikest koheldi. Niisugune Taniel kulus praegu marjaks. Magnus pidas plaani, kuidas teda tulusalt kasutada. Ta peas liikusid mitmed mõtted. Siis hõikas ta Järsi ukselt tagasi ja andis korralduse:

«Võtke minu hobune ja saatke kohe keegi korralikumatest meestest Helenurmele. Teatage härra Tuvikesele, et ma palun teda vallamajja!»

Taniel Tuvikene silmitses kohkunult meest, kes tema ees oma kalifeedes kintse hargitas. Risti sõiduriista ja hobust ta tundis, aga kust oli pärit selline irvsuine kutsar? Ah et va Magnus saatis küüdimehe järele ja palub vallamajja. Miks sinna? Seesugune käsitamatu auavaldus tegi Tanieli hinge rahutuks. Südant vajutas puudaraskune pomm. Ta pani tähele, et teda silmitseti uurivalt. Vaevalt sai ta selja pööranud, et eesmisi nööpe korralikumalt kinni kohendada, kui kõrvad kuulsid naerumökitust. Issand halasta, ega Magnus ometi suvatse teda oma saksavankriga türmi trepi ette küütida? Noneh? Ei ikka! Ennasttäis suursaks ei salliks oma troskale tapivankri kurja kuulsust. Taniel sai jagu kohmakast hirmust. Ta surus maha kartuse. Ikka edasi, tulgu mis tuleb! Reis Venemaale ja sealt tagasi avas ta silmad nägemaks, kui alandav oli olnud Magnuse lõa otsas tolknemine. See, kuhu Ilmar ta tõmbas, tundus esialgselt kah sinnapaika jätmise värk. Aga koduteed vantsides muutusid Tuvikese mõtted. Temas tärkas tung selles kuradima ropus sõjas midagi toekamat korda saata. Magnuse vastu ja selle heaks, et Ilmar pääseks kodumaile tagasi.

Tuvikene mängis sandaalid jalga ja kinnitas rihmaga keskkeha. Ta märkas, et kutsar oli aupaklik. Sellepärast julgeski ta ohjad haarata ja ise juhtima asuda.

«Tervitus! Kõige ilusam eesti tervitus sulle!» hüüdis Magnus kätt küünitades.

«Noneh?» pobises Taniel terekätt vaevu puudutades.

«Võta platsi! Mul on tõsine heameel!» Magnus tõusis püsti, tuli ümber kirjutuslaua nurga ja surus Tanieli pehmesse tugitooli, kus siiani olid istunud vaid tähtsad isikud. «Sa olid põrguhauas, tallasid surmaga surma maha ja said tagasi. Soovin kogu südamest õnne! Jutusta kõigest. Ma kuulan sind.»

«Ah et kõnelda või? Hobused laaditi sealpool Pihkvat

maha, sõjaväelased olid vastas. Pooljaama nime me teada ei saanudki, sildid puha puruks pekstud. Meid prooviti Siberi rongi toppida, aga raudteemehed tundsid asja ja mõistsid varvast visata. Ma haakisin enda neile sappa. Võrust keerasid teised otsa Tartu peale ja mina panin konts ning varvas oma koju kotile. Punaväge enam kusagil ei olnud, sakslasi nägime paaril korral, aga eemalt. Jaamades omad eesti velled, dokumente ei küsitud kordagi. Puh! Võhma pigistas välja,» lõpetas ta väsinult.

«Mis sa arvad valla asjaajaja ametikohast?» küsis Haamer ootamatult.

Taniel tõstis jahmunud pilgu:

«Noneh, mis minul arvata,» tähendas ta. «Eks see nõua kirjaoskamist.»

«Ma mõtlesin sind!»

«Mind või?» kohkus Tuvikene, sest ta ei uskunud oma kõrvu.

«Sind! Hargula valla kantseleisse asju ajama.»

Selline ettepanek oli rohkem kui üllatav. Tanieli meeltes mõlkusid Ilmari tungivad soovitused ja õpetused. «...Ela väga ettevaatlikult ja targu. Haameriga pead ladusalt läbi saama. Samal ajal pea Jõgiste ja Toomega mõõdukat vahemaad. Ole igas tükis endine, kuid hoopis teine. Siis on sinust kasu sulle endale ja ettevõtmisele, mida me teenime...» Mõned piinavad minutid vaevas teda kange tahtmine Haamer oma ettepanekuga kuradile saata. Kuid ta sai kohe aru oma vihahullusest ja ei poetanud poolt silpigi tolle mehe vastu, keda ta vihkas ja kes seadis end jällegi keelama ja käsutama.

Haamer, kes oli harjunud, et otsustav sõna kuulub temale, luges küsimuse otsustatuks. Ta hakkas esimesi juhtnööre ja korraldusi jagama.

Siiski tõstis Taniel natuke häält. Ta vabandas, et tal pole kohe praegu võimalik vallamaja kantseleis laua taha istuda. Kuluks ära kaks või kolm päeva koduste asjade korraldamiseks. Nii ilmatu aeg võõrsil oldud, terve elamine laokile jäänud, ega siis nii ka ei saa.

Magnus tõstis käe. See tähendas — pole võimalik.

«Su naisterahvale sokutasin ma väikese otsa,» teatas ta. «Juut Mahoni pesukoja. Tal on ärivaimu. Hakaku pihta. Praegu põetab Ella Mäelo prouat, kes on oma leinas päris arust ära. Valla toimetustega seisab nii suur pakk taga, et linnasõidule ei saa aega raisata. Ega sa järsku ei tea, kas arhiivis peaks leiduma vallavolinike nimekirja? Mul oleks seda hädasti vaja.»

Taniel vuristas nimed peast ette.

«Kuradi haruldase mäluga mees oled,» kadestas Haamer. «Mis inimene see Ferdinand Lohk sealt Metspura külast on? Mis vallarahvas tast arvab?»

«Tema Ööpiku talus on elekter elumajas ja laudas, klaver saalitoas.»

Magnus noogutas tunnustavalt, tõmbas Lohu nimele joone alla, kuid maalis siiski küsimärgi lõppu.

Metsapura asus Hargula kirdesopis, metsade rüpes, keskusest tubli kümne kilomeetri kaugusel. Sealsetest peremeestest oli Ferdinand Lohk ainus, kes lõi sutike kaasa valla seltskonnaelus. Ta naine Leida oli mehest mõnevõrra ärksam. Magnus oli vana kadunud Lohuga kooku vedanud ja mitut puhku maha laitnud mõtte valida noor Lohk piimaühistu juhatusse. Metsakuningas, nagu vanem Lohk end ise hüüdis, ostis kusagilt oksjonilt vana aurukatla koos logiseva garnituuriga. Ta putitas vraki üles ja peksis tagamaadel vilja, nüsides Haameri kindlat kopikat. Kord küsis Haamer vanalt Lohult vekslile žiirot. Metsakuningas näitas trääsa ja pakkus sada marka vaesuse toetuseks. Ööpiku praegune noorperemees oli osalt isasse, aga teiselt poolt ka maailma tuuli nuusutanud. Ühest oli Magnusel alati kahju olnud, nimelt sellest, et ihne vanamees ei võimaldanud ainsale pojale ülikooliharidust. Korporatsioonides taoti mehikesed meesteks. Ferdinandist oleks võinud saada põllumeeste liider. Kõrgem põllutöökool ja pikk praktikaaeg Taanimaal olid kõvad asjad küll, kuid silmaringi laiusest jäi ikkagi vajaka. Haamerile meenus, et ta oli olnud isegi Ferdinandi vallavolikogusse valimise vastu, sest teda ei jõutud Isamaaliitu tõmmata ja tal jätkus rahumeelset ülbust korjanduslehti tühjalt tagasi saata. Kitsidus oli eesti talumehe põline viga. Nad pelgasid riski rohkem kui kuradit. Sellepärast võis eesti soost suurettevõtjaid sõrmedel üles lugeda. Lohu elektrit ja klaverit ei pidanud ta teab kui suurteks asjadeks. Paraku huvitas Haamerit miski muu. Ferdinandil oli õnneks läinud see, et Nõukogude maareform ei teinud teda kerjuseks. Igatahes kavalust tal oli ja noorest Lohust võis saada kasu õige juhendaja käpa all, mõtles Haamer.

«On su jalgratas korras?» küsis ta Tuvikeselt ega oodanud vastust, vaid hakkas kohe juhtnööre laduma: «Vastasel juhul küsid sõiduriista minu virtinalt. Sa käid ära Metspural ja kutsud Lohu vallamajja. Võimalikult kohe! Eestimaa elab üle otsustavat tundi. Me peame tegutsema.»

Ööpiku köögis ajas Tuvikene imestusest silmad pungi. See juba oli midagi! Suurust kolme keskmise talukööki jagu. Kõrge ja valge teine nagu kiriku käärkamber. Pliit oli laotud ruumi keskele. Talitama pääses mõlemalt poolt. Punaroheline kiviparkettpõrand helkis justkui paruni jahilossi saal. Isegi veekraane oli topelt. Ühe all valendas fajansist valamu, teise kaudu jooksis puhas vesi otse katlasse. Perenaine Leida, kes tõstis piimapõrsaste törlönti emailpangedesse, jäi Tanieli tunnistama. Ta raputas imestunult pead.

«Ma ei usu oma silmi! Sa pidid ju loojakarjas olema? Kas kommunistid saatsid su tagasi meie hobuste eest raha tooma?» küsis ta vaenulikult.

«Ei nad saatnud midagi!»

Leida käsutas:

«Mine toeta ennast sinna akna alla toolile ja oota natuke. Ma lippan oma põssakesi putitama. Emis tõi kaheksateistkümmend tükki. Tal ju on imemist omajagu, aga ikka peab juurde andma.» Perenaine oligi mõne minuti möödudes tagasi, viskas käigult töökitli varna ja muutus rõõsaks talunaiseks, kellel on parasjagu koolitatust. Ööpiku perenaise heledad lendlevad juuksed kaardusid kenasti soengusse, ta suvekleidi väljalõige näitas pesu pitse.

«Hakka nüüd kõnelema, kui sa ei taha, et uudishimu mu tapaks. Me pole siit metsast nädalapäevad välja saanud. Ise töötame piima võiks. Meil ju suur koorelahutaja ja hea mütt. Räägi, kes veel tagasi tulid? Ega järsku Risti Estril ei läinud õnneks? Küll see oleks mulle meeldinud!»

Taniel raputas nukralt pead.

«Miks sa nii kuramuse kidakeelne oled?» sõitles Leida. «Kuule, ega nad seal su keelt sõlme ei sidunud? Kas sa pelgad hobuste võtmise pärast? Üles poome su nagunii! Kergendaksid vähemalt südant, va koonlata kedervars.» Üle Leida näo valgus järsku vari, ta uuris umbusklikult: «Sul on niisugune kahtlane nägu peas. Võib-olla otsid redukohta? Metsavendi ma toitsin. Nüüd siis hakka sind varjama! No on ajad meie armsal isamaal! Kas süüa tahad? Mul on värskekapsasupp lambalihaga.» Ja vastust ootamata kiirustas Leida lauda katma. Ta lõikas leiba ja kallas piima.

«Mul ei ole mingisugust redukohta vaja,» teatas Tuvikene sellerist ja tillist lõhnavat leent helpides. «Sa lased nagu kuuliprits. Sulle ei saa ju vahele kõnelda. Alati, kui sa meiereissegi tulid, võttis sinu hääl mootoritest üle. Noneh!»

«Hea küll! Seda oled sa mulle mitu korda nina peale visanud. Ma olen vait. Aga sina seleta, mismoodi Venemaa välja nägi? Kas nad tapsid seal oma kommunistid viimseni maha ja hosiannatasid sakslastele?»

Tanielile ei meeldinud Leida häuskav toon. Ta seletas ülitõsiselt:

«Käis üks päratu põgenemine. Karju aeti minema. Inimesed rippusid rongiuste küljes, ronisid vagunikatustele...»

«*In der Nacht um achten Juli* olevat Pihkvas sakslaste auks suurt rõõmupidu peetud?»

«Peeti sul jah! Sildu lasti õhku. Linn põles nagu küünal. Kust sa oma plära võtad? Ise kuulutasid, et ei ole nädalapäevad asulasse saanud.»

«*Aus dem Führers Hauptquartier. Das Oberkommando der Wehrmacht gibt bekannt.* Me kuulame hoolega *Deutsche Nachrichten*'eid.» Ta üritas taldrikut teistkordselt täita.

Taniel vidutas silmi ja tegi tõrjuva liigutuse:

«Ma juba vitsutasin täna varahommikul kõva opmani keretäie. Mu naisterahval oli söök lauale säetud, saunamõsugi ootele pandud. Ega keskkeha või ära katkestada.»

«Täna alles saidki koju ja juba võhlad ringi?»

«Magnus Haamer saatis Ferdinandile sõna tooma. Vallamajja nõutakse.»

«Mis temal mu Värdiga asja?»

«Ta on volikogu liige. Nagu ma aru sain, tahetakse vist volikogu istungit pidada.»

Peremees oli tavatut külalist märganud, hobustele söömavahe teinud ja riputas higist ligedad riided nöörile tahenema. Ta keeras kaevuveerse duši jooksma, puristas nüüd nagu noor hobune vihma käes. Tuppa tatsas ta trussikute väel, kodukootud käterätik õlgadel, nahk veepiiskadest helmendav. Ferdinandi tõmmu sitkesooneline keha pakatas kolmekümnendais talumehe rammust. Pleekinud ripsmete vahelt kiikasid aga kõiki ja kõike kahtlustavad silmad.

Leida teatas parinal:

«Haamer valitsevat juba valda. Taniel saadetud sulle järele. Tahetavat volikogu koosolekut pidada.» Ta ärritus üha ja läks endast päris välja: «Niisugusel ajal nagu praegune pole kuigi tark tegu Haameri kambameheks hakata. Mina arvan... Ma mõtlen, et...»

Peremees ei võtnud naise kõrgeid toone kuulmaks, vaid õngitses tirinast suupärasemaid lihatükke. Ta silmitses Tanieli umbusklikult, Venemaa-sõidu kohta küsimusi esitades.

Taldrik tühi, kummutas ta piimakruusi põhjani ja pöördus alles siis perenaise poole.

«Pane hobune ette! Asulas on vaja ära käia, vähemalt meierei kohta järgi uurida. Astun ka vallamajja sisse, vaatama, kas *Neuordnung*'i ots on juba meie mail,» otsustas Lohk. Maareformi ajal oli ta olnud murest meeletu, kaotusvalust lohutamatu, aga see läks ruttu üle. Kolmkümmend ja pool hektarit, mis talle jäeti, oli just paras tükk oma perega pidamiseks. Nüüd hellitas Lohk lootust, et kaheteistkümne hektari ja kahe lehma eest määratakse mingi mõistlik tasendusmaks. Aga tagasi ta midagi ei soovinudki. Üheaegselt vaevas Ferdinand Lohku hirm, et sakslane lööb kõik segi ja teeb mõisad tagasi. Sellepärast oli vallamajja kutse talle teretulnud, sest omaenda algatusel poleks ta Haameri juurde jalga tõstnud. Tema meelest oli Risti suursaks saksik kaikamees, vaps, loomade ülesostja, vekslite protestija ja mis kõik veel, välja arvatud põllumees. Tol päeval oli Lohk väetanud oma karjakopleid. Metsakülas, suure laane rüpes valitses seletamatu rahu, valmiva rukki lõhn võistles metsavaikude üliküllusega. Ta sundis hobust sõrgile, otsekui sooviga varuks võtta suurimat varandust — iseseisva põllumehe õnneõndsust. Kella kuue paiku hommikul vajusid üle Sura laane surmalastist rammusad pommitajad. Ega need ei olnud lustisõidul. Kui Lohk sellele mõtles, kees temas viha. Hoolimata oma kommunismivaenulikkusest sõimas ta Saksa lennumasinaid marus raisakullideks ja soovis, et nad oma tiivad murraksid.

Sedaaegu, kuni peremees ülikonda selga tõmbas, oli perenaisel kaarik treppi aetud. Ta ulatas Ferdinandile ohjad. Taniel kutsus Lohu kõrvale väikeseks meestevaheliseks jutuks.

«Kuule,» palus ta. «Tõuka Risti härrale ette, et mu ratta kumm läks puruks, jäin metsavahele parandama. Sõtkun siit õige linna oma naisterahvast kaema. Ära oota, et ta küsiks, nimeta ise...» Mõlemad naeratasid teineteist mõistes.

«Miks ka mitte,» muigas Ferdinand, lõbus tunne rinna all, et saab Magnust setupaljuke alt tõmmata.

Haamer võttis Lohu vastu ülevas meeleolus. Ta rõhutas sõbralikkust, andes mõista poolehoidu.

«Kiitkem Loojat, et ta meie elu hoidis!» tähendas Magnus.

«Jumal on nüüd sakslane,» kaksas Lohk vastu poolnaljatamisi. «Korra nad siin juba oma usku levitasid, kindlasti alustavad jälle. Esimesel puhul järgnes eestlastele seitsmesajaaastane orjaaeg. Nüüd on tuhandeaastase riigi loosung

üleval. Võib-olla tähendab see meie maarahvale tuhandeaastast orjaööd?»

Haamer põrises küll natuke, aga ei saanud pahaseks, vaid alustas juttu sellest, millise järjekindlusega Saksa rahvussotsialism kaotab maailmast ebavõrdsuse, ülekohtu, vaesuse, rumaluse, laiskuse ja mis veel kõik. Ta ei koonerdanud ülivõrretega.

Lohk ei poetanud sõnakestki vahele. Magnuse sõnaohtrus polnud talle mingi uudis. See oli saksakeelsetest propagandasaadetest kuuldud lugulaul.

Kontori aknast möödusid omakaitselased ja Ferdinand jälgis silmadega «Mehemeelt» jorisevat rongkäiku. Ta rahulolematu näoilme ei varjanud, mis ta mõtleb niisugusest viinaauru all lällamisest päise päeva ajal. Vaikinud natuke, tõstis ta silmad ja küsis:

«Nagu ma aru sain, kutsusite mu koosolekule? Kas jõudsin vara või jäin hiljaks?»

Magnus nõksutas kaela, liigutas käega kirjapressi.

«Palusin teid siia omavahelisele nõupidamisele,» selgitas ta. «Te olete vallavolinik.»

«Olin, aga enam ju ei ole.»

«Kui olite, siis ka olete! Kommunistlik hirmuperiood ei loe! Volituste aeg pole lõppenud. Ühesõnaga, on vaja kiiresti vallavanemat. Nagu olen kuulnud, valdate te ladusalt ka saksa keelt?»

«Aga miks mitte teie ise?»

Hüüatus vallandus iseeneslikult ja Lohk taipas kohe, et oli veidi viltu läinud, kuid midagi polnud parata. Haameri huul kerkis, ilme muutus uduseks. Aga aastaid erakondadepoliitikaga tegelnud mehena mõistis ta ka allpoolvöö lööke analüüsida. Ühe metsanurga poolharitlase silmis oli vallavanem valla suurkuju, oletas ta. Magnus roosatas tänutäheks tunnustuse eest, aga asus kohe olukorda selgitama:

«Uus põlvkond peab lavale astuma. Meil peavad olema omad eesti rahvusest juhid. Poliitikat kui kunstide kunsti tuleb õppida noores eas. Iga väikerahva liige peab olema ka poliitikategelane. Sellest peale, kui eesti mehed hakkasid poliitikaga tegelema, tõusime etnilisest grupist rahvuseks, kellega arvestas isegi niisugune puruvanake nagu kadunud Rahvaste Liit. Mina olen isamaale oma osa andnud. Nüüd on käes teie aeg. Toetan nõuannetega, aitan sõlmküsimustele soodsaid lahendusi leida. See meid päästev sõda ei kesta kuigi pikalt. Saksa rahvussotsialistid on niisugused mehed, kes

sõnu tuulde ei loobi. Asuge kohe ametisse! Mina ise soovitan teid.»

«Kas tõesti?» naeratas Lohk, kuid alustas samas põiklemist: «Teie ettepanek tuli mulle ootamatult. Lõite mu päris segaseks. Mis see tühi saksa keele oskus loeb! Kui aus olla, ei ole ma oma seltskonnategelase võimetest kuigi suures arvamises. Minu ala on «...käi, Küüt ja Punu, vagu...»»

«Töö õpetab, aeg karastab!»

Aknatagune maantee muutus jälle kärarikkaks. Tuppagi kostis näägutavaid sõimusõnu. Viidi vangivõetuid. Kaks rebitud rõivais naist sammusid ees, kolm püssimeest nende kannul. Järssi polnud näha, aga ta hääl utsitas kusagilt ligilähedusest. Õnnetuseks tundis Lohk mõlemat neidu nägupidi. Sellepärast ei soovinud ta oma vastumeelsust varjata.

«Miks nad arreteeriti?» küsis ta Haamerilt. «Mõlemad tantsisid pritsimeeste rahvatantsurühmas ja laulsid luterlaste kirikukooris.»

«Mul ei ole aimu, sest mina ometi sellega ei tegele,» kinnitas Magnus võrdlemisi vastumeelselt. «Kes võib teada? Võib-olla õhutasid lihtsameelseid talulapsi komsomoli astuma?! Küll uurijad uurivad ja kohus arutab ning langetab õiglase otsuse. Ühte võin ma teile puhtast südamest kinnitada, et õiged saavad õigeks, aga kõverad on ise süüdi, et koogud tuleb kanda. Seaduslikkus läks meil vahepeal nii käest ära, et heaga ei saa praegu korda majja tagasi.» Magnusel oli ebamugav. Ta ei kartnud, et Lohk võtaks nähtut liiga südamesse või peaks koguni ebaõiglaseks. Sellest hoolimata sõimas ta mõttes jälle Järssi molkuseks ja otsustas tema pärast Rauli sakutada. Leidis tüübi, keda pilpa peal hoida! Teinud käega tõrjuva liigutuse, muutus Haamer asjalikuks ja pöördus Lohu poole: «Ma eeldan, et vannutame teid juba homme ametisse. Nõus?»

Nüüd vehkis Lohk kogu väest vastu:

«Nii ülepeakaela ma küll ei saa. Kes teeb mu talutööd?»

«Palkate kiiresti hea sulase!»

«Juhatage mulle keegi, kes traktoril töötada oskab! Sest mul on ainult üks tööhobune. Nädal kulub kodus ära. Ja sedagi oleks vähe.»

«Siinne töö ei kannata. Kaalul on valla hea käekäik. Mõelge sellele.»

«Mõtlen, mõtlen! Aga talutööle ei saa käega visata. Põld annab mu perele ülalpidamist.»

Lohul kulus meiereis ja poe tagatoas hulk aega. Ta kohtas paljusid tuttavaid talupidajaid ja jutud venisid, ei tahtnud

lõppeda. Eks nende kõigi homne päev oli sombune et hoidku. Omakaitselaste määratsemine jättis keskmikest talumehed võrdlemisi ükskõikseks; ei mu tsiga, ei mu rüga! Ei puudunud isegi parastajad: kas tunnete, sunnikud! Mida te otsisite, selle saate kuhjaga kätte. Mõni üksik mees siiski raputas jälestades pead: hammas hamba vastu jätab mõlemad pooled hammasteta. Ferdinandile käidi tungivalt peale, et ta ameti vastu võtaks, kuni ta lõpuks lubaski seda teha.

Päike käis juba karja kojuhõikamise aega ja hobusel ammuilma kaerakott tühjaks nositud, kui Lohk viimaks ohjad pihku kahmas. Ta kohkus väga, et oli enda unustanud nii pikka päeva pidama, ja kukkus kiirustama. Kodu olnuks nagu lind, kes eest ära lendab. Et talvetila oli põua tõttu kuiv, otsustas ta läbi soo sõita, sedasi kolmandiku teed võites. Kuusepadrikusse kasvanud kruusakarjääri pervel silmas Ferdinand hobust plaanvankriga. See näis talle kahtlasena. Karjäär oli maha jäetud, seal ei olnud enam ammu midagi võtta. Selsamal hetkel kostsid süvendist püssipaugud. Hobune rammis tagasi, Lohk kargas kaarikust maha ja haaras valjastest kinni.

Naised röökisid, nutsid, meestehääled sõimlesid. Järgnes veel rodu laske. Värdi vahtis segasena ringi. Minema, minema siit! Ta keeras hobuse tagasiteele, et niisuguse jubeda sündmuse lähedusestki kaduda. Tütarlaste tapmine... Neid ju viidi... Nemad nad olid... Ja Risti mõrtsukas teadis... Ta pidi teadma! Vallamajja minnes tuleks temalgi kaasosaline olla... Timukas... Naistetapja... Ei, ei! Põlluharijail ei kista adrakurge käest! Magnuse ettepanek oli talle algusest peale vastukarva olnud. Kõik, mis ta kruusaaugu pervel üle elas, aitas tal oma tunnetes selgusele jõuda.

Noorkuu serv oli Metspura männiku kohal kummuli, kui Ferdinand koduõue jõudis.

«Kas ma sulle ei öelnud!» osatas Leida. «Asjata raiskasid aega.»

4

Mõnede suurtalunike arvates vedas Magnus Haameril jälle pööraselt. Ta uusmaasaajad jätsid krundid sinnapaika, ajasid loomad talulauta tagasi ja välgutasid kandu, kes kuhu. Nad küll ei andnud välja «kommunistliku uusmaasaaja» mõõtu, neid ei ähvardanud lindpriiks kuulutamine, kuid meeste hirm

paisus nii suureks, et sundis hõlmad vöö vahele võtma. Üks ja kõige hakkajam, kes oli Ristil mitut aega suilisena teeninud, söandas peremehelt kevadise külvitöö eest palka küsida, sest vilja lõikaja on Magnus ise. Küsijale näidati tema koht sedamaid kätte, nii et aitas, silmeesise võttis mustaks. Olgu ilma nagu rebane viinamarjadest, sest ka tema, Risti pärisperemees, oli sunnitud aasta aega ringi rändama nagu preester ilma kiriku ja kantslita.

Uued palgalised tõi Haamer linnast. Tapamajja tööle soovijaid oli rohkelt. Nende seast ta valiski Ristile sulased ja tüdrukud. Väikelinna olukord toiduainete osas muutus üleöö õige kehvaks. Turg ei töötanud ja poed olid tühjad.

Rinne püsis nagu tinutatult Emajõel ja Haamer ei saanud aru, milles on asi. Saksa sõjaväel paistis olevat nii jagusalt tuld ja rauda, et sellega võis puruks lõhkuda kõik Emajõed ja Munamäedki. Praegu oleksid nad pidanud ammu Tallinnas olema, arutles Haamer endamisi ja oli vihane, et takerduti kusagil Tartu lähistel.

25. juulil andis juhi peakorter eetrisse rõhutatult tähtsa sõnumi. Tartu ja Alutaguse, lõpuks ometi! Võõrale inimesele võis jääda mulje, nagu oleks seesinane Alutaguse tohutult rahvarohke ja kindlustatud paik, kus sakslasi võeti vastu kookide ja lilledega. Kõrvuti sellega kandsid raadiolained Hargulasse ka ühe teise sõnumi, mis tekitas palju rohkem kõnelusi ja kartust. Mitmed raadiovastuvõtjate omanikud said jälle kätte Tallinna, kust teatati «käimasolevatest ägedatest kaitselahingutest, mille käigus sakslased olid kandnud suuri kaotusi». Sellele lisaks jutustas diktor ka Hargula valla sündmustest niisuguse üksikasjalikkusega, nagu oleks ta ise kohapeal käinud kõike kirja panemas. Magnus Haamer raevutses. Need pasatskid julgesid suhu võtta tema nime! Nad maalisid temast võika pildi. Külakurnajale lisati uusmaasaajate nülgija ja nende laste vereimeja tiitel. Mis liig, see liig! Kui tal siiani oli mõlkunud meeles oma endiste uusmaasaajate pisiperele jõuludeks kingitust teha, siis nüüdsest haudus Magnus plaani, kuidas lasta isadel vangimajaõlgi ja paraskit nuusutada.

Risti talutoidud olid alati korralikud, kuid tol 25. juuli õhtul äratas virtina heldus lausa imestust. Pere vitsutas suitsulihaga hautatud tanguputru ja rõõska piima, et kõhud valutasid. Kohevad karaskiviilud seisid laual, isu järgi juurde hammustamiseks. Härrale aga serveeriti kabinetis kohvi ja niknäkke. Kui perelauas rüübati plekk-kruusidest, siis säras sakste poolel hinnaline portselan ja helkis äsjapuhastatud

lauahõbe. Aeline ise oli teenijarüü varna riputanud ja pereprouaks kehastunud. Ta kandis isegi mõningaid ehteid.

«Jõgistele ilmusid külalised,» kuulutas Aeline Magnusele. «Mats jättis linaleo rookimise sinnapaika ja liiplaapas ülejala koju. Malle sõelus Toome vahet. Kaks jalgratast helkisid Jõgiste kõlguse kaarte all. Saun pandi kütte. Toome murikas riputas õhtu eel meeste aluspesu kuivama. Neil ju pole õrna aimugi, et nende taretagused paistavad meie ülemise korruse akendesse nagu peeglisse. Mu silmad petavad mind haruharva. Teine tulijatest oli Katri. Ta olevat rasketjalga. Arvata võib, et nad olid Tartus. Ilmarit nähti seal veel kaheksanda juuli hommikul. Ma arvan, et ta tuli oma vana armukest koju saatma. Ei kujuta ju hästi ette, kuidas nendesugustel see asi käib, aga võib-olla luuakse lapsed üles kahasse...» Aeline naeris põlastavalt.

Magnus loksutas kohvi laudlinale, et käedki värisesid. Ilmari Surasse ilmumine ei äratanud temas kahtlust ega ka imestust. Hoopis vastupidi, see tundus just tema moodi. Nii julgunud riskijat kui Toom nägi Haamer oma elus esimest korda. Ei ta võtnud õppust rängematestki lüüasaamistest. Vähatomp tõusis kurku, sest ta oletas, et Toomel jätkub hullumeelsust isegi praeguses kaotusseisus Sura metsadesse mõnd partisanisalka kokku klopsida. Kõige kuradim tema juures oli see, kuidas tal alati õnnestus inimesi enesega kaasa tõmmata.

«Kutsu mulle Järss siia,» kamandas Magnus. «Helista talle!»

Aeline asis Magnuse käe pihku ja kuulutas:

«Kas sa tõesti mõtled, et minusugune jätab nii tähtsa asja jumala hoolde?! Raul ise sai juba sõnumi kätte. Ta peaks varsti Ristile jõudma.»

Hommikuse aohakatise aegu, kui Mats juba muldas kartuleid ja Malle harvendas loomapeete, jahmusid mõlemad, nad nägid, et Toomel käis puistamine. Memm oli kaevu juurde kamandatud, püssimees valvas teda. Niipea aga, kui kuueseitsmemeheline omakaitselaste salk tüüris Jõgiste karjateele, lõi Malle kõpla püsti ja tõttas värati ette.

Järss alustas mesiselt ja pilkavalt:

«Teile olevat tulnud kallid külalised? Tahaksime ka tuttavaks saada. Tulgu heaga välja!»

Malle sähvas tõrksalt, solvunult:

«Aga kui nad teie tutvusest lugu ei pea, mis siis?»

«Lõuad, kui sa ei taha, et lõuarauad tarvitusele võtame!

Marss sinna vaaguse seina veerde ja ärge segage. Küll me ise teame, kust nad, armsakesed, üles leiame.»

Tunnistades kordamööda kõiki võõraid mehi, kes olid vallutanud terve õue, märkas Malle nende räuskaja ninamehe näos midagi nii tuttavlikku, et ähm ähvardas hinge matta. Lohuke lõua otsas, ülespidise kaarega suunurgad, lai lapergune nina... Ta pigistas silmad kinni ega soovinud uskuda, et see tõsi on. Kohe aga pani Malle tähele, et ka Mats puurib politseinikku iseäraliku terasusega. See hajutas viimse kui kõhkluse. Ta astus sammukese ettepoole, osutas näpuga Järssi ja kõneles nii valjusti, et ehmunud pääsuke pesalt lendu tõusis.

«Ma tunnen sind. Sa oled Järsi Amalie poeg. Su emaga olime koolisõtsid ja leerisõsarad. Ma käisin sinul katsikul ja olin su varrudel, nagu ka sinu ema käis minu lapsi kaemas ja nende ristjatseid pidamas. Häbi võiks sul olla...» Malle sai kohe aru, et nad otsivad Katrit. Alles nüüd ta taipas, mis õnnetus siis oleks juhtunud, kui tütar oleks teda kuulda võtnud ja koju tulnud sõja lõppu ootama.

Järss tigenes ja röögatas:

«Maoli maha! Mutsu suu kinni toppida!» Tal puudus õrn aimdus, et tema emal võiks olla siinkandis niisuguseid tuttavaid. Eit kavaldas. Ta proovis redutajaid hoiatada. Nime avalik kuulutamine mõjus siiski omamoodi. See viskas näkku halba uima, alandades ülemuse mainet alluvate silmis. Mis muud tal üle jäi kui süda kõvaks ja kõrvad kurdiks teha.

Tol ennatul hetkel ilmus Heldur aidauksele. Ka Liispetti nähti kiikavat üle ta õla. Valjud hääled olid nende une peletanud. Järss, kes neid esimesena märkas, oli veendunud, et otsitavad paistavad. Ta silmad hiilgasid. Ilmar Toom kui ka Heldur Haamer olid tal ihusilmaga nägemata, kuid metsavendade seas oli neist nii kuhjaga juttu olnud, et elukutselise politseimehe kujutlusvõime maalis mõlemast selge pildi. Ta meel oli õnnest jommis ja ta uskus seda, mida oleks uskunud iga teinegi tema asemel. Haamer ise seisis haarangukäsu seljataga. Ega siis ometi oma ainsa poja püüdmiseks. Järss taarus nagu värskest õhust purjus. Liginenud parajale kaugusele, nõudis ta Heldurilt ja Liispetilt dokumente.

Heldur üritas esitleda, kuid Järss ei võtnud teda kuulmakski.

«Heal lapsel võib olla palju nimesid,» ironiseeris ta. «Heldur, Valdur või koguni üks ilus nimi Ilmar. Vaatame kohe perra, mis nad su passi on märkinud?»

Heldur kehitas õlgu, nägu uhke, sõnad salvavad. Sinatamine solvas teda. Kuid ta üritas end vaos hoida ja seletas kannatlikult:

«Kahjuks ei ole meil ühtki isikut tõendavat dokumenti. Kuid iga Suraküla elanik võib teile ütelda, kes me oleme. Sõitsime abikaasaga üheks õhtupoolikuks Elvasse suvilasse, kui sakslased ootamatult sinna jõudsid ja meie tagasitee ära lõikasid. Tsiviilelanikud aeti rindest eemale. Nii me siis ratastele istusime ja siia sõitsime. Ongi minu poolt kõik. Võib-olla oleksite nüüd nii kena ja esitaksite oma dokumendid. Mul oleks huvitav teada, kes siin nii inetut lamenti lööb?»

«Ah teie tahate näha minu dokumente?» tõgas Järss täiest kõrist irvitades. «Lähme aega viitmata vallamajja, minu omad jäid sinna. Naisseltsimees ka! Võtame kenasti ritta ja hakkame astuma. Käed palun asetada sedasi kombekohaselt selja taha!»

Helduril oli Liispeti ja tema vanemate ees kirjeldamatult piinlik. Sellepärast proovis ta Risti teelahkmel lahti rabelda ja kodutallu varjuda. Järss nagu oleks midagi taolist oodanudki. Ta sööstis kui hull ohvri kallale, käerauad aegsasti hakkamas.

Oma isa ja onupoega Rauli nägi Heldur vallavanema kabinetis troonimas, aga ei vaadanud nende poolegi, vaid kõnetas Tuvikest:

«Võib-olla oleksite nii hea ja ütleksite tollele jõhkardile, kes ma olen!» Siis ei suutnud ta end enam pidada, kõlistas sugulaste poole käeraudu ja karjus: «Kas need võetakse ära või jäetaksegi?»

Ootamatusest rabatud Magnus maigutas suud. Raul aga nekkus kohe sündmusse. Järsi kamandas ta viivitamatult eest ära, linna «pakilist ülesannet» täitma, Heldur sai rahustava sõbramehepatsu ribidesse, Liispetil mutsatati kätt. Murel vangutas pead ja kordas sunnitult:

«Ega midagi... Sest ei olnud ju teada... Sõjaaeg... See seletab kõik... Operatiivsus oli kiiduväärt...»

Kutset ootamata asus Liispet kohe Rauli poolele, talle appi piinlikku olukorda naljaks keerama, mis viimaks õnnestuski.

Murel sundis põrnitseva Helduri kabinetti astuma, aga Liispet sulges nende järel ukse, ise kergelt naeratades. Rahutud omakaitselased saalisid edasi-tagasi. Lõpuks koguneti nooriku ümber, kes neile meeldis oma südikuse ja kindlameelsusega. Sensatsioonimaius, mis oli pead tõstnud, alanes.

Veel samal õhtupoolikul ilmus suursaks ise Jõgistele, langusid kummardama. Ta vabandas, et vallas leiavad aset sünd-

mused, millest temal oma hõivatuse juures ei saagi aimu olla. Magnus proovis hommikust juhtumit naljaks keerata. Ta kutsus piirirahvad kohe külla. Natuke keelt kasta ja head-paremat peale hammustada olevat muistsete eestlaste põline komme. Äiapapa palus noorpaaril kohe Ristile kolida. Seal olevat juba tuba korda seatud, noorikule toatüdruk palgatud.

Heldur raputas pead, huuled mossis ja meel vimmas.

«Esimesel võimalusel tahame Tartusse tagasi sõita,» kinnitas ta. «Senikauaks elame nõnda, nagu piibel õpetab. Mees jätab maha isamaja ja hoiab naise poole. .» Oma tõrksuses oleks ta selle Risti virtina valmistatud pidusöömaaja kuradile saatnud. Aga nähes, kuidas ämmamamma elevile läks, muutis ta meelt. Kõik teised tõttasid uusi rõivaid selga tõmbama, aga Heldur keeldus isegi päevasärgi vahetamisest. Ta nautis oma välimust: nööbid eest rebitud, püksipõlv ripakil, randmed veritsemas.

Söömaaja meeleolu kujunes kehvapoolseks. Raul proovis päästa, mis vähegi võimalik, Liispet poetas Aeline hõrgutistele kiitust. Heldur tuletas alatasa meelde oma ema. Vastu ootusi vaimustus Magnus miniast. Ta unustas kogu oma vimma Liispeti vastu. Minia võlu küündis nõnda sügavale, et äi avas talu rahakapi ja kinkis pojanaisele väärt asju, «mis peavad perekonda jääma». Raul õhutas teda takka. Aeline meelehärmiks.

Hilja õhtul isekeskis jäädes kukkus virtin oma südant puistama:

«Nad on Helduri sisse mässinud. Ma ei osanud aimata, et Liispet oskab olla nii libe. Aga... Mis sa siis kostad, kui Toome sokk siiski sipleb kusagil aedikus ja kitsekene kah händapidi aia vahel? Võib ju olla, et Helduril-Liispetil polnud redutajatest aimugi? Malle kasutas neid tropiks tolle mulgu ette, kustkaudu Katrit-Ilmarit plagama pistsid...»

Haamer sisises ja tõusis voodis istukile:

«Raul kahtleb samuti. Tal on arvatavasti mingid kindlamad teated. Minul ei ole enam aega ega ka soovi Hargulas ringi tallata.»

«Loomulikult! See käiks su autoriteedi pihta!» nõustus Aeline.

«Saksa majanduskomando esindajad tulevad homme tapamajaga tutvuma. Nendega peab suhted sisse seadma. Sellest võib olla kasu muude plaanide teokstegemisel. Nädal on möödas, kuid Lohk ei tulnud ametit vastu võtma ega ka ära ütlema. Mis ta õige mõtleb! Niisugusel ajal isamaa teenimisest keelduda... Ei saa temast aru...»

Aeline hääles kõlas halvakspanu:

«Kas sul oli vaja metspuralast kummardada? Nagu sa ise ei teaks, et ta on puhevil mühakas. Ennasttäis nagu konn mätta otsas...» Ta mudis Magnuse seljasooni ja jätkas Lohu põhjamist. «Tead, mis ma mõtlesin?» tõstatas ta küsimuse, et ise kosta: «Vallavanemaks pane Tuvikene. Taniel on sinu mees. Ta on ustav, sõnakuulelik ega tiku üle pea kasvama. Lohu kohta ütleksin vastupidist. Vaat kui toob Metspuralt kaikad kaasa, et neid sulle kodaraisse pilduda.»

Siis tõmbas Aeline Magnuse pikali ning heitis tema peale.

5

Esimestel päevadel ei saanud Taniel ametinime vahetusest koos võimukõrgenemisega arugi. Ole sa vallavanem ise või sekretär, ühtviis pead ikkagi ringi lippama. Magnus soovitas palgata «personaali». Aga kust sa nii järsku võtad? Sobivaid ei olnud silmapiiril ja iga untsantsakas ometi ei kõlba.

Telefon undas, postipaun paisus. Andmed, ülevaated, akteerimised... Ella jooksis ringi kloori, tärklist ja vesinikülihapendit jahtides ning Tanieli meel oli tema pärast rahutu. Asula rahvale kästi välja kirjutada ajutised liiklusload. *Ausweiss* olgu kaasas isegi sealkohas käikudel, kui putka juhtub olema maja uksest eemal, lauda taga. Kokkupuuted Saksa sõjaväevõimudega kujunesid kõigeks muuks kui meeldivaks.

Maakonnavalitsusest saadeti ühel hommikul käsk, et mõisahoone läheb sõjaväehaigla käsutusse. Aga veel enne, kui Tuvikene jõudis koolijuhatajale sõna saata ning küüdi valmis vaadata, oli kooli inventar pargis heki juures hunnikus. Taniel vihastas ja leekis linna Haameri juurde abi või kaitset otsima.

Magnus ei mõelnudki asjasse sekkuda. Egas ta loll olnud. Aga teda pahandas väga Tuvikese lihtsameelne hädaldamine. Ühelt poolt paistis ta mehena meeste keskel, aga teisest küljest oli Taniel nagu väike laps, kellele õpeta potil käimist.

«Vea pingid ja tahvlid kuivatuse lõõvi. Seal on nad varju all,» soovitas ta tõredalt.

«Noneh? Kuid linalõuguti on ees. Kas tohib lahti lõhkuda?»

«Kas või, kui muul moel ära ei mahu!»

«Pood ja koolmeistrite korterid öeldi ka üles. Kuhu nad lähevad?»

Magnus kaotas kannatuse.

«Mis sa, inimene, päris mõtled?» sõitles ta. «Senikaua,

kuni sõda veel kestab, peame end koomale tõmbama. Poemees ja õpetajad otsigu ise ajutiselt eluasemed. Sinu mure on kooli vara. Rohkem ära ahnitse kukile. Mis puutub haavatutesse, siis nende vastu tuleb üles näidata suurimat lahkust. Nende veri voolas meie kalli Eesti isamaa eest. Niiviisi pead sa kõnelema vallarahvale! Koolitöö alguseks on sõda sealmaal, ja võib-olla juba unustatud.»

Laatsaretiga paistis sakslastel olevat kiire, sest juba järgmisel päeval vurasid vöödiliseks võõbatud furgoonid peaukse ette ja treppidest tassiti kanderaame üles. Napi aja möödudes toimus laatsaretis midagi niisugust, mis meelitas poole asularahvast kokku. «Puhkuse ja Elurõõmu» pasunakoor mürtsus pargipuude all, võõras kirikhärra, kelle talaari alt välkusid ohvitserisaapad, pidas leinateenistust. Kirstude juures seisid mustade looridega sakslannad, kes olid sõitnud oma kangelassurma pärinud omaste põrmusid kodumaale viima, et neid seal perekonnarahulasse sängitada. Kohalikke inimesi ligilähedale ei lubatud, kuid kavalamad, kes asetasid sargakaanele peotäie põllulilli, said sakslannasid ligidalt uudistada.

Hiljem, kui puusärgid olid auavalduste saatel vagunisse paigutatud ja rong tossutas maakonnalinna poole, peatus vallamaja ees tuliuhke limusiin. Üks saabujatest näis olevat sõjaväearst, kes juhatas laatsareti majandusteenistust. Temaga oli Tuvikene saanud ladusa kontakti, sest ta purssis veidike vene keelt ja Taniel omakorda sai kuigivõrd aru saksa keelest. Tohter talutas käevangus üht kleenukest mustas kostüümis, mustade pitskinnastega naisterahvast, kelle jalad olid peenikesed-peenikesed ja puusad jõnkuvad nagu ristluudest vigasel loomal. Tuvikest esitleti parunessile. Tohter tonksas Tanieli. Ta andis märku, et kaastundeavalduse juures suudeldakse ka kätt. Seesugune käsk kiskus Tanieli suu kiiva, kuid ta tegi tüki läbi, sest ei soovinud suhteid rikkuda.

Proua küsis talt, kuidas on selle mõisa saksakeelne nimi ja kes siin omanik oli. Ta tänas kohalikke elanikke, kes ehtisid tema noorema poja sarka lihtsate lilledega. Üle koltunud põskede veeresid pisarad. Leinava parunessi hingeliigutus tõusis kõrgpunkti. Ta sobras käekotis, leidis sealt karbikese ja surus selle Tanielile pihku.

«Seda uuri kandis noor SS-*sturmbannführer* ja see annetatakse teile,» aitas sõjaväearst vastastikusele arusaamisele kaasa.

«Nii kallis asi. Seda ma küll ei julge vastu võtta. Ei ole ära teeninud,» põikles Taniel. Sõitku seenele oma kellaga,

sest ta ei tahtnud isegi niisuguse hinna eest käesuudlemisetseremooniat korrata. «Ei tea, kas passiks vastukingitust teha?» rabeles Tuvikene. «Mul on siin juhuslikult läniku täis linnumagusat. Noneh. Tänavune saak. Pärnaõite oma. Alles eile vurritasin kärgedest välja.» Ella oli talle nagu uni peale käinud. Tal pidi olema soolas üks koht, kust vahetatakse mee vastu seebihelbeid.

«Isegi väga sobib,» kiitis arst. «See on ju teist ütlemata kaunis. *Danke!*»

Taniel ei jõudnud oma lõunapidamist lõpetada, kui järjekordne sats sakslasi kaela sadas. Need ei trüginud kohe tagatuppa, vaid olid tagasihoidlikumad. Nad palusid, et härra vallavanem lõpetaks rahulikult oma eine, ja keerasid selleks ajaks koguni selja tema poole. Külalised kõndisid kantseleis ringi; uurides seinale kleebitud ringkirju.

Mõlemal sakslasel oli mõnusalt sõbralik hääl. Aga istet võeti kantseleilauast pisut eemal, justkui kartes talupojamustust külge saada. Vanem mees kammis püüdliku hoolega oma hõredad juuksed seitlisse. Noorem tassis portfelli. Ta paistis olevat kas sekretär või siis tõlk, või ehk see ja teine ühes isikus.

«Härra haldusnõunik on majandusjuht. Ta alustab kohapealse elu korraldamist. Härra soovib teile kõike head ja ootab, et tulevane koostöö laabuks vastastikuse mõistmise vaimus,» alustas tõlk puiselt. «Härra haldusnõunikku huvitavad mõned pistelised andmed selle majanduslõigu kohta, mille vanem olete praegu teie. Ta laseb küsida, kas te olete võimeline kohe kostma või soovite mõtlemisaega?»

Mis kuramuse andmed need olla võiksid, mida tema, vallavanem Tuvikene, peast ei teaks? Las käia!

«*Bitte! Jawohl!*» kuulutas ta kohest valmisolekut.

«*Danke!*» Sakslane pupsus naeru.

«Rääkige oma sõnadega, milliseid põllukultuure see vald kasvatab, nimetage keskmised saagid ja tänavused prognoosid. Aga hektarites ja kilogrammides. Juhul kui te siin pruugite teistsuguseid mõõtühikuid, siis lubatakse tarvitada ka vakka ja vakamaad, naela ja puuda.»

Taniel vuristas paari hingetõmbega kõik arvud ette, sest seda rehkendust nõudis maakonnavalitsus juba nädal aega tagasi.

«Teil palutakse põhjendada, miks te ootate tänavu nii kasinat saaki?»

«Palju maad on halvasti haritud, osa päriselt sööti jäetud.»

«Härra tahab teada, kas kommunistlikud ollused hävitasid külve?»

«Kõige rohkem külvamata nurmi on vanades taludes. Sulaseid ei juletud palgata. Õige mitmed peremehed jätsid talud maha ja läksid linna mõne peenema ameti peale.»

«Ja see oli lubatud?»

«Ju vist, sest keelust ei ole ma kuulnud.»

«Võib-olla nad pelgasid bolševikkude norme ja hävitavalt kõrgeid makse?»

«Eks seda ka!»

Sakslaste näoilmest paistis, et niisugustest talumeestest nad lugu ei pea. Vahetati mõned kiired omavahelised laused, enne kui tõlk hakkas uusi pärimisi vahendama.

«Härra haldusnõunikku huvitab, kui palju müügisaadusi laskis see vald vanasti turule? Kui võimalik, siis eraldi liha, piima ja juurviljade kohta.»

Sellestki küsimusest oli Taniel mõningal määral üle. Suuruke see Hargula ära ei ole. Siin teadis igaüks, mis naabrimees turule viis või viimata jättis. Aastas korra, tuludeklaratsioonide läbitöötamise ja pearahade paika paneku ajal, kutsuti Taniel vallamajja maksunõudjale appi. Nõnda sattusid vallarahva sissetulekud must-valgel tema näppu.

Mõne pärimisega mindi nii liiale, et Tuvikene kehitas õlgu. Mis see siis olgu? Kas võõra pudrupaja kaane all nuhkimine? Sakslased küsisid tõsiste nägudega, kui palju üht ja teist kraami mats ise nahka pistab. Märganud Tuvikese nõutust, tõttas tõlk talle appi.

«Igal talupojal peab ju olema väike plaan või ettearvestus, mille järgi ta talvemoona aita ja keldrisse paneb. Kui palju leiba, piima, rasvaineid ja juurvilja pruugib üks füüsilist tööd tegev mees päevas või nädalas? Kui palju arvestatakse siin paigas talle peatoidust? Me mõistame, et täpipealset arvu ehk ei ole, aga mingid keskmised numbrid siiski?»

«Kilo leiba, nael liha päevas, liiter täispiima sinna juurde. Viisteist vakka kartuleid, veerandik silku ja teistvõrd pudrukraami ühest lõikusest teise,» lahmas Tuvikene, olles veendunud, et vähemaga läbi ei tulda, sest kes tahab laabsalt tööd vihtuda, selle keskpaik ei tohi hõre olla.

Sakslased vahetasid pilke ja vangutasid pead. Nõunik kehitas õlgu, ise pobisedes: «*Unglaublich!*»

Tanieli närv kõrbes. Ah et uskumatu? Ta taipas, et niisugust normi peetakse ennekuulmatuks laristamiseks. Selgitamise ja põhjendamise aega talle ei jäetud, sest uus pärimine kõlas veelgi imelikumalt:

«Teilt soovitakse teada, kes lõikab praegu siinset metsa?»

«Ei keegi!» Kes hullvaim suviste põllutööde ajal metsas aega raiskaks? See ju läbi-lõhki talvine töö.

«Nanaa ...» haldusnõunik ähvardas näpuga ja küsis, kas ta ehk oskab natuke maakaarti lugeda.

«*Jawohl!* On sedagi ette tulnud!»

Kaardirull veeretati lauale lahti. Tanieli silmad seirasid sõrmustatud näppu, mis vedas ringe rohekatele jutilistele laikudele. Möödus tükk aega, enne kui ta pea jagas, et tema ette oli laotatud terve Hargula kihelkond. Ta oli näinud igasuguseid plaane ja kaardistusi, kuid nii imetäpne ja üksikasjalik sehkendus sattus silma ette esimest korda. Algul tekkis mulje, nagu rändaks sakslase nimetissõrm murult murule, ühe maja tagant teise uibuaeda. Siis aga koitis Tuvikesele, et ta osutas Sura kuusikule ja Metspura mastimetsadele.

Tõlk vahendas viksilt ja eriti viisakalt:

«Siin ... ja siin ... ja siin ka paistavad värsked kännud. Kuulake hoolega! Igasugune raie ja väljavedu tuleb lõpetada sel tunnil ja selsamal minutil. Kõiki, kes selle käsu vastu eksivad, saab nuheldud sõjaseaduse kohaselt. Siin on teile vastavad keelukirjad, mis tuleb viivitamatult üleüldiseks lugemiseks üles kleepida kõige käidavamatesse kohtadesse.»

Sakslaste lahkumise järel vajus Taniel toolile istuma. See, mis ta tundis oma südames, oli segane ja kohutav. Kõige mõistlikum oleks olnud vallamajas oma amet maha panna. Veeta päev päeva kõrval justkui püssirohu tünni otsas ja kaotada vallarahva lugupidamine — see piinas teda nagu tangidega pigistamine. Mõtted mehe peas tõstsid mässu. Miks tema, tühine inimene, niisuguse supi sisse sulpsatas? Ta sõimas end kergatsiks. Kas tal oli vaja Ilmari mesti lüüa? Tanieli karvadesse kasvanud silmad läikisid, neis välgatas jõuetu raev. Mustsunnik isé! Ilmar kinnitas, et ei tohi tähelepanu äratada. Tal ei olnud õigust isegi va Magnusele otsa peale teha ja seejärel end auga linalikku uputada. Ilmar võis ilmuda nii öösel kui päeval. Oma sõnale tõotas Tuvikene truuks jääda. See elas temas nagu ainujumala üheteistkümnes käsk, sest kümmet esimest rikuti igal sammul. Mine muudkui edasi ja ära vahi tagasi! Kui sellest ometi küünevõrragi kasu oleks!

Pommitamised küll kaugenesid, öösel valitses linnatänavail vaikus, aga uute peremeeste vali hääl kõmatas igal sammul: plangud kleebiti täis käske, keelde, korraldusi. Üks eriti võikatooniline käis juutide kohta. Sellelt võis lugeda, et juute kohustatakse ilmuma «... elamiseks määratud paika... Valjult on keelatud neid varjata või toita... Kõiki, kes käsust üle astuvad... tulistatakse hoiatuseta...» Paljud teadsid kõnelda, et linna taha räbalabarakkidesse ehitatavat Saksamaa eeskujul laagrit. Seal, lagunenud lobudikkudes ei olnud uksi, aknaid ega põrandaidki. Ümbrus haises rottidest ja reoveest. Marie ei suutnud alguses uskuda, et võidakse nii kaugele minna. Üsna pea aga nägid tema silmad midagi sellist, mis siiani oli olnud ta meelest kujuteldamatu. Nende naabermaja keldrikorrusel elas muldvana ja kõverik kääriteritaja oma jalutu eidega. Ja oli juhtunud niiviisi, et nad kas unustati või ei tahtnud raugad ise teekonda jalge alla võtta. Juudi koguduse hoolekandeorganite lahkumise järel toitus raugapaar kaevuveest ja palukestest, mida kaastundlikud naabrid ukse vahelt sisse poetasid. Ka Marie oli viinud neile mitmel korral oma kõhu kõrvalt näpistatud kakukesi. Ühel varahommikul äratas teda kahtlane liikumine tänaval. Aknast paistis, et omakaitselased olid otsaga raugapaari kallal. Vanamees kookas kahel jalal, teda roosati nagu paha pealt tabatud elajat. Eit vinnas end edasi käte jõul. See oli enam kui õudne. Kes olid need inimesed, kes nii metsikult talitasid? Kus nad siiani elasid? Kes nad valla päästis? Marie jälestas neid. Hirm Katri pärast eostas temas viha kõigi nende vastu, kelle tõttu last ootav eesti naine oli sunnitud oma kodu maha jätma ja võõrsile rändama.

See päev, mis nii masendavalt algas, lisas juurde uut ja hullematki. Marie ehmatas, kui leidis Katri ja Valdeku ukselt teate, et korter on reserveeritud saksa sõjaväelastele. Oli tõenäoline, et nad ka riideid ja toakraami ära võtmata ei jäta. Marie hakkas paremaid asju kokku pakkima ja üles oma tuppa kandma, kui keegi koputas köögiuksele. Ta tõmbus norgu, ei julgenud sisse hüüda, vaid pomises ahastavalt «issameiet». Uks aga vajutati tasakesi valla ja lävel seisis ilmutis, kelle nägemine oli enam kui ootamatu. Marie randmest lõdvad käed tõusid ja vajusid alla.

«Aeline, mu sõbrake?» hüüatas ta, ise surmani kohkunud.

Risti käskijanna embas teda õlgadest, mutsatas põsele ja seadis enda kohe kiiresti taburetile istuma. Aeline nägu õhe-

tas päevitusest. Ta oli hiljaaegu elektrilökkijal käinud. Tihedad kastanpruunid juuksed vajusid õlgadele korrapäraste lainetena. Volditud seelik tõusis kohevile, roosa siidpluusi varrukad olid puhvis, kaeluse ülemised nööbid kenasti valla jäetud. Proua missugune, imestas Marie. Ta lükkis kiidusõnu ritta:

«Sa paistad nii ilus ja tore. Pööra sind kuidas tahes, iga kandi pealt daame mis daame.»

«Tõsi või?» Aeline punastas ega taibanud, kas teine vihjas tema olukorrale või siis jagas lihtsalt tunnustust. Nii või teisiti, meeldiv oli ikkagi. «Ma tõin sulle veidike toidupoolist. Siin on suitsupekki, võid ja mannat. Püülijahu ka. Ma ju tean, et sa armastad pannkooke moosiga,» naeratas ta pakki lahti harutades.

«Ole sa tuhandest tänatud!» Need sõnad tulid südamepõhjast. Marie nappadel olidki juba põhjad paistmas, kotikesed tühjad, viimane tangupeotäis supi sisse puistatud. Katri ja Valdek elasid nagu linnukesed oksal. Nad ei võtnud toidukraami teele kaasa, kuid neist ei jäänud ka tagavara maha.

«Mis viga? Miks su silmad punetavad? Nutnud oled?» uuris järsku Aeline.

Marie jäi vastuse võlgu. Ta rõõmustas, et käepärast on keegi, kellega saab nõu pidada. Tema silmis oli Aeline omasugune, teenijainimene, ei kõrgem ega tähtsam. Peremehega kokkuelamine jäi kehvaks kohustuseks, mis lõrtsis ausat mainet. Aga kuhu pääseb inimeselaps, kui ilmaelu on sedaviisi üles ehitatud?

«Mine vaata oma silmaga! Uksel seisab silt, et korter võetakse ära,» ohkas Marie.

«Kellele? Kas sakslastele?»

«Neile ikka!»

«Kas nad olid juba siin? Kas kraam kirjutati üles?»

«Ei ole ma kedagi näinud. Isegi imestan, et ust maha ei murtud.»

Aeline selgitas rutaka õhinaga:

«See tähendab, et siin käisid meie omad, eesti inimesed.» Vahetevahel ei suutnud Aeline end talitseda, saksavaenulikkus ei püsinud seesmuses, vaid voogas keelele. «Õige mul asjamehed!» hüüatas ta kurjalt. «Ärgu lootku siit kuiva vihalehte ega läppunud taarigi. Sulekotid ja siidtekid vedagu Saksamaalt ühes.» Mis puutus aga kommunistide ja juutide varanduse kallale minekusse, siis sellele kirjutas Aeline kahe käega alla. Praegune juhtum oli erandlik. Ta silmitses huviga ühe kommunistidest elupaari maist mammonat. Siis niipalju-

kest seda oligi? Aga kui ilus! Katril paistis olevat maitset. Eks ta jõudnud üle parema eesti seltskonna läve kiigata ja üht-teist tähele panna. Aeline pea oli tulvil mõtteist. Solvatud Magnus muretses Helduri jonnakuse pärast. Peale selle ühe korra ei näidanud ta isamajja enam nägugi, vaid aitas vanal Matsil kuiva timutit varju alla vedada. Ristil kaaluti tõsiselt vajadust Jõgistetega sugulussidemeid rõhutada, kuid ei leitud mingit mõistlikku moodust, millest suhtlemist alustada. Praegune juhus oli nii teretulnud, et sellest paremat välja ei mõtle. Katri toakraami eest muretsemine oli sobiv põhjus Jõgistele minekuks. Alati, kui Aeline peas välgatas mõni kasulik mõte, asus kena kihelev teotahe ta südamesse. Sellepärast käsutas ta Mariet kraami pakkima, pannes ka ise käed külge.

«Mis sa ometi viivitad selle kiire asjaga? Kas sa tõesti ei taipa, et sulle anti kolimise aega?» õhutas Aeline.

«Kuhu ma selle kõik topin?» kurtis ja tõrkus Marie. «Näh, rõivakraami juba proovisin üles oma tuppa tassida. Muust minukese jõud üle ei käi.»

«Kas sa siis selle peale ei tulnud, et asjad tuleb saata Jõgistele? Ma ise viin neile juba täna sõna ja ütlen, et nad viivitamata järele sõidaksid.»

Pakid koos, lippas Marie kööki kohvi keetma. Aeline lasi enda tugitooli lõdvaks, omi mõtteid mõlgutama. Kuum lõhnav rüübe keelel, jagas ta Marie kokakunstile kiitust ja kutsus teda Ristile. Aeg, mil ülatoas lapsehoidjat vajati, ei olnud mägede taga. See aus ja mõistlik vanainimene, kelle jalg veel küllalt kergelt tatsas, mõistis lapsukestega ümber käia.

«Küll ma tulen,» lubas Marie erilise lustita.

«Sa ei saanud minust aru. Ma mõtlesin, et viin su siit hoopis minema.»

Marie raputas uskumatult pead:

«Kuhu ja kui kauaks?» muisatas ta.

«Päriseks! Ja juba täna. Postkasti lased sedeli, et võtmed on sinu käes ja et sa elad nüüd seal ning seal. Kel vaja, küll see järele tuleb.»

«Kullakallikene, ära tee minukest uhkeks. Ma kardan upakile kukkuda. Ühed tähtsad kosjad olid mul juba üleeile ukse taga.»

«Proua Mäelo, jah? Ta ju hankis ohvitseride kasiino pidamise õiguse. Tahab sind kööki nõusid pesema ja soolki välja kandma? Sa anna talle kohe käsiraha tagasi!»

«Ella tõi sõna, et proua oodanud mind juba täna hommikul platsi. Käsirahast ei olnud juttu. Ma pidasin oma südamega

nõu. Tema hoiatas mind ja ütles: Marie, sinna ei tohi sa oma jalga tõsta! Mina küll ei saa aru, miks proua Salomonia selle kasiinoga jändab? Ella kuulutas, et majad olevat juba käes, pank kah antavat tagasi. Kas siis sellest küllalt ei ole? Tal ju nii ilmatu leinaaeg!»

Aeline ohkas õlgu kehitades:

«Ma mõistan ta praegust hingevalu. Väino kurb saatus kipitab minugi südames. Ta sammus meie Eesti isamaa eest võitlejate esiridades.» Aeline kuivatas taskurätikuga aeglaselt paar pisarat. Alles lühikese pühaliku pausi järel muutus toon igapäevaseks: «Pank võib-olla antakse tagasi küll, aga ainult barjäärid ja neli tühja seina, sest ka kassaaparaadid viis Toome Ilmar minema. Magnus kahtleb, kas nii väike osaühisus saabki enam jalgu alla. Kes toob praegusel ajal raha hoiule või ostab aktsiaid? See oleks otsekui oraste ootamine sealt, kuhu pole terakestki külitud. Meie Eesti vabariigi valuutat ei tunnustatavatki. Aga kate on ju olemas, rahvusvahelistes pankades, sinna talletatud kulla näol. Hitler oleks pidanud sellega arvestama, kui ta tahab siinsete mõjukate ringkondadega suhteid sisse seada.»

Marie kuulas nii tarka juttu kasvava imestusega. Ta keelel kiheles veel üks küsimus, mis kobrutas üles.

«Tuvikese emand kuulutas siin suure suuga, et talle antud Mahoni pesumaja autasuks. See nagu ei taha tõega kokku klappida. Mina küll ei tea, et tal oleks olnud niisugust au, mis mitmedkümned palid, triikimislauad ja triikrauad üles kaalub.» Vana ving pani Marie kõnelema pilkavalt. Ella oli nüüdki trepist üles tuisanud ja kohatut tooni tarvitanud. Seesugust asja ei suutnud Marie kannatada.

«Jutt või midagi! Ellal on alati suurelised väljendused, aga südame poolest pean ma teda ausaks eesti naiseks, kes oma tütart leinab. Milline iludus ta oli! Üle mitme valla. Aga mis me siin... Pane oma kohver kokku! Ristil on meil aega küllalt juttu ajada.»

«Sa ei ole mulle veel teatanudki, mis tööd pakud? Suure talu põllul ja laudas minukesest enam asja ei ole.»

«Ma tahan sind lapsehoidjaks!»

«Oi mu sõbrake, milline ootamatu uudis! Sina küll kutsud mind, aga mis härra ütleb?»

Aeline punastas, hääletoon kõrgenes:

«Ligema tunni jooksul on ta siin ja viib meid sõiduautoga Ristile. Kui sa just teada tahad, siis ta ise kiirustas mind kaupa tegema, võib-olla kartusest, et mõni teine näpsab su

ära. Aega ju veel oleks, aga mis täna tehtud, see homme hooletu.»

«Millal see siis... Millal sa loodad...?» sosistas hämmeldunud Marie, kelle südamesse tikkusid teisedki tunded. Taluteenija Aeline upsakus trügis vahest liiga kõrgele, kuigi ilma oli tal tuua ainult tüdrukulaps. Kõigest hoolimata võttis võimust õnneuha, sest toojanaise rõõm toob taevast alla kuu ja pool päikest.

«Siis kui kadrid on karanud,» kuulutas tulevane ema.

Jõgistel proovis Aeline olla Matsile ja Mallele nii meelepärane, kui vähegi võimalik. Ta kõneles Katri toakraami päästmisest nõukalt, aga liigse õhinata. Vahekord muutus alles siis südamlikumaks, kui ta rääkis veoautost ja et see antakse Ristilt muidu. Aeline lisas kohe juurde, et auto veab tapamajja kütust ja tagasi sõidab nagunii tühjalt. Mats proovis vastu pobiseda, et tema muidu ei taha, sugulus suguluseks, aga raha jäägu võõraks. Malle heitis Aelinega nõusse ja nende sõna jäi peale.

«Helduri isa arvas, et noored ise võiksid selle asja korda ajada, õe ja õemehe vara päästa, neil nobedam jalg ja kätes enam rammu. Ta sõidutab nad homme hommikul linna. Siis ei ole varajast tõusmist ega vankris kolistamist,» kõneles Aeline tõtakalt.

Malle keeras näo kõrvale ja nuuksatas:

«Ei ole neid enam kodumail... Täna varahommikul roniti sadulasse ja ajama... Ei kuulanud keeldu. Natuke toidukraami võtsid ühes ja Heldur sai siit ühed terved püksidki jalga... Jälle ilma dokumentideta...»

Mats nohises ja ütles viivu pärast:

«Ma lähen ise linna. Aga ma sõidan oma hobusega.»

7

Nokaga soni pihus ja pilk veesaabastel, seisis Reinhold Järss Jõgiste õues, Matsi-Malle palge ees. Ümbrus paistis kõigiti argine: aida lävepaku juures siblisid kanad, nööridel tuuldusid pargitud lambanahad. Lõhnas kanarbikust ja vaigustest käbidest, karjakatla all prõksusid haod. Malle värvis villu.

Teretused vahetatud, muutus külaline häbelikult alandli-

kuks. Oma keeruka ettevõtmise oli ta mitmeti läbi kaalunud. Ligemad minutid pidid otsustama, kas on lootust või läheb kõik aia taha. Unistus keerles Ilmar Toome lõksu meelitamise ümber. Kindel, et tal pole teist varjupaika kui Sura ümbrus. Teda oli nähtud mitmel pool valdades hulk aega pärast seda, kui nõukogude võimuorganid olid tervest maakonnast pidanud lahkuma. Aga kuhu ta võis minna? Kõik itta viivad teed seisid metsavendade kontrolli all. Raul Murel kahtles, kas ta järsku ei plaanitsenud luua partisanisalka. Stalin ise kutsus rahvast üles aktiivseks vastupanuliikumiseks. Einoh, Toome pea jagab! Mis puutub kommunistidesse ja maakonna parteitusse aktiivi, siis selle kohta oli Murelil küllaga andmeid. Rohkem kui kõik muu huvitas teda kohalejäänud põrandaalune võrk. Jõgiste peret arvati niisuguseks kohaks, kust taibukas mees leiaks kätte raja alguse Toome juurde. Sugulus Haameriga tähendas omajagu. Ja Katri samuti, sest temagi redutamine oli üpris tõenäoline.

Järss naeratas ja pomises:

«Tulin teilt vabandust paluma. Ausalt, nii piinlik on, et... Seo kivi kaela ja karga vette. Kui te mind siinsamas maha ei löö, siis lähen koju oma vanadele appi vilja kokku panema. Omakaitsest tulin tulema... Mulle aitas...»

Malle vastuseks oli küsimus:

«Keda te siit otsite? Kas Toome Ilmarit?»

«Jah! Ja mina ullike mõtlesingi, et oleme Toome talus. Varem ei ole ju teie pool käinud.»

«Meie Katrit ajate taga?»

«Ei! Nõnda, nagu ma siin seisan, võin teile kinnitada, et teda ei otsi küll keegi. Teie tütre peale ei ole kaebusi. Vähemalt minu silma ei sattunud ainustki. Mis puutub abielusse kommunistidega, siis Saksa seadused keelavad naise vastutuselevõtmise mehe tegude või maailmavaate eest. Toomega on lood teised. Nad kugistaksid ta elavalt alla. Tol hommikul helistati valda, et ta olnud linnas ja liikuvat raudtee veert pidi Hargula poole, ühe mustapäise naise seltsis. Meile löödi niisugune mahv peale, et... Ma ju ei tunne teda...» ja märganud Malle pilkuvate silmade niisket läiget, lisas ta rutakalt: «Minu noorem vend astus ka ajateenistuses komsomoli. Ei tahaks uskuda, et teda sellepärast pinnitakse. Saksa riigiteenistusse muidugi ei võeta. Aga kas sinna ongi vaja minna! Ega sakslased nii hullud ka ole, kui kardetakse.»

«Jäi su veli siia või sõitis minema?» huvitus Malle.

«Minust jäi Näsimäele heina niitma. Ta sai juba veebruaris kroonust lahti ja tahab ülikooli astuda.»

Malle juhtis jutu mujale. Tema keelel kibeles juba ammu küsimus:

«Kuidas sa üldse meie kanti sattusid?»

Järss lõi silmad vaguralt maha:

«Kui kõik hästi läheb, siis kutsun teid jõuluks pulma...» punastas ta.

«Ah et koguni? Kas leidsid meie vallast oma ainukese? Kelle sa siis altari ette viid, kui see saladus ei ole?»

«Mis saladus enam! Metsapraaker Mailandi Angeliika! Sõitsin sõrmuseid tooma. Sõda juba käis, aga seda, et ta nii kiiresti siia jõuab, ei osanud küll keegi uskuda. Kui reservohvitser panin oma nime vallamajja kirja. Sealt nad mu vist välja nuhkisidki.. Igatahes tuldi järele ja sunniviisiliselt Omakaitsesse! Ülemaks koguni ka, teistest kõrgema auastme tõttu...»

Malle püüdis olla terake andestav. Mis sest vanast asjast mäluda, ega tehtut saa iial tegematuks tagasi.

«Angeliikat ma ei tunne,» tähendas ta huvitatult. «Ta ju käis Tallinnas koolis.»

«Seal me tuttavaks saimegi. No... ja miilitsas peeti mind tänavuse aasta märtsini, sest neil ei olnud teist sõrmejälgede asjatundjat. Siis aga anti mulle töökoht metsanduse alal. Lihavõtete ajal käisime minu pool. Angeliika meeldis väga minu emale...» valetas ta innukalt edasi.

«Tema mammat siiski natuke tunnen,» lisas Malle. «Meie segakoor käib alati õpetajaprouale sünnipäeva puhul laulmas. Seal oleme kokku saanud. Tal on ilusad lokkis juuksed. Kas tütar on emasse?»

«Ei tea!»

See vastus sundis Malle muigama:

«Õige imelik, kas sa siis ei teagi, mis värvi on su tulevase juuksed?»

«Einoh, teda ma ikka tean küll, aga emaga võrdlemist ei ole nagu pähe tulnud...»

Jutt jäi jupiliseks, sõna siit ja teine teisalt. Mats astus ligemale ja porises oma: «Jääme siis sedakorda jumalaga!» Ta läks kähku linapõllule kupardamist jätkama. Kuiv kirdetuul tõmbas varred imekiiresti kaledaks. Peod nõudsid võimalikult kiiremat likkuviimist, vastasel korral kahjustuks kiu värv. Mats pidas end linade alal suureks asjatundjaks ja oli uhke, et tema punnad läksid alati kõrgemasse sorti.

Malle hinge räsisid kõik need kuuldused, mis Katri Hargulas viibimise kohta ringi liikusid ja kaudseid teid pidi koduste kõrvu jõudsid. Rahvasuu võib muidugi kuulutada

pühamat tõtt, aga ka valet. Tuuled olid varmad teateid tooma. Aga kes aitaks murekoormat kergendada? Reinholdi kindlasõnalised kinnitused vaigistasid veidike Malle hingevalu. Aga süda jätkas pindude ajamist, kui ta kujutles, et Ilmarit aeti taga otsekui metsloomа. Hirmus küll! Kas memmele teatada või mitte? Parem palav suus kui kahlakas jääkülma kaela. Peab sõna viima! Reinholdi ausameelsus ei äratanud kahtlust. Noorpõlvesõbranna Amalie poeg hakkas ta silmis kaastunnet ja armu leidma. Kas talle süüa pakkuda, arutles ta endamisi. Amalie küsib kindlasti, millega kostitati. Jõgiste külalislahkuse maine oli aga Mallele kallis.

Järss astus sammu edasi ja jätkas:

«Kahju, et teie noored juba minema sõitsid. Ma oleksin tahtnud Liispetti südamest tänada. Vallamajas oli ta ainuke, kes mind kaitses. Kõik teised kargasid vihaselt kallale, hea, et hing sisse jäi.»

«Kuulsin jah, et nad olid olnud sul harjas,» muhatas Malle ja kurtis: «Lubasid kohe Tartusse jõudes kirjutada või kõlistada. Aga siiani ei midagi. Südamevalu ei anna hetkekski järele. Heldur ei võtnud vallamajast sõiduluba. Võib-olla jäid nad teel jälle kimpu?»

Järsi silmad tõmbusid pilukile nagu kassil ja ta astus Mallele lähemale:

«Ma aiman, miks Liispeti abikaasa ei tahtnud vallamajaga tegemist teha,» paiskas ta parajal määral põlastavalt. «Iga aus inimene jälestab niisugust «omakaitsmist». See on meie rahvale võõras. Kuradi neetud sõnnid! Ma võiksin mõne neist suurima rõõmuga maha lüüa. Kui praegu juhus avaneks, siis aitaksin isegi Ilmar Toome niisugusesse kohta, kuhu nende käpad ei küüni...»

Malle tõstis jahmunult silmad, Reinhold jätkas tõusva tuhinaga:

«Niipalju kui ma neid uusi Saksa seadusi tundma õppida olen jõudnud, ei tohiks tema asjad lootusetud olla. Tähtis on praegu kuhugi varjuda ja sõja lõpuni hästi kuss olla. Enne hallasid on rahu maa peal. Siis kuulutatakse üleüldine amnestia. Toom ilmub päevavalgele ja keegi ei saa enam ta hõlma hakata. Teeb tööd ja võib koguni rikkaks meheks saada...» Ta vaikis ja uuris Malle näolt oma sõnade mõju. Käes oli otsustav moment. Kas võtab tuld või jookseb kõik luhta?

Malle meeleliigutus oli nii silmanähtav, et ta tegi varbaia juurde asja kanu kõssitama ja tahraku väratit paremini kinni panema. Aga kanad ja põrsad ei mõelnudki endid liigutada, vaid tõmbusid vilusse ja jätkasid uinakut. Päike oli hakanud

kõrvetama, taevast ei paistnud pilvehatukestki. Rohutirtsud saagisid põuast põdevas viljakõrrestikus.

«Hea süda ehib inimest.» See oli kõik, mis Malle mõistis ütelda, olles ette kindel, et Ilmar ei tarvita eales Reinholdi abi. Niipalju kui ta memme tundis, teadis Malle sedagi, et ka tema ei usalda naljalt kedagi. Aga paljuke teadis ema poja tegemistest! Sellepärast keeras Malle jutu otsustavalt mujale: «Kuidas sa koju sõidad? Kas saab juba rongiga või pead jalgratast tallama? Vii oma emale minult tuhat tervist! Meie pärast ei pruugi sul südant valutada, küll me aru saame. Aga nüüd läki tuppa! Enne pikale teele asumist võetakse leiba. Ma keedan sulle kohvi. See läheb ruttu. Siis aga — õnn kaasa! Kaitsku sind jumal!»

Jõgistelt lahkunud, kihutas Järss veidi maad linna poole ja keeras siis laande, et Sura metsas varitsuspaigal koht sisse võtta. Ligemale kümne politseis teenitud aasta jooksul oli ta osalenud paljudes õnnestunud operatsioonides. Seegi algus andis head lootust. Ta palus kõigest hingest jumalat, et ta ettevõtmine korda läheks. Tähtis oli, et Toom saaks võimalikult kiiremini teate mehest, kes on sakslastega pahuksis ja valmis teda aitama.

Reinhold kõhistas omaette naeru. Viimased rindeteated olid paranenud, peakorteri toon võimsamaks muutunud. Aga see ju kuulutas võitu. Ta otsis parajat piilumisepaika. Järsi mõtteid valitses ääretu enesekindlus. Ta ei kahelnud, et Jõgisted Toomega suhtlesid. Reinholdil oli kaasas väike, aga tugeva suurendusega pikksilm, mis tõi Malle peenramaa otsekui peopesale.

8

Kaks nuuksuvat naist seisid Jõgiste kaevu ääres. Memm sai rutem endast jagu. Ta muutus pisut rõõmsamakski.

«Ilmari ristiisa metsavaht Kurmi Jüri saatis sõna, et Liispet olevat sinna kõlistanud. Sõit oli laabunud viperusteta ja elamine-olemine Tartus peaaegu päris korras. Miks Heldur koju ei teatanud? Olgu muuga, kuidas on, kuid oma isaga ei kõlba küll vingu vedada.»

Malle laiutas käsi, aga sisimas ta arvas, et väimehel on siiski õigus.

Emade põsed pärlendasid pisaraist. Kuidas nad küll oleksid soovinud oma lapsi aidata!

Memm heietas oma mõtteid kuuldavalt:

«Ma ei usu, et Ilmar tuli kodukanti. Aga mine sa hullu tea. Juba teist nädalat kannan toidunutsakuid ja kirjakesi metsa suure rahnu juurde, kuid siiani küll puha tühja. Mõnikord usun ta õnnetähte, mis mul muud üle jääb?»

Vaikiti tükk aega. Siis kutsus memm Malle oma kangast kaema.

Kõik talutööd surusid Jõgistel alati peale, sest Mats nõudis ajaldasa valmissaamist. Varematel aegadel käisid tütred appi. Tuldi pühapäeviti ja puhkuseajastki. Nüüd lasus töökoorem vaid Matsi-Malle õlul. Varajane oder sai rõuku, aga hädad algasid leivaviljaga. Kokkupanek oli tavaline asi, peksumasinat polnud kuskilt võtta. Ilmar ju küütis teised viimseni traktorijaama, mis asus mitmekümne kilomeetri kaugusel, kolmanda valla piirides. Ühistu juhatuseliikmed, kes sõitsid oma traktoreid ja garnituure otsima, tulid tühjalt tagasi. Virgemad olid ette jõudnud, platsi puhtaks pühkinud. Haamer näägutas masina palujatel näo täis, soovitades koodid ja pusipuud üles otsida. Sellise rähklemise kõrval hakkas Reinhold Järsi imelik külaskäik õige varsti ununema, kuni tuletas end ootamatult meelde.

Mats kisti tol hommikul viljaküüni põranda parandamise juurest minema metsaveerse nurme piirdeaeda tihendama. Üks oinas oli kaera maitse suhu saanud ega püsinud enam mujal kui viljas. See va ulakas läks nii käest ära, et ei kartnud enam perenaise kisa ega koera haukumistki, vaid räsis ja rehmas senikaua, kuni peni jõudis kindresse. Tuks ajas küll lambakarja kokku, aga pani kohe tulistjalu tagasi, pika jooksu eest palka nõudma. Va sindrinahk oleks seda kõike otsekui läbi näinud ja vupsatas kohe vilja tagasi. Peremees ähvardas viimaks oina pea pakule panna, kuid Malle seisis väga vastu. Ta kavatses selle jäära koguni ületalve jätta, sest temale meeldis palju niisugust, mis Matsi arust kuhugi ei kõlvanud.

Sarapikust aiamaterjali otsides nägi Mats värskeid säärsaapa jälgi ja sülitas üle õla. Maast-madalast laanega ühte kasvanud talumees tundis kõiki siinseid puid ja põõsaid, kive, kände. Ta hingas sisse metsalõhnu, kuulatas kostvaid krabinaid. Miski näis olevat teisiti kui tavaliselt. Säärsaabaste lohisevad jäljed juhtisid Toome karjamaalapi äärsele välule, kus kasvasid harvad kadakad. Küllap ikkagi Ilmar, kes siis muu? Matsi süda tõmbus külmaks. Memme mure erutas ja puudutas ka teda. Ega hullu tea, viimaks Katrigi? Ühes oli üleaedne lesknaine kindlasti süüdi, et magas maha vembla tarvitamise õige aja. Ilmar kiskus Katri kõverale, sest nende

noorema tütre iseloomus avaldusid ema mitmed talumatud jooned. Ikka sinna, kuhu ei tarvitsenud asja olla! Malle oli kõik seltsipeod läbi tuuseldanud, näitemängu mänginud, isegi kahel suurel laulupeol käinud.

Taevas oli tõmbunud vinesse, vihmakaare kandist kiskus pilve. See meeldis Matsile. Tibutaks ta veidikenegi, kartulile kasvujaksuks ja ädalale rammuks! Jõgiste peremees kandis takuseid pükse ja pastlaid. Matsile meenusid Ilmari kamassid ja sandaalid. Memme poiss viskas pikad sammud, toetas jala tugevasti maha. Ja korraga oli Matsile selge, et siia oli jäljed vedanud ükstapuha kes sunnik, kuid Ilmar see ei olnud. Mats rahunes ja jätkas puutoigaste laasimist. Siis aga — keegi mängis peegliga. Tillukesed heledad laigud sibasid just Matsi nina ees puutüvelt teisele, ülespidi ja alaspidi tagasi. Mats tõmbus tihnikusse, pingutas silmi ja püüdis asjas õigele otsale saada. Ennemalt, kui suurlaas oli ulukitest rikas, ehitati mitmele poole metsloomade varitsuspaiku. Üks selline rippuski siiamaani välu taga tihnikus haralise saarepuu otsas. Matsi silmad seletasid, et keegi soniga mees istus saare otsas, sealt pikksilma klaase läigitades. Kuradi kurat, ühmas ta, pöörates ritvade kubu turjale, ja pühkis töörjärjele tagasi. Alles õhtulauas, küpsekaalide ja tatrapudru juures tuli see kõik uuesti meelde.

«Puu otsas, ja pikksilmaga?» ei uskunud Malle. «Sa nägid viirastust,» tõreles ta.

«Sinu Reinholdit nägin! Tema kalavintskite jäljed ja tema nokaga soni!» põrutas Mats valjuhäälselt.

«Heldeke, röökimise kombe oled külge saanud! Mõtle ise, mis asja oli temal puu otsa? Ja veel pikksilmaga?! Ei, vana! Selge viirastus. Muud ei midagi.»

Mats ägenes, lõi lusika kaussi püsti:

«Viirastus... viirastus... Ega mina ole mõni samune aleviku pabulsaba, kel paremat teha pole kui kummitusi passida. Teiesugustel podiseb peas puder ja undruku alla käivad kodukäijad! Vaja mul endal hakata piimaga meiereis käima. Sa vead lisaks lõssile koju teistvõrd tühja latatara.» Ta astus haruharva Mallega ägedasse sõnelusse ja talitses seekordki kohe häält.

Ka Malle andis järele. Selleks olid tal omad põhjused.

«Täiesti võimalik, et Reinhold käis korraks linnas ja jõudis juba tagasi. Kindlasti olid nad Angeliikaga metsas kõndimas. Jumaluke, kihlusaeg...» arutles ta lepitavalt. Käed kraamisid sööginõusid koomale, silmad kiikasid kella. Hommikul meiereis oli Malle Lohu Leidale sõna andnud tingimata

lauluharjutusele tulla. Nad pidasid sõprust, neil oli palju ühiseid huvisid ja üle kahe hoiti üleval Hargula segakoori sopranite rühma. Ega ta Matsi urinat suuremat kartnud, aga Mallel oli kahju teist santi tujju jätta.

Ta vahetas kleidi ja Mats taipas kohe, mis Mallel plaanis. See tegi meele uuesti mõruks. Kui naise äraolek oli talle alati raskesti talutav, siis sõda muutis asja päris hulluks. Kuniks Malle viibis asulas või leerimajas, passis Mats teeotsa juures. Iga lennuk ja möödakihutav auto surus mehe kõhtupidi aia vastu. Oie vallandus suust, sest tal oli hirm, et pommid ja kuulid tabavad tingimata just tema Malle. Tavaliselt piirdus Mats hoiatusega, et naine ajalt tagasi oleks, aga seekord oli põhjusi kuhjaga, et vastuhäält tõsta.

«Igasuguseid liigub ringi... Sinul pole kunagi mutsu peas... Minnakse praegusel ajal... päris pimedaga... kuu tõuseb alles vastu hommikut.»

«Tule siis ise ühes!»

«Kodus pistab keegi tule räästasse...»

Malle sõitles mõõdukalt oma vanameest:

«Olgu mis on, aga niiviisi ikka kahtlustada ei maksa! Võin sulle kindla peale ütelda, et seesugust asja ei tee Reinhold lialgi!»

«Missugust? Kaitse jah kuraskit! Ta ju tundis mu metsas ära. Mitu korda lasi valgust peale. Seal ei olnud naise jälgi. Ei mingisugust Liikat. Ptüi!» Mats sülitas üle õla, sest päevane nägemus hakkas alles nüüd lummama. Sellepärast asus ta Malle kallale: «Mõisapargis üürutatakse juba saksa pasunaid. Kas teie lähete sinna eesti keeli lööritama?»

«Ajad suust igasugust lori välja! Küll sa ikka oled üks... Kabellpüha jaoks õpime. Sinna ei kõlba ometi ära ütelda!»

Kooriharjutusel võeti läbi tõesti üksnes leinaviise, mis kiskusid pisarad kurku. Koduteel, Leida kõrval kaarikus istudes ei jaksanud Malle end enam vaos hoida, vaid kurtis teisele kõigist asjust, mis ta meelt segasid. Mõnda Leida juba teadis, oli kuulnud mujalt. Kui aga järg jõudis Järsi patukahetsemise juurde, tõi ta kuuldavale õelaid turtsatusi.

«Su mehel on õigus,» kinnitas Leida tuliselt. Ta jätkas tigeda õhinaga: «Te pole veel pooli asju kuulnud. Järss oli see mõrtsukas, kes lauavabriku tüdrukud kruusaauku ajas. Värdi oli tol päeval vallamajas. Ta ise nägi, kuidas «peigmeespoiss» nende viimist kamandas. Olevat röökinud nagu tõbras. Sina uskusid hundi juttu ja lasid valetada oma silmad pimedaks. Nimelt!» Ja ta naeris terve oma tigedusega: «Ah et peiukene jõudis sõja alguses siia sõrmuseid tooma? Kuule

hullu! Järss redutas minevasest suvest saadik Metspura puuroomakeste asula taga, meilt umbes kuue kilomeetri kaugusel. Ma küpsetasin metsavendadele vahel leiba... Alles suurvete aegu, kui jõgi punkrid üle ujutas, anti talle ulualune Mailandite pööningule. Agnia kirub tagantjärele ja on arust ära. Ta ei osanud uneski näha, et Angeliika armub nii kiiresti sellisesse mõrtsukasse. Ei, Malle, Jõgistele ei tulnud ta andestust paluma. Niisugune asi ei ole tema moodi. Omakaitsest kadus ta tõesti minema, kuid kuulu järgi linna, *Schutz-Staffel*'isse. See on sakslaste politseiorganisatsioon. Tõenäoliselt saadeti ta siia Ilmarit ja — sinu Katrit passima...»

Mallel oli raske uskuda, et see võib õigus olla. Kõik Katri kohta kuuldu pigistas teda otsekui tuliste tangidega. Hommikuti, kui ta tõttas lüpsile või sigadele ristikuädalat niitma, viras igast uduhämust üles Katri kuju, kord üksinda, enamasti laps kätel.

«Sa võtad mu viimase uneraasu ära,» ahastas ta. «Kui nad teda otsivad, siis võib-olla teatakse Katri siinolekust?»

«Üks jahvatab ja teine lisab juurde... Nõnda see käibki otsekui tühjade värtnate veeretamine. Ma arvasin, et te ise teate paremini... Liispet käis kodus, kas ta ei kõnelnud?»

Malle ahmis õhku:

«Nad vedasid Helduri raamatuid Elvasse, ei kohanud Katrit ega teadnud temast vähematki.»

«Mhhh! Meil õnnestus telefoni teel doktor Vakmaniga kõnelda. Saime Võru kätte ja sealtkaudu Tartu. Vakman ütles, et Katri ja tema mees sõitsid sanitaarrongiga minema. Su väimees olevat olnud veidike haavatud. Mu sõsar oli ju Vakmani juures õeks. Ta lahkus järgmise rongiga. Lõi ühe komissariga sabad kokku ja läks!»

«Sinu sõsar ka?» võpatas Malle. «Ja komissariga? See ju on kommunist?»

«Läbi ja lõhki! Aga ma palun sind südamest, ära sellest siin kellelegi hinga!»

«Ei, ma ei... Matsile ka ei ütle!»

Oldi lahkmel, kust külavahetee keeras Metspura poole. Kuutõusueelne tihe pimedus uputas ümbruse. Leida ptruutas hobuse seisma. Mingi ärevus oli tõusnud ta hinge ja see aina paisus. Ta tundis, et tahab Järsiga veidike õiendada, teda õpetada. Korraks käis peast läbi soov Malle kah kampa kutsuda, kuid ta tõrjus selle mõtte kohe. Et ta sellistes ettevõtmistes alati kergesti kadakapõõsana tuld võttis, polnud Leidal pikka kannatust. Ta peatas hobuse ja seletas Mallele:

«Mine sa siin maha ja lippa risti üle ädalanurga. Ma õige keeran tagasi ja proovin läbi aleviku sõita. Võib-olla õnnestub. Sealtkaudu on tee terve kolmandiku võrra lühem. Siit sõites põrutavad rööpmed ja juurerondid mu istumise nii hellaks, et homme kookan selga ja oigan ristluid. Kui me oma küla rukki saame pekstud, tuleme masinaga siiapoole metsa. Värdi ütles, et vanale Haameri jõmmile peaks rõnga ninna panema...»

9

Järss oli ülesande täitmisel ettevaatlik, kuid kannatamatu. Ta otse vihkas osa, mille Murel talle jälle kaela määris, ja oleks soovinud kogu seda ettevõtmist eemalt jälgida. Murel aga leidis, et just tema oli see mees, kes Toome püüdmisel söödaks kõlbaks. Vastu vaielda või kõrvale vingerdada ta ei julgenud. Seff oli teda Haamer-nooremaga juhtunud prahmaka ajal nii ilusasti kaitsnud. Vana ennasttäis Risti tõrikas oleks ta sealsamas vallamajas sodiks sõtkunud. Reinhold ei tahtnud tollele sündmusele enam mõeldagi, see oli viimaste aegade ebameeldivaim päev.

Mõned ööd ja päevad metsas luusinud, tegi ta avastuse, mis esialgu tundus päris uskumatuna: Toome memm askeldas tõepoolest toidunutsakutega. Välult kadaka juurest kivi alt koorus lagedale tõeliselt väärtuslik saak — kirjakesed. Sõnumid pojale. Järsi sõrmedki värisesid erutusest. Poiss pidi siin olema. Ema teatas talle, et korteriperenaine hoiab linnas uksed ööl kui päeval riivist valla. Toit ja külmarohunatuke öeldi olevat sahvris alumisel riiulil korvi all. Köstripaar ei olnud uudis. Nad seisid algusest peale kahtluse all ja neil peeti pidevalt silm peal. Aga sadulsepp Varrik seevastu oli leid, mille Järss võis kirjutada oma kontosse. Keegi ei aimanud, et too pooleldi härrasmees, kelle töökoda tellijate puudusel ajutiselt seisis, peitis võtit trepi alla, et Ilmar võiks tulla, olla ja vajalikul hetkel lahkuda.

Rägastikuline metsaveer oli soine, umbekasvanud kraav ääreni püdelat täis. Järss otsis kaua keskset varitsuspaika, kuni lõpuks leidiski. Hargula preestri heinaküün. Palkidest hoone asus tiheda kuusenoorendiku kõrval, heinamaa kõrgemal serval. Räästaaluse läpmemulgu kaudu võis vaatluse all hoida ligemad teed ja terve välu. Vaateväli ulatus Jõgiste allikakivini ja Toome maja taha. Siia käis Reinhold ka silma looja laskmas, niivõrd kuivõrd ta endale und üldse lubaski.

Otse küüni taga nirises põhjaga ojake, aga eemal asusid linaleod, neist enamus umbe kasvanud. Ühe niisuguse roheka vesise haua juurde käisid ümberkaudsed naised villast lõnga pesemas. Tuldi ühekaupa ja mitmekesi. Mõned söakamad sopsatasid seelikud maha ja kastsid endid üleni vette, et hiljem ihualasti niidul jalutada, keha kuivatada ja päevitada. See muidugi ärritas Järssi. Kuid ega teda teised naised huvitanud. Ta igatses oma Angeliikat. Ämm ja äi olid igati talutavad küll, aga ei unustanud aru pärida tulevase väimeespoja majanduslike võimaluste kohta. Olgu nad kuss! Niipea kui see ülesanne täidetud saab, tulevad aurahad ja autasudki. Ilmar Toome tabamise eest oli palju lubatud. Reinhold oli veendunud, et Toom on peagi lõksus. Ta kaalus ning nuputas oma viimaseid samme.

Ettevõtmised Sura metsades olid niivõrd salajased, et Järsiga kohtumas käis Raul Murel ise. Nad said kokku Lätimaal, iga kord ise paigas. Ja Reinhold mõistis, et šeff polnud vilets mees. Sadulsepp arreteeriti. Selle eest kinkis Murel talle terve pudeli ehtsat inglise viskit. Niisuguseid pudelisilte nägid Reinholdi silmad esimest korda. Maitsmisest ei maksnud mitte kõneldagi. Konstaabli palk ei pidanud nii suurtele kulutustele vastu.

Tagasiteel hakkas tibutama. Paar tugevamat sagarat leotasid metsaaluse ligedaks. Välul kivi juures paistsid silma kerged muudatused. Eelmise päeva toit oli kadunud, uus asemele sokutatud. Aga kiri püsis paigal. Sel oli oma kindel tähendus. Ema ootas Ilmarit. Küllap tuleb.

Õhtupoolikul ehmatas teda lehmade ammumine. Alguses ei saanud ta aru, on see unes või ilmsi. Viina juures pidas Järss õiget mõõtu. Ta ei kandnud kuigi palju. Nähes preestriemandat kaht lehma karjatamas, turtsatas ta paar vihast sõna, lõnksatas veel pudelist veidike ja keeras siis mõnusalt teise külje.

Vihmalind vilistas haavikus ja karju hõiguti juba koju, kui Järss lõpuks oma raskeks muutunud laud valla sai. Mõisapargist kaikusid tantsulood. *Propaganda-Staffel* korraldas seal paranejatele jalakeerutamist. Sunnitud eraldatus ärritas Järssi. Ta pelgas, et Angeliika läheb ulale. Veermahtlased ei löönud risti ette. Nad olid nobedad tüdrukute kallale kippuma. Kuidas käitub sellisel juhul Angeliika? Vaevalt, et ta vastu vahtimist virutab. Esimest puhku omavahel olles ajas ta Reinholdile ägedalt vastu ja nuttis seejärel lohutamatult. Hiljem muutus kõik vastupidiseks ja tüdruk hullutas ise üllatavalt meeldiva valmisolekuga. Ei eputamist ega piredust, vaid kuulekas soov teisele meeltmööda olla.

Videvik venis ja venis, udujas vaateväli ahenes. Lähenes kesköötund. Soise mulla, katuselaastude ja ristikuseguse aruheina lõhnad muutsid kõik ümbritseva ebamaiseks. Tõusev kuu värvis läänetaeva pruunjalt tuhmiks. Järss küünitas pea augu äärele ja märkas, et niidül kodjavad mingisugused roitjad, küllap mees ja naine, kes otsivad kuivemat küljealusekohta. Et susi teid söögu! Nad ronisid küüni poole, proovisid ust valla pusida, kuid ei osanud puupöörast jagu saada. Siis pöörasid nad kaarte alla tarnale. Küllap sinna, sest kuhu siis mujale?! Seal, redelile kuivama asetatud lugade all oli aga peidus Järsi jalgratas, rahvamiilitsa pärandus, mis nüüd SS-i inventari hulka arvele võetud.

Millal uks siiski lahti nakitseti, seda Järss ei kuulnudki. Küüni sisenejad otsekui lehvisid üles virnale, teine teisele poole Järssi. Naisehigi lõhn lummas ja koristas Järsi peast viimase mõistuseraasu. Jäi üksainumas mõte, see ainu-ainuke. Jäsemed tõmbusid rammaks ja ta aitas neil ise oma kaltsasid säärest sikutada.

See, mis järgnes, tehti teoks ebainimliku hasardiga, elukutselise marodööri vilumusega. Need emased libad tassisid ta heintelt alla ja sidusid küüni ukse rõhtpuu külge risti, käed laiali, pea ühes kotis ja jalad teises. Ja nad kadusid oma nõianaeru saatel. Rautsikad sibasid Järsi sääri pidi üles-alla, kust pritsides. Ta rabeles ja röökis, aga hääl, mis appi kutsus, hääbus puude kahinasse ja Suraküla koerte haukumisse.

Pead loopides ja õlgu võngutades jõudis Järss suu ja silmad vabastada nägemaks, et pähe polnud tõmmatud miski muu kui isiklik püksipaar, rahakott ühes ja tühi viskipudel teises taskus. Kuu jõudis pilvede vahele ruumi teha, et näidata, mis hoidsid käsi ristipuul. Ša mu püha taevane isa — surnukirstude haudalaskmise keermed, umbsõlme tõmmatud. Siis aga vuhtisid kaks õige tormakat koera otsejoones Järsi peale, sest keegi, kes joostes lõõtsutas, võtatas neid tagant.

Hargula preester oli musta täishabemega mees, keda peeti julgeks. Järssi nähes ta tardus ja jäi ehmatusest keeletuks. Siiski tegi preester enne tiiru ümber küüni ja asus alles siis Järssi köidikutest vabastama.

«Tänan teid,» pöördus Järss preestri poole, kes ta ees seisis, sõnad suulaes kinni. Keerutada või midagi välja mõelda polnud aega. Nii väikeses asulas levivad kiiresti kuulujutud, kõigist teatakse kõike. Sellepärast jäi Järss truuks jutule

Omakaitsest lahkumisest ja külaskäigust naabermaakonda oma vanemate poole.

«Nad tulid mulle kallale, võtsid ära üle paarisaja rubla ja kõik kodust kaasaantud toiduained,» luiskas Järss meelehärmiga.

«Üle paarisaja?» imestas preester. «Nii hulk raha! See ju maksab praegu. Kahju missugunel Teie ei pääse enne hommikut Mailandite poole,» hoiatas preester ja pakkus öömaja. «Kõik teed valve all. Helistada ka ei saa. Meie telefon viidi ära silla ehitamise juurde. Õpetaja käest aga ei võetud, kuigi neil on kaks aparaati, kantseleis ja häärberis ka. Silla manu pandi õhutõrjesuurtükk üles. Ilmaegu vist? Saksa raadio teadis kinnitada, et lennukid on kommunistidel juba otsas.»

Kas jääda preestri poole või mitte, mõlgutles Järss. Ja läks siiski. Ta mõtted nõudsid kogumist, et vaim võiks värskeneda, edasiseks õiged plaanid kokku panna. Tantalik preestriemand hoolitses ta eest peenutseva usinusega, aina korrutades: «Mailandid on ju luterlased,» — «Teie päästsite meie heinad!» ja «Peltsebulid liiguvad. Nemad liiguvad iga sõja ajal.»

Preestrimaja puhastuba lõhnas küünlavahast, küüslaugust ja lahtiselt käärivast veinist. Värsked õled krudisesid sängikotis.

Järss vähkres asemel hommikuni, sõba silmale saamata. Üks uskumatu pilt ei tahtnud mõtetest kaduda. See muutus järjest teravapiirilisemaks. Talle tundus, et üks libahunditajaist polnud keegi muu kui Leida Lohk. Kuidas siis niiviisi? Kas see on võimalik? Ta söötis ühe käega metsavendi ja teisega täitis sakslaste korraldusi? Kas elu oligi niisugune, et ei võinud iial teada, kes on kes? Järss proovis selgusele jõuda, mis oli tema mõnitamise põhjuseks. Omateada polnud ta miskit paha korda saatnud. Viimane kui ettevõtmine püsis sõjaaegsete seaduste piirides. Ainuke, kes tahtnuks teda sihilikult teotada, võis olla Ilmar Toom, kelle siinolekus ta ei kahelnud. Niisiis olid Lohud ikkagi tema poole hoidjad, sest kadunud Väino Mäelo tõgas alati Lohkude maamatslikku kõrkust. Tõenäoliselt teadis ta neist mõndagi, mis kahjuks läks koos temaga hauda.

Hommikuks oli Järsi pea veel rohkem uimane kui pikali heites. Kuulnud köögis õiendamist, tõusis ta kohe jalule, et lahkuda. Pruukostist ta keeldus, aga kohvitassist ei suutnud siiski loobuda. Ta põikas korraks Mailandite poole ja tõttas siis oma šefi Raul Mureliga kohtuma.

Ülemusele andis ta kõigest täpipealt aru, eriti rõhutades seda osa, mis puudutas kahtlusi Leida Lohu suhtes.

«Ma olin alguses kindel, kuid enam ei ole,» tunnistas ta süngenedes. «Nii kummaline kui see ongi, aga proua Lohk istunud eile õhtul kiriklas kohvilauas proua Mailandi kõrval. Neil oli olnud väga lõbus ja proua ei tõstnud jalga õue. Keda siis veel uskuda kui mitte nii auväärset daami,» kurtis ta ja lisas: «Praaker tegi juttu kümniku kohast raielangile. Talle on mõistatus, et ma tööta ringi hulgun. Mu tütarlaps läks vallamaja kantseleisse asjaajaja õpilaseks.»

«Mis te ise arvate?»

«Niisama metsas luusimine äratab ümberkaudsetes inimestes võõrastust. Jutud võivad kahtlase varjundi võtta.»

«Kas Mailanditele ei meeldi teie SS-is olek?»

«See teeks neile au. Aga nad veel ei teagi. Kõik tulgu omal ajal.»

«Ärge vaevake oma südant,» rahustas Raul Murel magussõbralikult.

Jäeti nägemiseni ja ülemus vaatas kaua järele, kuidas energiline jalgrattur kadus metsa vahele. Niisuguseid mehi ta ei austanud. Aga neid oli vaja. Miski ei suutnud neid jalust maha lüüa. Toores hasart, kadedustäratav sitkus ja ohtude trotsimine moodustasid harmoonilise terviku.

Igal pool tee ääres pandi vilja kokku, peksumasinad undasid nukralt. Raudtee-ülesõidukoha eraisikust valvur lõi püüdlikult kandu kokku, tõukas käe ette ja tardus «Heil Hitler!» tervitusse. Raul kustutas teise sigareti ja palus juhil Metspura teele keerata. Ka teda vaevasid kahtlused ja ta otsustas aega kaotamata mingile seisukohale jõuda.

Õõpikul kuuldus klaveriharjutamist. Heliredelid trillerdasid edasi-tagasi. Kohe auto õuel peatumise järel ilmus uksele ritvpeenike naine, seljas must seelik ja lilla siidpluus, sõrmed täis sõrmuseid. Ta nõksutas oma pikki sõrmi, näol ülev külalislahkus.

«Kallis härra advokaat, ma tundsin teid kohe ära. Teie ju ka olite minu laps. Päris palju aastaid. Muusikaanne oli olemas, aga teie teised huvialad segasid muusade muusale pühendumast. Kas on teateid teie auväärsest isast, meie unustamatust doktorist?»

Raul kummardus, raputas pead ja vaikis. Isa-küsimus tegi talle suurt valu. Ta silmitses kasvava huviga ühe maakodu õue. Valge ristikhein ja mesilinnud, põrsakari nagu portselanist. Võta sülle ja sea kummutile ritta.

«Kas pererahvast ei olegi kodus?» küsis ta teist korda kummardades. Ja alles siis taipas, kellega ta juttu ajab. «Eratunnid ja põhjalik konservatooriumi astumise ettevalmista-

mine.» Maakonnalinna ainuke klaveriõpetaja, kelle nime ta oli sedaaegu jõudnud unustada.

«On küll kodus,» kinnitati õhinal. «Nad massindavad üle-üle-ülejärgmises talus vilja. Härra juhib peksumassinat ja proua teeb nurmes koormaid. Ma juba läkitasin neile noorema preiliga sõna. Ta on üks väga kõrge muusikaandega laps. Kahju seda kasutamata jätta. Proua Lohk kutsus mu siia tunde andma. Sooviti mind ka kasiinosse klaverit mängima. Ma ju olen saatnud paljusid laulukuulsusi. Aga sõrmed ei ole enam need, nad on juba üle keskea. Vabandage mind, näete, proua ise juba tulebki. Ta soovib kindlasti vanni võtta ja tualetti vahetada.»

Ei proua Lohul olnud mahti üheks ega teiseks, kui nii erakordne külaline viibis majas. Ta kiirkõne ja ülevoolava armastusväärsuse taga pulbitsesid hirm ja tigedus. Leida arvas ja Ferdinand ei kahelnudki, et Raul Murel sõitis kohale oma soosiku ja käsundusohvitseri kohta aru pärima. Mõlema kahjurõõm sai lõõtsatõmmet. Aga valmis vaaritatud supp ähvardas põletada suud. Nad ei teadnud, mida teha, kuidas käituda. «Raul tuleks täis laadida, segaseks joota,» soovitas Ferdinand rutuga. Üllatada söömaga, rabada joomaga, mõlgutas ka taluemand ise, kes kandis rehelise igavesti tolmuseid pükse, presendist säärikuid, kinnist sitspluusi ja turbaniks seotud pearätikut. Võtnud armsa külalise käekõrvale, talutas ta tema maja nurga taha suure õunapuu alla, kus seisid kasepuust laud ja vitstest punutud korvtoolid.

«Rõõm sind näha, ausalt,» ütles Leida.

«See on vastastikune, kah ausalt! Siin on nii palju muutunud.» Raul maigutas suud, muie silmis.

«Meie pulmadest saab juba ilmatu aeg tagasi,» muigas ka Leida. «Mu vanem tütar sai kümneaastaseks. Ise lubasid meile ruttu külla tulla. Aga ilmusid alles praegu,» lausus Leida kerge etteheitega.

«Olen süüdi! Aga sa ise oleksid pidanud põhjust aimama. Ma ju olin kadedusest roheline. Kuidas elab vend Ferdinand, mu pinginaaber ja rivaal algkoolist kuni abituuriumini?»

«Tuleb toime, jõuab toita naise ja lapsed,» naeratas Leida leebelt. «Ta ilmub varsti su palge ette. Nad jäid masinat järgmisse tallu sõidutama. Värdi peab ise rihma pealetõmbamiseni kohal olema. Abimasinist on küll kange poiss, aga verinooruke. Lõunaaeg kuulutati sinu auks tunni võrra pikemaks. Vaata seda puud! Esimene Metspurale istutatud antoonovka. Ei karda pakast ega põuda ja kannab igal aastal. Mullune käre külm tegi meie noorele aiale palju paha.»

«Kui sa lubad, siis ma vaatan ainult sind. Niisugune pereproua, et süda jääb seisma. Ilus talu ja sinusugune perenaine... Ahhh...»

«Sinul ei olnud talu pakkuda ja advokaadiproua koht jäi mulle kitsukeseks,» vastas Leida naerdes, kuigi Rauli lame toon hakkas teda puudutama. Pärast ühiseid koolivempe oli liiga palju vett merre voolanud. Ja Leida ei olnud enam see, kes plikapõlves. Metspural jälgiti valvsa hirmuga maailmasõja möllu. Nad ei sallinud Toome Ilmarit ja ta rekvireerimisi, aga Raul Mureli aeg tundus Leidale ja Ferdinandile hullem, kui nad olid karta osanud. Juudid ja mustlased puutusid talle ette. Sura kruusaauku kerkis tasandatud kääpaid. Selline jäle verepidu oli ennekuulmatu. Sellepärast kalduski Leida nüüd nende vastu, kelle poole ta alles äsja oli hoidnud.

Klaveriõpetajanna proua Einer otse tuhises lauda kattes, endamisi uhke, et avanes võimalus ka kokakunstiga hiilata.

Ferdinand pingutas, et pudelietikettidega rabada. Õõpiku tõusis Rauli silmis päratu rikkaks eesti taluks. Lohud peaksid olema purulollid punaste poole hoides. Ei mõeldagi, ei iialgil See oligi vastus küsimusele, mille järele ta oli Metspurale sõitnud. Ja Raul, kelle süda muutus rahulikumaks, lalises majaprouale meelitusi, mehe juuresolekut ignoreerides.

Siis kui rehepeksumasin juba undas ja Ferdinand ruttas vaatama, kas kõik on korras, asetas Leida käe Rauli randmele, kannatas ära käesuudlused ja alustas seda juttu, mis ta seesmust põletas. Ta kallutas ühest pihust teise musta läikivat esel, ise elevil, kuid pea uhkelt kuklasse heidetud.

«See on sinu soosiku jagu,» teatas Leida. «Anna meile Hargula naistele andeks, kuid me oleme sunnitud talle veidike õpetust jagama. Talvel proovis ta mitu korda mulle käsi külge ajada, nüüd aga ronis preestri heinaküüni paljaid naisi vahtima. Võib-olla mäletad, et seal asub üks suplemiskohti? Ega sa vist ei tea, kuidas maanaised karistavad jõõrameid, kes tikuvad naistesauna akende taha vahtima? Seotakse piida külge ja püksid nõgeseid täis. Meie tõmbasime Järsi ukse juurde rippu pattu kahetsema. Tunni pärast tagasi tulles oli aga plats puhas, keegi oli Järsi valla päästnud. Hiljem levisid vallas jutud, et va tohman preester, kes valvas oma heinatagavara...» Leida pidas pausi, hingas sügavasti ja avas siis pihu: «See iluasjake oli ukse juures maas. Asitõend! Proua Mailand oleks äärepealt jalaga peale astunud. Mehe pärast ja tütre pärast ei julgenud Agnia pikksilma enda kätte jätta. Järss aga valetas tulevasele ämmamammale suu sisse. Vanamees ja tütarlaps on pimedad, aga prouat nii kergesti

ei peta. Ta saab aru, et tulevane väimees ei kavatsegi oma vanu pruute maha jätta. On meil siin vallaski mõned lahtisemad uksed, mis on olnud Reinhold Järsile sageli avatud. Ole täitsa ja vii see asi minema. Ma olen küll perenaine majas ja mees ei valva mu samme. Aga mõnes tükis jääb Värdi hirmus konservatiivseks. Igatahes mõistab ta naiste niisugused tembud hukka. Jumal hoidku selle eest, kui see iluasi ta näppu puutuks . . .»

Raul tundis välgult ära oma binokli, õppepataljoni meene, mille ta oli Järsile laenanud. Ja ta uskus Leidat poolelt sõnalt, sest Järss ise oli pikksilma kaotsimineku sootuks maha vaikinud. Naeruhirnatus aitas tal end koguda. Heitnud Leidale kiire pilgu, küsis ta uudishimulikult:

«Kas vaene patune palus ämmamammalt andeks ja lubas end parandada?»

«Ega ta Agniat vist ära ei tundnudki. Tal oli hõlst seljas, sall ümber näo seotud ja ta ei teinud häält. Juttu ajasin mina ja lugesin õpetussõnu. Tead, ma päris ootan uut kohtumist Järsiga.»

«Luba mulle, et annad talle andeks ja unustad!»

«Eks ma pea sind kuulda võtma!»

10

Juba juuli lõpupäevil jõudis Salomonia oma korteriga sinnamaale, et üheksast toast nelja võis jälle tagasi kolida. Sugulaste silmis näis selline pakiline kiirustamine ennatlik, aga keegi ei proovinud segada või midagi maha laita. Nad arvasid, et emasüda otsib pideva rahmeldamise kaudu unustust. «Kellel pea töötab, see ei kuku kunagi ümber,» pomises Magnus Haamer tunnustavalt. Teatanud Magnusele ohvitseride kasiino rentimisest, noogutas viimane õige imestunult. Müts maha niisuguse pealehakkamise ees! Kui erinevad olid õed! Estril puudus pisemgi arusaamine rahategemisest. Ta koogutas kolm korda päevas vahaküünalde valgusel, et tänada jumalat selle eest, mis teised, veri küünte all, kokku kraapisid. Olnuks tal piisakegi Salomonia kuraasi!

Nüüd, mil Aeline rasedus oli juba sealmaal, et jutud vohasid, needis Haamer oma segast saatust. Heldur küll suhtus asjasse üle ootuste viisakalt, kuid kalgilt. Ta imestas, miks isa ei nõustunud lahutusega siis, kui ema vastu ei olnud, koguni sooviski seda. «Väikese poolvenna või -õe puhul oleksin tõsi-

selt rõõmustanud. Aga vallaslaps, ja meie ümmardajanaiselt?! Võib-olla sa oleksid pidanud selle üle mõtlema?» porises Haamer-noorem. Nüüd meenusid Magnusele sageli need ammused päevad, mil Heldur oli olnud tulekul. Milline õiepeo-meeleolu valitses juveliir Mureli majas! See oli ta elu suurim õndsus enne järgnenud kurnavaid sündmusi. Aeline vastu proovis Magnus olla nõutaval määral aupaklik ja veel enamgi. Aga mis parata, intiimsused temaga muutusid vastumeelseks. Ristil olles käras Magnus sageli pisiasjade pärastki, et hiljem süümepiina ja häbi käes vaevelda.

Kuna Magnus varustas naiseõde salaja lihasaadustega, siis kutsuti teda sageli Salomonia poole lõunale. Valgete suurättidega, kolmekordse portselani ja kullatud nugade-kahvlitega kaetud laud sünnitas niisuguse kadeduse, et rinnus hakkas pistma. Kirikus Estri hingepalvusel seisis ta Salomonia kõrval, pühapiltide palge ees. Seal jõudis Magnus äratundmisele, mis tallas Aeline suhtes mõndagi põrmu. Jah, ta oli väga hea majapidajanna ja väärt naisterahvas, kuid temas ei olnud siiski tähtsa talu pereproua vurhvi, kes suursuguste külaliste kostitamistel sobiks laua otsa juurde istuma.

Augustikuu esimesel päeval tassis Magnus ise välivoodi oma kabineti kõrval asuvasse ruumi, põlates ära möbleeritud toa koos vanniga Mäelo juures, kuna ta arvestas Aeline tunnetega. Valge aeg lühenes. Nõupidamised aga vältasid pikalt ja teede sõjaväeline kontroll muutus rangemaks. Neid asjaolusid Aeline mõistis ega pahutsenud.

Samal esimese augusti keskpäeval kell pool üks enne lõunat istus Salomonia raadioaparaadi juures ja neelas ahnelt *Deutsche Nachrichten*'eid. Rohkem kui tervest Eestimaast oli ta huvitatud endisest Peterburist, oma sünnilinnast. «. . . *Auch im Wolchov-Abschnitt sowie an der Murmanbahn wurden Angriffe der Luftwaffe erfolgreich* . . .» ei rahuldanud teda põrmugi, vaid kiskus tuju kibedaks. Sedaaegu oleks pidanud olema vähemalt endine Peterburi võetud, arutles ta vimmakalt, olles veel kannatamatum ja kategoorilisem kui *Führer* Hitler, kelle Idarindel-käigust samuti tagantjärele teatati. Sellest hoolimata ei olnud Salomonial nagu kõikidel teistelgi tema mõttekaaslastel kahtlust, et elatakse tuhandeaastase riigi esimesi kangelaspäevi.

Suures korteris oli ainult kaks mööblitükki, plüüskattega tugitool Salomoniale ja kolme jalaga taburet «Philipsi» jaoks. Ella poonis palehigis saalipõrandat. Ta ei osanud teisi keeli ja tõstis aeg-ajalt pilgu proua poole, proovides tema näoilmelt mõistatada, kas uudised olid ka head.

Ilm püsis otsatult kuum. Taeva heldus andis niisugust umbsust, mis roiutas jumalalaste ihu, ahistas hingamist. Elavhõbedasammas oli kerkinud kolmekümne kolmanda pügalani ja pressis kõrgemale. Eestimaa augustikuude kohta harvaesinev leitsak. Kõik kiskus äikese poole, alates tuulevaikusest ja lõpetades pilvekuhelikkudega, mis kobrutasid edelataevas. Ella selg leemendas. Ei olnud tal summagi tahtmist proua tagant kasida, liigutagu ise oma lõtva ihu! Kui vanasti, enne sõda, puistati palka peoga, siis nüüd peeti töötasuga vaheaega, ei kopikatki. Ka pesumajaomaniku uhkus pudenes laiali nagu terad auguga kotist. Salomonia tegi Ellale selgeks, et ostupaberite klaarimine leiab aset alles pärast sõda. Vahepeal peab pesukoda töötama Saksa ohvitseride jaoks. Palka makstakse majanduskomandost, kohalike hulgast värvatud abitööliste takside alusel. Olgu sellega kuidas tahes, pesumaja oli veel lukus ja võtmed Ella käes. Aga ta ei saanud aru, mis õigusega tõmbas Salomonia teda nii vanaviisi nöörist? Mine! Too! Tee! Ella ees ja Ella taga. Kas sakslased panid niisuguse õiguse maksma? Ei või olla! Aga kui siiski? Proua Mäelo paistis olevat väga mõjukas. Ta ladus välja nii suuri rahapatakaid, et Ella suu läks ammuli. Väinole tehti tohutu hauasammas, kuhu raiuti: «Langenud isamaa ilu hoieldes, vaenlaste vastu võideldes...» Preestriproua ise käis Salomoniat manitsemas, et ta siiski kannataks selle ettevõtmisega vähemalt senikaua, kuni sõjategevus on vaibunud tervel Eestimaal. Kus sa sellega! Salomonia tormas talle kallale. Ta raputas nii ägedalt pead, et põsed vappusid, ja jäi oma sõna juurde: «Sisseõnnistamine peetakse 15. augustil kangelase kolmekümnendal sünnipäeval. Õelge oma mehele, et see jääb nii. Ma nõuan!» Eks Ella õhanud ka soovist oma tütre mälestust jäädvustada, aga Salomonia käitus nii, nagu oleks Eestimaal üksainuke leinav ema, tema ise. Kui Tanielist sai vallavanem, siis lootis Ella, et mehe ametikoht päästab ta Salomonia küüsist. Kuid mitte sinnapoolegi. See viimane võttis meele õige mõruks.

Salomonia keeras raadio kinni, ohkas korra ja kukkus kohe käsutama:

«Homme saame auto,» teatas ta. «Mööbel tuuakse tagasi. Vaibad tahavad kloppimist, kardinad korralikku pressimist. Nõudekastid pakin ise lahti. Kuule, ütle, kuhu see sinu Marie jäi?» küsis ta õige kurjalt.

«Ei ole ta miskit minu,» kohmas Ella vastu.

«Kuidas ei ole!? Sind saadeti talle teatama.»

«Ma ju ütlesin, et ta sõitis Ristile, nuu...»

«Ja kui pikalt seal vedeletakse?»

«Võib-olla jäetakse last hoidma!»

«Missugust last?»

«Mis minust... Nuu... Küsige ise...»

See oli Ellalt liig ning puudutas Salomonia proua-au. Põsed värvusid punaseks. Ta ei suutnud end vaos hoida. Ja milleks kuradiks! Salomonia kahmas oma teenija salgud pihku ja sakutas senikaua, kuni ise kohkus meeleägeduses kordasaadetud teost. Ta vaatas karistatud olevust niiskete silmadega, läks korraks kõrvaltuppa, leidis sealt tükikese šokolaadi ja proovis sellega kõike jälle heaks teha. Kuid Ella tõrkus. Nii alatult koheldi teda elus esimest korda. Ja jäägu viimaseks!

Perenaine takseeris tööd ja asus sundima, kuigi taltsamalt, sõbralikumalt:

«Tagumise toa pead veel kord harja ja villase lapiga üle käima! Sa ei määrinud vaha ühtlaselt laiali, sellepärast paistavad mitmelt poolt tuhmid plekid. Noh, pole viga! Kuule, mis lapsest sa ennist pomisesid? Ega ometi Jõgiste vuhva tagasi ole? See meil veel puudus!» Aga ta ootas asjatult vastust ja oli õnnetu. Salomonial oli nii raske. Eks andnud erakordsed ajad leivavanemale ka erakorralisi õigusi nende suhtes, kes pere laualt toitusid?! Seda, et Ella kasutas siiani oma leivakotti, pidas Salomonia loomulikuks, sest Mäelo majal puudus veel teenijate laud. Et ta kannatus jälle katkes ja klomp kurku tõusis, siis krahmas ta Ella käest poonimisharja ja hakkas halvasti tehtud tööd parandama, samal ajal üle õla tagasi vahtides ja Ellat manitsedes: «Meie mõlemad oleme ausad eesti naised. Kas ma ei ole sulle seda tuhat korda öelnud? Siia tulevad möbleeritud toad saksa kõige kõrgematele ülemustele, kolonelidest alates. Me peame neid austama. Nad on meid päästnud. Ja sõda ei ole ju lõpul. Kui ka eestlased kogu jõust aitaksid, läheks kiiremini. Kas sina oled selle vastu? Tead sa ka, et Suur-Saksamaal teevad isegi kindralite prouad igasugust tööd. Nende noorhärrad ja preilid peavad tööteenistust seal, kuhu saadetakse, vaese mehe lapsed ja rikkad ühise vao peal. Igasuguse voosterdamise ja muiduvahtimise eest saadetakse töölaagrisse. Mõtled, et minul seda Mariet vaja on? Ei taha nähagi! Nii vastik inimene! Aga ta õppis ametit mõisas ja tunneb saksa kööki. Tunnista ausalt üles, kas ta teotas mind seljataga?»

«Ei — nuu,» ühmas Ella, sest hirmutamine mõjus.

«Mis nuutamine sul alati olgul» osatas Salomonia ja tõukas harja jalaga eemale. Ta oli oma riideid kitsamaks teinud, aga sai vist liiast. Õmblused soonisid kaenlaalust. Proua

vajus tugitooli, peas lõhkusid halvad aimused. «Ristil ei ole mingisugust last hoida,» kinnitas ta veel kord, Ella nuu'de alatoonist häiritud.

Keskpäev tõmbus hämaraks, pilvede tumedad varjud vajusid linna kohale. Algas armutu veemöll. Joad voolasid alla nagu puruks pekstud paagist. See jagu, mis oli siiani taevas püsinud, otsis nüüd tulekuteed. Kahe eriti vihase kõuekärgatuse vahel virutati välisuks valla. Salomonia kukkus käsi vehkima, sest ta oletas, et lohakas Ella oli unustanud mõne akna poikvele ja tuuletõmbus pühib raamid koos klaasidega minema. Aga ei! Keegi kobistas ja trampis esikus. Ja see keegi kukkus eriti lõikavalt hõikuma:

«Ema! Ema! Emaaa... aaa...»

Uskumatuna kõlav sõna kordus.

Ella jõudis end esimesena koguda, tema ehmatus oli väiksem. Ta lükkas Salomonia esikusse ja jäi ise sündmust uudistama.

«Surnust üles tõusnud?» kogeles ootamatusest segilöödud ema.

«Ja surmaga sada surma maha tallanud,» vastas poeg kõrgi isemeelsusega.

«See on jumala sõrm. Kiitkem teda! Mu palveid võeti kuulda,» nuuksus Salomonia oma kallimast kallimat süleldes, siludes, patsutades. See kõige ootamatum jällenägemine paisutas armastustunde nii ääretult suureks, et süda ähvardas rinnust välja karata. Ta uuris ja päris. Väino jutustas kelkimisi, kuidas ta oli end «Sarmaatia hordide» vangist vabaks võidelnud, kõik kinnipidajad maha löönud. Sealjuures oli ta ise veendunud, et kõneleb puhast tõtt ega esita kentsaka koomilise loo sisu, iseenesega peaosas. Salomonia, kes oma poega sageli läbi nägi, uskus seekord ta viimast kui sõna ainsagi kahtluseta. Kui suursugune oli ette kujutada Väinot võitlustandril, revolver käes, vaenlasi põgenema sundimas. Väino arendas oma kangelaslugu ülbelt vihase keskendumisega, rolli nii sügavalt sisse elades, et silmad pildusid välke, käed vehkisid üles-alla. Jutustaja pähe ei mahtunud mõte, et suurt osa mängis ta loos sõjapäevade julm juhuslikkus. Karl Reierit, kes kohtuotsuse täideviimist juhatas, masendas teadmine, et ta ainsad omaksed ei taha evakueeruda, kuigi vaenlane tungles juba linnaväravate taga. Kõik ta mõtted olid selle küljes kinni. Ja nii ei kontrollinudki keegi, et tegelikult ei saanud Väino üldse pihta, vaid ainult minestas. Metsatalude halemeelsed hinged aitasid tal pääseda, varjuda, isegi teadmata, kes oli nende hoolealune. Tasuks saks-

lastele osutatud abi eest ootas Väino vähemalt raudristi ja solvus nüüd, et talle patsutati ainult õlale nagu koeranässile. Oleks ju olnud ilmatu vahva Rauli ees kelkida, autasu rinnas. Koju tagasi kippus ta sellepärast, et end onupojale näidata ja ema käest veidi raha hankida, sest elama oli Väino harjunud täis taskuga. Ega ta mõelnudki kodulinna tolknema jääda, ta soovis võimalikult kiiremini eesliinile pääseda, et selles tema arust kiiresti lõppevas sõjas kuulsust pärida.

«Sa ära minu pärast karda,» lohutas ta ema. «Tee mulle soe vann ja keeda natuke kodust lobi. Siis vaatame, mis edasi saab. Nad seal kutsusid mind mitmele poole. Eks ma vali ja otsusta.» Ja ta laiutas enda tugitooli, asudes raadio nuppe kruttima, meeldivat pillilugu otsima, et tukkuda muusika saatel.

«Sellele poisile ei mõika sada surma,» kelkis Väino suureliselt.

«Saja esimest pead hoolega kartma. Sa pead!» hoiatas aga Salomonia.

«Kutsu Raul siia! Ma tahan, et ta mu ees silmi pungitaks. Sain saksa poiste kaudu aimu, et *Reich*'is SS-lastest väga lugu ei peetagi. Neid kardetakse, et vuntsid värisevad, aga ei peeta uusaadliks. Saksa vägede eelsalgas oli üks jutukas veltveebel. Ma juhatasin ta tallu, kust sai soomust teha. Sa võiksid talle paki saata. Saksamaale saatmiseks. Sõdurid saavad hästi süüa küll, aga kõhu kõrvalt ei anna suurt midagi perekonna jaoks näpistada. Viin on neil lõga. Täitsa ersats. Terve see väeosa oli nagu peab. Kihutatakse mootorratastega. Raadioside olemas, et lennukeid appi kutsuda.»

«Aga millal nad selle sõja ükskord lõpetavad?» küsis Salomonia.

«Ah et lõpetavad või? Varsti. Sa ju nägid oma silmaga, et sakslastevastast jõudu pole olemas.»

«Aga kuidas nad eestlastesse suhtuvad?»

«Elame nagu ennegi. Ma olen veendunud, et isa tuleb ka tagasi.»

«Isa tagasi?» küsis Salomonia justkui kohkunult, olles endale pahane, et poja saabumise tuhinas oli ta unustanud oma mehe, kes tuli meelde järjest harvemini. Abielu oli tal olnud harmooniline, kuid armastus sai teab millal otsa. Mäelo pank püsis nii mõnelgi aastal ainult Salomonia kaasavararahade toetusel. Abikaasa aimas nüüd, et pangadirektor tegeles vist kuigivõrd ka Nõukogude-vastase luurega, aga mida, millal ja kuidas, sellest ei olnud tal vähimatki aimu. Üksinda elades igatses ta mõnikord meest tagasi, kuid ise

kahtles sisimas, kas pankuri lävepakule ilmumine olekski õnn. «Loodame, et meie isa tuleb tagasi. Palvetame selle eest,» sõnas ta pooleldi sunnitult.

Kadunud poja tagasitulek oli sündmus, mis oleks väärinud suurt perekonnapidu, kangelase pärjamist tammevanikuga. Kuid suguselts oli laiali pillutud, kohalolijad ühe käe sõrmedel üles lugeda. Ja Salomonia ei soovinudki keetmise-küpsetamisega jahtida, polnud tal ka pisematki tahtmist niigi nappe toidutagavarasid vähendada. Hingepõhjas oli ta oma sugulaste peale pisut pahanegi, sest mitmed neist olid süüdistanud Väinot tema räpaka iseloomu tõttu. Nad ei osanud näha seda, mis oli Salomonia pojas peamine — julgus ja taiplikkus. Kes teine veel oleks suutnud niisugusest tulisest põrgust pääseda, hauast üles tõusta? Kõik see, mis ta oli viimasel aastal kogenud, muutis Salomonia eriti valvsaks omaste suhtes. Senikaua kui Mäelo maja taga seisis Maakonnapank, kraapsati jalga, kergitati kaabut. Tal ei olnud tarvis ei Haamerit ega Rauligi. Käigu kus kurat! Vend Adamile kulunuks keretäis. Lõhe vanema venna ja noorema õe vahel oli olnud märksa sügavam, kui esialgu paistis.

Vaevalt jõudis Raul Murel oma imestamised ära imestada, kui teda juba nõuti telefoni juurde. Jutt paistis olevat niivõrd kuri ja äge, et ta hoidis toru kõrvast kaugemal. Rauli nägu tõmbus kurjaks, kivinenuks. Kui kõne otsa sai, maigutas ta suud ja silmitses arupidavalt Väinot.

«Üks äärmiselt kehv lugu,» pöördus ta tädipoja poole ja muigas sarkastiliselt. «Jõudsid parajal ajal koduradadele. See puudutab sind.»

«Mind?» Väino kergitas põlastavalt õlgu.

«Saksa poisid, kes Hargulas laatsaretis praavivad, leidsid kaevust need, kes sinu korraldusel sinna topiti. Sõjaväetohtrid kardavad koolerat. Aga kaev asub Risti söödinukal.»

«Ei ole minu asi!»

«Eks ikka natuke!»

«Vana jõmm pidagu suu!»

«Seda ju minagi, aga ta pelgab, et tema hea maine kistakse alla,» kõneles Raul nöökamisi. «On teine meil mitme kandi pealt hellakene, eks ole? Sa peaksid mõistma, et Magnus Haamer proovib olla maakonna patriarh ja vorstitööstuse füürer kohapeal. Järsku aga pääsevad valla jutud, mis pole kõige kaunimad. Timukas on ametimees, kelleta ükski kultuurriik läbi ei saa, kuid tema olemasolu vaikitakse maha. Eesti

vabariigi vastav ametnik pani igas kuus kolmsada viiskümmend krooni taskusse, kas «tööd» oli või mitte. Sinusugusest kolm korda rohkem, eks ole? Kuid isegi kõige lähemad sugulased ei kutsunud teda perekonnapidudele. Meie patriarh, kes maine pärast väriseb, kurtis, et sõbrad pööravat talle selja. Küsimus on loomulikult kaevu rüvetamises. See pidi asuma äärmiselt tähtsal veesoonel...» Raul kõneles pooleldi tõgades, ise asja naljaka külje pealt vaadeldes. Aeg oli sealmaal, et lool polnud tähtsust, vähemalt Raul Mureli silmis.

Väino solvus, et talle kallale kiputi.

«Käi põrgu oma Hargulaga!» kähvas ta.

«Sul paistab õigus olevat!»

«Põrutagu mõned hambad kurku. Küll siis ülejäänud suud kinni seisavad.»

«Kah andekas ettepanek!»

Sugulase surmust ülestõusmine liigutas Rauli. Kahju oli tal vaid ühest, et mehike oli jäänud selleks, kes ta oli. Suures poliitikas ei olnud ta arvestatav kuju.

Lävele ilmus Salomonia, kokapõll ees ja nägu õhetav kuuma pliidi juures seismisest, aga silmad puurivad ja valvsad. Ta küsis Raulilt, millal Risti saks pärale jõuab.

«Onu saab mahti tulla alles homme hommikul,» teatas Raul, peamist hammaste taga hoides. «Hargulas võetakse parajasti vastu majanduskomando kõrgeid isikuid, kes seal inspekteerivad tulevase nuumabaasi projektide asjus...»

Väino vilistas «Horst Wesselit», võidumehe õnnis muhelus näol.

Teine peatükk

VÕORAMAA TEED

I

Ööl vastu 12. augustit jõudis sanitaarrong Orehhovka asulasse, mis paiknes mägipiirkonnas, Uurali lõunaaheliku jalamil. Koosseis juhiti kõrvalteele ja kohe kõlas raadio kaudu doktor Kogani vali komando, et vagunite juurest lahkumine on rangelt keelatud. Algab mahalaadimine... Mis rongist ja koosseisust edasi saab, seda ei osanud keegi ütelda. Kas tagasi rinde poole uute haavatute järele või ümberformeerimisele? Tohter ise sõelus telegraafi vahet, ta südant vaevas pidev mure. Välispidiselt paistis ta väga toimekas, kuid erakordselt äkiline ja kärav.

«Mis sa arvad, kas puhvetisse lippamise eest pistetakse kartsa?» uudishimutses Olesja.

«Kust ta sinu jaoks selle kartsa võtab? Lase aga käia,» rahustas Katri.

Siin ei pimendatud. Liiga ohtra valguse vilkumine muutis Katri hinge ääretult nukraks. Oma tervise pärast ta enam ei peljanud, jõud oli tagasi tulnud. Ka edasise teenistuse suhtes ei valutanud ta südant. Teda vaevas koduküla ja kodurahva saatus. Sakslane laastas juba poolel Moskva teel. Mis jääb järele vaesest Eestimaast? Millal vaenlane ometi ükskord tagasi lüüakse? Millal saabub koju tagasisõidu päev?

«Siia meid istuma jäetakse,» nurises tühjast puhvetist naasnud Olesja, kes ei jäänud rahule, vaid lippas taas uurimisretkele, jõudes seekord tagasi rõõmust säravate silmadega: «Võin sulle ette kanda, et hiljemalt ülehomseks oleme siit kadunud,» teatas ta õhinal. «Va Rjadnini koosseis istub tagavararteel. Küll ta neile tuule alla teeb...»

«Kust ta siia sai?» imestas Katri kaheldes.

«Ma ei riskeerinud küsima minna. Vaja's mul oma ausat punaarmeelase olemist kindrali nina alla toppida. Ega ta Olegi kohta nagunii sõnakest ei poeta.»

Hommikupudru järel ilmusidki sanitaarautod haavatuid

peale võtma ja samal ajal levis kõiki üllatav uudis. Lahkus ka doktor Kogan, koosseisu üleandmist asetäitja hoolde jättes. Ta oli määratud kuhugi tähtsasse uurimisgruppi ja asus tegema ettevalmistusi sinna kohalejõudmiseks. Vist vitamiinid, mõtles Katri suhteliselt ükskõikselt. Seistes suunamiskomisjoni ees, sai ta aga teada, et doktor soovis ka teda enda juurde laborandiks, ja siis kukkus Katri süda saapasäärde. Esiteks ei huvitanud teda laboritöö ja teiseks oli võimatu ette kujutada lahkuminekut Olesjast, kes oli juba meditsiiniõdede kursustele saadetud.

Esimesena tegi lahkumisvisiite terveks tunnistatud doktor Henn Poola, vastne munder seljas ja meditsiinilise teenistuse majori tunnusmärgid lõkmetel. Poola laiutas uue koha liikudega. Ta lubas noored ilusad õed viivitamatult enda juurde nõuda, niipea kui sanitaarpataljoni kirurgiaosakond saab vastu võetud. See, Katri meelest suuga suisutamine tõstis Olesja meeled elevile. Ta lootis täienduskursustelt saada sellised paberid, mis annaksid õiguse mõnede tärnide kandmiseks. Oskusi ja praktikat arvas Olesja endal olevat rohkem kui kõigil neil ühtekokku, kes teda õpetasid, endal pommide suits ja värske haava veri nuusutamata.

Poolat saates hõljus Katri tunnetes midagi hella, kibedalt igatsevat. Meenusid mitmed-setmed korrad Henn Poola kõrval operatsioonilaua ääres. Ta muust maailmast kaugenenud pilk. Üksisilmne operatsioonivälja sihtimine. Ripsmed püsisid paigal nagu lahtiste silmadega nukul, aga käed liikusid, võtsid arstiriistu, panid neid ära ja näksisid õmmelda. Lobiseda armastas Poola ka lõikuse ajal, kuid need üksikult poetatud sõnad kõlasid teisiti, hoopis isevärki alatooniga.

Ühisest katelokist söödi tatraputru, kruusid kõlksatasid kokku. Katri rinda torkis terav okas, et teda sunniti teistest maha jääma, mujale minema. Küll ikka mõtlesid välja — laborandiks?! Rinne pressis siiapoole ja sind keelitatakse eest lippama, kuigi ise tunned, kus oleksid hädavajalikum. Aga ta teadis endistest aegadest, et doktor Koganiga vaidlemine ei toonud tulu. Tema sõna jäi alati peale. Sellepärast sibas ta ühest komisjonist teise, täitis ankeete ja kirjutas paberile oma elulugu. Lõputu uurimine hakkas tunduma solvavana, nagu oleks neil tegemist mõne kahtlase võhikuga, kes ei kõlba laborisse põrandaid pesema.

Elama paigutati Katri Koganiga ühte majja, komandõride ühiselamuks kohandatud «Kolhoosnike Kodusse». Katri tuba oli ruumikas, nelja voodikohaga, kuid Olesja seljakotid virutas komandant teisele poole lävepakku. Nii ilmatu palju külg

külje kõrval üle elatud ja nüüd jääda ihuüksinda! Poolat rongile saates tundis Katri kibedat klompi kurgus. Ta jooksis nagu paljud teisedki rongi kõrval ja enesevalitsemine oli jõuetu tunnetetulva voogu piirama. Kui ülekohtune oli mahajääminel Veel kaks nädalat ja siis seisab vaguniuksel Olesja... Katri ägas. Poola suured silmad jäid väga teravalt meelde.

Määramine anti talle lõpuks pihku ja uued vormiriidedki.

Kord koju jõudes sattus Katri sõna kõige otsemas mõttes kraamilattu. Tema tuba oli otsast otsani täis tassitud jämeda nööriga puntiseotud baikatekke, voodilinasid, käterätikuid ja veel midagi, kangesti lapsekleitide moodi. Selle varanduse sees askeldas toimekate liigutustega juuditar, vesihallid juuksed kuklal krunnis ja ketiga kell kaelas. Ta kandis ühevärvilist puuvillast seelikut ja ruudulist meestelõikelist kostüümijakki.

Katri hindas pilguga olukorda, unustades isegi tere ütelda. Uus toanaaber tõttas kohe end tutvustama:

«Mind kutsutakse Jelizaveta Abramovnaks,» esitles ta end madalal kõmiseval häälel. «Vanemad astusid tsaariaja olude survel õigeusku, lastest kasvasid jumalasalgajad,» lisati erilise rõhuga. «Meie lastekodule määrati Orehhovka ladudest varustust. Olen juhataja asetäitja, sõitsin vastu võtma. Niisuguseid pisikesi, kellel mõlemad vanemad kadunud, hakkab olema oi kui palju. Teie komandant lubas suure tegemisega mu kraami siia varjule. Vihma ma ei karda, aga hoidku issand näpumeeste eest. Mind hoiatati, kui teie ei ole nõus, siis pean kohe lahkuma. Komandant ütles, et need ruumid on broneeritud teadlaste grupile ja teie nõusolekuta ei tohi ta kedagi teie juurde panna. Nii et, kallis Katerina Matvejevna, seisan teie ees oma suure palvega. Kõige rohkem paar päeval See kaup tuleb kokku pakkida. Laost visati lahtiselt kätte, kuid pagasikontor ei võta niimoodi vastu ega vastuta nende eest. Pakkematerjali juba õnnestus hankida. Püüan teid tülitada nii vähe kui võimalik.»

Katri taganes akna juurde, küljega kõneleja poole, uut naabrit erilise poolehoiuta silmitsedes. Läheks ta minema, mõtles ta ja soovitas pöörduda doktor Kogani poole, rõhutades, et taolised küsimused otsustab tema.

«Käisin juba. Haruldaselt meeldiv isiksus. Ta viskas käega ja tormas kuhugi. Komandant poetas, nagu oleks ta saanud viimaks ometi emalt telegrammi. See on muidugi suur rõõm praegusel ajal, aga sellepärast poleks vaja olnud teist ini-

mest trepile pikali joosta. Mis teie, Katerina Matvejevna, mulle kostate? Kas lubate jääda või näitate ust?»

«Ei näita ma midagi!»

«Ei tea kohe, kuidas teid tänada!»

«Mu ülemuse abikaasa ja poeg on Leningradis võhivõõraste inimeste juures ja tal ei õnnestu sinna helistada,» püüdis Katri Koganit vabandada, meenutades tohtri telefoni ja telegraafi ründamist. Paljud Leningradi alt tulnud kõnelesid, et linna pommitatakse ägedalt. Vaenlane pressivat peale väga suurte jõududega. Ja need, kes olusid pisut rohkem tundsid, oletasid, et sakslane püüab jõuda Soome lahe kaldale, et Eestimaad kotti ajada. Niisugused kuuldused tõstsid Katri ihukarvadki püsti, seda enam, et kõik võimatu tikkus vägisi tõeks minema.

Majas tõtati edasi-tagasi, uksed paukusid, trepp naksus. Olemisele korrusele oli organiseeritud midagi puhvetitaolist, kust jagati leiba, kuivikuid, konserve, suhkrut, pudrukontsentraate. Sealsamas auras ka kuumaveepaak. Läbisõitjad, aga neid käis jagusalt, pidasid vahariidega kaetud laua ääres söömaaega. Katrile oli too päev kõle ja tühi. Tegevusetus ajas südame täis. Jälginud kõrvalt, kuidas uus naabrinna rabeles otse elu eest lapsetekke pakkideks õmmeldes, märkas ta, et see töö tahaks korraga ametisse kaht kätepaari. Üks hoiaks kotti sobivas asendis, et teine võiks väledamalt nõela välgutada. Ta keeras käised üles ja asus sõnatult appi, sest mis sa ikka kõrvalt vahid ja laisakäsi venitad.

«Arge ometi, Katerina Matvejevna! Seda ei tihka ma lubada,» keelati rohkem moepärast. «Te paistate olevat koolis käinud, harimata naised ei taha lihtsat tööd teha.»

«Või veel! Ma rohkem abitööline,» muigas Katri.

«Pärit olete vist Baltikumist? Aktsent teid just ei reeda, aga natuke siiski. Laused kõlavad raamatulikult, sõnalõpud hääldate kole selgesti. Meie rajooni toodi ešeloni jagu Eestimaalt evakueerituid. Ümberkaudsed kolhoosid võtsid vastu. Nende ülem või esindaja on keegi Aleksandr Augustovitš. Järsku te tunnete teda? Niisugune kenades aastates meesterahvas, natuke ametniku käitumisega ja vene keelt kõneleb ilusamini kui meie kandi külainimesed. See, kes murret sugugi ei tunne, jääb meie pool vanemate inimestega lävides päris hätta. Ma ise mõistan natuke mordva ja tšuvaši keeltki. Kaua aastaid sai peetud külakoolmeistri ametit. Praegu on seesugune aeg, et kutsuti mujale...»

Evakueerunud kaasmaalaste vastu tundis Katri niisugust huvi, mis tikkus päris põletama. Kuid kõik asjata. Jelizaveta

Abramovna ei teadnud tolle kaunimas eas eesti Aleksandri priinimegi. Kuuldu ei andnud Katrile rahu. Mingi igatsus pani ta hinge kripeldama.

Roguskikotid täitusid. Jelizaveta Abramovna tegi tindipliiatsijupi suus märjaks ja maalis pakkidele aadresse. Lõpuks, kui kõik tekid ja ka käterätikud olid juba koos, asetas perenaine ühe käe puusa, lükkas prillid üles laubale ja vaatas kella. Ülepea paistis olevat arvestamine ja ettearvestamine ta tugevamaid külgi. Sellepärast laabuski kõik kiiresti ja sujuvalt. Nüüd siis tõukas ta ühe koiku laua juurde istmeks ja lagedale ilmusid kodujuust, võiraasuke, tomatid, värsked kurgid, natuke mett teevee juurde ja suur melon. Söömaaja vältel hoidis juttu üleval perenaine üksinda. Ta kõneles lühemaid ja pikemaid pause pidades, ei esitanud küsimusi ega pannud pahaks Katri sõnaahtrust. «Teadlaste grupp» avaldas talle lummavat mõju. Niisugused inimesed on ju seotud vaikimistõotusega, mõtles ta aukartlikult. Ajuti vaatasid ta silmad tühjalt aknasse, aga hinge näris samal ajal mure, mida ta välja ei näidanud.

Katri sai teada, et kõik ta kolm poega olid mobiliseeritud. Kirju pidi tulema sama harva kui jumala õnnistust. Siiani ei ainustki. Noorema, veel vallalise poja atestaadi järgi maksvat sõjakomissariaat emale veidike toetust. See lubavat järeldada, et temaga nagu peaks kõik korras olema. Kuid Kiievis elanud tütre perekonnast ei olevat mitte midagi kuulda. Kohutav mõelda neist hirmsatest lahingutest, mida Dnepril peetakse. Naine, kes Katrit alguses häiris, muutus sümpaatseks. Koormat oli tal turjal, et ägise. Ja olukorras, kus mure oleks iga teise maha murdnud, suutis ta liikuda, asju ajada, isegi nalja visata.

«Kui meie taadile oleks antud elada kahekümne teise juunini, oleks läinud temagi, vabatahtlikult. Kus nüüd enam! Üle poole aasta mulla all. Surnust ülestõusmise müüti loopis ninaga. Kiristagu seal nüüd hambaid, ei see aita, ei ole ülestõusmist igaveseks eluks! Katerina Matvejevna, võtke ometi julgemini mett! Mu kullake, see on ju rohi saja tõve vastu. Meie kandis peab iga pere mesilinde. Laiad jõeluhad on head korjemaad. Kui ma saaksin teile näidata, kuidas meie Volgamaa kevad õitseb! Isegi tänavune issandanuhtluse suvi uputas häitsmetega. Alles me hakkasime inimese moodi elama. Näljaaastad hakkasid ununema, liha kasvas luudele tagasi. Mädanegu see Hitleri-kõuts elusalt! Noh, me oleme sitked ja peame vastu! Stalin ise ütles, et hüdrale näidatakse kätte tagasi-

tee... Oh, ärge vanaeide jutukust tähele pange. Niisama enda julgustamiseks kõnelen...»

Ülejärgmise päeva hommikune rong tõi kohale Moskva alt kaks seltsimeest, kes kah olid komandeeritud farmaatsiatööstusse. Esimesel oli kaasas neljaliikmeline perekond ja teisel viimast veerandit käiv abikaasa. Ja oligi käes kriitiline moment Jelizaveta Abramovnale. Doktor Kogan vaatas korraks üle Katri toa läve ja ta silmad läksid üllatusest pungi. Jelizaveta Abramovna seisis oma pakkide keskel nagu kulliga kimpujäänud kanaema, kelle tiibade haare jääb lühikeseks.

Ometi läks kõik teisiti, kartus osutus asjatuks. Koganit ei häirinud roguskisse õmmeldud pakid, vaid Katri välimus, öde-ämmaemandast sõjaväevelskriks ümbersündimine. Vaata ja imesta! Säärikud nagu mõnel komissaril, villane seelik ja nahkriihm pealekauba. Portupee kaarditaskuga siiski puudus, kuid pluus oli ümber tehtud. Mille kuradi pärast see kõik, nii tõsisel ajal! Oma naise ehtimisest naudingut tundnud Kogan ei võinud niisamasugust asja alluvate juures kannatada. Praegusel raskel ajal! Ei olnud tal silmi Katri selgroo külge kuivanud keskkeha jaoks ega aega märgata äkkvananemise kiirekesi vaevu kahekümne kuuese naise silmanurkades. Kogan teatas, et kohe, nüüdsama algab koosolek. «Olge kohal!» Ja oligi läinud.

Kogani tuppa minnes ei olnud Katril mingisugust erilist tunnet ega eelaimust, et seal võtab terve tema edasine elukäik uue pöörde. Sama targad olid kõik teisedki. Tulnukad tutvustasid end. Jutustati õpingutest, kõneldi senistest töödest. Katri silmitses varjamatu kadedusega rasedat noorikut, teadusliku kraadiga farmatseuti. Siis kuulutas Kogan, et tal oli lõpuks ometi õnnestunud komandeering Leningradi välja kaubelda. Labori ja raamatute järele, sealsamas olid ka kõik ta märkmed ja arvutused. Pojast ja naisest tohter vaikis, aga põskedele lahvatas ärrituspuna ja Kogan pööras näo järsult kõrvale. Katri silmitses oma tulevasi töökaaslasi. Nad meeldisid talle ja ka tema näis leidvat armu nende avalates hinnangutes. Noorik oli kauni välimusega tatarlanna.

Hetk aega vaikinud Kogan oli end kogunud ja jätkas koosolekut.

«Keegi peab Kaasanis ära käima,» teatas ta.

Sõidu põhjust ja hädavajadust selgitas Kogan pikalt, kaalutledes, põhjalikult. Kemikaalid, mis talle ühest sealsest sõjaväelaost olid määratud, kujutasid teatud mõttes defitsiiti. Eriside ei võta pudeleid ja pulbreid vastu. Neil on õigus, Suure hulga sees võib miski puruneda, maha valguda, kõik

ära rikkuda. Kogumi kaal ja maht polnud probleemiks, kohvrisse ja seljakotti mahub kõik lahedalt ära. Mis aga kõige tähtsam, komandeeringu suhtes leppinud ta juba kokku ja Kogan vaatas meeste otsa, kumb neist? Need omakorda suunasid tungivad pilgud Katrile. Ning veel enne kui Kogan jõudis vahele astuda, oligi Katri oma kandidatuuri esitanud ning kolm häält selle üksmeelselt heaks kiitnud. Noorik istus Katri kõrvale, jagas õhinal nõu ja teateid linna kohta. Ta oli Kaasanis õppinud, mäletas siiamaani trammi numbreid, tänavaid ja medikamentide lao juhataja ees- ning isanime.

«Kuidas ma ise oleksin sinna lennanud,» ohkas ta ja laiutas käsi. «Küsige kindlasti Anatoli Fjodorovitšit. Ta on a ja o.»

«Olge täpne,» hoiatas Kogan.

2

Läände tossutav rong ei viitnud teel aega. Vagunid ja platvormid olid sõjaväelaste ja sõjavarustuse päralt. Siin-seal hakkas silma mõni üksik eraisik, aga samuti sõjaväeriietuses, kuid eraldusmärkideta. Vedur justkui oleks välja pigistanud kõik oma jõu. Sõlmjaamadestki pääses Katri kähku edasi. Tal olid meeles sanitaarrongiaegsed kogemused, mis aitasid eksimistest hoiduda, kiiresti õige rongi ja vaguni üles leida. Pidev liikvelolek tekitas temas hea enesetunde.

Kaasani äärelinnas trammilt maha astunud, vaatasid talle vastu ladude tarad ja raudväravaga pääsla. Parkimisplatsil oli üsna pikk järjekord igas auastmes majandustöötajaid, autosid, hoburakendeid. Katri rühkis varmalt teiste vahelt läbi ja ulatas valvurile oma dokumendid.

«Teil veab,» öeldi talle imelahkesti. «Ta ise just jõudis kohale. Lähete siit otse laudtrotuaari mööda edasi, sinna suurde kivimajja. Nurkmine paraaduks ja trepist otse üles. Edasi juhatab teid nende lubadebüroo.»

Neile, kes tropina väravaauku ummistasid, hõigati käskivalt:

«Olge head, lubage seltsimees sõjaväearst läbi!»

Anatoli Fjodorovitš istus kõva põhjaga tugitoolis. Silmad ja üks käsi tegelesid kirjadega, teine tõstis teeklaasi suu juurde. Pondunud ülahuult katsid rusked harjasvuntsid. Vanemintendandi auastmes mees paistis õige eakas. Sellest tingitud vatsakus vajus üle vöörihma. Sinkjad kotid silme all reetsid südamehaigust. Ta noogutas Katrile sõnatult, et too

istet võtaks, tõukas oma kirjade kausta eemale, leidis kirjutuslaua kõrval asuvast kapikesest metallümbrisega klaasi, laskis selle samovarist teed täis, lisas kolm tükki suhkrut ja lükkas klaasi Katri käeulatusse. Kogu ta olemusest õhkus isalikku hoolitsust.

«Kosuta end natuke! Siis võtame asjad käsile. Kuidas su nimi on?» Anatoli Fjodorovitš ei oodanud vastust, vaid hakkas Katri lähetust uurima. «Ahaa, Katerina Matvejevna. Väga kena! Minu nime sa muidugi tead? Kes kuramus seda veel ei teaks? Vastik lugu! Aga ei ole parata.»

Katri rüüpas ahnelt. Tee maitses hea. Mõnusad surinad kehas turgutasid teda, andsid erksust juurde. Ta silmad libisesid ruumis ringi. Maja, kus asus ladude haldusaparaat, paistis pärinevat eelmisest sajandist. Müürid olid paksud, piklikud aknaruudud kadusid sügavatesse niššidesse. Võlvitud lagi ja nikerdustega hollandi ahi, viimse võimaluseni õhukeseks kulunud tammeparkett. Ukse juurest kirjutuslauani oli tõmmatud narmendavate servadega linoleum, mille tumedal pinnal paistsid sajad saapajäljed. Kuid postamendil õitses asalea.

«Ootasime sind,» teatas Anatoli Fjodorovitš veidi irooniliselt. «Su ülemus, doktor Kogan, saatis telegrammi, milles palub sind igati aidata, et sa võimalikult kiiremini tagasi jõuaksid. Teen kõik minust sõltuva. Kahju küll, kuid nad tegid ühe pisivea sind siia lähetades. Vaja oleks olnud enne väljasõitu telegraafeerida ja pärida, kas meil on seda, mida te vajate. Nüüd ongi nõnda, et meil pole sihukesi asju kunagi olnud. Minu ajal igatahes mitte. Aga ma istun sellel toolil juba üheteistkümnendat aastat, peale tervise pärast erru minekut. Siin on valmiskauba hulgiladu. Kas nad siis ei teadnud meie nomenklatuuri? Kõik uurimisasutused on teine ametkond, neil on omad varustuskanalid. On see sulle selge?»

«Ei,» hüüatas pettunud Katri. Siiani oli kõik jooksnud nagu lepse reega, kuid nüüd vajus peamine põrmu. Kuidas siis sedaviisi? Ta enesetunne kippus kehvaks minema ja nutt pigistas kurku.

Ladude ülem rüüpas teed ja ohkas, nagu oleks temalgi piinlik ja kahju. Ta alustas sihilikult muud juttu, et anda Katrile rahunemise aega.

«Kui tohib küsida, mida te seal uurima hakkate?»

«Toiduvitamiine. Askorbiinhapet ja karotiini...»

«Midagi uut suppide ja putrude juurde?»

«Ega seegi võimatu ole. Aga esialgu manustatakse neid suu kaudu või lihasesse ning veeni süstides. Skorbuut ongi

askorbiinhappe vaegus inimese organismis. Lisaks vitamiinidele hakatakse töötama ka hallitusseente käärimisel saadava produktiga.»

Vanemintendant toetas lõua rusikale ega varjanud huvi. Ta küsis:

«Ja mis need teie hallitusseened suudavad?»

«Võib-olla rohkem, kui me praegu oskame ette kujutada, kes teab. See on inglise mikrobioloogide avastus, mis on laboritest juba kliinikutesse jõudnud. Ta paneb piiri bakterite vohamisele, ravides seega paljusid eluohtlikke nakkushaigusi. Doktor Kogan töötas kuni kolmekümne kolmanda aastani Saksamaal ühes laboratooriumis. Seal nägi ja kuulis ta mõndagi.» Katri kõneles teadusliku õhinaga, püüdes teises huvi äratada ja vastutulelikkust õhutada, sest ta ei suutnud uskuda, et nii suurtes ladudes pole Koganile tarvisminevaid ravimeid. Võib-olla on napilt? Võib-olla ei raatsita anda? Tal ei olnud ju vähimatki arusaamist süsteemidest, ametkondadest, alluvustest, majanduselu keerdudest ja keerukusest.

Vanemintendant ühmas naljatamisi:

«Inglased ju hakkasid meie liitlaseks. Võib-olla nad ei keela oma väärt rohtu?»

Katri raputas pead:

«Võib-olla küll, kuid missuguse hinna eest! Ise peab tegema, ise otsale jõudma. Vaeva ei tohi põlata, sest kerge see pole.»

«Seda ütlesid sa väga õigesti, tütreke. Mõtlen praegu pingsalt, kuidas sind aidata. Kui ma selle doktor Kogani telegrammi sain, siis tekkis mulje, et siia jõuab üks vali naisõiguslane, kes põrutab rusika lauale. Üllatasid mind, vanameest, meeldivalt. Ise nooruke, aga koledasti oma töö küljes kinni. Tõmbame nüüd otsad kokku. Teatan sinu doktorile, et olin sunnitud su tühjalt tagasi saatma. Edasi annan su ühe noorema seltsimehe hoolde, kes juhatab sind ühiselamutuppa ja sööklasse ning hoolitseb, et pääseksid esimesel võimalusel õigele laevale. Ida poole sõitvate rongide hoolde ei maksa end usaldada. Me lähetasime ühe seltsimehe Tšeljabinskisse juba kahe nädala eest ja ta teatas alles täna «õnnelikust» kohalejõudmisest. Ligemast jõesadamast saab sinu Orehhovkasse tühine viiskümmend kilomeetrit. Mõned alused ikka sõidavad veel seda vahet. Heal juhul pääsed juba homme allavett ujuma.»

Kümme meetrit ilusat kirjut satiini, kaks paari siidsukki, neli paari trikoopesu, kolm kilo meepräänikuid ja muud söödavat kohvris teemoonaks ja Olesjale kingituseks alustas Katri oma «ujumist» alles ülejärgmisel päeval, meel pahur,

tuju alla nulli. Mis sa vaeseke kostad oma targale hullule juudile, kes ei usu midagi ega kedagi, vaid kirjutab selle ebaõnne, milles ta ise on peategelane, tervenisti sinu saamatuse ja võhiklikkuse arvele?!

Lermontovi-nimeline laev oli laest lastiruumini, vahekäigud kaasa arvatud, täis evakueerujaid ja nende kesist varanatukest. Seal olid emad lastega, vanurid, tegevväes teenimiseks juba kõlbmatuks tunnistatud punaarmeelased. Viimased kükitasid reelingul, suitsetasid ja sülgasid vette, ise vihased, seltsimatud ja nördinud. Katri sai omaette kajuti, ent häbenes laiutada ja loovutas poole ühele rinnalapsega naisele, kelle imik ei sulgenud hetkekski suud, vaid nuttis vahetpidamata. Laps oli näljane. Pikast teekonnast vintsutatud ema rinnad olid tühjad.

Läinud kööki piima kauplema, sattus Katri kummalisse olukorda. Ta leidis tulise austaja. Poiss oli kena, varsti mees, esimesed udemed ülahuulel. Ta nimetas end kapteni nooremaks abiks reisijate toitlustamise alal ja küüris hoolega alumiiniumist supipoti põhja. Piimaliiter maksis kakskümmend kopikat, aga pealekauba nõuti «kõike, mis ma tahan». Ja ta tahtis teada Katri nime. Veidi aja möödudes koputati kajutiuksele. Titepiim jõudis kohale. Ja kurameerimisega muututi pealetükkivamaks. Sooviti teada, kas sõjaväelane, kes Katri laevale saatis, oli ehk ta seaduslik mees? Et Katri vaikis hämmastunult, siis tehti talle teatavaks, et too vastikult truudusetu sell oli kahmanud ühe teise käevangu veel enne, kui laev jõudis lahkumisvile huilata. Niisugusele on hundipäss paras, soovitati tungivalt. Lõuna ajal kandis «nooremabi» toitu lauale, valge kittel seljas. Katrile oli ta tõstnud nii paksu kapsasupi, et lusikas seisis püsti. Ohtul aga, tol ääretult nukral Volgamaa augustiõhtul jättis austaja oma austusobjekti hooletusse. Ta oli koha sisse võtnud salongis, vabrikust toomisest saadik häälestamata pianiino taga ja laulis lüürilisi laule reisijate meelelahutuseks. Ruumi kogunes palju rahvast, emadel lapsed süles. Katri mõtles, et ta ei saanudki teada, kas tema oodatu oleks olnud tüdruk või poiss.

Öö veetis ta ahtris tähistaevalt ja kuult seltskonda otsides. Sääsed pinisesid väljakannatamatult. Aga tal tuli kogeda muudki, mida oli raskem taluda. Punaarmeelased tegid talle kui sõjaväelasele endi keskel ruumi. Neilt ta kuulis Tallinna lahingutest selliseid lugusid, mida lehed ära ei trükkinud. Viiest mehest kaks olid saanud oma sandiks tegevad haavad Eesti paljukannatanud pinnal. Tekkis mulje, et nad tahtsid kõik selle, mis juhtus esimestel sõjapäevadel, eesti talumehe

kukile veeretada. Katri südikas vastuvaidlemine ei muutnud vihaste meeste meelt, vaid lisas õli tulle. Siis, kui valjuhääldi alustas varahommikuste rindeteadete lugemist, hingati kergendatult ja asuti uudiseid kuulama.

Kui Informatsioonibüroo teated lõppesid, võttis laeva raadiosõlm mikrofoni oma kätte. Reisijatele kuulutati, et laev randub poole tunni pärast Malaja Utka sadamas. Peatus kestab tund aega. Neil, kes reisi lõpetavad, paluti kimpsud-kompsud kokku korjata. Teistele, kes mõtlevad niisama maale minna, pandi südamele pilet kaasa võtta. Piletit ette näitamata kedagi pardale tagasi ei lasta.

Erinevalt valgete ööde ja pikkade koidikute-videvikkude pärusmaast saabus neis paigus hommikuvalgus järsult. Valev sadamahoone kerkis parema kalda hämuvallist nagu madalikule toppama jäänud alus. Käsipuudega trepid viisid kõrgele pervele. All lausikul tossasid mõned kustuvad lõkked. Kaubanaised olid end laudse jalgtee äärde ritta võtnud. Pakuti keedetud piima, soolakurke, arbuuse, metsamarju ja hapendatud taignast kalapirukaid. Katri tõukles teiste vahel ja pressis edasi, sest silmad tabasid perve all midagi eriskummalist, mis võttis ta hingetuks. Jelizaveta Abramovna kompsud. Teinud ringi ümber pakkide, jäi ta nõutult vahtima, omanikku otsima. Sadama maa-alal valitses häältemöll. Sagis ringi saabujaid ja vastuvõtjaid. Laevalt lossiti kaupa. Pakid turjal, astus kandjate rodu treppidest üles. Kõrge perv heitis tumedat varju ja ahendas nähtavust.

Kaks kõhna kätt haarasid Katrit õlgadest.

«Kallis kullakene,» hingeldas Jelizaveta Abramovna. «Ma olin kindel, et teie pole teie, vaid viirastus. Pool ööd palusin Jeesus Kristust, et ta mind aitaks see ainuke kord. Nüüd usu või ta olemasolu! Seal teisel pool teed on üks eestlanna, kes ei mõista ühtki keelt peale oma kodukeele. On teine pähe võtnud Uljanovskisse sõita. Aga sadamavõimudel keelati sinna piletite müümine. Linn ja linna ligem ümbrus on rahvast nii täis valgunud, et leivaga algasid suured raskused. Ei jõuta jahu vedada ega küpsetada. Meilt on siin veokid järel. Vanainimene, kes saabus koos eestlannaga, istub juba koos oma lapselapsega vankris. Aga ta ei taha enam selle ennatuga tegemist teha. On üks sihuke suureline, et mitte ei mõista talle läheneda. Laps teisel ka, umbes viie-kuueaastane poisike...»

Doktor Kogani «Iluasja» tundis Katri juba eemalt ära tema helehallist reisikostüümist. Väike Viktor Kogan magas kolmest kohvrist tehtud asemel, oravanahkne kasukas katteks. Aili ise istus sealsamas, suurrätiku sisse seotud pambul, jakk

õlgadelt alla vajunud, jalad ebaloomulikult sirgu. Katrit nähes keeras ta pea kõrvale, teda ära tundmata. Viimaks, saanud aru, kes ta ees seisis, ajas Aili end suurivaevu püsti ja vaarus Katri poole. Ta karjatas:

«Kus mu mees on? Ei, ma ei taha teda nähal» Selle sisistanud, varises ta veel enne, kui Katri jõudis käe ulatada, kokku.

«Minestas?» ehmus Jelizaveta Abramovna.

Katri jaatas. «Ta käed on tulised, suuõhk kuumab. Paistab väga kõrge palaviku moodi.» Rabelnud ivake aega oma mõtetega siia ja sinna, ütles ta õige tasa: «See on doktor Kogani perekond. Pean vist laeval minna laskma? Või mida teie soovitate? Kui saaks teada, millal järgmine läheb ja kuidas on lugu pealesaamisega?»

«Jääge siia! Palun teid südamest! Jääge! Küll ma muu eest hoolitsen. Laevad sõidavad tihti. Juhul kui tõesti midagi ootamatut vahele tuleb, maksab meie rajoonikomitee sõna. Nad ei keela abi.»

Kohvri ja seljakoti järele tõtanud Katri sattus «nooremabi» kaissu, kes tõstis ta õhku:

«Kas tahate tagasi sõita? Selle vastiku kõutsi juurde? Ei tohi! Ma ei luba!»

Katri jagas alles viivu möödudes teise mõttekäiku. Tal oli noorukist hale. Ta surus poisi põsele lahkumissuudluse.

«Anna aadress! Ma kirjutan sulle.»

«Anna sina,» põikles Katri.

«Saad aru, ma ei saa! See on mu viimane reis. Lennukoolikutse juba taskus, aga aadressi ma veel ei tea.» Ja ta toppis väevõimuga Katrile pihku vakstust kaantega märkmiku, kuhu viimane natuke sirgeldaski Olesja nime ja kursuste välipostiinumbri, sest oma postkastiga ta laiutada ei soovinud ega julgenudki.

3

Keskpäevane tuuletu tund lahvatas sama järsult kui hommikuvalguski. Päike kõrvetas, vankrirattad keerasid üles tuisktolmu. Tee vingerdas põllulahmakate ja lõputute niitude vahel, kahel pool perve tühermaa. Veohärgade temposse tambitud inimesed venisid killavoorina. Parmud vajusid nagu metsik sülem elajate selga ega häbenenud lapsigi rünnata.

Loomad muutusid rahutuks, muksisid ja viibutasid händu. Ajajad püüdsid oma sarvilisi jõudumööda aidata, pühkides pikkade vitsadega näljast musta massi härgade seljast maha. Ühes ojaveerses külas lõppes kõigil jõud. Vankrid tagurdati kõrgete paplite alla platsile, mis paistis täitvat õige mitmesuguseid ülesandeid. Müügilauad ja kaks tabalukus kioskit viitasid turupidamispaigale, tantsupõrand kõneles külanoorte kooskäimise kohast. Platsi keskel oli kõrge kooguga kaev, selle ümber loomade jootmise künad ja mõned istepingidki. Tulnukate tähelepanu köitsid ülimalt lopsakad juurviljaaiad. Ninna tungiv kirbe lõhn aga tõendas, et siin peetakse palju sigu. Kohe, kui voor peatus, tuldi tulijatele vastu ja kaks toimekat vanataati näitasid kätte koha, kuhu võis keha kergendama minna. Siis algas nii veoloomade kui ka inimeste jootmine. Külaelanikke jooksis kohe kokku küsima, kust tullakse, kui kaugelt pärit ollakse. Kuidas on sealne olukord praegu? Seda, kuhu suunduti, teadsid nad nähtavasti juba ise. Toimusid ka mõned välkäritehingud. Rõivatükk ja teine vahetas omanikku. Laste kätte ilmusid piimapudelid, kodus küpsetatud piruka tükke. Keegi habemik vanamees jaotas arbuusilõike muidu. See pidi olema kostiks kohaliku kolhoosi poolt.

Katri, kes oli rännaku ajal marssinud vankri kõrval, redelivarbadest kinni hoides, püüdis Aili palaviku suhtes mingile selgusele jõuda. Ta oli haigele neli aspiriinipulbrit sisse andnud, kuid mõju ei mingisugust. Kahel korral hüüdis Aili oma poega Viktorit ja sonis seejärel lõputuid ei'sid, mis oleksid nagu käinud Kogani pihta.

Keegi poisike, keda vanaema hõikas Jašaks, tikkus hommikust saadik Viktori juurde mürama. Niipea kui jõuti paplite viluvarju, ilmus range, aga nooruslik ja julgelt jumestatud huultega vanaema ise kohale, sõnakuulmatust lõpetama. Alguses vahtis ta Ailit ja ka Katrit rõhutatud kõrkusega ega suutnud oma ülemäärast põlgust maha suruda, veel vähem keelt hammaste taga hoida. Jaša vanaema osutas Jelizaveta Abramovna riidepampudel, kasuka ja vatiteki all lõdisejale.

«Tema pärast me jäime kuuma küüsi. Üks selline paneb hulga häid inimesi kannatama.»

Katri ignoreeris vaenulikke sõnu, milles ei puudunud omajagu õigustki. Kannatust tal jätkus.

«Ta on raskesti haige,» teatas ta rõhutatult.

«Haige? Igavene simulant! Ei taha jalgsi käia. See on ta tõve nimi!»

«Nüüd te küll eksite!»

«Teie ka pole meie inimene, sellepärast usute teda! Kus kiitles oma majateenijatega, passijaga, korterisisustusega... Valetab raisk või siis on meile võõras element!»

Viimatiöeldust adus Katri, kes võis olla see linliku välimusega naine. Vadim Taurovi naiseema, väimehe poolt taevani kiidetud. Soovides kontrollida oma tähelepaneku õigsust, ütles ta armastusväärselt:

«Ma tunnen teie väimeest.»

Need sõnad surusid Jaša vanaema kühmu.

«Ärge piinake mind! Kas ta pääses tulema? Ütelge rutem, kus ta on?»

«Me sõdisime koos. Kuuendal juulil olime terve päeva ühes autos. Ma arvan küll, et ta sinna ei jäänud. Vastupidist nagu ei mõista mõeldagi.»

«Vadim siiski elus? Elus!»

«Mina küll ei kahtle selles!»

Ämm kattis kätega näo ja nuttis lahtise suuga, hääletult, lohutamatult:

«Ei ole enam Klarat ega Mišakest. Meie suvilast jäi järele kõrbenud servadega pommilehter. Ka ümberringi põles kõik lagedaks.» Ja ta vinguv hääl tikkus jälle Aili kallale: «Tema tõi meile õnnetuse kaela. On olemas niisuguseid inimesi, kes suruvad teiste selga risti. Tal on ristimärk isegi ketiga kaelas. Tema kinsu tõttu me tol laupäeval suvilasse sõitsimegi. Linna jäädes olnuksid Klara ja Miša elus. Nõudis, poolearuline, näha, kas ta mehe raamatud on ikka alles. Temata oleksime talnud isegi suvilas olles terve oma perega vaarikale, aga Klara jäi koju mustikapirukat küpsetama ja Miša lõi jala katki nende igaveste kastiraibete juures...» Vana naise suust pritsis sülge.

Nördinud Jelizaveta Abramovna jälgis jutuajamist eemalt ja temale oli see liig. Ta tõmbas Katri kaugemale.

«On teil vaja niisugust värvitud lõugadega suurlinna untsantsakat kuulatat Teeb häbi!» hurjutas ta pahaselt, aga kültalt valjusti, et asjaosaline võiks kuulda, mis temast arvatakse.

Nähtavasti oli ka Aili mõndagi mõistnud, midagi väga ebameeldivat oli ta teadvusse jõudnud. Ta tõukas katted järsult pealt, näol meeleheitekramp.

Malaja Utka oli küla tüüpi mustmullamaa asula, elanike arvult ehk suuremgi mõnest Eestimaa väikelinnast, kiviehitusi ja puumaju pooleks. Sillutatud peatänav tuletas kangesti meelde mitut ridamisi lükitud mõisakeskust, aga häär-

beritel seisid asutuste nimesildid paraaduste juures. Evakueeritute voor jõudis kirikuga keskväljakule just karja kojukutsumise tunnil. Sõraväge oli terve tänavatäis. Nad sammusid erilise soliidsusega üksteise sabas. Rodu keeras jõele jooma ja tõusis taas mäkke udarate vappudes. Väravatel seisid perenaised, sulbipanged käes. Oma lehmakese hõikumises kõlas midagi pühalikku ja harrast.

Härjarakend Ailiga juhiti rajoonihaigla ette, kus oldi nagu ootel. Vähemalt paistis Katrile niiviisi. Arst, kes Aili läbi vaatas, raputas pead ja kortsutas kulmu. Ta pakkus kuuldetoru ka Katrile, kuid viimane keeldus sündsustundest. See, mida ta salamisi oli kartnud, osutus tõeks. Ailil oli kopsupõletik.

Öö veetis Katri haigevoodi juures, vahetas kompresse ja pani kupuklaase, aga hommikuks polnud paremat midagi. Kõik kiskus vaat et halvema poole. Katril kaasas olnud medikamentide näputäis sai otsa, aga kriis alles algas ja süvenes. Raviarst püüdis anda küll kõike, mis tal oli, kuid haigla apteek tundus olevat enam kui kesine. Hommikul, sideasutuse avamise järel sibas Katri Koganile telegrammi saatma:

«Teie pere Malaja Utkas. Abikaasa kopsupõletikuga rajoonihaiglas.»

Lõuna paiku jõudis Katri otsusele, et öeldud sai hirmus vähe, ja ta läkitas õhtul veel teisegi telegrammi Orehhovka poole:

«Abikaasa olukord kriitiline. Puuduvad ravimid. Hädavajalik teie kohalesõit.» Sellest ehk aitab, mõtles ta.

Palavik ei langenud ega tõusnud, kuid Ailil paistis siiski jõudu jätkuvat.

Õhtuse arstivisiidi järel, kui Katri asus jälle valvesse, jäi Aili talle tungivalt otsa vaatama ja küsis siis vene keeles, sõnu venitades:

«Kas ma suren? Kus on mu poeg?»

«Ei te surel Ja poisiga on kõik korras. Üks kohaliku lastekodu töötaja võttis teie poja oma hoolde,» vastas Katri omakeeli ja julgustavalt.

«Kas te olete tõesti õde Jõgis?» sosistas Aili. «Ma arvasin kogu aeg, et näen teid unes. Kas te tulete Uljanovskist? Kas nägite doktor Koganit? Ta käskis mul teda äärmisel juhul sealt otsida ja lubas kirjutada peapostkontorisse nõudmiseni. Kindlasti on juba mitu kirja.»

Seejärel liikus suu veel tühjalt. Põdeja nuttis.

Kõik edasine, mis Katri jutustas sanitaarrongi reisist, jäi õhku rippuma. Ta kõneles küll aeglaselt, selgelt, võimalikult

lõbusamalt, otsides Ailile lähenemisviisi, kuid ei leidnud. Lühikese vaikuse järel hakkas haige rahutult kaeblema.

«Küll on siin palav. Miks akent lahti ei tehta? Kas ei ole korralikku joogivett? Sellel, mis te annate, on vastik maik...»

«Jõevesi ongi niisugune,» rahustas Katri. «Sellega harjub kiiresti.»

«Ei taha harjuda... Ma ei taha...»

Kolmandal päeval peale lõunat sidekontorisse telegrammidele vastust vaatama rutates märkas Katri haigemaja ees kõnniteel seisvat meest, kes kergitas talle juba eemalt oma sonimütsi. Mehe jäik rüht meenutas pritsimeeste seltsi toetajaliiget, kes valmistub paraadiks, kus ta ise ei marsi, kuid tunneb rõõmu teiste sammudest. Kerge mälupingutuse järel tundis Katri ära Summasandri ja otse sööstis talle vastu. Tema vist oligi Aleksandr Augustovitš? Kes siis muul Omakandi inimese nägemine muutis meele nii heaks, et justkui tiivad kasvasid selga. Summasandrit tundis ta küll rohkem kuulu järgi kui isiklike kokkupuutumiste põhjal, sest neid viimaseid peaaegu ei olnudki.

«Minu abikaasa saanud rajooni täitevkomiteest teie kohta andmed,» seletas Summasander aupaklikult. «Leningradist evakueeritute grupiülem olnud ka teie nime paberile pannud. Minu abikaasa võtnud poest teie leiva välja. Proua Koganile ei antud. Kui on haigla toidul, siis ei saa. Norm läheb sinna. Lastele antud esimest korda ka natuke kompvekke. Viktori jagu on meie pool, Jelizaveta Abramovna lubanud õhtul kedagi järele saata. Oma abikaasa ja enda nimel tulin teid paluma meid külastada. Meil on ka kohvi. Herman Ässa perekonnal olnud natuke ube kaasas. Elvira elab oma kahe lapsega meie korteriperenaise majas. Ta saanud juba leivavabrikusse tööle. Perenaine teenib seal ja võtnud alguses proovile, aga kohe teine päev päriseks. Minu abikaasat tahetakse rajooni kaubamajja. Peab vist minema, kuigi ta on vana ja jalad valutavad tal väga. Ise ma teen natuke heina ja korjan hagu kütteks. Me ostsime kitse. Annab päris ilusasti piima. Talv tuleb vist siin elada. Saks on tulnud hirmus kaugele, millal ta jõutakse tagasi ajada! Tallinna evakueerimisest teatatud juba päris ametlikult, aga jutud käinud mitu päeva ette. Meie perenaisel on kohalik raadio. See mängib tund aega hommikul ja teine õhtul. Ta lubab ka meil kuulata...»

Summasandri rääkimise saatel jõuti postkontori juurde. Sidetöötajad naeratasid Katrile kaastundlikult. Talle selgitati, millal tasuks taas kaema tulla. Katri väljus löödult. Mis teha? Peas mässasid igasugused mõtted. Kas oligi õige tegu

laevalt kaldale ronida? Mis siis, kui tohter jookseb võib-olla siiamaani Leningradi pidi? Koganit tundes ei julgenud ta ette kujutada teistsugust käitumist. Küsimusi oli nii palju, et pea ähvardas lõhkeda. Maha istuda ja rahulikult aru pidada? Selleks puudus aeg. Laev, kuhu koht kinni pandud, läks juba järgmisel keskpäeval.

Summasandri elukohani tuli üle poole tunni kõmpida. Ta korter asus sisemaale viiva maantee ääres, otse leivatööstuse naabruses. Taamal paistsid puukooli istikute read ja veel kaugemal loobiti arbuuse vankrikasti. Üsna asula lõpus paistis neljakandiliste puitehitiste kogum ja seal ühe maja juures kopsiti aialatte paika. Poisijõnglased tassisid ehitusmaterjali ja vanemad naised välgatasid haamrit.

«Sovhoos!» viitas Summasander. «Neil kõva konservivabrik. Organiseerivad lastele niisuguse «Kodu», kuhu nad emade tööl oleku ajaks viiakse. Kõik isad ju rindele võetud, emad ka tööl. Lubatud lastele ka kaks korda päevas süüa anda. Hommikul siirupiga tee, lõunaks puder ja kompott. See ju rohkem kui hea sõja ajal.»

Kohvi lõhn meenutas mingil moel rahuaega, aga ahjus küpsetatud pliinid tuletasid meelde, kui kaugel ollakse kodumaast. Elvira kandis oma paremat kleiti nii ootamatu külalise puhul. Vaat sulle siis, kus kaks Eestimaa naist, kes teineteisest suurt lugu ei pidanud, kohtuma pandi! Katri tundis, kuidas teda vaagitakse, ega pannud seda pahaks, vaid nautis väikest võidurõõmugi. Tol ammusel korral, kui ta käis Ässade korteris Hispaania-sõidu võimalusi uurimas, paistis tagumise toa ukse vahelt lapsevanker ja punaroosiline hommikukleit. Nüüd kägardas Elvira peos heegelpitsiga ääristatud taskurätikut, ahnelt neelates kõiki sõnu, mis tulid Katri suust. Temas kees kadedus. Sõjaväevorm seljas, pilotka peas — küll ikka mõni oskab end igale poole esimeseks toppida. Katri luges ta mõtteid, kuid salgas vimma maha. Sündsustunde ja kahjutunde tõttu jättis ta mitmed Herman Ässa vahepealsed eluseigad oma teada. See ei olnud raske, sest ta ei valetanud, vaid lükkas ebaolulise hilisema aja arutada — kui peaks tarvidus tekkima. Siiski, kaks korda kihvatas ta südames. Esiteks, et Elvira ei pidanud vajalikuks Valdeku puhul kaasatundvat sõnakestki poetada, ja teiseks, Ilmari nime mainimisel suunas Elvira pilgu koguni aknast välja. Summasandrid seevastu oleksid võinud Ilmarist ja ainult Ilmarist heietada. Nad pärisid, ohkisid, kiitsid teda üleliia. Elvira Äss vaikis silmatorkavalt, oma teisitimõtlemist rõhutades.

Kohvitund lõpetatud, pliinid otsas, võttis Summasander

riiulilt klade ja asetas mõlemad peopesad kulunud nahkkaantele. See oli tema protokolliraamat — ülestähendused sõjapakku sõitmise teelt.

Kõneldi evakueerunuist, kes kuidas elab, mis laabus ja kui palju on raskusi. Nad kurtsid, aga ei halisenud. Peotäis umbkeelseid naisi lastekarja ja vanakestega tundmatul maal, harjumatute pruukidega vastamisi. Malajautkalased ise tegid kooselu laabumiseks palju. Elvira suhtus oma kaaslinlastesse väga rangelt, andes kõigile neile, kes otsisid paremaid korteritingimusi, kõvasti pihta.

«Pehme mööbliga numbritoad ja kolmekäiguliste lõunatega trahterid on siin tõesti veel projekti võtmata, aga kes meist kodus niisugust küllust kasutas?» küsis ta väljakutsuvalt. Seejärel puutus talle ette keegi usuga äritsev munk või preester, kes liikus majast majja lapsi õnnistades ja ristikesi ning plekist taotud pühakujusid müütades. Kuhu küll vaatavad siinsed võimud ja mis teha nende eestlastega, kes ka ostsid, oma kasinat leivaraha raisates? Elvira kõverdas põlglikult huuli. Mõtlikult ja tõsiselt vaikiv Katri ei kiitnud tagant ega vaielnud vastu. Ta oli kogenud, et ristimärk kaelas võis tähendada hoopis muud, et sellel polnud ristikultusega mingit tegu. Ema antud — emaarmastus, naise poolt kaela riputatud — naise truudusevanne. Rongi ajast mäletas ta, kuidas üks haavatu palvetas nagu arulage. Aga milliste sõnadega: «Issand, anna mulle tervis kiiremini tagasi, et ma saaksin oma kodumaa ja kodurahva eest kätte maksta!» Ja see, tema seesmine Issand võttiski palvet kuulda. Ta läks sinna, kuhu Olesja Oleg, eesliinile või isegi üle selle. Elvira soov kiiresti tegutseda, midagi suurt korda saata, oli Katri meelest ütlemata ilus, kui ta poleks unustanud üht lihtsat tõde, et kõik tõeliselt suur on kunagi olnud õige väike. Nördimushetked ja ajutised pettumused ei tähenda alati nõrkust ja pessimismi, mõtles Katri.

Tuli süüdati põlema, kuulati Informatsioonibüroo viimaseid teateid, töölt tulnud korteriperenaine ulatas ukse vahelt ajalehed — rajooni oma ja «Pravda». Katri valmistus lahkuma, aga Summasandrid vahetasid omavahelisi pilke.

«Veel üks asi kõnelda,» alustas vanamees. Aga naine kahmas kohe jutuotsa enda kätte. Ta kiitis pikalt-laialt Jelizaveta Abramovnat kui tõelist kommunisti, enne kui tuli lagedale peamisega, mis teda vaevas:

«Temal on ju kole palju komandeeringuid. Võib-olla te usaldaksite doktor Kogani pojakese ema haiguse ajaks meie poole? Elvira võtaks oma laste seltsi. Ei ole võib-olla õigus

niisugust inimest nagu Abramovna koormata, kui ise hakkama saame. Mis te arvate?»

Katrit üllatas ettepanek, ta vaatas küsivalt Elvira otsa.

«Iseenesest mõista!» kuulutas viimane.

«See on teist ääretult kena,» kiitis Katri. «Poiss on kasvanud hellituses. Ta ei kodune suures lastekollektiivis.»

«Seda ma juba kuulsin,» hüüatas emand Summasander. «Ta kas peksab teisi või kolgivad teised teda. Peame õhtul kohe järele minema, sest Jelizaveta Abramovna sõidab igal hommikul toiduaineid tooma.»

«Kas ma võiksin Ailile teatada, et lähete teda haiglasse vaatama?» küsis Katri Elviralt.

«Iseenesest mõista!» rõhutas Elvira ja ta pilk ütles juurde: «Kas pole häbi vastupidist mõelda!»

Laeva nimi oli seekord «Belõi Lebed». Ta ujus tõesti nagu uhke valge lind roheliste kallaste vahel. Katri silmitses vastutulevaid aluseid, asjatult lootes, et näeb doktor Koganit kusagil reelingu taga. Öösel lubas ta endale korraliku une salongis toolidel, sest omaette kajutist ei olnud seekord juttugi. Saanud sadamast sõjaväeautoga kiiresti Orehhovkasse, tõttas ta ümber vaatamata ühiselamu poole, et uksel ammuli sui seisma jääda. Uued elanikud kolisid sisse. Aga Kogan ja tema kaaskondlased olid lahkunud juba mitme päeva eest, Katrile kirja maha jätmata. Parajasti siis, kui ta uuris komandantuuri asukohta, et sealt vajalikke teateid hankida, langes ta peale terve paduhoog Olesja näol.

«Jumal olgu tunnistajaks, ma olen sind vähemalt sada korda otsimas käinud. Olegilt ei ole siiamaani ainustki rida, sina kadusid nagu tina tuhka. Ausõna, töinama võttis, sest meel muutus nii kibedaks.» Ta embas, suudles ja keerutas Katrit, et küll sai, ja ladus alles siis peamise uudise lagedale. «Väike tohter on tore nöps! Ta pidas sõna. Väljakutsed jõudsid korpuse kaadriosakonda. Ma olen juba doktor Poola oma. Sind oodatakse. Ma ajasin asja niikaugele. Läki! Ära vahi mujale! Saada oma doktor Vitaminovitš Juudamaale Jeruusalemma linna. Las otsib sealt pudelipesija.»

Edasine veeres kiiret ühtpidivoolu. Kaadriosakonna vanempoliitjuhi vaated ühtisid Olesja omadega. Suurte kogemustega operatsiooniõde ei ole tagalalabori jaoks. Seal võib teda asendada iga teine. Vastutusele tuleks võtta niisugune seltsimees Vitaminovitš, põhjas ta, aimamata, et tegemist oli Olesja väljamõeldud hüüdnimega. Katrile uut lähetust pihku andes asetas ta eelmise oma raudkappi, seks puhuks, kui avaneb võimalus toda pagana Vitaminovitši kritiseerida. Sest mis see siis olgu!

Reis Looderindele algas ja Katril oli üksainuke soov — kiiremini kohale jõuda.

4

Sügis justkui tõttas talvekuga. Õhus oli tunda ööde külma hingust. Lehtede mineku värvid kollendasid juba kõivistikus, külmaseeni kerkis igale poole kuuseräha alla. Aga kalender doktor Poola välivoodi juures näitas alles üheteistkümnendat septembrit.

Sanitaarpataljon paiknes küll tulejoonest viis-kuus kilomeetrit kaugemal, aga paugud, raginad ja mürtsatused kostsid nagu maja tagant. Üks kõmatus haakus teise kajasse, suitsusambaid tõusis üle metsa, määrides taeva mustaks.

Diviis pidas kohaliku tähtsusega lahinguid. Polk, kes seisis sanitaarpataljoni asukoha ees ja hoidis enda käes jõeäärset positsiooni, ei suutnud eelmistel päevadel vaenlase survele vastu panna ja laskis sakslased jõe paremale kaldalè, kuhu vaenlane rajas kohe midagi tugiala taolist, kiiludes sedasi polgu jõude lõhestama. Eelmisel õhtupoolikul oli tulnud näpuotsatäis täiendust ja vali käsk mitte ainult vana kaitsejoon taastada, vaid ka jõe vastaskaldale kindel tugipunkt rajada. Doktor Poolal oli jagusalt rindekogemusi, et teada, mis see maksma läheb.

Noe supilaar hinge all, proovis tohter liikmeid sirutada, tõõgastuda, aga teadvus püsis erk ja elevil. Ta oleks pidanud end väevõimuga magama sundima, sest transport haavatutega jõudis kohale alles hämariku aegu. Hea lõikus ja õmblemine nõudsid puhanud pead. Tulesilm, mille valgel nad töötasid, oli tattnina vanem vend. Sedapalju kest Poola end tundis, et niisuguses häireseisukorras ei maksa end petta. Silmad ei lähe nagunii looja. Ühtejutti mitu ööd-päeva üleval ei olnud ta esmakordselt, seda tuli eraeluski ette. Poola krapsas istukile, mähkis jalad nartsudesse, sikutas saapad otsa ja läks välja värske õhu kätte. Teinud tiiru telkide ümber, jalutas ta seejärel metsa all ringi, noppis mõned palukad ja nõjatas siis selja vastu kuusetüve, aga kõrvad kuulatasid, kuidas poistel seal eespool veab. Kas nad jõuavad oma lootusetu ülesande täita või ei?

Natuke maad eemale kuusikusse rajatud väikesel platsil õpetas õdedest kogenuim, «emake Katariina», uustulnukatest

sanitaridele marlisidemete kokkurullimise kunsti. Kui õige läheks temaga keelt villama, mõtles seltsi igatsev Poola. Tühine lobisemine aitas tal mõnikord hinge selitada, raskemeelsusest jagu saada. Aga ta samm peatus äkki. Naiste juurde tõttas üks tea kust väljakaranud tüüp, telkmantel otsapidi seljas, käsi verise nartsu sees. Tõsiasjast, et ligiduses asuvat arsti vaatama ei kutsutud, järeldas Poola, et haav või vigastus polnud kõneväärne. Ka õde Katri ise hoidis oma käed kitlitaskutes, naeruvõru huulil. Ta õpetas oma hoolealuseid eemalt. Tütarlapsed proovisid olla abivajaja vastu kenad, esimese proovitöö kohaselt hardad. Mis aga tegi kõrgeauline ise? «Emake Katariina» andis uueks mähiseks vana, korduvalt pestud ja narmendava kaltsuriba. No küll on õel! Niisugust päris karda. Katrit diviisi mahkerdades oli Henn Poola lootnud üht eestlannat eesti mehe seltsi. Aga ta heitis kõrvale kõik hellitatud lootused juba ta kohalejõudmise päeval. Tõsi küll, et lõikuse juures paistis teine vilunum ja leidlikum kui varem, aga muud tuhinad ei leidnud vastukaja. Katri oli muutunud tundetuks nagu nukk.

Kuulipildujaragin tihenes. Poola teritas kõrvu, püüdes ära arvata, kas tuli ligines või kaugenes, kuni miski köitis jälle ta tähelepanu, sundides unustama muu. Metsast, mis laius sanitaarpataljoni otseses naabruses, väljusid kaks sideväelast. Nad tassisid sinelitest ja roigastest kanderaami. Seal lamas haavatu, kelle jalad tolknesid kuidagi elutult üle raami ääre. Sedapuhku jooksis «emake Katariina» tulistjalu vaatama. Ta võttis haavatu pea käte vahele, uuris silmi, kaela, et seejärel kohe arsti viibata.

Poolale aitas ainsast pilgust, et surma kui tõsiasja kinnitada.

«Püssist maha lastud! Kes seda tegi?» Arst sattus segadusse. Poolale oli külge harjunud komme kõikjal ja kõiki kärarikkalt süüdistada, ülemaid tagaselja, alluvaid suu sisse.

«Võib olla, et snaiper?» kahtles südikama jutuga sideväelane.

«Kust see siia sai? Öelge, kuidas ta sai siia, nii kaugele?» röögatas Poola ärritunult.

«Ega sõjaväetohter ometi mõtle, et meie omad notivad omasid maha?» vaidles solvunud sõdur vastu.

«Ma küsisin teilt, mis teie arvate?»

«Ma ju vastasin, seltsimees sõjaväearst. On neid kuulihaavu parasjagu nähtud. See neetud kuul, mis ta tappis, näib tulnud olevat kusagilt kõrgemalt. Võib-olla puu otsast.»

«Miks te snaiperi sinna jätsite? Miks te teda sodiks ei teinud?»

«Meie ei näinud.»

«Kuidas ei näinud?»

«Kas teie, doktor Poola, ei arva, et kuul on tulnud puu otsast?» küsis juurderutanud kõrendik pikka kasvu mees, pataljoni vanempoliitjuht Jevsei Pantelejevitš Mamedov.

Sideväelane tõmbas õhku kaare, näitamaks kuuli oletatavat lennujoont.

«Me parandasime liini. Ta oli meist paarsada meetrit eespool ja vajus nagu niidetult otse jalalt küljele,» lisas ta.

«Haava pilt räägib alati, kust kandist kuul tuli,» targutas Poola. «Aga umbkaudselt. Seda tarkust loetakse arstiteaduse tudengitele kõrgkooli neljandal semestril mehaaniliste vigastuste tohterdamist õpetades. Kuid raamatutarkus ja elutarkus ei lange pahatihti kokku. Praegusel juhul ma seda puu otsast laskmist ei usu. Snaiper nii kaugel meie tagalas? Kuulge, see on pesuehtne paanika!» Ta hääl tõusis, muutus kilavaks ja Poola pöördus Katri poole: «Kes oli see mees, kelle kätt te äsja sidusite?» küsis ta.

«Jah, kes ta oli?» kordas ka poliitjuht nagu kaja.

«Kui ma ei eksi, siis ühe pataljoni postiljon.»

«Aga kui eksite?» ründas poliitjuht omakorda.

Katri kehitas õlgu.

«Ta on seda teed ka varem kasutanud. Viskab polkude poole ja tuleb mõne aja pärast tagasi. Käel oli vana haav, kuid lahti läinud.»

«Laiali minna! Laiali... Igaüks oma tegemiste juurde,» kamandas poliitjuht ägedalt, sest rahvast kogunes juhtunut uudistama. Tervemad ravialusedki seisid tropis telkide ja muldonnide ustel.

«Laialit!» rõhutas ka Poola, lisades õige kiledalt: «Kohe! Aega viitmata!»

Päeva teist poolt käiv päike kuldas sanitaarpataljoni telke, poliitosakonna furgoone ja transpordiroodu kaht poolteisetonnist autot. Metsakuhilik, mis algas telkide tagant, heitis sakilist varju. Kuusikusse viiv jalgrada oli tümaks tallatud, sealtkaudu käis tee välikköökide juurde. Katri päris doktor Poolalt nõu, keda tulnukatest kirurgiasse võtta. Ja tohter nähvas hammustavalt: «Oma nime kirjutamine olgu selge! See kindlastil Ülejäänu tuubib neile kiiresti pähe meie «emake Katariina».» Selle hüüdnimega, mis Henn Poolale nii meeldis ja mida ta igal võimalusel lennutas, oli Katri ristinud keegi haa-

vatu, kelle käsi jäi lühemaks võtmata ja ta küllaltki tõsine haav paranes kõigi kartuste kiuste. Katri muhatas kergelt ega haavunud põrmugi. «Emake» ja «Katariina» kätkesid talle helge mälestuskillu, mille poolest kalk aeg ei olnud kuigi helde.

Õhtused sooja toidu ja järgmise päeva kuivpajuki eesliinile kandjad tulid tagasi ärevate teadetega. Pool kallast puhas, vastane ajutiselt vaikne. Väga sedamoodi, et vaenlane taganeb. Öö aga saabus medpersonalile selline, et nõristas kõik jõuvarud. Oli randmekönte ja jalgu panges lõikuslaua all. Soe inimveri ja purustatud liha. Doktor Poola, kellele oli äärmiselt vastumeelne näha suremist lõikuslaual, sai oma karika kaks korda täis. Noored sanitarid, kes nii palju verd nägid esmakordselt, käisid telgi taga öökimas. Terve pataljon oli jalul. Olesja, ehkki armee laatsaretist äsja saabunud, keeras otsa ringi ja sõitis uut autotäit sinna saatma. Kõik, kelle tervis sõitu kannatas, lähetati viivitamatult edasi, et uutele patsientidele ruumi teha.

Hommikul kasis Katri end põhjalikult. Pani siis puhta pesu selga ja riietus mundrisse, et kööki hommikuse hirsipudru järele minna. Katri silmitses läbi tillukese aknaruudu autosid. Olesja oma puudus veel. Võtnud riiulilt mõlemad kateiokid, heitis ta vilksamisi pilgu peeglisse.

«Üks moment,» hüüdis staabivagunist väljunud Poola Katrit viibates.

«Palun, doktor! Aga üks moment olgu üks moment!»

«Kahjuks ei olene siin maailmas iial miski minust! Käsk anti kätte diviisi poliitosakonda ilmuda. Ja kohe praegu. Sinna saab tund aega sõitu. Selle aja võite autokastis tukkuda. Ma olen kindel ja poliitjuht arvas samuti, et see äkiline väljakutse on tolle eilse näotu sündmuse pärast. Vaadake, et te liigset ei poeta! Üksnes seda, mida teate kindla peale.» Ja ta jätkas sideväelaste põhjamist. «... Kuradihinged, lähevad omavahel kokku ja ei tea, mis räägivad ... Või siin tagajärgi ja vastutust snaiperite kukile veeretama. Ma olin nii vihane, et oleksin peaaegu tollele pikemale käsitsi kallale läinud. Mis teie arvate? Ütelge midagi!»

Katri kehitas õlgu. Talle meenus, kuidas Raul hulkus linnas ringi, punaväelase munder seljas. Rindejoones oli küllaga auke. Asi sealt läbi pugeda ja metsa varitsema asuda. Aga ta ei poetanud sõnakestki, vaid ronis autokasti õlgedele, et, sinel üle pea, veidikegi tukastada.

•

Poliitosakond oli majutatud töölisasula serva vanasse parki

hiljutise noorteklubi ruumidesse. Põllul suurtükitorude juures niideti kaera, aedades võeti üles kaalikaid, lõigati kapsaid. Tehase katuselt paistis õhutõrjekuulipilduja. Aga korsten tossas, ladudest kärutati kaubakaste otse vagunitesse.

Tunnimehed ei marssinud hoone ees edasi-tagasi, vaid hoidusid elupuuheki varju. Kuid nende valvsust see ei nüristanud. Poolat ja Katrit ei lubatud üle künnise enne, kui lubatähega asjad korras.

Pikas koridoritaolises esikus ootas palju igasuguses auastmes sõjaväelasi. Mõned suitsetasid, teised proovisid tukkuda. Keegi kukkus õige kõvasti norskama, kohkus sellest ja vahtis ringi, püüdes oma enesekontrolli minetamist sõnatult vabandada. Ka Katril ja Poolal lasti õige pikka aega järjekorras oodata. Sees käis ilmselt nõupidamine, sest maja tagant plangu veerest paistsid mitmed autod, nende seas ka üks õige kõrgete ülemuste «emka».

Esimesena kutsuti ette Poola oma «paratamatut saatust» vastu võtma. Ta tuli üle ootuste kiiresti selle saatusega tagasi, mis punetas ta palgel, säras kirgastunud silmades. Pikad ripsmed pilkusid iseäralikult. Kätega varjas doktor oma rinda, ja kui ta peo ära võttis, nägi Katri Punatähe ordenit. Üllatus oli nii jalustrabav, et ta ei märganud õnnitledagi.

«Vedelaks võtsid,» pabistas Poola. «... Slavkovitši eest... Ivan Ivanovitš oli jõudnud esitada ... Vot oli inimene ...» Siis kargas talle meelde midagi kohutavat. Poola lõi rusikaga vastu pead. «Nad ajasid mu nii segadusse, et ma unustasin öelda: «Teenin Nõukogude Liitul» Oi kui häbi ...»

«Minge tagasi, tohter,» sundis Katri väevõimuga. «Mis te kõhklete, minge ometi! Ei ole see naljakas midagi!» Ta oli ise rohkem ohinas kui Poola, võib-olla kartusest, et doktor ei saa erutusest sõna suust.

Praokile jäänud ukse vahelt nägi Katri tikksirgeks tõmbunud Poolat ja kuulis ta paatost, mis tekitas kripeldavaid tundeid. Punase kaleviga kaetud laua taga istusid oma diviisi mehed, ešelonist ja rännaku ajast nägupidi tuttavad. Nende seas oli aga keegi, kes Katrit ebameeldivalt üllatas, «raudteede kindralkomissar, kelle käeviipel semaforid tõusid», Olesja verivaenlane Pavel Sergejevitš Rjadnin, sest Olegilt ei tulnud ega tulnud kirjarida. Edasi paistis veel üks väljastpoolt nägu. Mjahh. Kah tuttav. Reservi kaadriosakonna töötaja. Seesamune, kes vormistas Katri ja Olesja sanitaarpataljoni. Näis teine millegipärast norus.

Katril kästi istuda laua ette otsekui süüpinki.

Rjadnin maigutas suud, kohendas oma kooldunud õlgade asendit ja sihtis Katrit uurivalt.

«Mida kõike ei juhtu,» torises ta rahulolematult. «Harilikult plagavad desertöörid sügavtagalasse või metsa. Meie tabasime ühe üsna eesliinilt. Ootan teilt seletust, Katerina Matvejevna!»

«Pavel Sergejevitš, kas te tõesti teotate mind desertööriks? See on äärmiselt solvav ja ebaõiglane!» vastas tõsiselt puudutatud Katri. Olesjal oli õigus, mõtles ta sisimas. Mis see ülbe sell õige endale lubab!

«Ma ei lootnud, et te hakkate end veel õigustama. Olite määratud riiklikult tähtsasse töölõiku, kus vajatakse teie teadmisi. Aga mis tegite teie? Allusite teatud vähemõtlevate isikute mõjutusele ja aidaa, ots ringi, nina sihis mujale. Kuidas niisugust käitumist nimetada? See on pesuehtne deserteerimine!» Rjadnin seletas ja lahkas ise Katri teguviisi, silmad peas sallimatud, näol kavatsus naisele tema koht kätte näidata.

Süüalune kehitas õlgu, aga ei alistunud.

«Siin on vist midagi segi aetud,» vaidles Katri kõigiti mõõdukal toonil. «Kui te mõtlete doktor Kogani uurimisgruppi, siis nad ju ise ütlesid minust lahti. Ja õigesti talitasid. Ma ei ole keemik ega oma laboratooriumitöös pisemaiüki kogemusi.»

Rjadnin lajatas rusikaga kaustale enda ees laual.

«See, mis te mulle siin eneseõigustuseks jahvatate, seisab tõest kaugel. Teid otsitakse taga Kaasanist Orehhovkani. Terve puud paberit on kirjuks kirjutatud!»

«Nii lühikese ajaga ja nõnda palju? Ei saa aru, mis mõttega? Doktor Kogan saatis mu asja ees, teist taga Kaasanisse, ja kui ma tagasi jõudsin, olid nad teadmata suunas lahkunud, sõna maha jätmata. Olin tõesti veendunud, et leiti keegi teine, vastava erihariduse ja küllaldaste kogemustega. Niipalju ma doktor Koganit tean, et ta ei tagane naljalt oma sõnast. Küllap oleks mullegi leitud sinna laborisse mõni koristajakoht. Aga ma ei tihanud ta suuremeelsust kurjasti pruukida.»

«Diplomaat!» ühmas Rjadnin ja käratas: «Sa tead väga hästi, mis on distsipliin! Olid abielus karastunud revolutsioonivõitlejaga, kes langes. Hädaohumomendil ei säästnud sa end, riskeerisid eluga.» Ja kuigi toon jäi endiseks, eksis sellesse sinale üleminekuga vaevuaimatavat poolehoidu. «Kas Olesja Markovna käis sulle peale? Paras paar olete mul. Ühe väikese vahega, ta on kõike muud, ainult mitte diplomaat. Väljakutse said väga meeldivalt ja suurepäraselt inimeselt, keda tunned ühise töö põhjal. Võib-olla mängis su süda mõis-

tusele vembu? Kui sa tõtt kõneleksid, siis mà ehk mõistaksin sind, mis ei tähenda muidugi su teo õigeksmõistmist. Aga oma kuulmatut tempu lugupeetud teadusemehe kukile veeretada ... See ei ole ilus tegu. Räägi süda puhtaks! Ma ootan!»

Katri kuulis uut nooti süüdistuskõnes ja tõttas vastama:

«Väljakutse saatis doktor Poola. Mis aga puutub meie kokkuelamisse, siis seda pole olnud ega juhtu iialgi!»

Mehed laua taga pahvisid suitsu ja varjasid naeru.

«Kes mõtles välja tolle tõgava «Vitaminovitši»?» küsis Rjadnin järsku ja ootamatult.

«See pole tõgav! Pigem vastupidi. Doktor Kogan ei solvunud sellest kunagi. Tal on intelligentse inimese veetlevat huumorimeelt.»

«Võib-olla küll! Aga asi on muus. Doktoril pole sellest «vastupidisest» aimugi. Sa ju valetad järjekordselt. Püüad vist kaitsta oma kerge keelega sõbratari. Kõik! Asi on selge. Oled vaba! Otsuse saad teada hiljem.»

Poola niisutas teiste autasustatute seltsis ordenit. Ta vehkis kutsuda ka Katrit kampa. Viimane keeldus väsinult. Raskele, vererohkele ööle joomapidu veel tagatipuks. Tal poleks läinud tuliveetilk kõrist alla ega olnud ka soovi seda võõrastele kuulutada. Eemal põllul tõsteti kaera plaanvankrile. Katri küsis autojuhilt telkmantli ja lippas põllutööliste manu sanitaarpataljoni ainsale suksule, kes surnuid ühishaua pervele vedas, kaera maitse aga ammu oli unustanud, väikest noosi paluma, pidades hobuse kõrval silmas ka oma huve pehmema küljealuse osas tagasisõidul. Auklikuks sõidetud tee raputas kõik kondid hunnikusse. Üleval kastis pesa tehes nägi ta punaarmeelast, kes istus kirju «emka» juures ja helpis suppi, katelok süles, leivaviil ühes käes ja puulusikas teises. See oli ju eilne postiljon! Noh, tema ise! Diversant ega snaiper ta nüüd küll ei ole, veendus Katri. Samal hetkel vuhvatas paraaduksest välja kaadriosakonna poliitjuht. Ta sööstis nagu püssikuul Katri juurde.

«Puh! Ma panin viimase auru peale! Kartsin, et sõidate minema. Noh, mis te ütlete? Õigus jäi ju minule. Kästi koostada õiend, et jätkate teenistust vastavalt õpitud erialale. Diviisikomissar ise kirjutas alla. See lõpetab tagaotsimise.» Ta pabistas ja tikkus oma teeneid üle hindama, vaikides ebameeldivustest «Vitaminovitši» pärast, sest viltuläinud sõnavõtt parteikoosolekul oleks äärepealt maksnud ta harjunud ametikoha, küllalt kaugel kuulilennust ja kaevikuporist.

«Kuulge,» küsis Katri. «Järsku te tunnete toda meest, kes seal «emka» juures lõunat peab?»

«Kus? Ah see seal seltsimees diviisikomissari masina juures? Küllap ta on mõni Rjadnini omadest, sest vastasel korral poleks ihukaitselased tal seal lasknud olla. Pavel Sergejevitš õiendab ju partisanidega ka, neid sinna saates ja tagasi oodates. Sellest ei tohi kõva häälega kõnelda. Sõjasaladus, nagu ise aru saate. Kas teid, Katerina Matvejevna, sunnitakse niisugusel sasil istuma? Muretsen kohe ühe madratsi ja teki.»

«Võtan tänuga vastu. Aga kas kahte ei saaks. Olesjale ka,» nuias Katri.

Pataljoni tagasi jõudnud, kuulis ta uudise, mis selja judisema võttis. Sideväelased olid leidnud snaiperi lavatsi otse sanitaarpataljoni riidelao tagant kõrge kähara kuuse otsast. Nad said kätte püssi ja laskemoonagi. Pahategija ise oskas kaduda nagu vits vette. Aga ta jäljed viisid sisemaa poole. Mis ütleks nüüd doktor Poola, mõtles Katri. Öösel sidumiste ja lõikuste juures nad vaikisid, sest öö tuli jällegi täis oigeid ja verd.

5

Kolmed kolimised vähem kui kuu aja jooksul.

Teisel oktoobril asus sanitaarpataljon madalas lodumetsas, ikka sellesamuse jõe veeres nagu kinni tinutatult. Vaenlane ei jõudnud end üle pingutada veetõkkest, mis paiguti oli päris nire, kuid kuskil kauguses voolas Volgasse. Tema vasemal pervel valitsesid turbarabad ja kuremarjasood, parem kallas aga tõusis suhteliselt kõrgele, transportikandvamaks. Eks see olnud väike eelis, mis karistas vaenlast ja aitas omasid. Polgud olid jäänud hõredaks. Ka haavatuid ja langenuid oli vähem, võrreldes esimeste tulejoonepäevadega. Ülemused oskasid valida soodsamaid positsioone, sõdurid ei alahinnanud enam kaevumist, kaevikute vooderdamist lattide ja roovikutega. Nad tunnetasid vaistlikult, kuhupoole mürsud vihisesid ja kus tohib ning kus ei tohi pead üle rinnatise tõsta. Igapäevases suurtükiduellis kujunes peagi mingi seaduspärasus, hommikul tund aega ja õhtul teistvõrd takkaotsa. Õhus võimutsesid «Messerschmidtid», loopides pomme julma järjekindlusega ka diviisi otsese tagala küladele ning väikelinnale, kõike elusat tuhastades. Ning toetus, mis saadi omalt lennuväelt, ei olnud märkimisväärne. Poliitinformatsiooni ajal kõlas loosungina: «Mitte sammugi tagasi! Vastu pidada!» Seda tehtigi. Peeti vastu. Kuid edasiminekust ja vaenlase

peksmisest polnud juttugi, platsdarm jõe teisel pervel jäi kättesaamatuks. Küll tegi viha, et seda pööret, millest sõdur unistas, ei tulnud ega tulnud. Oodati, et küllap saadetakse uusi jõude appi, et siis lüüa ja rünnata. Kuidagimoodi suudeti vastu pidada, ei taganetud sammugi, aga vaenlane tungis peale Leningradile ja Smolensk oli juba tema valduses.

Teise oktoobri udusel varahommikul ilmusid jõe vastaskaldale Goebbelsi ruuporid vastikut propagandat pasundama. Nad kuulutasid valgest lipust Smolnõi kohal ja kutsusid sõdureid üles poliitjuhte tapma ning sakslase poole üle tulema. Meie suurtükid tõmbasid küll nende pasunad mõlki, aga muud vastulööki ei järgnenud. Järjekordselt toimus vaid üks «kohaliku tähtsusega tulevahetus Looderinde N lõigus», nagu märkis sellisel puhul Informatsioonibüroo.

Olesja teadis oma diviisi üksusi ja allüksusi nagu viit sõrme, aga ta ei nimetanud kunagi polkusid nende ametliku numeratsiooni järgi, vaid «meie esimene», «meie teine», «meie kolmas». Õppinud küll kursustel haavaravitsemist, oli tast siiski saanud pataljoni evakuatsioonirühma ülem, ja Olesja ise arvas, et kohalemäärajad leidsid õige lõigu, kus ta loomuomane paigalpüsimatus, askeldamistuhin ja parandamatu ülbuski leidsid rakenduse, mis käis asja ette.

Tol päeval oli tal üks plaaniline sõit, kõige kaugemal dislotseerivasse «meie kolmandasse» haavatute järele, et tagasiteel põigata diviisi riidelattu telkmantleid nuiama. Selle sõna kõige vastikumas mõttes, sest mesine suu tegi pahatihti selle ära, mis pitseritega käskudel käis üle jõu. Juba mitmendat päeva ladises taevast alla tüütut märga, puhuti lumega segi, ja pataljonil polnud halvailmarõivast ollagi. Varustaja oli neil niisugune sõss, keda ei ergutanud tuline oragi. Poliitjuht Jevsei Pantelejevitš soosis ja kaitses teda ta varasemate teenete pärast. «Jäägitult ustav meie üritusele,» teatati Olesjale, kes nurisemas käis. Eelmisel õhtul oli ta jälle maid jaganud ja saanud loa ise minna. Nüüd, mil Olesja kuivatas tossava «buržuika» kohale tõmmatud nööril oma ja Katri sinelit, keerlesidki ta mõtted telkmantlite ümber. Esiteks oli neid hädasti vaja ja teiseks ei kannatanud Olesja häbisse jäämist.

Seal aga tõugati laiali muldonni uksekatted ja lävevalli tagant kiikas sisse postiljoni sarnakas nägu, kapuuts silmil ja presendist voorimantli hõlmad vöörihmaga vaheliti tõmmatud. Nägu oli tal ees nagu näärivanal.

«Neli musu,» lõõpis mees. «Tantsimistest on villand.»

Olesja oletas lõpuks ometi Olegilt teadet saavat ja kargas hoogsalt püsti. Kuid jälle tuli pettuda.

«Käi kuradile, kas tead!» kirus ta, ise siiski suuresti imestunud. «Kas kõik need neli kirja on tõesti minule?» küsis ta uskumatult.

«Ära mine ahneks! Kaks on Katerinale.»

«Tõesti või?» imestas nüüd Olesja, sest Katrile ei olnud siiamaani keegi kirjutanud. «Saad oma musud kuhjaga, aga teda ennast ma üles ei ärata. Alles tuli valvest.»

«Võib-olla saaks tubakat? See mekiks mulle paremini. Te kumbki pole vist veel suitsukiskumist selgeks õppinud?» ja postiljon pilgutas paluvalt silma.

«Kui värske lehe ka annad, siis vaatan.»

«Trükivärvi järgi lõhnav! Üleüleeilne!» Jälginud hoolega tubakakoti täitmist, lisas postipoiss ka diviisi uudiseid, mille ringikandmine kuulus ta kirjutamata ametikohustuste hulka. «Meile sadasid kaela kontrollid. Inspekteerivad staapi poolest ööst alates. Vaadake, et teil oleks kõik nagu peab. Äkki murravad siiagi sisse.»

«Aga võib-olla viiakse meid teise ešeloni?» arvas Olesja.

«Vaevalt. Selleks küll «emkadega» kohale ei sõideta!»

Kirjade avamine ja lugemine oli Olesjale nagu kõigile sõduritele eriti harras toiming. Olegi ema oli jälle kolm ruudulist vihikulehte kodukülauudiseid täis sirgeldanud. Nagu alati, luges ta hakatuseks üles kõikide sugulaste ja tuttavate nimed, kes «sind, mu kõige kallim tütreke, tulevad silma nägemata tervitama. Annaksid nad seal sulle kui naisterahvast inimesele veidike puhkust, et meile appi tulla! Põllul on päris poisikesed ja eideköbid. Sirbid jälle platsis. Mis teha! Alles mineval nädalal võeti ära tüdrukud tehasesse lennukikeresid värvima...» Ja nagu eelmistes kirjadeski soovis ta Olesjale tugevat tervist, et «vaenlast lüüa ja need meie pühalt kodumaapinnalt minema peksta».

Teine kiri hämmastas Olesjat nii, et ta luges mitu korda hoolega aadressilt nime, sest ta ei uskunud, et keegi võiks lähetada talle nõnda siira ja palava armastuskirja. «...Minu elu ilusaim öö Volgal» ja «sinu lahkumissuudluse hõõgumine mu põsel» selgitasid talle nii mõndagi ja Olesja hakkas kahjurõõmsalt itsitama. Sa vaata seda Katrit! Kus alles seikleja! Pealtpoolt nii paikene, aga mäherdust salalikkust täis! Nüüd on ta omadega sees, nüüd tõmmatakse vana kala puhtasse vette ja sunnitakse üles tunnistama, parastas ta.

«Ärka kohe üles, masuurikas,» sakutas Olesja Katrit.

«Mis lahti? Kas «õhk»?»

«Tehakse sulle üks õhk, mis on õhk! Said kaks kirja!»

«Ega ometi mina? Häbene, luiskaja!»

«Mis teisele ütled, see ise oled! Sulle on kolm kirja...»

«Taga targemaks! Olgu või tosin, aga lase magada!»

«Ei! Ausalt! Kuula vähemalt. Ma hakkan sulle ette lugema, va poolkirjaoskamatu. Aga kõige põnevama jätan magusroaks... Selle põhjal tuleb meil tõsine poliittund. .»

«Malaja Utkas,

11. septembril 1941. a.

Armastatud, kallis Katerina Matvejevna!

Saadan Teile siit Volgamaalt kõige palavamad tagalatervitused. Ma olin komandeeringus, lapsi, kes oma vanemad üles leidsid, teispoole Uuraleid saatmas. Pikalt teekonnalt tagasi jõudnud, lugesin Teie teadet nagu rõõmukuulutust. Küll on suur õnn, et jumal on Teid terve hoidnud, et saate teha oma raske ja üllast halastajaõe tööd. Tol õhtul enne Teie ärasõitu, kui joite minu juures teed ja avaldasite mulle oma salasoovi pääseda tegevarmeesse, ma veidike kahtlesin selles. Andke andeks! Tagantjärele kõike meenutades tundute nii hea inimene, et liigutuspisarad tulevad silma. Mis teha, sellised härdameelsed me oleme, minu põlvkonna naised.

Teie kodulinlastest saadab Teile tuhat tervist ja paremat soovi Heino Haraldovitš Merila, kes asus tööle meie lastekodusse, alul minu abina, aga nüüd oleme kohustused ümber vahetanud. Ta perekonnal on südamest kahju, et nad ei kohanud teid Malaja Utkas. Heino Haraldovitši tervis on haavatasaamise järel kehv ja talle pakutakse invalliidsust, mida ta aga vastu võtta ei soovi. Puusalliiges käib tal välja ja teeb valu. Varumistöös aga ilmutab ta niisugust osavust ja kiirust, et ei jäta realiseerimata ühtki ostuluba. Meile ju antakse kõike vähe. Peame pidevalt paluma kolhoosi juhatuse käest abi. Sellest ajast kui tema meile tuli, ei ole laste laual olnud enam lõrpsuppe. Ikka on liharaas taldrikul ja piimatilk peale rüübata. Organiseerisime tema algatusel lastekodu abistamiseks ringkäigu kolhoosiperedesse, mis tõi meile ligemale puudajao kuivatatud metsamarju, 4 pange soolaseeni, 3 tünni hapukapsast ja kuus pange kurke. Rahupäevil oleks naerma ajanud, aga praegu terve varandus. Ja kui Heino Haraldovitši rindele ei võetagi, siis on ta ka siin rindel, mis pole sugugi väike asi. Mu armas kallis Katerina Matvejevna, temalt kuulsin, kui tähtis mees oli Eestis Teie langenud abikaasa. Milline õnn, et jagasite temaga elu, kuigi nii üürikest aega.

Nüüd oleks mul üks leinasõnum edasi anda. See puudutab Teie kunagist ülemust doktor Koganit. Ma vist ei maininud

eespool, et sinna Ust-Urgui linna, kuhu saatsin meie kasvandikud, on evakueeritud Lääne-Ukrainast üks suur arstimitehas. Just siis, kui seisin sealse lastekodu aias juhatajat oodates, et võtta dokumentidele allkirju, sest vanemad tulevad oma lastele järele nimelt Ust-Urgui lastekodusse, läksid sealt mööda doktor ja tema naine Aili. Doktor kandis õlal kirstukest. Ühesõnaga, ma nägin neid nende kurval teel oma Viktorit maamulda sängitamas.

Enne kui asun seda kirja lõpetama, julgen teatada, et saatsime Teile oktoobripühade kingituseks väikese pakikese. Selles on pikad villased sukad, nelisada grammi kuivatatud kibuvitsamarju ja pool kilogrammi soolatud lõhekala. Kirjutage mulle ikka. Ootan väga! Juhul aga, kui peaksite saama puhkust, võtaksin Teid vastu nagu oma lihast last.

Kallistan kõvasti ja suudlen.

Teie Jelizaveta Abramovna.»

«Tore tädike,» kiitis Olesja tunnustavalt, endal silmad liigutusest vees. Hoolimata kuhjaga kogetud sõjakoledustest jäi ta hing endistviisi hellaks. Olesja ei häbenenud oma nõrkust tühja-tähja pärast silmi vesistada, kuigi see oli vastuolus tavalise käitumisega rühmaülemana. Oma komando meeste peale röökis ta nagu pöörane, nende eakust ei miskiks pidades. Et ta iga Jelizaveta Abramovna kirjasõna sisimas läbi elas, olukorda liiga elavalt ette kujutas, kulus ettelugemisega palju aega. Visanud pilgu Katri käekellale, kukkus ta ohhetama-ahhetama, puistas kõik vihikulehed roigastest narile, Katri päitsisse ja ruttas oma sõiduriideid selga toppima. Varitses oht tulistamise kätte jääda, sest ega auto täiskiirusega sõita saanud. Nad olid sunnitud roomama ja manööverdama pommilehtrite vahel. Olesja oli harjunud ka sagedaste tagantlükkamistega. Siiani oli tal vedanud, mürsud olid lennanud küll ette- ja tahapoole, üle pea, vigastada polnud ta kordagi saanud.

Uksel meenusid Olesjale «emkad». Tavaliselt ei jätkunud suurtel ülemustel diviisi tagalaüksuste jaoks aega. Kuid mine sa neid iga kord ette tea. Järsku lendab kohale mõni sanitaarvalitsuse asjamees, kes peab oma pühaks kohustuseks tekiveeri üles tõsta ja nari alla vahtida. Sellepärast tõttas ta Katrit asjaga kurssi viima.

«Ega sa vist magada saagi,» hoiatas ta. «Meie diviisi inspekteeritavat. Postiljon kõneles. Mitme «emkaga» kohe. Rumalasti kukub välja, kui nad siia sisse sajavad ja midagi neile silma torkab. Mõtle nüüd ise...»

Aleksander Summasandri kirja võttis Katri käsile alles siis, kui palationnides, sidumises ja kirurgias olid põrandad kasitud, kuuseoksad mademetel, iga asi seal, kus ta parim koht, sanitaridelgi triigitud kitlid seljas.

Katri koges esmakordselt seda imelikku kirja lugemisega kaasnevat ärritust, mis ajas terve olemuse kihevile. Summasandrid olid talle võhivõõrad, ent tundusid nüüd omastena. Kiri oma emakeeles oli kui kahekõne kellegagi. Sõda, ja saatus... Kas üleolek kõigest või allavandumine? Hirmus oli mõelda, mis tähendas Koganile märkmete hävimine. Ja poja surm... Kui ta oma tööd võis otsast alustada, koguni ehk põhjalikumalt, siis nue lapse sünd ei korvaks esimese poja kaotusvalu.

«...Teie aadressi andis meile lugupeetud Jelizaveta Abramovna palvega Teile kirjutada, mida tingimata oleksime ise ka teinud, kui meil oleks olnud Teie aadress. Mina ja minu abikaasa ei nurise siinse elu üle. Kus on praegu kerge? Ei kusagil! Evakueeritute grupijuhi dokumendid andsin üle Uljanovski esindajale. Abikaasa käib tööl rajooni kaubamajas. Süüa teen mina, viin naisele järele. Saime ometi osta riigihinnaga niisuguse kateloki, kus kaas peal. See on suur õnn. Käidud on minu juures rääkimas ja kutsumas sovhoosi arvepidamatnikuks. Tuleb anda nõusolek. Nad on väga osavõtlikud, lubasid välja kirjutada lõuna töölissööklast, abikaasale samuti. See tähendab palju, sest turg hirmus kallis.

Kohe varsti seejärel, kui Teie meie juurest ära sõitsite, jõudis siia doktor Kogani ema, Esmeralda Kogan. Tema on nii palju paha teinud, et piinlik kirjutada. Vanamamma tahtnud Viktori ja Aili pakid salaja minema viia, mis ju alatu vargus, ei midagi muud. Haige Aili Kogan jäägu rajooni täitevkomitee ja jumala hooleks. Kas niiviisi? Tehku mis tahab, saagu terveks või ärgu saagugi! Esiteks noomis doktor Kogani ema minu abikaasa. Siis Elvira ja nad vahetanud palju raskeid sõnu. Elvira ähvardanud miilitsa kutsuda ja käskinud tal kohe tagasi keerata, muidugi lapseta ja pakkideta. Tol ajal oli Aili juba sängist üleval. Aga saades kuulda vaid oma ämmamammast, kohe tõusnud jälle palavik kõrgele. Siis, kui vanaprouale juba natuke suudetud mõistust pähe panna, hakanud Aili kiusu ajama, nõudnud poja enda juurde palatisse ja ei lubanud vanamammat oma jutule. Viimaks mõistnud Elvira suurte raskustega nad laevale paigutada, sest doktor Kogan oli lasknud kirjutada Viktori sõidupaberid ema Aili nimele.

Lõpetan oma kirja rõõmsamate sõnumitega, et mulje parem oleks. Seda, mis Teile nüüd teatavaks teen, kõneles meile Aili, kui ta oli juba haigemajast väljas ja enne ärasõitu meie pool oma tervist parandas. Siis, kui nad Leningradis Moskva vaksalis rongi oodanud, tulnud Aili juurde üks tütarlaps, keda tema polevat tundnud, aga kes teda hästi tundnud: ta töötanud haigemajas tema abikaasa juures. Nimi olnud siis Margareta Tuvikene, nüüd Margareta Potapova, ta oli vahepeal mehele läinud. Praegu on ta seal, lastetoas, meditsiiniõde ja ka vaksali katusel lennukeid valvamas, et kui need viskavad alla süütepommid, siis saab kohe kiiresti ära kustutatud. Aga mis meile oli kõige suurem rõõmusõnum ja loodame, et Teile samuti, sealsamas kaubajaama evakuatsioonipunktis töötanud arstina ka doktor Adam Murel, kellel sõjaväevorm seljas ning nokkmüts peas. Austus ka suur. Nii kui ütles, et naistele-lastele antagu omaette kupee, nii seda kiiresti tehtud, alumised kohad ka käes. Doktor põgenenud Eestimaalt alles siis, kui sakslased juba linna teises otsas sees.

Ainukesed meie linlased, kellest siiani ei ole sõnagi kuulnud, on Elvira abikaasa Herman Äss ja Ilmar Toom. Seltsimees Toom oli abikaasa ja minu vastu alati väga lahke. Juhul kui Te midagi kuulete või teada saate, kirjutage meilegi mõni sõna. Elvira muretseb väga. Ta on hirmus kõhnaks jäänud. Meil on temast kahju. Tööl peetakse temast kõvasti lugu, pandud juba brigadiriks, teiste töötegemist juhatama . . .»

Lõuna sai peetud, pealelõunased protseduurid ja sidumised tehtud. Sanitarineiud pesid ja kuivatasid pesu. Marliribad rippusid nööridel. Magamatus andis end tunda, värinad jooksid üle Katri selja. Ta lisas ahju puuhalge ja puhus söed hõõgvele, et sealsamas kanderaamil natuke liikmeid sirutada ja end soojendada. Kell käis juba seda aega, et Olesja oleks pidanud ammu tagasi olema. Katri ootas pikisilmi ta tulekut, sest tal seisis ees veel üks teekond jaama. Vagun ootas neid, kelle haavad nõudsid tagala hospidali ja komisjone, kus langetati otsus, kes neist veel rivvi kõlbas ja kes enam mitte. Mehed, aga neid oli seekord tervenisti kuusteist, istusid või külitasid sealsamas ahju ümber, häiritud, pahurad ja ootamisest tülpinud. Katrilt küsiti ühtepuhku, millal veok tuleb, ja ta ei teadnud, mida vastata.

«Varsti!» lubas Katri, et mehi rahustada.

«See varsti on üks nuhtlus!»

«Õde, kas mu koss jääbki kangeks? Kas sellepärast saadate mu kaelast ära?» noris üks punapea, eraelus meistriabi

kusagil tekstiilikäitises, nagu ta parajasti jutustas oma saatusekaaslastele.

«Mis te ometi! Loodame, et saate päris terveks!»

«Loodame . . . Loodame . . .» osatati Katrit.

Keegi hakkas õelutsejat hurjutama:

«Sul pulmatants tantsitud, truu eit ja armsad lapsukesed olemas. Asi sest kodarast! Kama kõik, kas õige või kõver.»

Katri tundis kõneleja häälest. Ta oli tagalasse saadetavate grupist kõige tõsisemas seisukorras. Kümme pikka päeva võideldi tema parema jala eest. Pataljoniülem, küllaldaste kogemustega arst, erialaks sisehaigused, kartis gangreeni, mis oleks eluküünla kustutanud. Luu oli kolmeks, kintsuhaav peaaegu teisele poole välja. Marraskil nahk ei kannatanud kipsi. Haavatu asetati laudadele sirgu, talle tehti kombineeritud lahas. Siis pommitas vaenlane raudteejaama, kustkaudu käis varustamine ja ka evakueerimine. Rünnak oli nii tugev, et püsti jäid liiprijupid ja korstnajalad. Taastamise asemel asuti kohe varupeatust ehitama ja seoses sellega viidi sanitaarpataljon umbes kakskümmend kilomeetrit põhja poole mööda auklikku, vaevalt sissesõidetud teed, kus roikad, roovikud ja palgijupid hoidsid küll sõidukirattaid sissevajumise eest, aga raputamisest mitte. Võis ette kujutada, kuidas selline reis mõjus raskestihaavatutele. Seal nad külitasid ja ootasid oma hädas õdedelt ja arstidelt imet, uskumata, et ime — see on nad ise, nende vastupidavus ja sitke elujõud, kui seda äratada.

«Kuulake, poisid,» sosistas endine meistriabi. «Poliitjuht töötleb ordeniga tohtrit. Ei tea, millega ta hakkama sai? Pole teine nii asine midagi kui peetakse. Kui mu jalg korda ei saa, siis pean teda elusaeg meeles . . .»

Ka Katrini kostsid poliitjuhi ja doktor Poola pisut kõrgenenud toonid ja ta oletas, mis maid nad omavahel võisid jagada. Uustulnukate-sanitaride seas oli kaks neidu, kes möistsid plakateid maalida. Poliitjuht, saanud sellest teada, kasutas mõlemat rohkem, kui doktor Poola raatsis oma inimesi muule tööle lubada. Teine mõtete lahkuminek oli pisut intiimsemat laadi. Pataljoni oli saadetud kena välimusega arst, Alla Zaitseva, kes veel enne lõikuslaua juurde jõudmist hakkas kohe Henn Poolaga nii klappima, et suppi söödi ühisest katelokist. Dokumendid aga tõendasid kolmekümnese Alla seaduslikku abielu teisega, farmatseudiga, kes teenis Edelarindel. Ja kaks last pealekauba sügavtagalas meheema kasvatada. Isikulise koosseisu hea omavaheline läbisaamine oli ju kiita asi, aga abielunaise silmatorkav mehejaht pani

poliitjuhi tõredust tundma, haavuma, et need kaks ei arvestanud sündsusnõudeid. Taganeda Jevsei Pantelejevitš ei mõelnud ja läks üle rünnakule, paraku eduta, pealtkuulajatele tagaseljanaeruks.

Alla nari naiskomandöride muldonnis seisis juba tühi, ta oli üle kolinud Poola juurde.

Ukse kattepresent lükati laiali ja Olesja oligi künnisel. Ta silmitses reisiks valmis panduid hindavalt, kuid sõbralikult.

«Siin te, mu kullakesed, oletegi... Aega läheb veel, natuke aega... Ütleme, et õige palju. Ärge kartke, et vagun minema läheb. Seda ta ei tee!» Kuuldusid vastakad, tigetsevad repliigid. Ka Olesja läks üle järsemale toonile: «Ei ole minu süü... Kuigi ehk on ka... Oleksin pidanud tõttama. Aga kes teab, mis siis oleks võinud juhtuda... Nad kuramuse sunnikud on selle tee üles nuhkinud ja loopisid pomme. Üks langes silla ligidale ja tõstis talapuud püsti. Meist ei saanud keegi viga. Ka masin jäi terveks, aga teisele poole lõhutud teejuppi. Nii on lood. Tuli põleb ja ahi soojendab. Võtke mugavam asend ja proovige tukastada. Nad toovad teile kuuma teed. Seda väljastab meie köök piiramatus koguses...» Pikemalt lobisemisega ei mallanud Olesja aega raisata. Pea muid mõtteid täis, tõmbas ta Katri kõrvale, et temaga omavahele jääda. «... Tule kaasa... Ma juba teatasin staapi, et sina tuled... Võta joodi ja sidet... Valuvaigistit oleks ka vaja, kas või õige natuke... Saime päris korralikult põrutada... Autojuht pidurdas järsult, sest muud ju üle ei jäänud. Ausõna, mu närvid on täiesti krussis. Kui ma neid vastikuid telkmantleid poleks jahtinud, siis ehk... Ah, mis aitab tagantjärele tarkus! Me peame nad tassima üle purustatud teelõigu. Mitusada meetrit kätejõul... Oja põhi on kivine, tühi masin ukerdab üle. Juht jäigi perve maha võtma ja kuuseoksi täiteks raiuma. Et ma ei unustaks, kuuma teed tuleb ühes võtta ja mõned topsikud...»

Olesja ja Katri ei jõudnud veel teele asuda, kui Alla Zaitseva ilmus nende juurde. Tal jätkus tarkust, kavalust ja auahnustki, iseäranis siis, kui midagi ähvardavat ootamatult pea kohale kerkis. Poolat ta jätta ei kavatsenud. Allal pidi alati igal pool «oma» mees olema. Aga vahekord poliitjuhiga nõudis tasakaalustamist. Vabatahtliku abivalmidusega lootis ta pälvida imetlust, mis pimestab poliitjuhti.

«Teie ei tohi tulla,» keelas Katri Zaitsevat. Ta kartis tema pärast. Nad olid kaotanud ühe arsti surmasaanuna ja kaks velskrit viibisid pikaajalisel ravil.

«Kohanege ja harjuge kuulidega,» soovitas ka Olesja, kes kartis, et uustulnukas hakkab kamandama ja mõjub segavalt.

«Ükskord on ikka esimene. Pigem kohe kui homset oodates närveerida. Operatsiooni juhite teie. Vanemsõjaväevelsker, olsige mulle ka üks paun üle õla visata. Nii. Tänan. Läki!»

Kui auto oli jõudnud üle kraavi ja üle aukude, haavatute kandmine lõpukorral, ilmus metsa vahelt «emka» ja seda saatev poolteisetonnine, kuulipilduja kabiini katusel. Olesja närveeris vaevumärgatavalt, sest «emka» esiklaasi tagant paistis nägu, mis kiskus ta käed rusikasse. Paraku, alluvusredeli ja auastmestiku selgeks õppinud, teadis ta, et nii kõrge ülemuse vastu ei saa. Sellepärast surus ta hambad huulde ja vahetas Katriga pilke. Kuid ka viimasel oli põhjust «raudteede kindralkomissarist» võimalikult kaugemale hoiduda. Nad mõistsid telneteist ja saatsid doktor Zaitseva määrustikukohast raportit ütlema ning ei vaadanud ise sinnapoolegi. Selle tõttu ei märganud kumbki, kui üksisilmi diviisikomissar Katrit vaatles, vaagis ja hindas.

7

Sanitaarpataljonis levis uudis, et keegi arstidest saab sõita kaheks kuuks kirurgiks õppima. Alla Zaitseva läks kohe eleville, sest ta oli veendunud, et esimene kandidaat on tema ja sõit sama hea kui kindel. Jalustrabav oli ta üllatus, kui selgus, et lähetus kirjutati Katrile, kes oli kõigest velsker. Niisuguune asjakäik ajas kaunitari vihale. Katril kui kirurgiaõel paistab olevat teadmisi ja tarkust vajalikul määral, mõtles ta. Miskarvis peaks tema sõitma? Ja Katri sai oma jao.

«Sa peaksid keelduma,» sundis solvatud Alla.

«Mille mingi hinna eest!» ütlitas Olesja. «Seda küll ei juhtu!»

«Miks ma keelduma peaksin?» küsis Katri tõrksalt.

«Sellepärast, et sa pole tohter!»

«Noh ja mis siis? Sa ju kah kõigest hambaarst. Ta õpib ja saab kirurgiks,» torkas Olesja vahele.

Alla jooksis pataljoniülema juurde ja trügis Jevsei Pantelejevitši ette ülendama. Jevsei Pantelejevitš sõimas Alla näo täis. Nii on ja nii jääb, kinnitas ta. Öelda, et kutse oli saadetud Katerina Matvejevna Leiusele nimeliselt, oli ilmvõimatu.

Tuju toekas ja olemine uudishimulik, saabus Katri sihtkohta.

Esimesel õhtupoolikul, kui sissejuhatav loeng oli kuulatud ja klubis algas kinoetendus, pistis keegi käskjalg Katrile pihku sedeli, kus seisis kirjas, et tal tuleb kohemaid ilmuda Mäe põiktänava majja number kuus, neljandasse tuppa. Käsk tundus enam kui pentsik. Kes seal kuuenda maja neljandas toas tema vastu sellist pakilist huvi ilmutab, arutles Katri endamisi.

Hoone asus päris jõe pervel, kääru sees, sarnanedes mõnes mõttes vana kindlusega. Meditsiiniga ei paistnud teisel olevat vähematki tegu. Äratas imestust tunnimeeste rohkus. Ja neil olid automaadid. Lisaks läbipääsuloale nõuti Katrilt ka isikuttõendavat dokumenti. Tunnimehed uurisid ja võrdlesid nägu ning fotot. Niisugust kõva korda koges Katri esmakordselt. Koridoris vastutulnud komandöride mütsi järgi aimas ta, et tegemist peaks olema piirivalveüksusega. Kuid mis piir oli neil valvata siin südamaal, kaugel rindejoonest?

Rjadnini nägemine tegi Katri tummaks. Kõike oli ta mõelnud, isegi mõneks halvaks üllatuseks valmis olnud. Nüüd vilksatas peas, et Kogan vist ei jätnud oma jonni ja pärapõrgusse sõit kummitab jälle. Heaga alla anda ta ei mõelnudki ja seadis mõttes sõnu ritta, kuidas vastu vaielda.

«Võtke istet! Ajame natuke juttu,» palus Rjadnin Katrit silmitsedes. «Te näite nii kohkunud. Olete erutatud?»

«Jah!» kostis Katri otsekoheselt. Ta leidis endas jõudu, et jutuotsa haarata ja vastuväidetega alustada. «Sinna Ust-Urguisse ma küll sõita ei tahaks. Ei mingi hinna eest...»

«Kuhu te sõita ei taha?» küsis üllatunud Pavel Sergejevitš.

«Laborandiks...» pomises Katri õige pahuralt.

Rjadnin naeratas ja näis sealjuures üllatavalt nooruslik. «Seda vana asja ei pruugi teil enam karta. Nad on teie vastu huvi kaotanud. Küsimus on muus. Vajaksin natuke teie abi, kui niimoodi võib öelda.» Ja ta asetas lauale Katri ette kolm fotot, paludes vastata, kas need isikud on talle tuttavad.

Katri näo üle lahvatas kohkumus. Hingamine ähvardas seisma jääda.

Ta noogutas. Fotodel olid Ilmar Toom ja Vadim Taurov. Kolmandat meest uuris Katri kauem ja teraselt. Aga see näis olevat võhivõõras.

«Rääkige neist natuke. Seda, mida te teate.»

«Ilmar Toomega olen tuttav sündimisest saadik. Meie kodutalud asuvad kõrvuti. Vadim Taurov oli meie maakonna julgeolekuülem. Temaga tutvusin oma mehe kaudu. Ta käis meil isegi soolaleival. Enne maakonnast lahkumist sõitsime ööpäeva ringi ühes autos. Taurov otsis kedagi bandiiti, keda ma välimuse järgi pidin hästi tundma. See kolas linnas ringi punaarmeelase mundris. Ei, kätte saada ei õnnestunud. Rinne jõudis linna. Aga see kolmas mees siin pildil küll meie kandist ei ole. Teda ma ei tea.»

«Kas Toom ja Taurov teid tunnevad? Noh näiteks kui kohtute teel. Kas nad tõttavad teretama ja teie käekäigu järele pärima?»

Katri vajus hetkeks mõttesse.

«Taurov kindlasti. Aga Toome suhtes ei julge midagi öelda.»

«Ometi on ta teie elupõline tuttav. Või ei ole?»

«On küll. Aga meie vahekord on juba mõnda aega sassis. Sellepärast ma ei tea, kuidas Toom käituks.»

«Nii-nii. Aga kas te ehk nende meeste käekirja tunnete?»

«Toome oma küll. Taurovi käekirja ei ole ma kunagi näinud.»

Pärimised tekitasid Katris närivat ähmi. Ta kujutlusse ilmusid mõlemad mehed sellistena, nagu ta oli neid viimati Tartus näinud. Taurov nöökav, irooniline, maailma põlgav, aga Ilmar mõistmatu, arusaamatul kombel ligitikkuv. Uurimise järgi võis oletada, et nad on elus, sest langenute kohta ei korraldanuks keegi seesugust ankeeti. Ülekuulamise põhjust pärida Katri ei tihanud ega julgenudki. Ta aimas ette, et selline uudishimu jäetakse sinnapaika. Aeg oli segane. Meestega võis kõike juhtuda.

«Doktor Kogan tunneb Taurovit minust paremini,» teatas Katri. «Ta oli tema patsient. Võib-olla ehk tunneb ta Taurovi käekirjagi.»

«Mis Taurovil viga oli?» küsis Rjadnin kähku.

Katri kehitas õlgu. Seda ta ei teadnud.

«Ei ole ainugi,» vastas ta. «Ravi ju oli meil veel pooleldi eraviisiline. Selle tõttu puudus kartoteek ja haiguslugude statistika nõutaval tasemel. Võib oletada, et talle tehti vist vitamiinisüste. Aga väga võimalik, et määrati ka südametegevuse ergutamiseks rohtusid.»

«Te ütlesite eraviisiliselt? Mis see tähendab? Kas ta siis tasus doktor Koganile oma taskust?» päris Rjadnin irooniliselt.

Katri kostis rahulikult, selgitades:

«Tema kindlasti mitte. Kuid tasuta arstiabisüsteemi alles organiseeriti ja see ei saanud ühe hoobiga valmis.»

Rjadnin ei lausunud tükil ajal sõnagi ja kummaline vaikus muutis Katri rahutuks. Ta silmad ekslesid siia-sinna, ent ta

pidas paremaks suu kinni hoida, oodates kannatlikult, et lubatakse lahkuda. Katri meelest oli jutt lõpukorral. Veel ei olnud tal õrna aimu, et siiani kõneldu moodustas põgusa sissejuhatuse. Päris iva ootas järge. Ja alles paljude pikkade aastate möödudes sai ta teada, kui üksipulgi teda tol ajal mõõdeti ja kaaluti.

Pavel Sergejevitš Rjadnin oli üks paljudest partisaniliikumise organiseerijatest. Teisele poole Ilmenit oli ta suutnud luua tugeva ja osava salga, kust saabus mõnda aega häid arvestatavaid luureandmeid. Viimastel nädalatel aga hakkas see salk laiali pudenema. Üks sissekukkumine järgnes teisele. Kõik võis olla, vaenlase püünised võisid raadiosõnumid tabada, lahti šifreerida. See oli ainult väiksem pool hädast. Ootamatult ilmus eetrisse Vadim Taurov, keda siiani peeti langenuks. Tal oli olnud kood ja ajad ja varjunimi Andrei Nikonov. Miks oli ta vaikinud siiani? Järsku aga saabus kõigele lisaks Punajõe salga ülemalt Anatoli Vassiljevilt hoiatus Nikonovi suhtes. Ta vannutas, et temaga ettevaatlik oldaks. See üllatas Rjadnini, kellel polnud siiani aimu Taurovi ja Vassiljevi kontaktidest. Millal ja kelle kaudu lõid nad sideme? Miks pidas Vassiljev vajalikuks ettevaatusabinõusid rakendada? Lõpuks, kes oli Vadim Taurov alias Andrei Nikonov, kas õige või vale mees?

Anatoli Vassiljevi suhtes Rjadninil kahtlusi ei olnud. See Taadi hüüdnime kandev mees oli igati läbi proovitud, kümne kandi pealt vaadeldud ja uuritud. Vassiljev palus end saata rinde kõige raskemasse lõiku ja ta soov täideti. Teades, kuidas valiti mehi Julgeolekusse, oli Rjadnin Vassiljevist kõige paremal arvamisel, samal ajal aga valmis Taurovist kõike uskuma. Õige mitmed Rjadnini ametkonna mehed, kes olid Taurovit enne sõda isiklikult tundnud, iseloomustasid teda kindla karakteriga ja targa mehena. Taurovi üleminekut vaenlase poolele ei uskunud keegi. Aga mis siis, kui ta langes vangi, andis kõik välja ja löödi siis mättasse? Taurovi nime all aga tegutseb mõni fašist?

Oma esimeses radiogrammis teatas Taurov kaks fakti, millel oli kaalu. Esiteks, et vastane koondab ladusid Smolenski lähistele. Ja teiseks, aga see oli tähtsam, *Abwehr*'i liikur-peilimisjaamade marsruudid Põhjarindel. Nikonov palus uut šifrit ja aparaadile toidet. Aga vahepealsest saatusest ei poetanud ta sõnagi. Mees, kes oli pikki aastaid töötanud julgeolekuorganites vastutaval ametikohal, pidi ju teadma, et möödanik tuli selgeks kõnelda. Sellest algas usaldus. Isiklikult ta Taurovit ei tundnud. Ja kuni sõja puhkemiseni polnud tal

vähimatki tegemist Taurovi ametkonnaga. Õppinud raudteeasjandust, õiendas ta oma terasmagistraalidega, muu suhtes huvi tundmata. Rjadnin ei tahtnud taasleitud Taurovit kaotada — juhul kui ta oli õige mees. Tal oli vaja selgust ja ta otsustas selle selguse luua, saates sinna pärapõrgusse ühe vaatleja, kelle silm oleks kuningas. Tema arvates polnud noor intelligentne eestlanna just kõige parem kandidaat, aga teist ei olnud tal kusagilt võtta. Katri Leiusel paistis olevat taibukust. Ta mõistis puhtalt välja tulla keerulistest olukordadest. Oleks õnne, et ta oskaks tuua vastuse küsimusele, mis valmistas peavalu mitte üksnes Rjadninile, vaid mitmele seltsimehele kõrgemal pool. Inimeste valikuga vaenlase tagalasse saatmiseks oli diviisikomissar enam kui üks kord alt lennanud. Mõned lasid endid kinni nabida, teised kadusid nagu vits vette. Selle tõttu oli ta muutunud äärmiselt ettevaatlikuks. Pavel Sergejevitš Rjadnin küsis alati, mida üks või teine väljavalitutest ise arvab nii ohtlikule teekonnale asumisest. Ja talle ei meenunud ainustki, kes oleks vastu vaielnud või kõrvale hiilida proovinud. Minekuga oldi varmad, kahjuks ei läinud tagasitulekuga alati niiviisi, nagu oodati ja loodeti. Sinna ei saanud keegi parata. Sõda oli see, mis ta oli: veri ja langenud.

Katri istus Rjadnini ees loiult. See, mis talle kõneldi, hämmastas teda. Ettepanek oli liiga üllatav, et karta. Pigem tundis ta uudishimu.

«See pole kerge ülesanne. Lähete jalgsi. Teld saadetakse üle rindejoone,» seletas Rjadnin Katrile silma vaadates.

«Ma kujutan ette,» vastas Katri kõheldes. «Aga kas ma tohiksin küsida, miks te selle ülesande tahate mulle usaldada?»

«Seaduspärane arupärimine. Sa tunned Taurovit ja tema tunneb sind. Ja naisterahval on sealkandis ohutum liikuda.»

Rjadnin kinnitas, et Katri ise ei tohi Taurovi juurde minna ega tema tähelepanu endale tõmmata.

«Miks?» imestas Katri.

«See rikuks kõik. Õigel Taurovil on üliterav nägemine ja erakordne intuitsioon. Aga vale mees jalutaks sinust lihtsalt mööda. Niipea kui sul peaks tekkima pisemgi kahtlus, oled kohustatud selja pöörama ja kõige kiiremas korras varjuma. Aknd jätad selle perenaise hoolde, kes su vastu võtab ja kohtumispaika saadab. Pikka juttu pole tarvis ajada. Ei tohi unustada, et seintel võivad olla kõrvad.»

«Kas te kahtlete, et Taurov pole ta ise?» küsis Katri vahele.

«Need kahtlused on tõepoolest olemas. Sa teed suu lahti alles siis, kui ta on nimetanud su ees- ja isanime.»

Ligemale neljakümne kilomeetri pikkune jalgsirännak läbi märja metsa oli seljataga. Katri jõudis pärale. Perenaine, kes end palus nimetada Marfa Aleksandrovnaks, oli leebe ja kodune. Need, kes saatsid Katri läbi rindejoone, andsid ta üle, Marfa Aleksandrovna noogutas vastu võttes. Maja, kuhu nad jõudsid, oli hämar. Perenaine ise asus ahju juurde pannide ja pottidega õiendama. Katri kuulis poisikese häält, kes nõudis õue. Ühtaegu tihkus ka tütarlaps, pistes valuga üle põranda, välisust poikvele jättes. Ema tõttas tõreldes laste kannule, et mõlemat tagasi saata ja teki alla soojenema kamandada.

«Eks käige teie ka ära,» soovitati Katrile. «Aga torgake esikust ühed kotad jala otsa. Õu on öisest sajust porine. Siis võiksite silma veel veidikeseks ajaks looja lasta. Söök võtab aega. Kartulid alles tõusid keema, pliine teen kah. Ega meil siin toiduga suurt rikkust käes ole. Kits tilgutab piima ja see on kõik. Leivatšekke maalapsed ei saa. Meie pool käiakse aegajalt puistamas, norme nõudmas.» Ta õiendas kärmesti, pidevalt ringi vahtides, justkui väljast hääli kuulatades.

Söögilauas muutus meeleolu kübe paremaks. Väikesest aknast voogas sisse rohekaskollast valgust. Katril avanes võimalus perenaist silmitseda. Metsas kohtumise ja rännaku ajal oli ta hoidnud end kas küljega või seljaga Katri poole, nägu sihilikult peites. Alguses valmistas piinlikku tuska, et vastutulija samal ajal oma hoolealust teraselt puuris. Ikka vilksti, pilk ühelt ja teiselt poolt. Samal ajal trügis ta läbi tihniku, oksaräsu eest ära vehkides ja läbipääsu rajades. See teekond, mis oli olnud nii segane, jättis Katrile sünge ja painajaliku mulje. Ta proovis kõike tähele panna, meelde jätta, kui peaks tagasiminekul vaja minema. Katril oli küll kaart ja kompass vatikuue voodri vahele õmmeldud, aga orienteerumise koha pealt ei olnud ta teadmised kuigi tugevad. Teiseks oli tegu rindejoonega, mis ei püsinud paigal, vaid liikus siiasinna.

«Sain teile muretseda midagi liikumisloa taolist,» tähendas perenaine Katrile õhukest, riidenartsu sisse köidetud pakikest andes. «Suurt kaitset sellest ei ole, aga ikkagi parem kui päris ilma. Loodame, et teil veab ega lähe vajagi. Pidage siis meeles, et te olete mordvalanna, kes lootis siinses apteegis tööd leida, ja alles kohale jõudes selgus, et rohupood ei tööta enam. Minuga olete te tuttav, sest ma elasin enne sõda Mordvamaal. Täikal hakkasite oma asju müütama sellepärast, et teil on vaja tagasiminekuks teemoona muret-

seda ... See on see praegune elu ... Nüüd ma tõstan teile pliinid taldrikule. Veidike hapukoort saate kastmeks. Mu ema elab siinsamas, teise küla alguses. Ta peab lehma. Aga kuikauaks? Mida aeg talve poole, seda õelamaks muutub meie olukord. Isegi kasukad ja vildid korjatakse kokku, Saksa sõduritele selga-jalga ...»

Katri tänas noogutades ja peitis nutsaku põuetaskusse, kus tal oli natuke ostmarku — igaks juhuks. Ta mõnules pliinide juures ega teinud katset perenaise jutusse sekkuda.

«Objekt asub naaberkülas. Sealsamas, kus elab mu ema. Me püüame kohal olla hästi varakult. Kuni turuplatsini saadan ma teid, kuid edasi peate ise mehe eest väljas olema. Saate mu käest veidike ennesõjaaegset riidekraami. Nende eest nõuate nõnda krõbeda hinna, et keegi ei mõtlegi osta. Ega ma neid hilpe müüa tahagi, kuid mis teha, kui oleme sunnitud kometit mängima. Olgu toiduga kuidas tahes, aga riidekraamiga lähevad lood päris hulluks. Kõike lubatakse anda kuhjaga, aga alles pärast võitu. Praegu kästakse pingutada võõrihma ja lappida seelikut. Kõige hullem lugu on selle Saksamaale tööle küütimisega. Muudkui käsk kätte ja sõit sees. Oeh, inimesed on nii õelaks läinud, et notiksid ühekaupa kõik sakslased maha, kui aga saaks. Seda vihkamist jagub. Isegi omade vahel, sest fašistide tallalakkujatest kah puudust ei ole. Kurjaks üllatuseks. Ma poleks uskunud, et kodumaa reeturid on olemas ... Nüüd näen oma silmaga. Te ärge üllatuge, et ma nõnda palju räägin. Siiani olen meestega õiendanud. Teie olete esimene naisterahvas, keda ma vastu võtan. Mõnikord ei ole nädalate viisi südame tühjaks kõnelemise võimalust. Ma käin sõjaväe pesumajas tööl. Seal on koos igasuguseid inimesi. Kubjas seisab kannul. Ja ma ei tohi endale tähelepanu tõmmata. Sakslastel pidid olema niisugused salakuulamise aparaadid, mis monteeritakse seina sisse viimast kui ütlemist nagu grammofoniplaadile kirjutama. Kas olete sellest midagi kuulnud?»

«Ei ole!»

«Kas meie omadel on sihuke salakõrv?»

«Ei tea.»

«Mida te Leningradi olukorrast uuemat teate?»

«Püsib vist endistviisi.»

«Siin on jõutud juba korda kolm kuulutada, et Piiteriga olevat kaputt. Ette ruttavad ...» Ta häälest kostis äärmine vaenulikkus. Pidanud õige pika pausi, võttis Aleksandrovna kapist tüki tapeeti, keeras mustrita poole peale ja hakkas Katrile joonistama, kustkaudu pääseb mustalt turult kõige kii-

remini tulema. «Enne kümmet puistajad harilikult platsile ei ilmu. Minu teada on nad sinna aia taha karjamaa veerele kiiganud vaid ühel korral. Aga mine sa tea. Kõigeks tuleb valmis olla. Sakslased on kavalad. Nad kütavad oma käsilased ja kannupoisid suguvendi kägistama. Mitmed meie oma verd kaltsakad jooksevad kas või keha pooleks, et aga kannuseid teenida. Häbi mõelda, häbi vaadata. Preester sai meie võimult omal ajal kõvasti nahutada, aga ei müünud oma hinge vaenlasele. Mõned, kelle käsi käis igati hästi, poevad praegu nahast välja, et maokate füürerikeste kintsu kaabata. Sellest ei saa ma aru... Pean kõik meeles. Kui meie omad tagasi tulevad, siis küsitakse vastust.»

Marfa Aleksandrovna polnud kerge keelega. Aga ta lihtsalt pidi kõnelema. Vajadus natuke südant kergendada rõhus teda nagu painaja. Tal tarvitses vaid suud paotada, kui sõnad jooksid robinal. Siis jäi ta vait, pööras pea kõrvale ja küsis endalt, mis temast mõeldakse, kui see naine kusagil kõik viimseni ära kõneleb. «Lasku täie vaardiga! Kebigu ja lobisegu, kui on säändene mõistmatu. Mul ükstapuha, kas elan või ei elagi,» torises Marfa Aleksandrovna endamisi.

Lapsed kamandati hommikuiva võtma. See tõmbas perenaise jutul otsad kokku. Katri küürutas uurima tapeedile maalitud jooni ja riste, salamisi väikestele pilku visates. Viiene ja kuuene, oletas ta. Aga kui väsinud silmavaatega ja kõhnakesed. Ema kooris kartuleid, pistis pihku, pisikesed hoidsid mugulaid näpu vahel ja kastsid soolaraasikese sisse, hammustades isukalt. Pliin tõsteti taldrikule, hõnguke koorevõiet tõmmati peale ja kook lõigati noaga pooleks, ühele üks tükike ja teisele teine. Ema naeratas mõlemale julgustavalt, sest nad vahtisid talle silma sisse otsekui kaheldes, kas ikka jätkub ja kui palju tohib süüa. «Na-naa, ega siis kõhukesi tohi ära lõhkuda,» tõreles Marfa Aleksandrovna naljatades. Ta kurtis Katrile, et nad ei saa kuigi tihti pliinipäevi pühitseda. «Üksnes vahetevahel laupäeviti ja järjest harvemini,» ohkas perenaine. Seejärel sigines ruumi vaikus, nagu oleksid kõik jutud ühele poole jõudnud.

Tillukesed viidi naabritädi hoolde. Perenaine kiirustas tööle. Katri kebis ahjupealsele silma looja sundima. Ta kannatas jalavalu all. Ka ärevus ja ärritus peletasid une. Ei, ta ei peljanud kinnivõtmist ega võbisenud oma elunatukese pärast. Aga enesekaitseinstinkt teritas valvsust. «Mul lihtsalt ei ole niisuguse eriülesande jaoks küllalt hoogu ja hakkamist,» mõtles ta. Nüüd, poolel teel ei olnud tal ümberpööramise võimalust. Tuli edasi astuda. Lõpuni! Ükspuha, millise

tulemuseni. Peaasi oli ülesande täitmine. Vööral ahjupealsel lösutamine ja ootamine käis tervele mõistusele risti vastu. Kuid ta pidi raamides püsima ja manitses end mõistlikumaks.

Suik ilmuski korraks silmi siluma. Siis kohe kaikusid ukse tagant jalaasted, kõrvu kõlas lingiga klõbistamine. Katri tõusis istukile, kuulatas natuke aega, puges kähku kasukate alla ja hoidis hinge kinni. Tulija oli perenaine ise, kes seletas käigult, et ta oli lauapesu keema pannud ja ka triikijatele töö kätte juhatanud. Nüüd jäänud kübeke aega lõunatundi pidada.

«Keetsime seal veidike hirsiputru. Ma tõin teile ka,» ütles ta Katrile liuda ulatades. «Ei maksa alla ronida. Tuul puhub poranda kole külmaks. Tänavu jäi vundament tihendamata, aknadki siiani kinni kleepimata. Oli muid asju, mis tegemist nõudsid. Ohtuti jätan tule alla, siis ei külma öösel sängi külge kinni. Puudest mul puudust ei tule, muidugi sel juhul, kui nad mõnda rekvireerimist välja ei mõtle.

Jooksen nüüd ema poole kuulama, kas naaberkülas on kõik korras. Elu on siin nii keeruliseks muutunud, et ise tõmbud juba keerdu. Üks meie naistest tuli jaamast, tütart vabrikusse tööle saatmast. Ta kuulutas, et rööpad olevat sõjaväevaguneid paksult täis, otsad Moskva poole. Ei tea, kas tahavad sinna ka blokaadi ümber tõmmata? Süda on kogu aeg täis, aga mis sellest abi...»

Väljast tänavalt kandus sisse inimeste hääli. Keegi naine karjus täiest kõrist. Valgus, mis pitskardinate vahelt tuppa jõudis, värvis lae kollaseks.

«Ta mees mõisteti vist poomissurma. Partisanide aitamise pärast,» pomises perenaine lahkudes.

9

Jõudis kätte järgmine hommik, perenaine oli askeldama hakanud juba tubli tund aega tagasi. Ahi oli kuuma sisse võtnud. Küljealuse kivid soojendasid asemekotti ja see omakorda võttis Katri naha higile. «Ma pean suutma,» kinnitas ta endale, sest midagi temas ähvardas katkeda, murduda. Õuest kostis hääli. Plaanvankri rattad krigisesid, keegi nõõtas valjult ja kurjalt veoloomi. Ja pommidega seinakell tagus aeglase väärikusega kuus kiledat lööki. Perenaine ilmus Katrit äratama. Maast valla! Ole, nagu pead olema! Katri oli öösel omajagu maganud, aga sellest hoolimata tundus pea raske. Ta oleks soovinud end külma veega üle kallata, aga see

tahtmine oli arulage — kuskohal? Kas püdelas õues lageda taeva all? Küll võin ma soove välja mõelda, torises ta endamisi.

Rjadninilt ülesannet saades oli teda tagant kihutanud soov minna ja tõestada, et Taurov on Taurov. Kes pagan suudaks esineda tema osas? Mitte keegi! Ent nüüdseks oli Katri tarmukus tagasi tõmbunud. Ta häbenes enda jõuetust. Kohutav oli mõelda, et siin maal valitses vaenlase võim. Ja samal ajal oli veel koledam mõelda, et Vadim Taurov ja Ilmar Toom kookavad siinsetel metsaradadel, ööbides seal, kus öö üllatab. Need olid koledad mõtted. Kust sihukesed tulevad? Miks ta ei suutnud enam rahulik olla? «Miks ma ise oma vaimu väntsutan ja tuju alla kisun?» ohkas Katri sukki jalga kiskudes. See oli ebameeldiva etenduse näitlemine iseenesega, ei vähem ega rohkem. Katri teadis, et minema peab. Tuleb teha kõik, milleks ta suuteline on.

Ta kandis pruuni, üsna kulunud sügispalitut. Seelik ulatus mantli veere alt kübeke välja. Peas oli Katril must villane rätik, narmad pikad ning siidised. Kõrge kaelusega ere parhpluus vilksatas reväride vahelt. Perenaine naeratas ja ulatas talle korvi müügikraamiga.

«Kuidas ma teie arvates välja näen?» küsis Katri perenaiselt.

«Kell võtke käe pealt ära! Siin ei kanna keegi väljamaa ajanäitajaid. Üldiselt aga annate mõõdu välja. Külatüdruk mis külatüdruk.»

Seejärel paluti Katri lauda teed rüüpama. Tuline jook kõrvetas kurku, aga lisas meeleolule reipust.

Plikapõlves aitas Katri, nii tihti kui julges koolist puududa, emal kapsa- ja kaalikataimedega kaubelda. Talle meeldis ostjatele kaupa ulatada ja nende käest saadud raha üle lugeda. Ja hinda teatama oli ta läbematu. Mõni sent igale pundile otsa panna käis Katri käes äärmiselt loomulikult, kui aga leidus heldemaid maksjaid. Ema Malle loovutas alati pealekauba saadud sendid tütrele.

Ilm oli jahenenud, hõredalt udune. Idapoolne taevakaar roosatas. Päike alles kogus hoogu ülestõusmiseks. Nad tõttasid majadevahelist jalgrada mööda, läbi tagaõuede. Katri püüdis olla nii tähelepanelik, kui vähegi suutis, et teed meelde jätta. Aga osmikutevahelises rägas oli pagana raske orienteeruda. Talle meenusid mitmed kodumetsas eksimised, ka õige suuna leidmise rõõmud.

Ja ta sirutas kaela, et meelde jätta hooned, mis jäid tee äärde.

«Mitmes on siitpoolt minnes teie maja?» küsis Katri perenaiselt.

«Ei teal Vist kahekümnes,» kohmas pärimisest üllatunud Marfa Aleksandrovna. «Teil ehk ei tasu end vaevata selle meeldejätmisega. Mu memm valvab teid turul. Ta on niiütelda julgestus. Niipea kui jõuate mingisugusele otsusele, päästate rätiku valla ja seote otsad ümber pea sõlme. See on märguanne memmele. Ta tuleb teie juurde kui ostja. Lahkute koos, nagu oleks teil kaup kokku kõneldud! Noh, kuidas tuju on?»

«Hommikul ütlesid närvid üles. Praegu olen täiesti rahulik.»

«Siis te olete külmavereline julge inimene.»

«Ega ei ole! Aga harilikult suudan ma end kokku võtta. Eks näis, kuidas see ettevõtmine mul laabub . . .»

«Ma olen uskmatu, aga jumal tunnistajaks, täna ma palvetan teie eest.»

Kulus ligemale tund aega kiiret käimist, enne kui Marfa Aleksandrovna noogutas ja viitas, et sihtkoht paistab. Kui nad mäe veerelt alla orgu keerasid, ilmus silmapiirile madal hoonetemügerik. Jalgrada ühines vankrirattaist rööplikuks sõidetud külavaheteega. Mõlemal pool laiusid kõledad niiskelt lõhnavad nurmed. Paremal, künka jalamile ligemal, kössitas pikk ulualune, kas vilja tuulamise koht või masindamise kuur. Sara varjust paistsid inimesed, eraldi seisjad ja mitmekaupa gruppides. Marfa Aleksandrovna noogutas Katrile nägemiseni, keeras kannalt ringi ja kadus tara taha hämusesse õue. Ja just siis, kui turuline pilguks peatus, et setumiskoha suhtes veidi aru pidada, liikusid tema poole kaks sumrätikusse mässitud eite.

«Seepi on?»

«Aga tuletikke?»

Katri teatas, et pakub puuvillast kleidiriiet.

«Ah või kleidiriiet? Kes sul seda sitsi vastu talve tahab? Eks sa näita siis?»

«Kangesti lõrtsivõitu teine. Kui palju sa ta eest saada kavatsed?»

«Tahan vahetada või vastu. Ühe meetri eest nael.»

«Kuule, tüdruk, ega sa hull ei ole?»

Hääled muutusid sõimlevaks:

«Miks sa siis nii palju tahad saada? Meie siin oleme või maitse täiesti unustanud. Ilmapealgi ei maksta sulle nii roppu hinda. Pool näela terve tüki eest. Siis ehk võiksid mõne soovija leida.»

Katri vahtis naisi silmanurgast, korrates taganematult:

«Nael meetri eest. Kokku kolm ja pool naela.»

Ta silmitses turu melu ärevalt. Kaubavahetus oli hoogu minemas.

Järgmised ostjad viskasid Katrile käega ega hakanud pikemalt kauplema. Nad keerasid mujale, et tulnukaile vastu tõtata. Katri kõhkles viivu ja seadis siis sammud sara poole. Seal oli võimalus selga toetada, ka edasi-tagasi sõelujaid terasemalt silmitseda.

Kaks noort naist, üsna silmatorkavalt riides, nõjatusid vastu põhukuhja. Nad kauplesid kartulikäkkidega. Kuumal suupistel paistis olevat minekut. Naistele tasuti ühe ja teisega, alates tubakast ja lõpetades õmblusniidi nutsakutega. Katri märkas oma üllatuseks, et ei tehtud üksnes vahetuskaupa, vaid võeti vastu ka ostmarku ja rublasid. Keegi vanem mees, kes aeglase väärikusega ringi liikus, mütsinokk silmile tõmmatud, lõi külge pirukanaistele, nooremat puusast näpistades. Ja too ei pannudki seda pahaks. Või veel! Naine hakkas lõkerdama, justkui oleks talle erilist au avaldatud. Torganud käkikorvi kaaslase kätte, tonksas ta küünarnukiga meest ja hakkas käbedasti heinaküüni poole lippama. Mees pidas tublit vahemaad, justkui varahommikust tiirasusehoogu häbenedes. Natukese aja möödudes oldi tagasi, nagu poleks midagi erilist juhtunud.

«Hei, sina!» hõikas vanem pirukamüüja Katrit. «Tule tee suu seks!»

«Suur tänu! Ma juba võtsin iva. Leivaraas oli kaasas. Raha ka ei ole.»

«Kae, määne sa oled! Kui kutsutakse, siis kostitatakse.»

Katri tänas, läks ja hammustas suutäie, aga poetas nätske pätsi taskusse.

«On ju maitsev? Kes proovib, see kiidab.»

«Jah!»

«Sa pole meie kandist? Järsku tulid linnast?»

«Jah.»

«Kuule, võib-olla sul on omaette tuba? Meil tihti linna vahet käimist. Ehk lubad öömajale?»

«Ei ole mul mingit omaette elamist. Sängikoht venna perekonnas.»

«Oled vist mõni intelijenttöötaja? Sul na peenike kõnelemisviis. Nii kaugele tulid turule? Linnas on täika olemas.»

Katri otsustas vastata üksnes viimasele küsimusele:

«Oli kuulda, et siin makstakse riide eest kõrgemat hinda.»

«Oota sa! Muidu proovitakse käest võtta.»

«Paistab jah sedamoodi. Aga mis sa hädaga teed! Usud kõike ja kõiki.»

«Kas sul siin peatumiskohta on? Tule meile! Ega sa ei kahetse. Soe tuba ja lõbu laialt.»

Katri ei kostnud musta ega valget, vaid taganes kaugemale, turuelu silmitsema. Hommik muutus valgemaks, kuid ridamisi mäenõlvakul külitavatest majadest paistsid ainult hägusse uppunud siluetid. Katuseharjad helendasid, idakaarest viskus üles sügisest kahvatut päikesetõusueelset puna. Ta tammus jalalt jalale, hingas sisse külma õhku ja pingutas silmi. Aga kuidas ta ka ei vahtinud, tulemust ei mingisugust. Tema juures peatusid mõned ostjad, pakkudes küllaltki soodsat vahetuskaupa — välja arvatud või. Kas perenaine oli teadnud, et seda pole saada? Ju vist! Sellepärast ta määraski niisuguse hinna. Pikk paigalolek tegi Katri rahutuks. Ta otsustas teha tiiru ümber hoonete, et silmitseda, kes millega kaupleb, kuidas käib vahetamine. Oma vanasse paika tagasi jõudnud, märkas ta, et käkimüüjate juures mehkeldas jälle üks mees, nende kaupa kergelt kiites. Katrile lajatati otsekui puuga pähe. Kas see polnud Taurovi hääl? Tundelained vohasid üle kallaste, kuigi äratundmine jäi poolikuks, sest mees seisis seljaga Katri poole. Ta oli riides nagu tehasetööline. Kirsasaabastesse topitud püksisääred, keskelt presentrihmaga kokku tõmmatud kraeta jope, ebamäärast värvi nokats silmile veetud. Olerile muutis Taurovi kuju kaharaks ja tõntsakaks. Väevõimuga kiskus Katri oma pilgu Taurovi kuklalt eemale, jäädes kannatamatult ootama, et ta tuleks tema juurde ja alustaks juttu. Aga Taurov ei kiirustanud. Nähtavasti pakkus pirukakaubandus talle suuremat huvi. Naised naersid valjusti ja Taurov koos nendega. Ent siiski, korraks kallutas ta pea viltu ja Katril avanes võimalus ta profiili silmitseda. Tema ise! hõiskas ta sisemus. Jah! Täpipealt! Ja süda puperdas nagu tallesaba. Aga — kõik lõppes vastupidiselt ootustele, soovidele. Taurov hakkas astuma — Katri poole vaatamata ja vastupidises suunas. Sel hetkel ilmus sara nurga tagant keegi mees ja vahtis ärevalt ringi, otsekui Taurovit otsides.

Kas terve see raske ettevõtmine jooksis tõepoolest tühja? Mida siis? Kelle süü tõttu? Miks kehtestati Katrile nii veidrad käitumisreeglid? Tal ju ei olnud vähimatki aimu konspiratsioonist ja konspiratsioonivõtetest. Aga kes teab, kuipalju sellest teadis noil päevil Rjadnin ise. «Mis küll Taurov võis mõelda, kui temast välja ei tehtud,» arutles Katri endamisi. «Võib-olla ta ei tundnud mind äragi? Näha kunagist tutta-

vat nii ebaharilikus olukorras — see paneks iga täismehe kukalt sügama.» Katri tundis, kuidas tal nutt kurku kippus.

Alles kui enamik turunaistest oli lahkumas, kogus ta oma tahtejõu kokku ja sikutas rätiotsad kuklale sõlme, jäädes teejuhti ootama, süda segadust täis. Ligemale pool tundi sai ta tunda põrgupiina, sest niikaua laskis Marfa Aleksandrovna ema end tal oodata.

Marfa Aleksandrovna ema küsis Katrilt näha kleidiriiet ja noogutas suureliselt, et ostab selle kohe ära. Vanamemm osutus üllatavalt nooruslikuks. Teda võis pidada Marfa Aleksandrovna kaksikõeks. Tal oli seljas karusnahkne jope ja peas roostepruun peenvillane rätik. Lohmakad tallutatud vildid ei sobinud rõivastega. Käies lohistas mutt jalgu. Ta oli sõnakehv, aga sõbralik, andes peanoogutusega märku, kuhupoole tuleb astuma hakata.

Teejuhi sabas püsimisega oli Katril tõsist tegemist, sest eit vudis ees nagu masin. Katri kiirendas sammu ja rühkis ta kannul mäest üles. Nad pugesid aedade vahelt läbi, lippasid mööda libedaid aiamaaservi. Kätte oli jõudnud lõunaaeg. Kell võis olla kahe ringis. Kaevukoogud kõlksatasid, koerad lõrisesid ja koduloomad häälitsesid. Mitmelt poolt kaikusid talitavate inimeste hääled. Tihe pilvitus surus ümbruse maadligi madalale, ahendades vaatevälja.

Otsekui käsikaudu siseneti memme majja, käsikaudu otsiti istet ja käsikaudu kobades tõi memm Katrile kruusitäie head hapupiima ning mõned mundris kartulid.

Keegi niheles ja kohmitses säärvandi taga, aga pimendamisest peeti selles peres nii kõvasti lugu, et aknad seisid vist ööpäev läbi kinnimaetult. Katri silmad hakkasid aegamisi hämarusega harjuma. Ta märkas, et keegi lamas koikul. Oli näha, kuidas luine käsi tiris tekiserva. Ja kohe taipas Katri, et tegemist peaks olema taadiga, sest memm ise kõnetas teda rõhutatud aupaklikkusega, koguni teietades, kuigi vanamees paistis olevat äärmiselt rahulolematu.

Perenaine ei käranud ega kurtnud, vaid talitas käbedalt ümber sängi. Ta viis vanamehele lõhnavat teed, mis haigele näis meeldivat. Taat luristas juues ja kurtis hädiselt, et ta oli näinud hirmsat und. Ukse plaksatus oli teda väga ehmatanud.

«Proovige suigatada, siis läheb kergemaks,» soovitas eit ja seletas: «Näh, meie üleaedne astus pilguks siia sisse. Me läheme koos poe juurde vaatama, mis sinna eile toodi.»

Taat erutus:

«Kust sa selle üleaedse nii järsku välja koukisid? Kas ma

ei ole sulle öelnud, et ei tohi suhteid soetada? Saa ometi aru ja pea meeles!» Kähistas ta ja vangutas oma pulstunud pead. «Ette tuleb vaadata, see- ja teistsuguste külgekleepimisi tõrjuda. Pea meeles, et siin ei tule keegi su juurde sõbralikkude mõtetega. Iga viimane kui üks nuhib, et siis kaebamisega sakslaste juures kannuseid teenida. Inimesed on kadedad. Nad saadavad su võllasse, et aga teise varanatukest kätte saada. Meie omad on evakueerunud. Kohale jäid vastased ja vaenlased. Vanaks oled sa saanud, aga tarkus on tulemata jäänud. Poliitilist taipu ei ole. Pimedas lidusid ei tea kuhu. Nüüd torkasid nina korraks tarre, et aga jälle ajama panna. Ma ei saa aru, mis sa ometigi jahid? Kas mõnda isast või? Häbi võiks sul olla! Meie lapselapsed on juba peaaegu pruudist-inimesed...»

«Ai, kallikene, miks te end küll sedaviisi erutate... Jääge rahule!»

«Kuidas ma saan, kui kogu aeg käiakse mulle närvidele?»

«Hea küll, hea küll! Ei käi enam!»

«Kodus ei viitsi lillegi liigutada. Seal mold tühi ja lehmal pole peotäitki sõimes. Hommikul jätsid pange ahju ette vedelema. Vist kassile kasida? Aga kiisut sul ei ole. Kas see võõras eit tegi juba minekut? Olgu perämine kord igasuguseid vööraid moore majja vedada!»

Eit andis Katrile märku, et ta võib rahulikult istuma jääda, vahetas ise rõivad, kahmas pange näpuotsa ja tõttas lehma lüpsma. Taat aga, kuulnud ukse kolksatust, lõpetas oma hirmuseguse tänitamise.

Unesti teele asunud, jutustas eit väsinult ja vaikselt:

«Ma olen küll siitkandist pärit, aga abiellumise järel jäin elama mehe elupaika Valgevenemaa piiril. Mees oli pangas inkassaator ja ma ise kamandasin külaraamatukogu ning lugemistare. Elu oli nii hea, et paremat ei osanud tahtagi. Meie kandist hakati evakueerima juba sõja kolmandal päeval. Taat sai rabanduse. Tal pool keha halvatud. Ja ongi kõik see inimese sõjaaegne elulugu. Tervena oli ta mulle hea eluseltsiline. Kordagi ei tõstnud kätt. Neli last oleme üles kasvatanud... Nüüd tuleb kirikuplats... Seal on pühapäeviti rahvarohke. «Pühavaimu» papp loeb õhtupoolikuti lühikest «Issand halasta». Ma lippan veidike ette, aga teie peate silmalt mu kannul püsima. Katsume õige kähku üle suurtee minna. Mineval pühapäeval tilpnes siin üks sats sakslasi. Nad kimbutasid tütarlapsi. Ega keegi ei julge vahele astuda ja kaitsta...»

Õhtuhämarus hakkas tihenema. Kullatud kuplitega õigeusukirik uhkeldas künkaharjal. Kaikus tumedat süngevõitu muu-

sikat. Lauldi psalme. Katril hakkas kõhe. Puha müstika süü, mõtles ta. Jalgadele on vaja valu anda. Ruttu siit eemale! Eit suundus müüriäärsele jalgrajale ja Katri otsustas nurka lõigata, et talle järele jõuda, kui keegi haaras tal käisest ja pani käe selja tagant õlale.

«Õde Katri?»

«Ülemõde Eerika? Te ehmatate mu surnuks. Kuidas te siia saite?»

«Sama küsimus teile!»

«Ma ju sõitsin tookord Pihkvast edasi. Aga teie ähvardasite koju tagasi minna.»

«Sai sealgi käidud,» valetas Eerika. «Aga nad olid väga tigedad. Ja sai uuesti jalga lastud. Praegu töötan jaamas kaubakontoris. Armas proua, kus on teie hinnaline koorem? Mu silmad ei näe seda enam. Mis juhtus?»

«Läbi! Mul ei ole enam kedagi. Ei meest ega last. Meie ešelon pommitati puruks. Ma olin nii otsas, et nad jätsid mu siia haiglasse, kuhu hiljem töölegi asusin. Koju ei julgenud veel kirjutadagi. Ega teie minu omadest midagi kuulnud ei ole?»

«Teie omadest? Kõik peaks vist korras olema. Ma ei tea midagi halba. Olin seal õige lühikest aega...» suutis Eerika Graude usutavalt keerutada.

Katri tundis intonatsioonist ja häälevarjundist, et Eerika luiskas. Kummatigi ta ju sehkendas Tauroviga, mõtles ta ja meelde sähvatasid mitmed kuuldused, mis olid maakonnalinnas ringi liikunud Graude kummalise armuloo teemadel. Katri ise ei osalenud kunagi taolistes rääkimistes, aga ta teadis alati, kellest kõneldi ja mida. Kui see vahekord oli nii tõsine, et Eerika jäi oma vabal tahtel Taurovi kõrvale, miks ta siis ei võinud nüüd asjast avameelselt kõnelda? Katrile ei tulnud pähegi, et teised võiksid ka vaikida samadel põhjustel, mis keerasid lukku tema suu. Ta keel jäi kidaseks, samm muutus kiirustavaks, süda tagus pööraselt. Mõte tiirles vaid ühes suunas: kuidas kiiremini jalga lasta.

Hirm ja erutus väsitasid teda rohkem kui miski muu ja Katri oleks soovinud terve ööpäeva kusagil ahju peal põõnata. Marfa Aleksandrovna ja ta ema nähtavasti kartsid väga, sest nad hakkasid kähku tagasiminekut sättima. Ja noorem naine ei pidanud paljuks kaasa tulla, ta vist pelgas, et Katri eksib jalgrajalt ja kukub laukasse.

Seal lõigus, kustkaudu Katri pidi üle soo minema, oli vanasti loogelnud küttide ja kalameeste tee, nüüdseks umbe kasvanud. Ümberringi vohas niiske rabastik, mustendasid

salalammikad. Selle tõttu puudus siin kindel rindejoon kaevikute, tulepesade ja muuga. Öösiti kammisid helgiheitjad jõe pervi ja päeval tiirutas mõni luurelennuk. Jõelahkmel, kust Katri pidi edasi minema üksinda, seisatasid mõlemad naised hulk aega sõnatult. Siis kallistas Katri Marfa Aleksandrovnat tänulikult. Nad embasid tugevasti, rõhutades kokkukuuluvustunnet, mis kaalub üles kõik raskused ja jääb võitmatuks.

Katri jaotas oma kaasaantud leivapala kolmeks. Kolm päeva. Rutemat tagasijõudmist ei ole loota, rehkendas ta endamisi. Ees mustendas tume tühjus. Ligemale kilomeetri jagu maad oli vaja vesist kraavi pidi köötsida, kui ta tahtis märkamatult jõeni jõuda. Hea seegi, kui kiviklibuse koolmekoha kiiresti üles leiab, et saaks sealtkaudu rutemini teisele kaldale. Aga mis siis, kui nad valguse peale lasevad ja kirbule võtavad? Ka selleks tuli valmis olla. Asi oli igati hirmus. Kuid mis teha? «Olgu kuidas tahes, aga ma pean tagasi jõudma,» mõtles Katri südametäiega.

Kulus terve ööpäev ja mitmedkümned mahakäidud kilomeetrid võõrastel radadel, enne kui Katri suutis oma tundmustes mingisuguse tasakaalu luua. Kõigepealt jõudis ta järeldusele, et Eerika ilmus ta teele kindlasti Taurovi ülesandel, kuna viimane nähtavasti ei suutnud uskuda, et Katrile usaldati nii vastutav ülesanne. Katri püüdis oma juttu Eerikaga sõna-sõnalt meelde tuletada ja tal oli hea meel enda tagasihoidlikust käitumisest.

Ta pikendas sammu ja hakkas mättalt teisele karglema, kätega okastest kinni hoides. Algas lumesadu. Vihe tuul pekslea näkku. Paremalt ja vasemalt kostis tihedat kuulipildujatärinat.

Kolmas peatükk

SURMATUULED

Oktoober saabus nagu ikka heitlikkude ilmadega, narrides Hargulas viljamasindamist ja kartulinoppimist. Taevas andis nüüd selle osa kätte, mis suure suve ajal saamata jäi. Taevalaotusel ujusid pilved nagu mõõtmatud vallid, tuul paisus enam kui korra tormiseks, kõike ettejuhtuvat pillutades ja murdes. Neil puhkudel aga, kui õhtune taevas selgines ja loojanguvärve näitas, oli hommikuks ädal hallane ja väljad valged. «Linnarahvas maale talvevarusid soetama,» soovitasid kõik ajalehed ja postidele kleebitud kuulutusedki. Mine tea, kuivõrd need üleskutsed tiivustasidki, sest soovijaid oli selletagi küllalt, kui aga palka maksti natuuras. Turg oli sama hästi kui keelatud ja toiduainete kaubastamises polnud vähematki korda. Millega sa hing end ületalve pead, kui ei muretse kartulivakakest keldrisse seeneläniku ja silguveerandiku kõrvale?

Inimesed kartsid sõjateateid ja ootasid toidukaarte ning uusi palganorme, mis aga viibisid ja viibisid. Kuni kahekümne kolme aastasi keskharidusega noormehi, kellel on «kommunismivastane meelsus ja siiras soov teenida *Neuordnung*'i kindlustamise alal», agiteeriti julgeolekukooli kiirkursustele. Maakonnas oli juba Tööameti osakond avatud, aga see jahtis esialgu Saksamaa jaoks oskustöölisi. Tallinna oodati kindralkomissari pidulikku sissesõitu. Selle «eesti rahva suure sõbra» saabumise puhul tehti palju kära ja eelreklaami.

Samal ajal oli maakonda saabunud üks küllaltki suurt võimu ametimees nii märkamatult, et vähesed teadsid ta auastet ja nime. Carl Otto Lünefeld ei armastanud tseremoonitseda. Ta oli *Reich*'i sõdur, natsipartei liige võitlusaastast 1931, ja see oli ta elus kõige tähtsam. Noh ja sellele lisaks ka doktorikraadiga metsandusõpetlane, kolme kõvasti kiidetud kirjatöö autor ja neljas kaante vahele jõudmas. Viimase kallal töötas ta väsimatult. Põhja-Liivimaa tuulemurrulised ja hoolduseta massiivid andsid talle suurepärast võrdlusmaterjali näideteks, kuidas ei tohi majandada rohelist rikkust.

Lünefeldid põlvnesid küll Ida-Preisimaalt, aga neis ei olnud aadlivere piiskagi. Sellele oli Carl Otto uhke. Mees rahva hulgast, ise end üles töötanud. Maavaldus, millega *Führer* ise teda Poola kampaania eest autasustas, asus päris põlismetsas. See valmistas perekonnale suurt rõõmu. Aga ta soovis üht kohta kusagile Baltikumi ka, et natuke teravilja ja karja kasvatada. Ta naine oli toimekas pereproua. Ja neil oli viis koolieelist last. Elu ääremail on tihtipeale lahedam ja jõukam, arvas Lünefeld. Kui ta oma residentsi sisse seadis unisesse maakonnalinna, siis oli asjal kindel kaugeleulatuv tagamõte, millest ta esialgu ei rääkinud. See elukohavalik üllatas ja hämmastas tema sõpru ning parteikaaslasi. Nad pakkusid talle elamist koguni Riia linna. Aga Lünefeld tegi kõigile selgeks, kuidas ta vihkab vanade hansalinnade lehkavat jäikust. Majad haisesid veel sajandite takka kalarapetest ja träänist. Sellele lisaks ei talunud ta hotelle, pansionaate ega ohvitseridekodusid, olgu nad kui tahes kaunil kombel sisustatud. Seal ei edenenud töö, vaid löödi lulli.

Ta meeles mõlkus üks vana korralik härrastemaja kusagil pargi keskel, looduse rüpes. Ja viljakad mõisanurmed ümberringi. Villa Berliini eeslinnas, maakodu Poolamaal ja teine *Ostseeprovinz*'is, seda polnud seitsmeliikmelise perekonna jaoks eriti palju. Aga ta vaga soov jooksis Baltikumi suhtes esialgu luhta. Kõik mõisakeskused, mis ta aegsasti oma kaardile oli üles tähendanud, osutusid maatasa tehtuteks või siis olid muuks otstarbeks ümber ehitatud. See andis tunnistust ilmse balti kultuuri metsikust hävitamisest. Kas varemed tekkisid siinsete olendite lõhkumiskirest või ehk eksisteeris Balti aladel tõepoolest mingi nõme saksavaenulikkus? Missugune lollus! Igaüks, kelle aruraasuke jagas, pidi taipama, mida tähendas maailmale kolme-neljakümnendate aastate Suur-Saksamaa. Ta veendus aina enam ja enam, et eestlaste-lätlaste arengutase pole jõudnud kuigi kõrgele. Jumal lõi rassid. Ta sai aru ja soovis, et võrdsustamine ei tuleks iial kõne alla. Tema kõikvõimsa helduse käsk oli, et maailmas algaks saksa sajand. Hitlerist sai juht, kes mõistis mahatallatud germaani jõud üles tõsta, liita, valitud rahvale tagasi anda tema sünnipärase uhkuse. Nüüd ei olnud ta üksnes *Vaterland*'i eest väljas, vaid päästis tervet tsivilisatsiooni kahest sajandi pahest: kommunismipisikust ja juutlusest. Lünefeld teadis, et see pisik oli Saksamaa pinnal sündinud. Mitte küll päris, kuid midagi sinnapoole. Kahjuks! Kommunistliku süsteemiga

oli üldse talumatu lugu. Ta vohas ja lalutas igale poole, mattes kõik enda alla. Natsionaalsotsialism oli midagi muud. Sellest peab saama ainuõige usutunnistus, mõlgutas oma mõtteis Lünefeld.

Maja, mis ta silmis armu leidis, oli tõepoolest ehtne häärber. Asukoht linna serval, vastu metsistunud parki, kus voolas sogase veega ojake ja kasvasid mõned hooldamata ilupuud söödikutest järatud lepavõsaga segamini. Teise korruse palkonit kandsid neli ilmatu vägevat sammast. Tammise paraadukse pealselt vaatas alla loorberivanikuga pärjatud lõvipea. Treppidest ja rohketest puunikerdustest sattus ta vaimustusse. Milline mänglevus vanaaegsete vormidega! Just nagu mõnes rüütlilossis. Seda maja olid pidanud juudid. Seega kuulus pärand Saksa riigile, keda kohapeal esindas doktor Carl Otto Lünefeld ise.

Isiklik sekretär, kammerteener ja üks autojuht sõitsid temaga igale poole kaasa. Teise autojuhi koos teenijaskonnaga palkas harilikult kohalik Tööamet. Ta ei nõudnud keeleoskust, vaid tõnkas ise mõnuga mõne eestikeelse sõna, etendades patriarhaalset perehärrat. Ennekõike täpne töö, deklareeris Lünefeld, andes ise eeskuju. Tal oli veres, et kättevõidetud paikade toiduvarud ja muud võimsused tuleb viivitamatult Saksamaa huvides kasutusele võtta. Saanud *Wehrmacht*'i Põhja-Grupeeringu majandusosakonnalt palve hankida eriotstarbelisi planke, ei hoolinud ta uneajastki enne, kui Hargula puit oli teel Pihkva linna poole.

Ühel päeval oktoobrikuu algul tiirutas Lünefeld järjekordselt Sura metsateedel. Jõudnud asunduse lahkmele, käskis ta keerata mäest üles Risti puiesteele. Juba mõnda aega pidas sakslasest saks plaani Haameri majapidamisele pilku heita. Nüüd oli hetk täpselt paras. Nad teadsid, et ta tuleb. Ja talle meeldis, et teda oodatakse. Suhete loomine kohaliku elanikkonna tervema osaga oli hädatarvilik. Nende abil hakkas käima paikkonna esialgne haldamine. Sakslased ei kavatsenud oma näppe kõrvetada. Mis halvasti tehtud, see pidi minema *ostländer*'ite eneste kontosse.

Talle meeldis Ristil kõik. Ei tarakane ega lutikahaisu. Eriti üllatava mulje tekitas vastuvõtu talupoeglikkus, kerged kniksutamised, sentimentaalsed sõnad. Vaheuksele paigutatud elupuuvanik ilusa «*Willkommen*'iga» mõjus liigutavalt. Raskejalgne majapidajanna liikus ringi, kusagile jalgu jäämata. Talumajapidamisele andis Lünefeld mõtteis küll ainult rahuldava hinde, ja see oli ta meelest ülihea, kui arvesse võtta, kuidas kommunistid olid just seda talu räsinud. Karja-

laudad ja friisi tõugu veised tuletasid kangesti meelde sajandi algaastate Preisimaad. Siin paistis kõik purustatud balti mõisatest üle võetud. Isegi lehmaketid. Järsku see Haamer oligi üks mõisate lõhkujaid? Sigala jättis soodsama mulje. Uus sisseseade ja päris korralik tõumaterjal meeldisid talle.

Haamer kiitis Sura laante ulukirikkust, ise tasapisi lootes, et preisi veri ei suuda ära öelda ühest vägevast põdrajahist. Mingu või viimane sarviline, pärishärra vajas suhteid selle sakslasega, et võimalikult kiiremini etteotsa tõusta, Murelist kõrgemalt mängida.

Pits köömnenapsi ja kann koduõlut soodustasid meeleolu tõusu. Lünefeld kurtis, et ta pole oma elu sees metselajale pihta saanud.

«Jääd imelist loodusilu silmitsema ja lask läheb jumal teab kuhu. Minu naine häbeneb niisugust saamatust,» kurtis ta täiest suust naerdes. «Talle teeks au, kui ma oleksin selline jääger, kes saab sääselegi pihta. Mu maine päästmiseks on ta valmis kulutama majapidamisrahasid sarvede ja topiste soetamiseks, et neid kütitrofeesid minu arvele kirjutada. Siiski olen ma oma toreda naise silmis ääretult virk marjuline. Metsadesse sõitudelt toon talle alati korvitäied vaarikaid, murakaid ja mustikaid. Omavahel tunnistades on mul üks hea metsavalvurist tuttav, kes teeb mu uuringute jaoks mõningaid vaatlusi...»

Naerdi Lünefeldi õnnestunud nalja. Pitsid kõlisesid jälle kokku.

«Põdrajahil olekut usub ta võib-olla sel juhul, kui näeb maksapasteeti või suitsutatud põdrakintsu. Need on delikatessid, mis ehtsat pereprouat ükskõikseks ei jäta...» naeris Lünefeld kavalalt.

Haamer pingutas. Ta palskas kõik mängu. Jutuajamise käigus korjas ja mõningase pildi *Neuordnung*'i peensustest, mille jõusseastumist oli oodata — ja ka karta.

Külaskäigule järgnenud päevad muutusid Risti suursaksale rabamisrohkeks. Ta ajas maha kiired jutud metsavahtidega, lauavabriku asjaajajaga, puuroomakestega, kes kõik olid talle hädavajalikeks muutunud. Magnus lahkenes koonerdajast heldeks maksjaks. Ta pistis sinna, kuhu vaja, kõike, mida tihati küsida. Tööturu hinnad sihtisid tipu poole, aga ka toidukraam kallines iga päevaga.

Risti peksuküünitagusele platsile hakkas kogunema palgilasu. Saematerjali tahveldati virnadesse. Terve vald kuulis, et vana jõmm plaanitseb ehitamist. Ja kui keegi ehk imestas,

siis üksnes seda, mis see praegusel ajal maksma läheb ja kust nii palju raha kougitakse.

Suursakslane oli tihumeetrile mingi nadi hinna peale teinud. Haamer, kes temast ette jõudis, võttis oma noosi muidu.

2

Mahasaamist oli oodata alles pärast kadripäeva, kuid Aeline tervis muutus järjest viletsamaks. See, keda ta üsas kandis, ähvardas võhma välja pigistada. Kuidas ta ka ei püüdnud end pingul hoida ja kõikvõimalikku oma tervise heaks teha, tihenesid hood, mil ta oli sunnitud akna valla lükkama ja pluusi kaeluse lahti rebima, ahmides välisõhku nagu janune, kes ei saa iial joonuks. Jalad tursusid. Pidevalt mattis hinge. Ta ei jõudnud enam lauda ja aida vahetki käia. Põllule või meiereisse minekust polnud juttugi. Ristil rühmas jälle tööväge küllaga, perenaine ei oleks pruukinud muret tunda. Magnus oli mahenenud imetlusväärselt hellaks. Ta pakkus Aelinele kõiksuguseid pisiteeneid, enamasti otstarbetuid, mõttetuid. Ka oli ta andnud sõna, et kirjutab kolmandiku Risti talust oma tulevase lapse nimele. Seda oli rohkem, kui Aeline oleks osanud oodata, kuid palju vähem sellest, mille järele hüüdis naise süda. Kõige valusamini piinas teda tõsiasi, et laps ei saa kohe oma isa nime. Sellele mõeldes näris Aeline huuled veriseks. Kuigi ta sai aru, et abielu seaduslikustamine ei tulnud praeguses olukorras kõne allagi, keerlesid mõtted üksnes selle ümber.

Marie kõndis Risti sakstepoolel. Köögis, aidas ja laudas esindas ta perenaise silmi ning kõrvu. Võtmekimp rippus sageli tema toas naela otsas. Ta oli ainus, kellele Aeline vahetevahel puistas oma hinge, jagades kõiki arutuid pelgamisi, mis ta ümber voogasid ja kandusid kurnavate unenägudena ühest halvast päevast teise.

Hargula vallas justkui polnud enam reaalseid sõjaohte. Kõik paistis rahulik. Nõukogude lennukid, niipaljuke kui neid üle lendaski, viisid oma laadungid kuhugi kaugemale Saksamaa kanti. Edu kroonis ka Magnuse pingutusi. Lihatööstus sai sakslastelt lepingu ja tellimusi. Paistis üsna tõenäoline, et ehitusest saab asja — kas nii või teisiti. Liispet ja Heldur tulid septembri lõpupäevil jälle koju käima — toiduvarude muretsemise pärast —, sest linnas alanud kitsikus liikus nälja poole. Aeline ei kohanud kummagi poolt

hukkamõistvat või põlastavat pilku. Ka tohterdajad, kelle hoole all ta oli, jagasid talle täit tunnustust. Neljakümneaastase esmasünnitaja kohta erakordselt tubli, kiitsid nad. Väliselt paistis asi korras olevat. Kuid kõik see, mis Aelinet muserdas, muutus järjest rõhuvamaks. Ta kartis. Teda erutas iga pisem kuuldus, kusagilt kinnipüütud vihje. Alguses puutus Aeline ette, et Toome memm polnud kodus, nüüd näris teda memme metsas ja soos käimine.

Ühel hommikul, kui virtin jäi õige kauaks oma tuppa, võttis Marie kohvikandiku ja koputas pereemanda uksele.

Aeline toetas otsmikku vastu akent ja vahtis sinna, kust paistis Toome udutav laaneviirg. Ta silmad olid tursunud, laud punetasid, suu kiskus viltu.

«Kas sa mõistad natuke kaval olla?» küsis hädine virtin.

Marie noogutas ja kostis:

«Selleta ei saa keegi elu elatud.»

«Ma kõnelen sulle ühe koleda jutu. Toome memm tõmbab päevas paar korda metsa. Mis ta seal teeb?»

«Kullakene, praegast just seenteaeg. Kuremarju saab kah. Minulgi oli plaan täna kaema minna. Kui ta sajule vaheaja teeb, siis ma küpsetan sinukesele õhtusöögiks sirmikseene šnitslit,» rahustas ja lohutas tulevane lapsehoidja.

Aeline tõmbas Marie käe oma karedasse pihku ja surus kõhule.

«Kas sa tunned, kuidas ta siputab? On vist ikka poisipõnn? Isa ootab väga poega. Mulle on tähtis, et tema oleks rahul.» Siis lükkas ta Marie eemale ja jäi teda pilukil silmade vahelt tunnistama: «Võib olla on Toome Ilmar siiski siin metsas?» uuris ta.

«Kallikene, mis sa nüüd...» eitas Marie noomivalt. «Nad kõik sõitsid minema. Seda nägin ma oma silmaga. Sa pelgad tühja. See ei tee head lapsukesele.»

Aeline ei suutnud vaikida, alustatud jutt pressis peale:

«Aga mis siis, kui ta tagasi tuli?» küsis ta väljakutsuvalt.

«Kuidamoodi? Sakslane ju ees. Mis tal praegu siia asja?»

«Temasugune ei hooli millestki. Ta teeb seda, mis on ta leib. Röövib, tapab, põletab. Ässitab, külvab vaenu inimeste vahele. Kas keegi uskus, et ta Hispaaniast terve nahaga pääseb? Või mitu korda teda vangi pisteti? Kas aitas? Nagu hane selga vesi! Kes tunneb ligemalt Toome memme, sel pole raske ära arvata, kust on poeg saanud nii vastaka vaimu. Marie, ole mu sõber! Ma tasun sulle kuhjaga. Katsu memme käest üht-teist välja nuhkida. Noh — niiviisi, et metsas saate juhuslikult kokku... Sa pead olema temast kavalam. Pane

kõike tähele! Sest kui Ilmar peaks olema tagasi, siis on Risti esimene koht, kust ta alustab...»

Vihm tegi vaheaja. Vana naine, kes Ristil lämbus, pääses end tuulutama, Jõudnud metsasihile, võttis Marie üle võimust eluväsimus. Esiteks oli ta haavunud, et teda peetakse niisuguseks, keda on paras lükata küla peale nuuskima. Olgu Aeline tänulik, et kodus sai mõni asi ümber kõneldud, kuid kaugeltki mitte kõike. Teiseks põimusid mõtted Ilmarist Katri ja Valdekuga, keda ta taga nuttis. Oli kord aeg, mil ta Ilmarist halvasti arvas, kuid Marie oli need päevad nii unustanud, nagu poleks neid kunagi olnudki. Ta istus kännule ja nuttis, põhjates virtina kehva iseloomu. Süda muutus raskeks. Marie sõitles end Ristile tuleku pärast. Aga kuhu oli tal, üksikul elatanud naisel, minna? Üks tõmbab ja teine tõukab, va Liiva-Annus viivitab kosja tulekuga. Mis sa käsid teha, küsis Marie oma südamelt. Kas koht üles ütelda ja Ristilt lahkuda? Või ehk hea nägu ees hoida ja tühja-tähja ette luisata? Kõik Marie mõtted muutusid segasteks. Ta süda rabeles ühest kammitsast teise ega suutnud välja pakkuda ainustki vastuvõetavat lahendust.

Silmanud Toome memme, kes juba täis korvidega kodu poole kookas, hüüdis Marie talle jõudu ja kiitis saaki.

«Sul on täna õnne olnud,» tähendas ta.

«Mis siin õnne või,» kohmas memm. «Kui sa ka seente peal väljas oled, siis lase siit otse kuni magistraalkraavini ja keera perve mööda paremale. Seal on pilvikuid ja kaseseeni lademes. Vali ja lõigu! Aga võib-olla tulid kuremarju kaema? Mõlemad pooled teistel punetavad. Tänavu valmib kõik kole kiiresti. Vanarahvatarkus kuulutab selle pealt ette varajast ja külma talve.»

«Kured läksid ka hirmus aegsasti,» lisas Marie oma tähelepaneku ja kurtis: «Raske on!»

«Sinul ka? Mis siis viga?» imestas ja küsis memm siiralt, sest alles see oli, kui Marie oma elujärge taevani kiitis.

«Pean siin oma südamega nõu, kas jäädagi Ristile või hakata veel vastu talve uut kohta otsima. Aga ei oska temakenegi seekord õiget teed juhatada. Virtin muutub iga päevaga imelikumaks. Ta jooksutamisi ei jõua välja kannatada. Söök ja palk on head asjad, aga kui muu klapp katkeb, siis seod kompsu kokku ja otsid kepi, et astuma hakata. Ta on sinu peale ka pahane!» See viimane ütlemine libises kergelt üle huulte, sest Mariel ei olnud mõtteski Aeline meeletut loba ümber kõnelda.

«Olgu ometigi,» ühmas Toome memm ükskõikselt.

Päevad olid memmele raskemad, kui kõrvalseisjad suutsid ette kujutada. Ta nägi Ilmarit unes ja ilmsi, oodates temalt kannatamatult teatekest. Iga tugevam tuuleiil ja valjem metslinnuhõige ehmatas ta öösiti üles ja siis ei olnud und enam kusagilt võtta. Ta ei teadnud, mida mõelda Ilmari Hargula metsas viibimise juttudest. Ühelt poolt oli ema kindel, et poiss risti ette ei löö, sest millal ta varemalt seda teinud oli? Teiselt poolt aga vihjas Katrilt saabunud teade, nagu oleks ka Ilmaril olnud jalge all seesama Uurali-tee. Ämma elupäevil ei kummitanud majas nii koletu tühjus, et kella tiksuminegi pööris kõrvu lohkuma. Tõmba või kuritükk seinalt maha! Memm ei jätnud end iial rüppeskäsi lösutama. Ta andis ihule tampi. Villad olid kraasitud, linad suurest luust ropsitud, kangaski kääritud. Marja- ja seenejahil olles tuksus aga memme süda alati ootushirmus. Ta vahtis jälgi, otsis märke, pani tähele radasid. Mõnikord kuulis ta läbi tuule tuhina ja puutüvede hala Ilmari huigete kaja, mis kostis korraga igalt poolt. Paljuke memme südamevalul vaheaegu oli olnudki? Aga ta leidis alati jõudu süngetest ja rõhuvatest päevadest roomuraasukesi noppida. See aitas püsti hoida seesmist ja välistki väärikust.

Risti peremand oli küll see viimane, kelle pahameel oleks memmele midagi tähendanud. Kas neil oli sõltuvusvahekord või kuidas? Ühel ikkagi oma katus pea kohal, oma vokikoht trumbimurgas, aga teine jäi kõigest hoolimata suurtalu leivatiseks, kellele võidakse iga kell ust näidata. Katsugu tulla Toomsile! Memm võis näpuga viidata ja hõigata hõss! Et oleks minduil!

«Pigista kõrvad kinni, siis on kergem kannatada,» soovitas ta Mariele. «Linna kividele ei maksaks sul küll praegu tagasi minna. Ma arvan, et kui see saunapõrandalkäik saab tal seljataha, muutub virtin jälle inimesemoelisemaks. Hakkan luparditekke kuduma, Malle teeb siduse. Eks sa tule mustrit vaatama! Inimesel peab seltsi olema. Sellest saab niisugust jõudu, mida lihas-leivas ei leia.»

Kodus tõttas Aeline kohe küsima, mis metsas kuuldud, nähtud. Ta ei läbenud oodata Mariet oma toas, vaid lõõtsutas ülejala trepist alla.

«Külla kutsuti,» suurustas Marie.

«Isegi? Sa oled üle ootuste tubli!»

Marie muheles. Olgu kuidas tahes, aga perenaise tunnustust võita — kellele see ei meeldiks!

«Pikad elupäevad õpetasid selgeks kõik, mis peakoolis puudu jäi,» naljatas ta vastuseks.

«Mine kohe homme,» tõttas Aeline tungivalt soovitama.

Marie raputas pead ja kurtis seljavalu:

«Samblasel metsaalusel vadimine võttis ristluud hellaks. Ma tahan veidike sooni sirutada. Siis on mul vaja seened käsile võtta. See sirmik on sinule. Härrale praeme tolle suurema. Sa vaata oma silmaga, kui puhtad ja sahvtised nad on. Toomele lähen alles tuleval nädalal. Siis on memmel kangas sealmaal, et muster hakkab juba paistma . . .»

3

Nädalapäevad hiljem astuski Marie üle Toome lävepaku. Ta paistis arutult erutatuna. Huulenurgadki rippusid allapoole. Memm juba kahtlustas, kas pole teine viimaks virtinaga käsitsi kokku läinud. Raseda kludimine ei kõlvanud küll kuhugi! Ta pakkus Mariele tooli ja proovis talle joota lõnksu palderjani-puskari troppi, seda kõige lihtsamat närvirahustuse vahendit.

Marie lükkas klaasi tagasi.

«Seal kaugel tagametsas . . .» kogeles ta ja silmad seirasid hirmunult toanurki, justkui kõrvalisi kõrvu peljates.

Memm kukkus noomima ja tõrelema:

«Kes ajas su tagametsa? Sa lased ringi nagu pire õhvakene kiiniga. Sinna saab mituteistkümmend vana versta. Keda sa siis nägid, kas soku-maita või suuresarvilist põtra? Kui just ise sarvi vahele ei jookse, siis inimest nad ei puse.»

«Mitte kumbagi!» hingeldas Marie. «Sõnad ei tule suust . . .»

Memm puhkes naerma:

«Siis sa nägid kolumatsi ennast? Paras! Kodu ligiduses on marju ja seeni kuhjaga võtta. Ma sain ühe hommikuga kaks pange kuremarju.»

Memme norivad-narrivad torked aitasid Mariel end koguda.

«Herman Äss oli seal,» teatas ta poolsosinal.

Nüüd vajusid memme käedki rüppe. Ta jalgadest võeti viimane ramm.

«Ega ta siis üksinda? Kes veel oli?» nõudis ta hirmunult, sest ema kartis kuulda oma poja nime.

Marie raputas pead:

«Sinu pojast es ole juttu,» kinnitas ta, püüdes võimalikult selgemini kõnelda oma kokkusaamisest Ässaga. «. . . Hallane

kaste oli maas,» jätkas ta. «Selle pealt ju loed üksiti ülés kõik jalajäljekesed. Ühed võngerdised looklesidki otse vooremetsa poole, sinna, kus asuvad need päratud koopad, mida te paganahaudadeks kutsute. Mu peas välgatas, et võib-olla oled sina ees läinud. Võtsin jalad selga ja tagantjärele. Sa ära siin kedagist mu peale tänita! Ma olen teil selle metsa risti ja põiki läbi tallanud, kuni jõesuuni välja. Kas ma siis sokukest või põtra pelgangi! Ükskord trehvasin va reinu ennast. Oi sa prohvus, kui ilusake ta oli! Olen sulle kõnelnud, kui hea on see minu elamine Ristil . . . Mõnikord tekib kibe valu sutike aega ainult iseenesega kahekesi olla . . . Kas sa toda suurt inimesekõrgust kivi tead, üks külg nõgus ja sammaldunud? Seal on mul ootevõtmise kohakene. Vat täpipealt seal ta seisiski, selg rahnu najale toetatud. Kui ma saaksin sulle näidata, kuidas mu süda peksles! Ma tundsin ta paugupealt ära. Kole kõhnaks on jäänud . . . silmad aukuvajunud . . . põsed lohku . . . poolnäljane . . . Minu kohvitermose lõnksatas ühe sõõmuga tühjaks. Kaasas oli mul kaks õhukest lihavõileiba linnupetteks. Mis sellest talle sai! Palitu oli tal presendist ja peakotiga nagu metsavahtidel, aga jalad jumala paljad. Kas siis king kõlbab metsas jalavarjuks!? Kahtlane, kas ta mind ära tundiski? Silm passis sedasi iga mu liigutust ja sõrme hoidis koguni rihvolvril. Katrikese ja Väldeku kohta kinnitas, et nad olid jõudnud juba suure suve aegu Venemaale. Keelele tuli mul küsimus, miks ja kuidas ta tagasi juhtus, sest ma ju ise nägin, kuidas Äss bussis istus. Aga ei julge pärida. Ma lubasin sulle sõna tuua. Kui talle ütlesin, et sa lood süüa ja vaatad ühed tublid juhtnahksed säärmanid, nii lahed, et villased jalanartsud sisse mahuvad, allea siis platis poolpüsti taskusse.»

«Süüa viin! Aga saapad? Kust ma need välja kougin?» kurtis memm ähmiselt.

«Küll leiame,» lubas Marie kärmelt. Sedamaid tõttas ta kroogitud seeliku küünrasügavusi taskuid tühjaks kraamima, ise sealjuures selgitades: «Talle peab viima niisugust kraami, mis väga vähe kaalub, aga palju jõudu annab. Ära siin pöörita kedagist oma silmi ja ära taha teada, kust ma šokolaadi sain. Nii küstakse varga käest. Õigel on sahver või sahvrivõtmed. Pudelisse valasin veidike kangemat kraami. Meie saksteköögis aurab vabrik juba teist nädalat. Ma ise seal otsaline. Võtan õigusega palgaks. Leiva paned märssi sina, muu eest hoolitseb minukene. Ma teen seda kõike oma kalliste latsekeste, Katrikese ja Valdeku pärast. Ta ju nende sõber ja seltsimees. Siin tutsu sees on kakaopul-

ber. Sellest keeda talle homme hommikul enne metsa minekut kuuma jooki. Aga piima pane ainult pool ja teistvõrd vett, vastasel korral saab kange ja mõjub ehk kõhu peale.» Marie muutus järjest toimekamaks, sest kõik, mis ta sai teha Katrile mõeldes, valmistas talle hindamatut rõõmu.

«Sa küsi temalt, mis tal veel peaks vaja olema,» õpetas ta memme ega unustanud ka hoiatamast: «Metsa mine ringiga, Jõgiste teed mööda. Sind passitakse peale. Minu liba koogutab poolte päevade kaupa, nina vastu ruutu. Talle puutub ette iga su jalasamm. Jõgiste karjatee ei paista meie poole.»

«Enä nuuskijat! Tema seisukorras!» hüüatas memm ebameeldivalt üllatudes. Niisugust näotust oli võimatu mõista.

Ta võttis tee jalge alla kohe pärast kesköödi, kui kuud enam ei paistnud. Memm jõudis vooremetsa teiselt poolt, läbi järveäärse räbastiku. Ümberringi kaikusid sügavmetsa tumedad hääled. Idast lahvatav valgevalu palistas juba mändide kroonoksi, kui memm sinnamaale jõudis. See lapp taevast, mis paistis läbi järvepoolse hõrendiku, helenes järjest. Metsaalusel pidas pruunjas sügisöö oma ainuvalitsust, kuid koopaavade esised olid juba niivõrd valguse käes, et sealt suutsid memme vanainimesesilmad kukekirjadki üles lugeda. Söögikott üle õla ja korv käe otsas, moodustanuks ta mõnele Järsisugusele hagijale kergestitabatava suutäie. Metsaskäikudel ei seganud memm eales oma jälgi. Tal oli komme igale poole võimalikult nähtavaid märke jätta, sest ta kartis alati eksimist. Nüüdki silmitses ta üksiti ja teraselt ümbrust. Memme meelest paistsid kõik koopad tühjad, elutud. Tõusis kahtlus, kas Marie ei jahmerdanud viirastuse küüsis? Või siis oli Herman juba mujale läinud? Üles pervele ukerdamine kulutas jõudu ja võttis hingeldama. Memm istus kännule jalgu puhkama ja mõtlema, mis edasi teha. Seal siis ta terane pilk eraldaski puie vahele peidetud okstekuheliku, mis paistis kangesti inimkätetöö moodi. Pesa oli vastu padrikut. Sinna paistis pool perve, kuhu avanesid koobaste suud. Talle oli pilgupealt selge, miks Herman urus ei maganud. Eks ikka ettevaatuse pärast! Memm hüüdis teda paar korda nimepidi, aga ei saanud vastust. Hakkas kõhe. Viimaks võttis ta südame rindu ja ligines kuhelikule sammhaaval, nähes selgesti, et okste all losutas mees, kes sihtis tema poole laskeriistatoru.

Kükitanud Ässa kõrvale, kõneles memm haletsedes ja tõrelemisi:

«Ära ga, kurihull, paugutama hakka! See ju kostab metsas kaugele ja kutsub kurja kohale. Saapaid ma veel ei toonud. Nii ruttu ei jõudnud muretseda. Ilmari jaod on sinule suured ja ega temast midagi mõistlikku maha ei jäänudki.» Siis nõudis memm kiiresti ja kannatamatult: «Ütle ruttu, kus Ilmar on?»

«Mujal!»

«Mis see tähendab — mujal? Kõnele selgemini! Ega ometi siin metsas?»

«Ta sõitis suvel minema.»

«Sinnapoole Uuralit? Miks nad sinu maha jätsid?»

«Sellepärast, et oli vaja.»

Nii järsk vastus võttis Toome ema tõsisest tõsisemaks. Ta ei mõistnud muud teha, kui kraamis Ässa ette söögipoolist.

Memmega kõneldes rabeles Herman tõepoolest nagu nõelte otsas. Need eided olid talle kaela sadanud nagu kahi ja Herman ei suutnud nii järsku otsustada, kuidas mõlemast lahti saada. Hädapäevil on iga aus sõber kuldaväärt ja praegu ta ei kahelnud Toome memme siiruses. Aga temaga suhtlemine oli mõeldamatu, see tõi kirvetera pea kohale. Herman Ässa hoiatati, et fašistid võtavad kommunistide perekonnaliikmed saatavalve alla.

Selleks ajaks, kui kerkis päevakorda põrandaalusele tööle saadetavate gruppide moodustamine, oli Äss juba terve ja külfalt kosunud, et rivvi tagasi astuda. Talle öeldigi: sea end valmis, sina ka lähed! Ja selline käsk mõjus Hermanile nagu elueliksiir. Ega ta olnud ainuke, kes esimeste sõjanädalate ootamatuses maha rabati. Oli neidki, kes iseennast taasleidmata hukkusid. Oma ametlau küsimuses oli Herman Äss alati haiglaselt hell. Ta nõudis, et teda kui endist liidrit vajalikul kõrgusel respekteeritaks. Haiglast pääsenud, kujunes talle eluküsimuseks, kas seltsimehed teda veel usaldavad või mitte. Tundnud märgatavat poolehoidu, muutus Ässa meel selgeks, mõte sihiteadlikuks. Ta ergas vaimuramm lõi taas välja. Ennasttähtsustav rabelemine, mis põhjustas maakonnakomitees nii palju inetuid arusaamatusi, kadus nagu pühitult. Ässal oli veel üks võitluspäevil omandatud joon, mis nüüd osutus hindamatuks — ta mõistis sageli vastase lõksud üles leida ega jäänud naljalt vahele.

Ajutiselt armee luureosakonna meestele appi saadetud, palusid nad Ässal teha lühike retk vaenlase seljataha, et seal lähele panna vägede arvu ja liikumise suundi. Kaaslaseks valis Äss eaka metallitöölise, ühe kõva jalgrattasõitja, kes tundis neid külavaheteid, kustkaudu käis otsem ja suhteliselt

ohutu rada. Ju need silmitsi tehtud tähelepanekud täppi läksid ja omajagu tähendasid, sest Herman tundis kohe, et lugupidamine temast oli tükk maad tõusnud. Ta määrati partisanisalga komissariks. Instruktsioonide ja juhtnööride järgi paistis ülesanne selge olevat: «...Tungida vaenlase tagalasse ja alustada seal hoogsat diversioonitegevust, selleks koondada enda ümber kõik maatöölised, uusmaasaajad ja eesrindliku intelligentsi esindajad, et liita nad üheks võitlustervikuks...» Hetkeks kangastus Hermanile suure talupojasõja vallapääsemine. Aga ta sai kohe aru, et ajad ei olnud enam need. Keegi ei oodanud temalt, et ta viiks vanade vintpüssidega relvastatud salga haubitsate ja tankettide vastu, kuigi silmas peeti isegi niisugust võimalust.

Augusti esimestel päevadel, kui Herman ja tema kuus kaaslast jõudsid ettenähtud punktis kanda kinnitada ja koduneda, katkes neil järsku otseside seltsimeestega, kes nad teele lähetasid. Noormees nimega Jaan Puju, kelle Äss läkitas ühendust taastama, kadus nagu vits vette. Varustamise osas andis kohe tunda äärmine virvarr ja näpud-põhjas olukord. Äss, kes ei hiilanud majandusmehe nippidega, jõudis siiski üsna toimekas olla. Ta mõistis ise üht-teist hädatarvilikku hankida, muu hulgas ka korraliku «Philipsi», et oleks võimalik kuulata ja üles kirjutada Moskva rindeteateid. Neid nad levitasidki jõudumööda.

Tallinna sakslaste kätte langemise järel tõmbus ring koomale ja muutus nii pigistavaks, et mitmed kohapealsed talunikud, kes südames hoidsid nõukogude võimu poole, lõid araks ja tõmbusid partisanidest eemale. Gestaapo punus oma võrgud järjest tihedamaks. Omakaitselased luusisid ja tuiasid nagu marupenid. Goebbelsi propagandaaparaat hullutas ja purjutas rahvast kõikmõeldaval viisil. Sellest tingituna hakkas partisane piirama reetmise- ja äraandmiseoht. Üks Hermani kaaslastest, kellele nad tegid ülesandeks legaliseeruda, arreteeriti kohe kojujõudmise päeval. Teist, raudteelast, kes oli Ässale eriti lähedane, tabas sama saatus. Ta küll oletas, et tema mehi ei murra ka kõige rängemad katsumused. Kuid kas tal oli õigus üksnes sellele lootma jääda? Sellepärast ei kaotanud ta aega, vaid käskis pakkida seljakotid. Ja vaevalt olid nad vanast peatuskohast minema saanud, kui sinna ilmusid elanikkonna üleskirjutajad, kes nuuskisid talust tallu. Paistis sedamoodi, et terve küla oli võetud peegli peale. See aga muutis kõik senised sidekanalid ja postkastid kasutuskõlbmatuks.

Nad valisid uueks asukohaks Sura vooremetsas asuva

punkri. Selle oli rajanud Ilmar siinse metsavahi Jüri Kurmi kaasabil. Paiga valikul olid mitmed kaalutlused. Sura varuvarjendist oli väga vähestel aimu. Need poisid, kes sisse kukkusid, ei teadnud sellest kohast vähematki. Kurm osutus igati tõsiseks meheks. Ta pälvis Hermani poolehoiu esimesest pilgust. Nad kohtusid harva, iga kord ise kohas ja asja pärast. Kõigele lisaks kuulus metsavahi väike ametitalu naabermaakonna administratiivpiiridesse, sest metskondade ja maakondade kupitsad kattusid haruharva. See asjaolu hajutas laanevalduste jälgitavust, kõvendades nende julgeolekut, kes varjusid kurudes.

Arvestades isegi niisugust santi olukorda, et võib-olla sunnib sõda neid siinsamas talvituma, püüdis Herman salga elamise võimalikult otstarbekamalt sisse seada. Ta ei kiirustanud nagu mõni räpakas hobune, kes lõhub roomad puruks. Laskemoonale ja lõhkeainele lisaks avastasid nad punkri peidikutest tükksuhkrut, kompvekke, pudrukraami ja lihakonserve, mis mõjus mõnusa üllatusena. Tollal, kui Herman nimetas põrandaaluse korraldamist meile vaenulikuks tiideldamiseks, oli ta valmis olnud Ilmarit oksa tõmbama. See kõik oli aga ammu meelest läinud. Kui tal nüüd ehk oligi pretensioone, siis selle tõttu, et varud polnud kuigi suured. Aga kui palju täis ladusid jäi vaenlase kätte!

Äss teadis, et taolisi salku nagu tema oma lähetati mitmele poole. Kindlasti eksisteeris kusagil ka juhtimiskeskus, kes nende pärast südant valutas. See aga toetas hinge, sest nad ei olnud ühest ega saatuse hooleks. Teele lähetamise eel võttis Hermanit kui partisanisalga komissari isiklikult vastu üks kõrgel kohal töötav seltsimees. Ta andis mõned telefoninumbrid ja paroolid sääraseks olukorraks, kui peaks juhtuma midagi õige paha või vildakat. Kuid siis nad ei uskunud, et seda peaks vaja minema. Vaenlane lasi küll edasi nagu lepse reega, aga Herman Äss teadis, et käivad ettevalmistused ta ümberpööramiseks ja meie piiridest väljaküütimiseks.

Septembrikuu keskpaiku teatas metsavaht, et teda oli üle kuulatud. Ei, neil ei olnud konkreetset kuuldust teada, arvas ta. Siinset metsa ei osatud kahtlustada. Aga nad nuhivad iga kandi pealt, oletas metsavaht. Kuid seda, et metsadesse saadeti partisanigrupid, teati ülihästi, ja see juba oli halb. Jutuajamine oli aset leidnud metsaülema kabinetis. SS-lane pidanud end ülal nagu sõbralik kukk. Ta oli olnud väga libekeelne. Kurmile lubatud rikkalik tasu, kui ta kõik «punased vennikesed» saaks niikaugele, et nad ilmuksid ise jaoskonda «pattu üles tunnistama». Herman kuulas ebameeldivat teadet kõhe-

vil südamega. Ta vihastas. Oli vaja midagi ette võtta. Kuid mis sa taolises olukorras oskad omapäi otsustada? Seal ta siis mõlgutaski mõtteid helistada esimesel varunumbril.

Tol hommikul, kui Marie ta teele sattus, oli Äss olnud minemas ühe sidemehe poole, kus sai kasutada telefoni. Seltsimees ise töötas väikese jaama korraldajana. Marie hakkas talle silma juba eemalt. Ta tunnistas teda hoolega. Aga paistis teine nii süütu alevikumutikese moodi, kes kogub oma perele talvevaru. Pärast hetkelist arupidamist otsustas ta eide rahumeeli mööda lasta, sest jooksmine või varjule pugemine oleks äratanud soovimatut tähelepanu.

Jahmunud, et ta kohe ära tunti, ja saanud teada, kelle peale ta oli sattunud, tõusis Hermani sõrm tahtmatult trikkile. Meelde välgatasid paljud jutud, mis ta oli kuulnud sellest vanamoorist. Kas ta ise ei hoiatanud Leiust tema eest?! Herman mäletas isegi seda, kuidas Valdek oli irvitanud ja ironiseerinud. See mees käitus ju alati nagu mõni karjapoisike. Aga ka Marie paistis praegu olevat arust ära. Ta laapas Hermani palitusiilu, valmis põlvili langema ja seda suudlema. Vilavad koeratruud silmad ja peps pilk mõjusid iseäralikult, kuigi sel polnud mingit ühist veiderdamisega. Et aega võita ja olukorral kõvemini sarvist haarata, ei keeldunud Herman Äss kohvist ega kostitusest. Toome memme nime kuuldes sattus ta ähmi. Ah et tuleb ka metsa? Ihukarvad tõusid püsti. See veel puudus! Need kaks lõuapoolikut toovad õnnetuse kaela. Nad panevad terve Hargula valla helisema. Saapaid Herman ei mõelnudki küsida. Taolist mõtetki ei karanud pähe. Ta ei olnud paljajalgne mees. Aga kui vanamutt ise aietas ja pakkus, siis noogutas, mis ei tähendanud soovi ega palvet. Herman Äss ei määranud mingisugust uut kohtumist ega andnud koordinaategi. Selle kõik mõtles välja Marie mõttelend.

«Kust sa teadsid siia tulla?» küsis Herman memmelt.

«Mõnda asja tunneb süda,» sohises memm ja kukkus kohe Hermanile juhtnööre jagama: «Üle magistraali ei tohi sa jalga tõstal Seal lõikavad sõjavangid palke. Valvurid seisavad mees mehes kinni, paljudel päratu hirmsad verepenid rihmapidi käe otsas. Sääntse vuurmanni palituga ei tohi kah nina metsast välja pista. Me kaeme sulle ühed raudteemehe vormirõivad. Siis saad heal juhul puhvri peale karata, ei aeta maha. Ma ei küsi, kuhu sa lähed. Toda tead ise. Nüüd kõnele mulle ruttu, mis sul vaja oleks. Ära häbene midagi. Ütle nagu oma emale. Kust minu jõud üle ei käi, seal avitab Marie nõu.»

Äss küsis otse, kuivõrd Mariet võibki usaldada, mispeale memm õige pahaselt turtsatas:

«Niisuguseid inimesi, kes on südamest ausad ja mõistavad suud kinni hoida, ei ole kuigi palju. Marie om üts säändene kullatükk. Ta hoiab Katrikest rohkem kui oma elu. Sind peetakse Valdeku sõbraks. Sellepärast viska oma rumalad mõtted peast välja. Loe ruttu üles, mis me sulle toome? Ära viida aegal Ma tahaks enne suurt valget oma metsas tagasi olla, et kurjad silmad ära kahetama ei küüni. Siit annab Surra vihtu. Jalad ähvardavad alt ära laguneda.»

«Akut oleks vaja,» kuulutas Herman Äss ootamatult.

«Mis tuu om?» küsis memm arusaamatuses.

«Raadio kuulamise jaoks!» Selle asjaga oli Hermanil tõsiseim häda taga. Nende pill hingitses viimasel võhmal, ähvardades tummaks jääda.

«Ah et raadio akut?» kordas memm. «Toda vist küll ei mõista kuskilt välja võtta,» teatas ta hädiselt ja hakkas hurjutama. Memme meelest oli kujutlematu, kuidas Herman mõtleb rännata, aparaat kotiga turjal ja toiteallikas näpu otsas. Et ta aga oli tema arutute tujudega juba vanast ajast tuttav ja et Ilmari tahtmisedki ei olnud memme mõõdul mõõdetavad, siis jäi üle ohata.

Nüüd leidis Äss sobiva momendi poetada tolle mehe nime, kuhu ta oli kavatsenud minna telefoni tarvitama. Kinnitanud memmele, nagu oleks kõnealune raudteemees olnud Ilmari parim sõber ja sellepärast võiks ehk temalt aku suhtes abi oodata.

«Oi jumalukene, või Ilmari parem sõber? Ega ta halb poiss ei ole, aga ta istub juba suvest saadik. Nüüd liigub ringi kõla, et olevat surma mõistetud.»

Herman Äss ei riskeerinud enam kummagi eidekesega silmast silma kohtuda. Teda põletas mõte, et Ilmar Toome ema võiks tema pärast sisse kukkuda. Tal ei olnud ega saanudki olla usku, et lihtsakoeline külanaine mõistaks märgata või üle kavaldada kurja silma, kes talle pidevalt peale passib. Niipaljukest kui ta mäletas vanadest aegadest, ei pühendanud Toom ilal oma ema poliitikasse. Murdnud ivake aega pead, leidis ta viimaks kõlbliku lahenduse. Äss ei raisanud sõnu lamedate ettekäänete kokkuseadmiseks, vaid viis memme kurssi olukorra tõsidusega. Seejärel aga juhatas ta paar kohta, kuhu Ilmari ema võiks üht ja teist peita sel juhul, kui ta on täiesti kindel, et keegi ei käi tal kannul.

«Oige mul uudis väljas,» nähvas memm isekalt. «Mul puha teada, kes mind päevade kaupa peale passib. Aga ära pelga.

Kas sa arvad, et ma pööran seljatäie turjale ja köhka-köhka metsa poole? Niisugust rumalust ei tehta. Kuula veidike, ma ütlen sulle veel midagi. Sa pead siit kaduma nii käbeste, kui vähegi võimalik. Suur talv on varsti päral. Siia tulles panin tähele oma silmaga, et vesipapp juba õiendab jõekärestikus...»

«Kes õiendab ja kus?» uuris Äss kergelt ehmudes.

«Tsirk! Linnukene noh! Suveks lendab ta külmale maale, aga talveks tuleb tagasi. Niipea kui ta oma näo ära näitab, on sügavad hanged taga...»

4

Oktoobrikuu alguspäevil loksus Lünefeld Pihkvast koju tagasi. Ta oli osalenud rinde tagalavalitsuse kinnisel nõupidamisel. See koosolek oli olnud tuimavõitu. Keegi ei riskeerinud kõnelda, mis mõtles. Paistis sedamoodi, et Leningradi praegu vist veel kätte ei saadagi, kuna kõnelused tiirlesid Keskrinde tugevdamise ümber. Kas enne Moskva? Kas loodeti, et siis avab Peetrilinn ise väravad? Jutud keerlesid kahe peamise küsimuse ümber: esiteks, kohalikkudelt aladelt organiseeritud talveabi sõjaväele, ja teiseks, juba okupeeritud alade omandiõiguslike vahekordade mõningane organiseerimine. Teadagi, et talumehed ja Pihkva-tagused kolhoosnikud igatsesid tagasi neid maalappe, mis varemalt olid olnud nende omad. Niisugust vastutulekut võis lubada ainult ühel juhul, kui tulevane põllumajandusliku tootmisüksuse valdaja oli suuteline saake kasvatama nagu kord ja kohus. Teiste sõnadega, põllumajandusmasinad ja seemnevili olgu ette näidata. Koosolekul osalesid küllalt kõrged isandad, kellel oli võimu ja mõjutusvahendeid. Lünefeld oli nende seas üks väiksemaid vendi. Teda valdas pahameel, südames ajas juuri nõutus. Vallutatud aladel sagenesid vastuhakud.

Üle maailma kõlas rahvussotsialismi teotav propaganda, mis Lünefeldile põrmugi ei meeldinud. Ameerika ruuporid kisasid doktor Goebbelsi omadest valjemalt. Ega see ookeanitagune ragin olnudki nii ohutu, arutles morn Lünefeld endamisi.

Kui palju noori saksa poisse hukkus Idarinde lumes! Ei, asjad ei arenenud soovitud suunas. Väed ootasid teenitult puhkust. See oleks neile olnud parim talveabi, mõlgutas haldusnõunik istumist mugavamaks kohendades.

Pladistas alla lobjakat, hommik uppus udusuppi. Metsaviirud ujusid määrdunud räsus. Enne Petserit sulges Lünefeld silmad, et tukastada, kui ta paisati peadpidi esiklaasi. Sõiduk vänderdas, juht vandus. Ülevalt paistsid lennukid, sadasid pommid. Need sihtisid raudteejaama. Vaata sunnikuid, kuhu tulid! Lünefeld lootis juba mõnda aega, et vähemalt punaste lennukid on viimseni otsa saanud. Säh sulle, ei olegi! Truu autojuht lisas gaasi ja viis sõiduki ohutsoonist välja. Ka pommitamine lakkas, nagu poleks seda olnudki. Aga kaubajaamas oli süüdatud midagi põlema. Leegid ja suitsusambad tõusid kõrgele. Polnud kerge rahulikuks jääda. Lünefeld oleks tahtnud karjuda, tulistada. Tal oli välipudelis lõuatäis kangemat ja ta rüüpas ahne lonksu, pakkudes juhilegi, kes aga keeldus järsult ja kupatas gaasi juurde. Õudselt niru nähtavus pigistas silmamunad pealuust välja.

Maakonnalinnas ootasid teda meeldivad ja ka ebameeldivad asjaolud. Proua Hannelore telegrafeeris, et oli lõpuks ometi sõiduloa kätte saanud ja võtab kaasa noorima, kuueaastase tütre. «Saabumisaja teatan eraldi. Tervitan, kallistan...»

Lünefeld kasutas oma maja alumise korruse üht tiiba. Mujal tehti alles remonti, mis käis küll kiiresti, kuid mitte nii kähku, nagu ta oleks soovinud. Kaheksateistkümmend tuba lõhnas värskest värvist ja poonimisvahast.

Koju jõudnud peremeest tabas ebameeldiv üllatus. Talle tehti selgeks, et mööblit ei olnud jagusalt, vaid napilt. Puudusid isegi garderoobi kapid, riidepuudest kõnelemata. Suure saali laes tolknesid juhtmejupid. Kroonlühtrid olid kadunud. Lünefeld ei suutnud mõista, kes jõudis need lahti kruttida ja minema tirida. Ja millal? Ta ei teadnud isegi seda, kas enne teda või tema ajal. Keegi tarkpea majanduskomandost proovis haldusnõunikule selgeks teha, nagu oleksid endised omanikud ise juba ammu oma paremad asjad oksjonil maha müünud, sest siinsed *ostländer*'id olid olnud juudilembesed. Eks nad ise ka kuulunud mingisse sigrimigri hõimu. Aga abielusid juutidega esines siinmail harva.

Kuradile kõik! Kroonlühtrite asi kripeldas temas nagu eluküsimus. Proua saabumise puhul soovinuks ta korraldada väikese vastuvõtu. Kas peerutule valgusel? Remont venis. Ta ei seedinud meistrit. Nägu peas nagu kopikas, aga naeratus lahmiv, ohjeldamatu. Niisugune inimene, kelle olemus äratab vastumeelsust. Avalikult tüli tõsta oli mõeldamatu, tema peale kaebust saata samuti. Remontijad olid Saksa Töörinde omad. Kord Poolamaal oli Lünefeld nendega juba krillinud.

Teist puhku raksu minna ta ei soovinud. Sellepärast püüdis ta oma tuhinat maha jahutada, otsustades veidi kannatada. Oleks ju võinud siinsete eesti soost asjameeste poole pöörduda, kuid Lünefeldi isekus ei lubanud *ostländer*'itega suhtlemist sellisel tasemel.

Vastu õhtut, kui kirjad kirjutatud, sissetulnud post läbi vaadatud ja proua Hannelorele telegrafeeritud, laskis Carl Otto enda sõidutada kasiinosse. Ta oli avastanud, et seal söödetakse teda hoolikalt. Õlu oli küll kibe liru, aga ta ei olnud kuigi ablas humalaveelakkuja.

Suure saali aknad olid paksult kinni kaetud. Põles mahe seinavalgus. Kohalik krigisev trio — viiul, maokas tšello ja klaver — tegi muusikat. Lünefeld viskas korraks pilgu puhvetiruumi ja tõusis teisele korrusele, et rõdu veerde istet võtta ja teiste nalja üle eemalt muheleda. Ta tellis pitsi kanget viina, et mõrumeelsust hajutada. Haldusnõunik teadis, et häda polnud midagi, häda kui seesugust ei tulegi. Ometi oli Pihkva õhkkond koos Petseri pommisajuga ta närvid krussi keeranud, sest ta oli kurseerinud sõjategevuse piirkondades mitmeid kuid ja sattus alles nüüd esimest korda lahingumöllu keskele. Mingisugused väikesed lennukimaidad nagu põrnikad, aga valavad alla kuuma metalli.

Ühest eesriidega eraldatud kabiinist kostis laia naeru. Ta taipas, et Murel kostitas seal oma külalist. Lünefeldi see ei seganud. Ettekandja tõttas ta tellimust täitma.

Kui praad hapukapsastega laual ja pisike pits hinge all, lükati Mureli erakabiini uks valla. Vintis peremees vaarus WC poole. Ta külaline tundus Lünefeldile kummaliselt tuttav. Rühilt ja hoiakult sõjaväelane kandis erarõivaid, mis ta seljas istusid nagu munder — õlad kandiliseks topitud, piht sisse võetud, selg sirge. Sakslane? Ühegi kahtlusetal Ta sinakad silmad fikseerisid ümbrust, kael punetas nagu härjavõitlejal.

Rahvuskaaslane seadis sammud Lünefeldi laua juurde.

«Härra Lünefeld, me oleme vist vanad tuttavad? Teie ees kummardub Walter Tepping,» kuulutas ta pikemata.

Haldusnõunik siples hetk aega kimbatuses. Kes ta võis olla varemalt ja kes oli praegu? Oma tormi ja tungi eas oli Carl Otto osalenud rünnakrühmlaste jõuliselt jõhkras spordis, kuni sai nii tugevasti kludida, et loobus jäädavalt. See oli nii kaua aega tagasi. mõtles Lünefeld oma kunagise rühmaülema ja spordiõpetaja kätt raputades.

«Meeldiv teiega siin kohtuda,» kinnitas Lünefeld.

«Seda sitta sõda alustasin ma siitkandist. Õhudessantväelasena. Raul Mureliga kõrvuti. Pärast haiglat, tagasiteel rindele, tulin teda kaema.» Ta rusikas käed tonksisid lauda. Tepping näis olevat närviline. Aga ta suutis end kiiresti koguda. «Andke vanale soldatile andeks,» ütles ta ironiseerides. «Enesevalitsus ei püsi mõnikord nii paigal, nagu peaks.»

Raul Murel naasis puhvetist, ta kannul tippis ettekandja vahuviinapudeliga. Tepping, kes oli jagu saanud oma nõrkusehoost, osutas põlastavalt pudelile ja küsis suud kirtsutades:

«Kust sa selle mulinaadi välja koukisid? Puhvetis ma ei märganud.»

«Seda söögipoodi majandab mu lihane tädi. Hoian tema juures keldris oma isiklikke tagavarasid,» suurustas Murel.

«Tädi?» hüüatas Tepping. «Kas toosama, kes suvel tahtis vangimaja vallutada? Temaga olen ma hea tuttav. Kas ta sai oma lapsukese elusalt kätte? Kuidas käib poisu käsi praegu?»

Rauli puudutas Teppingu räuskav toon. Ta polnud enam see, kes suvel diversioonigrupis olles.

«Poisu teenib Põhja-Grupeeringus kompaniiülemana,» teatas ta tõsiselt.

«Oo? Minu lugupidamine! Kas sa näe, emasse läinud!»

Joodi Teppingu ja Raul Mureli kolmanda kaaslase mälestuseks. Ta oli langenud.

«Vanad sakslased mälestasid lahkunuid õllemärjukesega,» tähendas Tepping valget viina pitsidesse kallates. «Laialt elate,» iristas ta ettehoitvalt.

Märganud Lünefeldi rahulolematut pilku, proovis suhteliselt kaine Raul juturjärge mujale juhtida. Ta küsis üht-teist Leningradi kohta. Tepping oli ju seal püssirohtu nuusutanud ja küllap soitis sinna tagasi.

«Kätte saab tolle tuneda kolossi siis, kui kõik on maatasa,» nähvas Tepping huuli maigutades. «Nad ei tõsta heaga oma käsi püsti, vaid hauguvad ajaloole vastu nagu hullud koerad. Talvega ei arvestatud ja talvine varustus on meil kehva,» nurises Tepping tuurisolevalt.

«Kuid talve järele saabub kevad,» kuulutas Lünefeld kähku. Teda häiris Teppingu valjuhäälne räuskamine, mis ei käinud kokku Saksa ohvitseri kommetega. «Ma olen veendunud, et venelased ise tõusevad üles bolševismi vastu,» kinnitas ta suureliselt.

Tepping osutas sõrmega Lünefeldi poole.

«Ennäe inimest!» ironiseeris ta. «Tõusevad nad jah sul ülest! Iga venelane on bolševik. Teismelised poisid ja plikad käivad luuramas. Rasedad naised ei säästa end. Sa võid nen-

dega kurat teab mida ette võtta, aga nad ei praota oma suud. Vassimine ja petmine on saanud käitumislaadiks. Ma olin Pariisis, töötasin prantslaste seas. Seal kah algas mingisugune vastupanuliikumine, kuid kemmergupangesid ei loobitud näkku,» puistas Tepping vihaga. Pahameel lagastas valvsuse, sest teda ennastki oli lahutanud surmast üksainuke samm. Nagu oli Teppingu rühma võitlustaktika, olid nad märkamatult läbi rindejoone jõudnud ja alustasid tolles Peeter Suure linnas sakslaste sissetungi psühholoogilist ettevalmistust. Seal aga keeras keegi näruses sinelis naine neile küüned näkku. Solgipang visati säuhti vastu vahtimist.

Seda meenutades suunas Tepping pilgu lakke. Tal oli tahtmine täiest kõrist röökida, aga ta pures huult ja vaikis.

Alt saalist kostsid purjutajate valjenenud hääled. Naised käitusid hepikult, mehed pressisid ligi. Lünefeld vahtis justkui huviga siiberdajaid, ise viisaka lahkumise ettekäänet nuputades. Ta ei suutnud taluda Walter Teppingu mõõdutundetut käitumist. Talle oleks olnud vaja paar kõvemat sõna, kuid haldusnõunik ei söandanud *ostländer*'i juuresolekul häält tõsta. Pealegi oli talle teadmata, mis aukraadi kandis Walter Tepping praegu, sest juba õpperühma ajal oli ta olnud leitnant. Carl Otto manas näole naeratuse ja piirdus kerge peanoogutusega. Taha vaatamata tõttas ta garderoobi poole.

Tepping reageeris iroonilise pobinaga, selgesti mõista andes, mis ta arvab säärastest haldusnõunikkudest, kes end Idaalal rammusaks nuumavad. Ta viskas käe Raulile ümber kaela, silmis vihapisarad.

«Täna olen ma siin, vana seltsimehe juures, aga homme on jalge all teine tee, turjal teistsugune seljakott.» Ta keelitas Rauli kaasa tulema, kuigi sai aru, et see polnud mõeldav. Niisuguseid minekuid-tulekuid ei otsustanud Tepping ise. Tal olid valjud ülemused, kelle korraldusi ta täitis. Tavaliselt ei laskunud ta iial enesepaljastusse. Nüüd meenus taas, mis Leningradi all üle elatud, ja ta ihule tõusis kananahk. Ta vahtis tulevikku nagu metsikute kiskjate koopasse, kuhu tal oli käsk tungida. Tepping kartis elus esimest korda.

Raul saatis Teppingu osakonna puhketuppa pead virgeks magama, sest viimane keeldus ägedalt nii väikelinna hotellist kui ka Mäelo pansionaadist. Ta tõmbas karvase teki üle pea ja käskis avada õhuakna. «Külma värsket õhku,» nõudis Walter Tepping.

Võitluskaaslase käitumisest erutatud Raul istus töölaua taha. Ta oleks ju võinud enda ka pikali visata, aga Raul ei suutnud. Ta mõtles sellest, millest oli kõnelnud rindemees.

Talveks kaevikutesse jäämine oli kujutlematult raske tõde. See lõhnas jõuetuse järele. Tepping küll vaikis sellest, mismoodi ta kavatses partisaniliikumisest jagu saada, aga oli hirmus asi, et selline rahvasõda seal üldse maad võttis. Raul ise ei olnud suutnud siiani jagu saada maakonna mõnestkümnest põranda alla pugenust. Ta kujutas ette, mis Teppingut ees ootab. Silmad kirvendasid, ta avas kaaned ja proovis paberite kallale asuda.

Pikk aruanne käsitles Sura kaevust välja võetud laipade salajast ümbermatmist. Ta kortsutas lehed kokku, need kuulusid hävitamisele. Massipsüühika suunamiseks soovitud joonele oli ta välja mõelnud küllaltki peene kombinatsiooni, mis kahjuks ei täitnud lootusi. Reinhold Järss pandi korterisse Aita Ratuse juurde. Ta mängis seal väikestviisi austajat, õhutades toda pepsi emandat oma mehe mälestusi kirja panema, teda ise nõu ja jõuga utsitades. Lühike lugu oligi valmis saanud ja kohalikus ajalehes trükivalgust näinud, kuid pärale jõudsid signaalid, et seda kõike ei usuta. Aita Ratus oli niisugune tüüp, kes ei mõistnud suud kinni hoida. Järsi olukord aga polnud kiita. See sundis Rauli kergelt muigama. Ta ei võtnud seda Järsi ja Mailandi plika kihlust nii tõsiselt kui ta alluv ise. Tol õisel tunnil otsustas Raul, et Aita Ratus tuleb kiiresti ja vaikselt kõrvaldada. Ega teist teed ei olnud. See oli Järsi ülesanne.

Viimane paber oli likvideerimisele määratute pikk nimekiri. Raul ei armastanud selliseid dokumente. Seekord luges ta kõik hoolega läbi, maalis nurgale «Ex» ning kirjutas alla oma nime.

5

Hargula vallamaja hoone ehitati eelmise sajandi seitsmekümnendail aastail tollase pärishärra armust ja majanduslikul toetusel. Saks andis mõisa metsast palgid muidu, lubades saeveskis lauadki lõigata. Maarahva meistrimehed panid omalt poolt tasuta kõik tapid paika, seistes valvas selle eest, et hoone saaks üle aegade püsiv ja toekas. Kes kõik küll ei rippunud vallavanema kabinetis kullatud raami sees maavalitseja aukohal! Esimene oli olnud jässakas tümikas Aleksander Kolmas. Enne Pätsu nähti püstihäda. Saad ühe riigivanema raamitud, kui Toompeal valitakse juba uus, ja alusta jälle otsast. Aga Suur-Saksa riigijuhi pildiga algas

Tanielil must mure. Ta ei osanud kusagilt hankida raami jaoks küllalt paslikke latte. Maavalitsus midagi ei andnud, välja arvatud juhtnöörid, et tuleb kokku hoida, kõike hoolega säästa. Need sellise ennatu nõu andjad olid ise veendunud, et igas keskmises Eestimaa vallamajas on peidus mitme aasta kirjutus- ja muu materjalide tagavara. Taniel solvus ja pahanes ning hoidis Hitleri pilti tükk aega kapi taga, justkui kättemaksuks maakonnakantselei toole nühkivate prouakeste mõtlematutele juttudele. Kui ta oma ameti esimestel päevadel tõmbus iga maavalitsuse tippmamsli ees alati pingule, siis nüüd oli Tuvikesele selge, kes on kes ja kes oli ta ise.

Ella oli talle lasknud õmmelda uue saksa mundri värvi frentši ja kenasti jalas istuvad kalifeepüksid. Ise hankis ta tuttavalt kingseppmeistrilt vahvad kriuksuga säärikud. Enam ei loopinud Taniel lipsu ja mansetinööpe kapinurka. Ta taipas, et selle vastu oli rumal jonnida, sest ka need tülikad värgid kuulusid ametimehe hea maine juurde.

Sedasi ülesmukituna koosolekusaali jõudes pakuti Tuvikesele alati tooli esimesse ritta, sinnasamasse, kuhu toetusid kõik sakslased, kes omapärasel võimukal moel võtsid osa maakonna pisemastki hingetõmbest. Saali ilmusid nad ihukaitsja või adjutandi saatel, andes koosolekujuhatajale märku, et aplodeerida pole vaja. Enamasti anti neile kohemaid sõna ja nad ei kulutanud üle viie minuti. Küsimustele kostmist ei järgnenud. Jutt otsas ja saks kadunud. Aga alles hiljem kukuti tagaselja tänu tänitama. Asjaolud, mis «väljavalitud rassi» mehi kõige enam huvitasid, olid kahesugused. Esiteks, võimalikult rohkem toiduaineid Suur-Saksamaale saatmiseks, ja teiseks, nii kiiresti kui vähegi võimalik bolševismi mõjude väljajuurimine kohapealsete inimeste teadvusest.

Nad soovisid maksvaks tõeks kõnelda, et kõik halb, mis selle maa pinnal on juhtunud, leidis aset ainult neljakümnendal aastal. Sakslased rõhutasid mesiselt ja nagu kokku räägitult, et *Führer* ise on määranud teatud valitud Idaalade etnilised grupid omavalitsuse vääriliseks. See usalduslik asi puudutavat ka eesti rahvast, tema natsisõbralikumat osa. Eks proovigu mõni eestlane nina üle rinna tõsta, mõlgutles Taniel mitut puhku irooniliselt ja mõrult. Maakonnalinna piiril, soises metsas hiljutistes kaltsuaitades oli see koht juba rajatud, kus traataiasisene töö lunastas pahade mõtete pattusid. Juudid olid sinna saadetud ja kommunistide perekonnaliikmed viidud, katoliku kaplan, serblasest pagar, tatarlasest veo-

võorimees, ta eestlannast naine ja kümmekond setuperekonda juba suvest saadik sealsamas.

Laagrit hoiti hoolega kõrvaliste isikute eest salajas. «Tulistatakse hoiatuseta,» teatasid keelusildid. Eemalseisjad võisid vaid oletada, mis seal toimus.

Koolitöö algas oktoobri teisel nädalal, kuid iga klass Hargula asula ise kandis. Tänupalvus peeti lageda taeva all. Luterlaste pastor ütles oma jutluse nii mahlakalt kommuniste mustates, et lapsevanemad ohkasid kergendatult ta lahkumise järel, kuid vaatasid ja jälgisid eemalduvat kogu, kuni see kadus pastoraadi väravasse. Õppeprogrammide kohta anti maakonnast valjud eeskirjad, kuigi programmid ise veel puudusid. Tanieli häiris, et mõisahoone oli sakslaste käes. Ta oli käinud ruume koolile tagasi nõudmas ja selle eest tugevasti nina pihta saanud. Tuvikese kõrvad püüdsid kinni esimese *Schafkopf*'i ja teist ta enam ootama ei jäänud. Kõikides tundides, laulmisest maateaduseni, tuubiti lastele üht ja sama: elu nüüdisaegsel Saksamaal, rahvussotsialism kui imede ime, kuidas töötatakse Saksamaal, saksa tööteenistus, saksa töörinne. Saksakeelsed aabitsad, mis esimese uue õpperaamatuna kohale jõudsid, kandsid ühtpidi mõistetavat märkust: «Ainult Idaalade jaoks!» Kõik kokku viitas millegi kohutava algusele, kuigi risti vastupidist väideti. Lapsevanemaid ärritas kooli majanduslike võimaluste ahendamine. Õppetöö toimus viiel nädalapäeval, kahe kuni kolme tunni kaupa. Nelja õpilase kohta anti üks vihik ja igaühele veerand pliiatsijuppi. See tundus käsitamatult ülekohtune. Palju liikus jutte tahvlite ja kriivlite tarvituselevõtmisest, aga ei teatud, kust neidki saada. Võib olla Saksamaalt? Seda viimast ei uskunud keegi. Tanielile anti tungiv käsk õppetööd kontrollida, aga ta reageeris sedaviisi, et ei tõstnud oma jalga üle koolimajade lävе.

Esimese koolinädala lõpul, ühel heledamal hommikul, ilmus Leida Lohk Tanieli jutule. Heitnud pilgu Hitleri vuntsidele, tõmbusid ta huuled triipu.

«Kas mina ka pean «Heil!» röögatama?» suskas ta lävepaku tagant.

«Sina ei pea! Sa pole nats!» teatas Tuvikene surmväärikalt.

Leida tagus risti ette:

«Jeesuke, ole sa tänatud! Kas istuda lubatakse või pole kombeks?»

«Palun võta platsi,» tähendas Taniel kulmu kortsutades.

«Ma danken teid fäga-fäga! Vasta mulle, kas meie lastele hakatakse ka aritmeetikat, algebrat ja füüsikat õpetama? Või

ehk on ette nähtud, et eestlasi enam gümnaasiumi ei võetagi?»

«Niipea kui õpikud järele vaadatud, läheb lahti!»

Leida suurrätik vajus põrandale, ta kääris käised üles:

«Miks koolimaja tagasi ei antud? Mis kuradi omavalitsus meil on, kui sedagi kokkulepet ei saavutata?»

«Me peame oma vabastajaid austama,» põrutas Taniel.

«Perr...» Leida ei jõudnud oma vänge sõna algussilbist kaugemale, sest Taniel tõstis hoiatavale pilgule lisaks ka rusika.

Tuvikene püüdis olukorda välja vabandada ja selgitas:

«Ise näed, kui raske on Leningradi sisse saada. Nad ei lase. Haavatuid tuleb nagu loogu. Noneh! Kes sul praegu välilaatsaretti kinni paneb?! Ruume kulub juurde. Juustukeldrisse tehti täitapla. Putukad vaesekestel kah kallal. Ei ole kerge kellelgi.»

«Aga miks meid hüütakse *ostländer*'iteks? Kas «eestlane» ja «eestlus» kaotatakse aegamisi ära? Kommunistid seda ei teinud.»

«Sa enne mõtle ja alles siis mõlise!» möiratas Tuvikene. «Vaata, kui uhkelt lehvib eesti lipp haakristi kõrval! «Su üle jumal valvaku» soovitatakse laulda igal sobilikul puhul. Noneh! Mis sul veel vaja on? Säh, võta ja loe ajalehti! Siis saad silmaringi laiemaks.» Taniel lükkas ajalehekausta Leida ette sooviga kõneluse suunda muuta. Kontor oli rahvast alati täis ja tema toa uks ei pidanud heli. Ta kartis, et keegi kuulab pealt ja Leidale seatakse saba järele.

Metspura perenaine lugeski veerides ja venitades, kuid kuulutuste külge:

«Müüa nahkmantel, laulatuskleit, voorimehe regi... Kas voorimehed keelatakse ära?»

«Rumaluste suust väljaajamise keelan ära, noneh!»

«Ma mõtlesin, et *ostländer*'id ise kuuluvad veoloomade rassi. Sakslased sõidavad «Chevrolet'dega». See vist on prantsuse oma, eks ole?» Ta torkas nina uuesti ajalehte, sest silm oli tabanud niisugused read, mis talle huvi pakkusid: «Müüa uus, ühe aasta töötanud kombain, rootsi päritolu.» Seesugust põllutööriista oli ta näinud Taanimaal üht põllutöömasinate näitust vaadates, siis, kui ta peigmehel külas käis. «Kui sihukesele ligi pääseks,» unistas ta kuuldavalt.

«Ma siin mõtlen, et sa juba kogudki... kombaini raha. Ööpikul vist müttab kodune võivabrik? Piima te enam meiereisse ei too.»

Leida hakkas vabandama:

«Kaks lehma on päriselt kinni...»

«Võta paber ja kõnele kirjalikult!»

«Kas peab saksa keeli?»

«Ma ei saa saksast aru. Peand! Ära topi sulge tindipoti põhja! Enne kuula, mis sa ütlema pead! Noneh! Sul on praegu kõigest kaks lehma piimas. Hein oli kehv. Hävituspataljonlased süütasid ristikurõugud põlema.»

Leida vangutas pead, ta silmad hiilgasid üllatusest.

«Seda valet ei usu keegi,» sosistas ta tõsinedes.

«Mina usun!»

Paber kaante vahele köidetud, jäi Tuvikene Leidat silmitsema. Tal olid temaga mõningad mõtted, aga ta viivitas lõpliku otsuse langetamisega, olles praegugi kahevahel. Kes oli Leida oma hingelt? Mis mõtted sundisid teda sakslaste vastu rahmeldama? Kurat temast aru sai! Leida kandis Jõgistele ajalehte koju, ta sõidutas oma kummiratastega kaarikus Toome memmegi. Taniel kahtles, kas ta ei toppinud sipelgaid järsi pükstesse. Mitmed puuroomakesed teadsid sosistada, nagu kannaks ta salaja sõjavangidele leiba. Kuid samal ajal vedas ta ka valvureid Metspuralt asulasse ja tagasi. Raul Murelli ees aga eputas Leida nagu viimane. Värdi oli oma naisele uhke. Samal ajal aga tõukas Leida sakslaste kohta niisuguseid jutte, mis ähvardasid paragrahvi kaela tuua. Taniel ei usaldanud Leidat. Kuid kas tal oligi niisugust inimest, kellega avameelselt nõu pidada? Ilmar? Jah, Ilmar! Temast aga ei olnud kippu ega kõppu. Taniel ootas nagu haige, süda tuikav ja hirmul. Kõik, mis kuuldus rindelt, muutus järjest halvemaks, kohutavamaks. Aga siiski, Leningradi ei jõutud ega jõutud. Ta ei osanud veel aru saada, kui palju see talle tähendas. Tuvikene ei teadnud vallas kedagi teist peale Leida, kes olnuks võimelisem oma rahva heaks üht-teist julgema ja samal ajal mõistma päevast päeva räästavee all kulvaks jääda.

«Võta veel üks leht paberit,» käsutas ta äkilisel toonil. «Sinna maali nüüd saksakeelne palvekiri: «Palun mind määrata... Tahan ära teenida teie kõrget usaldust.» Valla põllumajandusjuht peab olema kohapealsete talupidajate hulgast. Suurt palka ei ole ette nähtud. Nagunii tõmbad sa iga päev asula vahet ja ootad siin koolitundide lõppu. Tolle asemel, et teiste perenaistega tühja juttu tõugata, õpeta neile kapsa- ja porgandikasvatust. Noneh! Pane gemüüsekursused käima!»

Leida puudutas süljese sõrmega Tanieli otsaesist.

«Su nupp suriseb,» kahtles ta.

«Ei surise! Sind nad võtavad kahel käel vastu, sest nende

keel on sul suus. Siin on vaja igasuguseid värke otsustada ja lahendada. Aru peab lõikama ja sinul lõikab, kui isegi kombaini kavatsed osta.»

Leida oli üllatunud iseenese üle, sest ta tundis tõsist tuleku soovi. Võtnud siiski järelemõtlemisaega, lahkus ta kiirustades ja elevil, kuid oli napi tunni möödudes tagasi. Tuvikene, kes lõunast posti raamatusse kandis, tõstis üllatunud pilgu. Pettumus ja pahameel tõstsid temas pead, sest ta kartis, et Leida jõudis vahepeal vastupidisele otsusele ja kappas kohast ära ütlema.

Leida Lohk lõõtsutas, istus toolile ja kattis kätega näo:

«Kas sa ka tead, mis janti Kuradiorus tehakse? Saksa sõdurid ronivad telefoniposti mööda üles-alla, müts hambus...»

«Vist mingisugune miilitsa vormimüts? See tuuritab juba mitmendat päeva.»

«Vallo Ratuse oma!»

«Kes seda ütles?»

«Mina! Nimi on sirmi ääre alla kraabitud!»

«Ära aja lori!»

«Jumala õigel Nad näitavad soovijatele puskarisoru eest. Ühel veltul on fotoaparaat. Nad pildistavad end posti otsas, müts pihus.»

«See on... Ma ei tea, mis see on! Noneh!»

«Mina tean! Sellest heliseb pool valda. Mitmed olid kuulnud sõjaeelsel ööl juustukeldri kandist jubedat röökimist. Inimesed arvavad, et metsavennad alustasid juba aegsasti veresaunaga. See on neil käe sees küll! Kui ma oleksin osanud ette aimata, siis jumala eest — ma oleksin Ilmar Toome juhatanud Järsi ja Mäelo punkri juurde.»

«Ära nüüd ikka niiviisi! Kas sa ei lugenud, kuidas kirjutas lehes miilitsavolinik Ratuse naine Aita?»

«Kas sina usud seda? Talle kirjutati ette ja ta maalis järele. Rohkemaks ei ole Aital kirjaoskust. Ma ütlen sulle veel midagi. Haamer on asjasse segatud.»

Taniel põrutas rusikaga lauale:

«See ei või õige olla!»

«Külarahvas kõneleb! Kolme tee ristil kummitavat. Üks valge kogu ilmuvat öösel Risti puiestee poolt, verine rada järel... Paljud olevat oma silmaga näinud...»

Leida pilkas mõnusa vihaga. Ta silmitses Tanieli uurivalt, altkulmu. Ka tema esitas endale küsimuse, kes on Tuvikene oma südames? Juhmlollakas mats-viisuga, mats-liisuga? Antvärgist kadakas? Haameri sabarakk? See osa vallarahvast, kes piima meiereisse viis, pidas lugu Tuvikese õiglusest ja

läpsusest. Ta ei olnud poliitikamees ega ühiskonnategelane gi. Miks temast tehti sakslaste vallavanem? Selge see, et Haameril olid mängus oma isiklikud huvid. Lohud ei pooldanud nõukogude korda, kuigi nad pidasid lugu Ilmar Toomest, sest ta oli kõigest hoolimata oma vallast võrsunud haritlane. Leida suutnuks üles lugeda sada Ilmari pattu, mis tõhnasid vägivalla järele. Kuid kõik see kokku ei olnud kõrvutatav Haameri apla väits-ja-vereanum poliitikaga. Lohud nurisesid kõvasti ka Pätsu põllumajandusolukorraga, mis määris talumehed üle pea võlgadesse. Oma maad ja oma rahvast armastati Ööpikul tõsiselt, südamega. Aga nad olid veendunud, et sõja võidab sakslane, ja tema valitsuskepist ei ole enam pääsu. Sellest siis ka saksavaenulikkus, mis Leida puhul ähvardas paragrahvi kaela tuua. Üks põhjusi, mis kiskus Leidat kodunt välja mingisugusele ametikohale, oli soov ja lootus, et ta ehk suudab midagi korda saata oma kodumaa ja rahva heaks.

«Nüüd sa vist ei tahagi mind enam valla põllumajandusjuhiks?» küsis Leida Tuvikeselt, välispidiselt veidi tõgav, aga samal ajal ka kõhevil. «Sakslasi ja nende rahvussotsialismi seedin ma halvasti!»

«Mul ei ole sinu seedimisega tegu! Oma töö pead nii tegema, nagu nõutakse ja nagu vaja! Pool suud pea kinni ja keelel keela patramisrõõmul!»

6

Kaua aega pärast Leida lahkumist lõsutas Tuvikene kirjutuslaua taga, vahtides läbi tubakasuitsust tuhmunud ruutude rooplikule maanteele. Temas toimus lõputu vaidlus: «Ma ei oleks seda teha tohtinud», ja «Ma ei suutnud seda tegemata jätta». Üks sundus sudis teist, kurjad ja kiuslikud mõlemad.

Miilitsavoliniku lese Aita Ratuse elukombed jäid Tanielile käsitamatuks. Need äratasid põlastust. Järsile toa üürimist võis ehk kuidagi mõista. Kama kõik, kelle korterisse võtad. Peaasi, et kaup oleks tulus! Kütte hind oli tõusnud kuulmatule kõrgusele. Puuhoovis müüdi kaikaid ja klotse. Korteritahtja, kes tasus halupuudega, võeti igal pool kahel käel vastu, olgu või vanasarvik ise. Järsi-sugusel isandal oli aga tubasid jalaga segada. Miks ta eelistas veevärgita agulimaja, kus kemps asus seakuudi taga aianurgas? Peatselt selgusid põhjusedki. Maakonna ajaleht hakkas avaldama Aita nime

all kirjutisi: «Minu raskete kannatuste aasta», «Pilk põrgusse», «Miks miilitsavolinik hukati?», «Otsuse viinud täide Ilmar Toom oma käega». Samal ajal veeres üle Hargula uus arreteerimiste laine. Aita teadis oma mehe tööalastest suhetest üsna palju ja kõik need, kes olid Vallole kunagi mingisugust abi osutanud, korjati ühe ööga kokku. Jõgiste Mats ja Toome memm lasti küll nädala pärast koju tagasi, aga memme kohta võis oodata majast väljatõstmise otsust. Oli kuulda, et ta maalapike võetakse «sõjaliselt tähtsa» ehituse alla.

Kõik kokku avaldas Tanielile kohutavat mõju. Temas vindus viha, kuni lõi üleni põlema ega suutnud jääda rahulikuks pealtvaatajaks. Tõuge tegudele muutus justkui ürgseks. Sõnad «propaganda» ja «agitatsioon» olid ta arusaamades siiani ebameeldiva kõrvalmaiguga. Talumehed ütlesid igasuguste kihutuskõnede kohta — ropud skandaalid. Taniel jagas seda seisukohta. Et temas eneses võis tekkida otse paratamatu tarvidus fašistlikule propagandale vastulööki anda, see tähendab vastupropagandat teha, sai talle nii uudseks tundmuseks, mis kiheles sisemuses tugevamalt kui hirm teo võimalikkude tagajärgede ees.

Tuvikese mõte töötas lihtsalt. Ta tahtis Aitat hirmutada ja hoiatada. Riputanud vereplekilise miilitsavormimütsi käidava pargitee äärse põõsa otsa, lootis ta, et leidjad toimetavad selle viivitamatult lese kätte. Kõik läks aga teisiti, kõik läks nii, nagu Taniel ei mõistnud ette näha. Vormimütsi leidsid Saksa sõdurid, kes hospidalis oma haavu ravitsesid. Aga oleks üksnes see! Need paranenud jõulised poisid suurustasid ja kuulutasid, et nemad ise tegid sellele «juudist *untermensch*'ile» lõpu peale. Kulu süüdatud ja küla leekides — mis sa nüüd teed! Vormimüts kui asitõend või trofee partsatas Hargula Kuradioru kolmnurgale ja alustas seal kurjakuulutavat kummitamist. Taniel oli hirmul, et tuleb uurimine. Kõige rohkem kartis ta, et mütsilt või sirmilt avastatakse ka tema sõrmejäljed. Sellele mõeldes muutus Tanieli silme ees halliks.

Tuvikene otsis tegevust, mis juhiks mõtted mujale. Ta võttis kätte ja hakkas õpetama kahele arveametnikuõpilasele peast arvutamist. Nõtkepihalised, aga matsakad neiud kuulasid teda igavlevalt ja tüdinult. Nad teesklesid püüdlikkust. Kuid mis sa teed ära, kui pea ei võta. Taniel oli ise väga hea peastarvutaja. Ta käras iga arvutusvea puhul lubja laest alla. Nüüd istus ta teisele poole lauda, söötis arve ette ja käsutas: liita, lahutada — ruttu-ruttu! Tütarlapsed vaatasid maha ja ohkasid südamest. Võta kuramustel elektrikrussidest kinni ja

tõsta läve taha, ägenes Tuvikene. Seegi oli peaaegu võimatu, sest mõlema papakesed olid volikoguliikmed. Emad kartsid põhjusega, et tütrekesi ähvardab Saksamaale tööle saatmine. Taniel teadis, et nad ei eksinud, oht varitses mõlemat. Väsinuna tulutust õpetamisest, istus ta lõpuks ise seda tööd tegema, millega neiud oleksid pidanud juba toime tulema. Papakesed ei nõudnud tütrekestele palka ja mammad maksid Tanielile kuhjaga kooliraha. Aga mis see aitas! Liiga laialivalguv inimeste hoidmine tähendas oma istumiskoha parkimist, taipas Tuvikene.

Uksele koputamist kuuldes hüüdis Taniel valjusti «Sisse!», ollen kindel, et tema kanapeaga hoolealused ei malda tööaja lõppu oodata ja proovivad jälle midagi ette luisata, et plagada õmbleja või soengu kammija juurde. Tulijas ära tundnud Raul Mureli, hakkas Tuvikese lõug võbisema. Nad polnud eriti tuttavad, kuigi Tuvikene teretas teda alati aupaklikult. Ega see olnud saladus, millega see mees praegu tegemist tegi. Teda kardeti nagu tuld. Nüüd ei olnud Tanielil enam kahtlust, miks nii tähtis füürer astus sisse metsakolka vallamajja. Tuvikese pea vajus madalamale ja madalamale.

«Ma pole ammu Hargulasse saanud,» tähendas Raul istet võttes ja küsis vähese vaikimise järel: «Kas teie lasite oma sekretäril minu ametkonda helistada?»

Pärimine oli ootamatu, kõlas kummaliselt. Tuvikese silmad läksid üllatusest jõlli.

«Ei mitte!» kinnitas ta pulksirgu tõmbudes. «Esimest korda kuulen.»

«Tõesti või?» uuttes Murel Tuvikest silmitsedes, aga temagi oli kerges hämmelduses. «Keegi naisisik oli kõlistanud ja kõne oli tulnud vallamajast. Kes leidis selle lätu, millega sõdurid janditavad?»

«Mina isiklikult! Juustukeldri juurest puhmastikust,» tunnistas Tuvikene puhtsüdamlikult.

«Siis kui ruumi haiglale üle andsite?»

«Nii just! Vanasaks Haamer tõi võtmed minu kätte.»

«Miks te mütsi minema ei visanud?»

«Ah minema või? Noneh? Kus ma sain! Üks gefreitor kahmas ära ja ei andnud enam tagasi. Seda ma nägin küll, et Vallo Ratuse nimi oli sirmi veere alla kraabitud. Ega ma ei taha meie isamaakaitsjate peale kaevata. Nad on valanud verd terve maailma parema tuleviku eest. Aga mõni temp läheb veidi liiale. Ühe öö kõlkus miilitsavormimüts lipuvarda otsas, mis ei ole sugugi ilus tegu. Palun andeks, aga ma ei saanud midagi teha. Valla võim ei võta üle. Võib-olla teie ise ehk riid-

lete natuke poistega?» Tuvikene laiutas käsi, valu üle terve keha kipitamas. Ja süda oli vajunud saapasäärde.

Murel märkas Tuvikese meeleolu ja viis jutu mujale. Tal ei olnud mõtteski mehikest haigeks hirmutada. Magnus oli maininud, et mees on hea sulase aruga, kuid südamest truu. Tuvikene ei äratanud ka Raul Murelis mis tahes muid mõtteid.

«Võib-olla te saaksite täpsustada, kes ikkagi linna helistas?» küsis Murel sõbralikul toonil.

«Ah et kes kõlistas? Seda ei mõista tõesti mõtelda!»

«Ega ometi võhivõõrad pääse vallamaja telefoni juurde?»

«Minu loata mitte keegi!»

«Seda enam!»

Taniel tegi pausi, sest keel ei tahtnud sõna kuulata. Ta kahtles, kas viimati mitte Leida Lohk? Tema peale ei võinud kindel olla. Aga jumal ise hoidku selle eest!

«Mul on siin kaks neiukest, kes tahavad arveametnikeks õppida,» alustas ta tiidsalt, aga kogeldes. «Rohkem naisterahvaid kantseleis ei ole. Võib-olla teine neist... Aga siis küll omavoliliselt... Teie loaga... Ma lähen ja kuulan kohe järele.» Viibinud mõne minuti kõrvalruumis, tuli ta tagasi selginenud ilmel, suunurgad naerukurdudes. «Mul on au teatada,» alustas Taniel krapsakalt. «Mitte keegi ei helistanud siit linna! Traati oli tõmmanud Aita Ratus. Ta oli maksunõudjalt luba palunud.»

Raul Murel võitles ärritusega. Ta küsis häält taltsutades: «Miks ta helistas siit meie asutusse?»

«Võib olla, et härra Järsile? Nad kuulukse olevat suured tuttavad,» muhatas Taniel. «Mina ei tea midagi, kuid Hargula külanaised panevad tähele. Tol hommikul oli Järss ise kah vallas. Ametiautoga. Aga Aita ei osanud teda kinni püüda. Reinhold istus tükk aega vallamajas mulle head nõu andes. Siin on tõusnud üles mitmed küsimused. Selle ümber, keda Saksamaale tööle saata, sest iga viimane ju ei kõlba kah. Härra Järss soovitas aleviku haritud neiud rahule jätta ja talutütreid sõeluda.»

Raul oli Tuvikese pajatust teatava huviga kuulanud. Selle kaudu sai talle nii mõnigi varem segane asi selgemaks. Ta keeras pea viltu, silmitses Tuvikest hindavalt ja küsis:

«Nagu ma märkan, peate te härra Järssi oma nõuandjaks?»

«Kuis siis! Ta on tark ja koolitatud mees.»

«Siis kuulake, mis ma teile soovitan. Härra Järsi koolitatus ja tarkus on vaieldamatud, kuid Hargula vallavanem ei pruugiks alati ta nõuandeid arvestada. Saksamaal töölolek tooks

igale eesti neiule äraarvamatut kasu, olgu ta siis alevikust või talutütar. Seal ju kasvatatakse noored naised eeskujulikkudeks perenaisteks ja emadeks. See, kuhu praegu värvatakse, pole võib-olla päriselt sama mis Saksamaal kehtestatud üldine tööteenistus. Aga ka meie noorsugu peab mõistma, et elus ei mängi esimest viiulit vanemate varandus, vaid oma töövõime, usinus, hästi kasvatatud iseloom...»

«Mõned sunnikud tõukavad siin, nagu viidaks meie tüdrukud pordumajadesse?» uuris Taniel hädiselt.

«Milline rumalus! Meil ei ole niisuguseid kohti olemaski!»

«Ah ei olegi?»

Murel prahvatas naerma. Tuvikese otsekohene imestushüüatus tegi nalja. Äkki meenus talle, kuidas ta ise oma vesiste mesinädalate ajal oli soovinud, et keegi selle tarkuse tundja ta naist oleks eelnevalt koolitanud. Kõike, mis magamistoas puudu jäi, tänavalt noolida, mõjus kuradima alandavalt. Näis, nagu oleks vallavanem tahtnud veel midagi pärida, võib-olla küsida, miks Saksamaa jaoks väljavalitud tüdrukuid suguhaiguste suhtes uuritakse. Ilmselt ei jätkunud tal nii üksikasjalikuks jutuks julgust. Ja Murel muigas endamisi ka Järssi. Küllalt tark ja küllalt kindlameelne, aga mõne kandi pealt nagu nadi tiuk. Alles nüüd sai talle selgeks, miks uljas Reinhold ei tahtnud Ratuse loos kaasa lüüa. Ta jäi nõusse suure sundimisega ja lipsas kohe esimesel võimalusel mängust välja.

Taniel vabanes äsjase pinge alt. Ta süda kepsutas nagu tallekese saba. Märganud, et maakonna füürer sätib lahkumist, ei püsinud ta keel hammaste taga.

«Kuidas jääb mütsiga?» küsis ta.

«Arge teie sellepärast muretsegel Härra Järss mõistab niisuguseid asjad korda ajada. Ma nimetan talle.»

«Noneh? Seda ei mõista lootagi. Tänan teid vägal»

«Tahtsin veel midagi küsida. Mis arvab vallarahvas leskproua Ratuse nendest jutukestest, mis ilmusid ajalehes?»

«Kõik loevad. Väga meeldib. Küsitakse, kas raamat ka tuleb?»

«Vaata!» kiljatas Leida, tõmbas Tuvikest poolpalitu põõnast ja tõukas ta magasiaida ukse taha.

«Keda kuradit?» küsis Taniel arusaamatuses. Nad olid viljasalve juures aru pidamas ja kõik liigsed silmad olid kurjast.

«Sinu jutule trügitakse vist. Kas annad näole?»

«Minu jutule? Kes trügib? Miks ma ei peaks näole andma? See või? Äh sa kurat!»

Alles nüüd tundis Tuvikene ära naise, kes mukkis oma nägu sügisest räsitud sirelilehestiku varjus. Bareti alt paistis paari pikaksvenitatud linakoonla jagu kulukollaseid juukseid, mis langesid lainetena ruudulise tuulepluusi seljale. Kellukesekujulise seeliku alt vilksatasid siidsukad ja kroomsäärikud. Seemisnahksed pika varrega kindad olid riputatud lenkstangile lakknahast ridiküli kõrvale. Keera eest või vaata tagant, lillebukett iga kandi pealt. Aita Ratus kastis sõrme suus süljeseks ja silus oma kulmukaari. Seejärel õiendas ta huulepumatiga. Tanieli hing jäi kinni. Mõistus ütles üles. Aita mõjus talle nagu lõuatäis liikvat Hargula hobuselaadal. Alguses läks nägemine mustaks ja siis pressisid peale löömingutuurid. Küll oli tal himu teda õpetada, kuigi ta teiselt poolt teadis, et pimeda nägijaks tegemisega sai hakkama üksnes Jeesus Kristus ja see võis olla üks põhjusi, mille eest ta risti löödi.

Leida tõrjus Tanieli tahapoole. Ta mangus:

«Luba, et alguses räägin mina temaga natuke!»

«Ei tohi!» vaidles Tuvikene vastu. «Sa keedad kokku pudru.»

«Kelleks mind siin peetakse? Ega ometi mõneks metsakolka tuhmuseks? Proua Lohk on lõpetanud kiitusega kõrgema majanduskooli. Ta kutsuti Kadrioru lossi riigivanema vastuvõtule. Seal jäi temast nii rabav mulje, et õige varsti saabus kirjalik pakkumine peaperenaise abilisena lossi tööle tulla. Tookordne preili Peet vastas liigutava tänukirjaga, millele lisas kihlakaardi,» seletas ta tõe ja nalja vahepealsel toonil.

Suutmata Leidast võitu saada jäigi Taniel omaette mornitsema. «Jube jama võib tulla,» mõtles ta ega oodanud kumbagi, et Leida mõistaks keelt taltsutada või siis käituks niiviisi nagu preili Peet riigivanema lossis. Tuvikene ise ka ei pooldanud kallist rahu seesugusega nagu lesknaine Aita. Aga pill oli juba lõhkiminekul ja edasine põsepunnitamine võis tuua uusi hädasid kukile. Mida enam ta sõelus jutuajamist Mure-

liga, seda ettevaatlikumaks Tuvikene muutus. Härra oli liiga lahke, kas see ei tähenda kurja?

Leida oskas küll Aitat kohelda rohmaka aupaklikkusega. Ta palus külalise maksuametnike tuppa, pühkis tooli tolmust puhtaks, tegi kena niksu ja pakkus istet.

«Olge head, proua! Vallavanem hakkab küll alles kaheteistkümnest vastu võtma, aga teile ta teeb erandi.» Mantel varna riputatud, kääris ta oma tumerohelise džempri käised üles ja võttis ise platsi laua otsa juures, kohtukulli all.

«Mulle küll ei meeldi maal elamine,» arutles Aita blusooni tooli seljatoele riputades.

«Kellele see meeldib! Üks igavene pori ja vaimupimedus.»

«Ma vahetan ligemal ajal nime,» avaldas uhkust täis Aita. Järsa oli ta ees alla andnud ja lubanud neil päevil asjad joonde ajada.

«Mis te ütlesite? Võib-olla seisab ees midagi niisugustki, mille puhul on kombeks õnne soovida?»

Aita küünitaski kohe käe pikka.

«Ma ju ei elanud oma hukkunud mehega kuigi õnnelikult,» teatas ta pool uhkeldamisi. «Meil oli suur huvide vahe. Ta ei armastanud kultuuri, ei tahtnud kinoski käia. Küll mu mamma kartis, kui ta miilitsaks läks! Aga nad ju hirmutasid ja sundisid teda. See Reier, kes kah surma sai, oli Vallole kaugelt sugulane. Ta käis peale nagu uni. Mis õnne nad leidsid? Mõlemad hauast» mõõnis Aita hukkamõistvalt.

«Kuidas te küll oskasite uue kinni püüda? Ja nii ruttu! Kas pulmad on varsti?»

Aita noogutas:

«Ta nõuab! Ei taha niisama elada. Miks teie siia tööle tulite? Maa saite ju tagasi, eks ole? Võib-olla ei ole mehega läbisaamist? Teil vist oli mingisuguse põllutöökooli haridusk. Aga temal? Vabandage, et ma ei tea. Selle kümne kuuga, mis siin kolkas sai hallitatud, ei jõudnud tervet valda tundma õppida. Küll ma olin maale kolimise vastu. Süda justkui aimas õnnetust ette. Näete, mis juhtus. Vallo on maetud Tartu taha. Mulle lubati näidata hauakohtagi. Tingimata lähen vaatama. Surnuid tuleb austada.»

«Teie puhul pööras õnnetus õnneks!»

«Annaks jumal! Ma tulin siia Vallo surmatunnistuse järele. Selleta ei hõika õpetaja meid kantslist maha.»

Leida hammustas keelt ega küsinud peiu nime.

Aita jätkas pepsilt-peenutsevalt:

«Me jätame lapsed minu mamma juurde. Ise aga võtame kesklinna umbes kolme-neljatoalise korteri. Teie kah olete

niisugune väga intelligentne inimene. Võib-olla tahaksite linna tulla? Mu tulevasel meesterahval on võimu. Ta saab teid kindlasti kuhugi sokutada.»

Kui Tuvikene tuppa astus ja mütsi siibri otsa riputas, jäid mõlemad naised vait. Vallavanem ise kortsutas kulmu ja maigutas suud, endamisi aru pidades, kas maksab ülerõivast seljast võtta või mitte. Ta ei kavatsenud pikalt vestelda, sest ägedate juttude korral tekkis tal alati kahtlus, kas pea jääb õlgade kohale terveks. Aita teretas moka otsast. Taniel vastas vana setuka tülpinud ükskõiksusega. Kuulanud ära, mis soovitakse, jäi Tuvikene keeletuks. Ah, ei hakka ma ta tühjaga vaidlema, otsustas Taniel endamisi ja küsis vastavat õiendit, mille alusel saaks ametliku paberi välja kirjutada.

Aita kehitas mõistmatult õlgu ja hakkas siis õiendama:

«Härra Järss ütles mulle, et midagi pole vaja. Kõik andmed on ju sinu käes.»

«Ei ole minul mingisuguseid andmeid!»

«On noh! Ta ise ütles! Kas ma siis oleksin muidu siia sõitnud. Susla veab metsa ja ei võta reisijaid peale. Rattaga andis neli tundi sõtkuda. Kintsud on puhtani puruks. Aga õhtuks pean tagasi olema. Me läheme kinosse «Husaariohvitseri» vaatama. See ju on Marika Rökiga.»

Tuvikene mühatas vastumeelsusest. See polnud enam tühi tüli taluda ega logisev käru vedada, vaid sulaselge väljapressimine. Niisugusele liimile minna ta ei mõelnudki.

«Su katkised kintsud ja kino mind ei huvita. Järss ärgu kamandagu! Ma tohin surmatunnistuse välja kirjutada siis, kui mul on selleks vastav õiend, mille võib välja anda arst, haigemaja, kohtukantselei, sõja ajal ka sõjaväeosa. Muu jutt on plämal Ratuse perekonnakirjad seisavad linnavalitsuses. Miks sa sinna ei läinud, vaid siia ronisid?»

«Aga härra Järss ise ütles,» rõhutas Aita.

Tanieli kannatus ütles lõplikult üles:

«Keri oma Järsiga ülepea... põrgusse! Igal asjal on kord. Mina seadust ei riku!»

Aita nuuksatas. Asja nii ootamatust pöördest jahmunud, vahtis ta juhmilt Leida otsa, temalt toetust oodates. Nutt tuli hinge põhjast ja segunes vihaga ega lasknud tal tükil ajal kõneldagi.

Selle asemel et Aitat toetada, oli Leida äsjane teenijannatoon nagu pühitud. Ta koguni kahtles, kuivõrd Järss tunneb vastavaid seadusi. Või ehk mängib ta kahe otsaga mängu ja veab ninapidi mõlemat, tahtjat ja tahtmise täitjat. See viimane oletus sisaldas varjamatut pilget.

Aita sai pahaseks ja ägenes.

«Ta on nii tark ja tähtis mees, et teie olete tema kõrval kõnnid!» hüüdis ta.

«Mis me siin sõnu raiskame! Järss peaks praegu Hargulas olema. Kutsume ta siia, las teeb oma suu lahti,» torkas Leida.

Aita sähvas kõrgilt:

«Ma tean paremini, kus ta praegu on.»

«Kas ikka tõesti? Ta sõidutas hommikul oma mõrsja tööle. Eks küsigem tema käest!»

Aita tõstis õela pilgu.

«Mina olen tema mõrsja,» kinnitas ta suureliselt, oma naiseau kaitsma valmistudes. Aga häälepaeltes tekkis tõrge.

Leida oli ukse pärani lükanud ja küsis kontorist:

«Preili Angeliika, kas teie rüütel kihutas juba linna või on veel meie mail?»

«Ta tuleb mulle varsti järele. Meil on täna väike perekonnapidu. Isa sünnipäev,» teatas hele ja muretu neiuhääl.

Nüüd ei pidanud Aita enam vastu, ta soovis võistlejannale öelda mõned sõnad. Tema olemasolust oli ta kogu aeg teadlik, sest Järss ei teinud sellest suurt saladust. Aita oli lasknud end veenda, et kõik, mis oli olnud enne teda, ei loe. Ta tõusis ja liikus vaenlase poole, ta huuled vormisid sõimusõnu. Ei olnud ta loomuldasa kakleja ega riiakaski, kuid seekord oli kaalul terve tulevik. Tunded lõhkusid paisu. Aita kahmas tindipoti ja virutas selle sisu tükkis klaasiga vaenlasele silmade vahele.

Kontoris tekkis segadus. Karjuti appi. Keegi virutas Aitale vopsu tuharatesse. Nad tõukasid ta ukse taha. Ta kuulis, kuidas Leida rääkis telefoniga kuhugi ja Aita pelgas politsei kätte sattumist. Jutt oli kiire ja saksakeelne, aga sedapalju-kest sai ta aru, et kutsuti vist arsti. Surgu, kurat! Ei, ta ei kahetsenud midagi, vaid parastas, et pauk läks paika.

Tulitavad ihuliikmed olid kanged. Ta pusis ratta kummi täis pumbata, kui julgeolekuteenistuse «Opel» pidurite krigisedes vallamaja trepi ees seisati.

Aita suust pääses rõõmukarje:

«Reinu! Minu Reinukene... Appi!»

Need sõnad jäid tühja värtna vurinaks. Järss tuiskas mööda, Aitale pilku heitmata.

Maavalitsuse saal oli koosolekute ajal pidulik. Postamentidel eretasid suureõielised krüsanteemid, neile lisaks mõned elupuuoksad, mis lõhnasid mõrkja värskusega. Massiivsel mustal tammisel laual sillerdas kahe sulepeaga garnituur. Kõrge seljatoega tooliderida seisis täpses rivis. Paksude eesriiete vahelt paistsid pimendatud ruudud ja see tuletas meelde sõda ning võimalikku õhukallaletungi. Leida viibis neis ruumides elus esimest korda ja siinne sisekujundus pakkus talle huvi. Kõik näis kohutavalt kõrk, aga õhurikas, samal ajal jäigalt võõras. Ei julge nagu kuhugi istuda ega tea, kuhu tohib talunaine astuda.

Vallavanemate ja valdade põllumajandusjuhtide nõupidamine pidi algama kümne minuti pärast, arutamaks uut agraarpoliitikat, millesse Leida juba ette suhtus eelarvamusega. Programmi ära seletama ja juhtnööre jagama olid saabunud kõrged härrased põllumajandusdirektooriumist. Ega ometi selleks, et Hargula talupoeg hakkaks senisest laiemini elama? Kes seda uskus! Nad nõudsid muudkui liha, piima, villa ja linugi Saksamaale ja Saksa sõjaväele. Leida enesetunne polnud suurem asi, sest tal ei olnud siin ainustki tuttavat, kellega sõnake juttu ajada. Tuvikene sehkendas sekretariaati mööda ja taandus siis kahe kaugema valla vanemaga koridori lõppu, et omavahel jutelda. Leidat aga vahiti nagu valget varest. See algas juba kantseleis registreerimise aegu. Ta oli veendunud, et ta välimus kannatab välja kõige norivamagi kriitika. See oli asjalik, soliidne ja mõõdukalt kallis. Ega ta ei tulnud siia meeste karja sekka eputama, vaid nagu võrdne võrdsete hulka. Ta teadis, et pärissaksa prouadel polnud kombeks ärialale ja poliitikasse trügida, aga see oli nende asi ja ei puutunud temasse. Kes oli Eestimaalgi näinud naisvallavanemat või naiskohtunikku? Kommunistid rõhutasid ainulaadset moodi mõlema sugupoole võrdväärsust ja nende see tahk oli Leidale äärmiselt meeltmööda, et taha neid või tagasi. Ta põdes pidevalt soovi üle koduläve astuda ja ka laiemal maal midagi tähendada. Aasta enne meheleminekut oli ta korraldanud mitmel pool maakondades kursusi ja seda aega pidas Leida oma elus kõige sisukamaks, huvitavamaks.

Seinakell lõi, saal täitus ja kümnenda löögi ajal avanes külgmine uks, et kolme sõjaväevormis sakslast sisse lasta. Laetuli sähvatas põlema. Magnus Haamer kui majanduskomando kohapealne tegelane või kaastööline pakkus sakslastele istet, ilme tähtis. Millal Raul Murel end saali poetas,

seda Leida ei märganudki. Ta tundis äkki, et keegi patsutab teda õlale, ja oli valmis niisugust familiaarsust karistama. Leida heitis pilgu selja taha, teravad sõnad keelel, ja naeratas vastu tahtmist. Ta kohtas Rauli lõbusaid silmi. Mureli hoiakust paistis poolehoid, mis mõjus küll meeldivalt, aga oli samal ajal kuidagi vastumeelne.

Kõik see, millest sakslased järjekordselt kõnelesid, ei kujutanud endast midagi uut, vaid oli seniõeldu tugevamal kujul kordamine. Andke liha, andke vilja, korjake kokku lambavillad, kasukanahad ja kasukadki! Ise pingutage püksirihma ja inege päkka! Muudkui ohverdage ja ohverdage! Kas ilmlõputa? «Meie kohus on valmistuda ka selleks, et see meile pealesunnitud sõda võib tuurida järgmisesse majandusaastasse,» kuulutas hauptmani aukraadis majanduskomandolane. See teade rabas Leidat. Kuidas siis nõnda? Ammu see oligi, kui lubati hiljemalt oktoobri lõpuks Moskvas olla? Nagu valdav osa jõukamat talurahvast, nii oli Leidagi veendunud, et eestlasel tuleb leppida selle saatusega, millest ei ole esialgu pääsu. Kas sakslaste ülemvõimuaeg kestab just tuhat aastat, nagu nad ise kinnitasid, selles ei olnud Lohkude pere kuigi kindel. Esialgu aga istusid saksad jälle pukis ja ligem tulevik paistis olevat nende päralt. See ei tõotanud midagi head. Kuid sõjasuve julmadele väntsutustele lisaks ka sõjatalv selga, see mõjus nagu poomisnöör kaelas.

Esimesel vaheajal ruttas Raul Murel jälle Leida ette, klõpsutas kannad kokku ja tutvustas üht sakslast:

«Luba esitleda sind härra Lünefeldile, kes avaldas soovi esimest ja ainukest naispõllumajandusjuhti tundma õppida.»

«Sooh, see siis on Lünefeld,» mõtles Leida sakslase auavaldust vastu võttes. Ta surus mehe kätt nii tugevasti, et teise kõhnad sõrmekondid pröksatasid. Las tunneb eesti naise haaret! Olgu talle selge, et Ostlandimaal ei saa *ostländer*'itest nilsama üle astuda.

«Temani on jõudnud kuuldused sinu lüpsikarjapidamisest. See olevat *annehmbar*. Tal oleks huvi oma silmaga vaadata.»

Leida võttis jutuotsa üle ja pöördus ise sakslase poole:

«Olge head ja külastage meie tagasihoidlikku kodu teile sobival ajal. See teeks suurt au minu abikaasale ja minule isiklikult. Sügiseselt sünged metsadki on omamoodi ülevad.»

«Teie lahkel loal, ma võtan selleks aega,» tänas Lünefeld ja lõttas edasi.

«Meie kooli tüdrukutest oled sa ainuke, kes on avalikku ellu jõudnud,» kiitis Raul tunnustavalt.

«Kergemeelselt andsin nõusoleku.»

«Nooh? Mulle paistab alati, et sinu energiale jääb väheseks köögist, lastest ja kirikust.»

«Kui ma trahterit natuke vahele võtan, saab kuhjaga.»

«Võib-olla tuleksid minuga kasiinosse lõunatama, ah?»

«Mul on võileib kaasas,» keeldus Leida. Tal oli keelel, et sealsed sakslased ajavad südame pahaks, aga ta pidas mõistlikumaks vaikida ja silmitses Rauli pikalt, mõõtes teda pealaest kandadeni.

Rauli tuju oli tõusnud. Ta imetles Leida sõnakuse kergust ja sundimatust. Temast otsekui tulvas veel ikka palju niisugust, mis omal ajal muutis koolipoiste pead sõgedaks. Kõigist naistest, keda Raul oli tundnud oma pikaleveninud poissmehepõlve jooksul, jäi Leida ainukeseks, kellega ta ei jõudnudki sängi. Vaevalt et ta austas temas koolivenna naist. Nii mage sentimentaalsus oli Murelile võõras. Kuid Leida ise suvatses hoida nende suhtlemise sellisel tasandil, et talle oli võimatu käsi külge ajada. Rauli praegune rahuldamatu naisenälg sundis teda lanti viskama ka niisugusesse vette, kust polnud loota kalamaimugi.

Ta nurus Leidat:

«Võib-olla sulle sobiks mõni muu koht, ah? Nimeta vaid!»

«Jaama einelaua teise klassi ooteruum näiteks. Seesamune, kust me keskkoolipõlves ostsime vurtsu ja piparmündipräänikuid. Sina tegid alati välja, sest Värdi oli juba siis kokkuhoidlik,» naljatas Leida.

Et elektrikellast oli tehtud õhuhäiresignaal, siis lippasid käskjalaneiukesed koridore ja kabinette pidi, asjaosalistele meelde tuletades, et üheksa ja veerand minutit on juba hinge tõmmatud ja aeg uuesti tööle asuda.

Koosoleku lõpul seadis Raul end riidehoidu Leidat ootama. Mis kord alustatud, seda oli tal võimatu pooleli jätta, olgu ettevõtmine kui tahes perspektiivitu. Siis, kui ta nägi, et Leida väljus saalist Lünefeldiga elavalt vesteldes, tikkus pettumustusk teda üle ujutama. Raul vahtis ringi, teeseldes talle hädavajaliku inimese otsimist.

«Tule siis ja läki,» hõikas aga Leida ise ootamatult.

«Kuhu sa mu kutsud?» Rauli küsimus kõlas kohtlaselt.

«Ah sind külll Me ju leppisime kokku. Ühe kääru annan sulle. Värske rukkileib koduvõi ja kohupiimaga. Kas võib olla veel midagi paremat?» Ta osutas kaugenenud Lünefeldile ja tõsines: «See mees proovis mulle auku pähe rääkida, et ma hakkaksin kasukaid ja vilte kokku korjama. Oh, ei! Las muretsevad preestriemandale küüdi ja ta sõidab talust tallu. Tal on kogemusi, ta on varemalt vaestele korjanud.»

Lõikav noot Leida hääles muutis Rauli valvsaks.

«Sa oleksid pidanud nõustuma!» tähendas ta.

«Võib-olla küll, aga kust seda aega võtta? Ma ei kujutanud ette, mis selle põllumajandusjuhi koha peal teha tuleb. Nagu nõud aru sain, pean olema kilter, kubjas ja aidamees ühes isikus. Pimedaga hakkan Metspuralt tulema ja kusagil poolõo ringis jõuan koju lapsi kasima. Mis ajakavast või täpsusest saab juttu olla, kui pori küünib üle rattarummude. Sakslaste päratu suured metsaveotraktorid on tee nii segi keeranud, et hirmus vaadata.»

«Vend Ferdinand peaks sind läbi metsa saatma ja õhtuti vastas käima.»

«Ma ise olen Värdil vastas käinud. Kuid suurvete aegu. Aga tema mulle? Ära aja naerma. Kodus on nii palju tööd. Ega loomatalitust saa pilla-palla jätta. Karu siin ei ole nähtud ja metsloom ründab inimest haruharva. Ilvesega olen juhtunud kohakuti, aga ta lasi jalga. Ei, ma ei tunne meie laanes hirmu.»

«Pead tundma! Kui ma sulle ütlen, siis oled kohustatud kartma.»

«Keda või mida? Tead, see on rumal.»

«Pea meeles, et sõda pole nali, vaid õige vihane värk. Minu otsene kohustus on sinu kui avaliku elu tegelase pärast muretseda. Teiseks, kas sa juba tead, et Aita Ratus sõideti Sura metsa vahel auto alla?»

«Kes talle otsa ajas? Ega ometi Järss? See jõõraja ju oli lubanud ta ära võtta.»

«Sa ei peaks Järsist nii pilkavalt kõnelema, see ei ole ilus ega õige.»

«Soo? Oige mul kaitseingel ilmus lagedale! Ma vist seletasin sulle juba, et ta proovis mulle kättpidi kallale tulla. Aga katsugu veel! Sa võiksid oma jüngrit hoiatada. Ma kannan nüüd peenikest nõelarohtu taskus. Nagu korra säuhkan, nii võtab kohiks.»

Raul kukkus südamest naerma, aga see oli õel naer.

«Sa ei mõista andestada. Ütle, mis sa siis teeksid, kui Ass või Toom su teele satuks?»

Leida suu jäi poikvele, ta vaatas Raulile otsa:

«Ma ei usu, et nad siia jäid,» ütles ta veendunult.

«Siis pean sind hoiatama. Üks on kindlasti kusagil põranda all, aga võib olla, et mõlemad. Kõik vallad puistati kolmikuid ja viisikuid täis. Üks osa on käes, teist alles otsime. Teisel pool Peipsit on alanud õige vihane partisanlus. Praegu on nende jooksuaeg. Õiget lund veel ei ole, lörts peseb jäljed.

Järssi tulistati Kaiküla kohal. Ta on praegu haiglas. Ma arvan, et pulmad lükkuvad edasi järgmisse aastasse. Meie mail jätkub kuhjaga neid, kes ihutud pistoda taskus kannavad. Tõsiseks võttis su? Ah?»

«Tegld jah mu rahutuks,» ohkas Leida. «Kui sa kõike tead, siis ju oleks vaja kinni võtta.»

«Me ootame, et nad ise ilmuksid süüd üles tunnistama. Mõned on käinudki. Mis sa naerad?»

«Kas ma naeran?» küsis Leida veel ikka muiates, sest ta oli ette kujutanud, kuidas Ilmar Toom astub Raul Mureli juurde, sasib tal turjast kinni ja tõukab ukse taha, ise asemele istudes, kaks rusikas kätt laual löögivalmis. Ilmaris oli mehelikku veetlust, mõtles Leida. Miks see Jõgiste tüdruk küll Rauliga sehkendama hakkas? Kas ta siis ei taibanud, et seejärel ta enam ei kõlvanud Ilmarile? Katri abikaasat oli Leida paaril korral näinud, temast vaimustusse sattumata. «Ma mõtlesin...» seletas ta kiirustades. «Jah, ma mõtlesin... et praegu on aeg kõigele käega lüüa, koju jääda ja kangas üles käärida. Nüüdne *Schrecklichkeit* pole talunaise jaoks. Pinge muutub kujutlematuks.»

«See läheb mööda,» rahustas Raul. «Kas sa ei tahaks linna tööle tulla? Too tütred siia kooli,» õhutas ta suuremeelselt.

«Nüüd naeran küll kõva häälega!»

«Miks? Minu isamaja seisab tühjalt. Sinna saaksid korteri. Mul omal on kesklinnas neli tuba. Tegin korda kunagised kontoriruumid. Selge see, et praegusel ajal ei ole kerge valla põllumajandust juhtida. Tulevad suured ümberkorraldused. Metspura küla see alguses ei puuduta, aga Sura arvati sõjaliselt tähtsaks objektiks. Sinna hakatakse ehitama. Tallu Värdile abiks palka üks matsakas teenijanna.»

«Mida hakatakse ehitama? Kuhu?» huvitus Leida tõtlikult.

«Ei oska ütelda. Ma ei koosta projekte.» Raul teadis küll, et Haamer oli saanud suusõnalise loa Toome memme majast väljatõstmiseks ja popsikoha mahalõhkumiseks. Aga ta ei soovinud sellest kõnelda. Kes pole asja otsaline, ei pruugi paugust midagi teada. «Võib-olla jääd ööseks linna?» muretses ta, Leidal käe alt kinni võttes. «Hommikul on sul mugavam tagasi sõita. Läki Roosi tänavale! Ma annan sulle võtmed. Võid seal juba esimest ööd sängi proovida.»

«Raul, sa oled armas poiss,» kiitis Leida. «Aga ma sõidan siiski koju. Värdi ootab ja lapsed ootavad. Mul on hobune asulas Mailandite küünis.»

Kitsarööpmeline rong tossutas ühest käänakust teise kolmekümnekilomeetrise tunnikiirusega. Leida surus end pingi

nurka, elades üle maanaise südame seesmist draamat. Pahad ettekujutused, mis teda jälitasid, muutusid painavaks. Võimatu oli uskuda, et sakslane jõutakse Moskva ja Leningradi alt minema ajada. Niisugust jõudu kommunistidel vist ei olnud. Vastasel korral poleks nad teda nõnda kaugele lasknudki, arutles ta endamisi. Kolm päeva ei tõstnud ta nina asulasse. Aga siis läks jälle ja kõik algas otsast. Kui sa oled kuradile käe ulatanud, ei ta sind siis lahti lase.

9

Kõik kääris, kobrutas, vallas võtsid võimust segased meeleolud.

Mõisapargi ümbruses hakati nägema viirastusi. Värsked tondijutud levisid kulutulena igale poole. Esialgu ei teinud vaimud suuremat kurja midagi, kui sügispimedas ringikolajate hirmutamine maha arvata. Siis aga varises juustukeldri katus sisse ja see telefonipost, mille kallal alpijäägrid oma ronimisoskusega uhkeldasid, lõhenes ülevalt alla pooleks. Edasi pööras lugu päris hulluks. Kolme hiljapeale jäänud purjutajat olid pahad vaimud kimbutanud. Nad kaeblesid ühest suust, et kuigi eri kellaaegadel, aga just ühes ja samas kohas vana rehe juures veerenud hobuse nina ette lohmakas kogu. Veoloom oli puristanud ja pruusanud justkui sutt haistes ja plahvud siis perutama. Üks kiskunud rinnuserihmad puruks ja ajanud vankri küljeli kraavi, teisel kadunud jahukotid nagu tina tuhka. Kolmas mees, neist kõige sõakam, olnudki võitlelda. Tal oli üks vana tukk, millest ta paar korda paugutas. Aga nii saamatult, et laskis vigaseks oma täku. Varasematel aegadel kimbutasid kummitused siinmail inimesi omajagu, aga ikkagi üle mitme-setme aja ja mõned korrad. Nüüd olid nad nii tuure täis, et ei märganud järele jätta sellest hoolimata, et asja vastu tundis huvi juba Omakaitse.

Marie kahtles oma südames, et ehk käib Herman Äss neid tülke tegemas. Sel juhul kui ta ei pääsenud minema ja roidab siiani metsas. Peale passida ta ei julgenud, või mis kasu sellest oleks olnudki. Memme maja ukse ees seisis tabalukk. Ta oli küll türmist tulema lastud, aga linna Marie tuppa elama jäänud. Maja võti oli va sõnasööja Magnuse käes. Memme oodati tema palvele, kuid ta ei näidanud nägugi.

Ränk ja õudne oli ette kujutada, kuidas pikk ja kõrendkõhn Äss loivas sügissünges metsas. Rõivad niiskusid ja kui-

vatada ei kusagil. Kängitsed ligunesid läbi. Juhtnahast säärikud olid hea asi küll, aga vaja olnuks kummikuid. Ses osas ei saanud Marie teda aidata, sest Risti kirstude ja kappide kallale ei julgenud ta enam minna, olles kindel, et Aeline nuuskiva silma eest ei jää midagi varjule ja kahtlus langeb kohe temale kui võtmehoidjale.

Esimene tugev öökülm oli juba sood ja niidud üle miilanud. Kirdetuuled räsisid haabadelt-kaskedelt viimaseid lehekesi. Ämmaemand toodi aegsasti tallu. Ta võttis võimu enda kätte. Toojanaisele anti vatti. Teda sunniti liikuma. Enamasti kõndis abiline oma patsiendi kõrval ja jalutuskäigud küündisid isegi metsa veerde vaigu lõhna sisse hingama. Marie sai hõlpu ja öörahu, aga talle ei meeldinud, et seesinane ämmaemand toppis oma nina isegi pajakaane alla. Aelinel keelati peenemate praadide ja magusroogade söömine. Viimane alistus ja järaski jänese kombel toorest porgandit. Aga kuna ta püüdis siiski Marie kaudu oma maiuse eest hoolitseda, sai viimane ämmaemandalt mitut puhku noomida.

Oktoobri viimasel laupäeval köeti Ristil üle hulga aja sakstesauna. Külla oodati *Schutz-Staffel*'i *standartengruppenführer* Raul Murelit. See auaste pidi olema sama hea kui kolonel.

Risti kodakondsed aimasid juba ammu, et must kass oli sugulaste vahelt läbi lipsanud. Saladuseks ei jäänud enam seegi, et riiuelukas polnud keegi muu kui majapidajanna Aeline oma suure õnnesületäiega. Rauli tuleku laupäeval sõitis ämmaemand Tartusse rohtusid ja lapsevankrit hankima. Ju vist saadeti ta eest minema, arutles Marie endamisi. Aeline vitsutas haput kisselli, näris porgandeid, jõi tassi musta kohvi ja taarus trepist üles oma tuppa tegevust otsima. Aida ja köögi vahet tõtlev Marie heitis ülatoa poole kaastundlikke pilke. Vaat mis tähendas peremeest armastada — rist seljas ja rangid kaelas.

Raulile valmistati kuninglikku vastuvõttu. Mariel kästi uus lauapesu ja hõberiistad kasutusele võtta. Kuid lõuna kaeti kõigest kahele. See tähendas, et virtinat ei soovitud laua otsa juurde. Oi kui haavav see oli! Siis kui mehed leili võtsid, sai Marie uue käsu õhtune söömaaeg härra kabinetis serveerida. Veel enne, kui ta jõudis anumad ühest majatiivast teise tassida, hõikas Aeline ta ülatuppa. Vaeseke põles uudishimust, mis jutte härrased ka lõunalauas olid ajanud.

«Mitte es mõista tähele panna,» vabandas Marie. «Siis, kui ma teist käiku moorpraadi pakkusin, kurtis meie peremees Mureli noorhärrale, et sakslased olevat löönud lihahinnad

alla ja tahtvat kõik jumalamuidu käest võtta. Kahtlane küll, kas nad on niisugused. Võib-olla ma kuulsin valesti?»

«Kas minust ei kõneldud?» uuris Aeline kärsitult, sest ta arvas, et advokaat saabus Ristile Salomonia käsul nurja ajama seda kõike, mis Magnus oli lubanud anda oma lapsele. Aeline uskus ja ei uskunud Magnust. Elukogemused olid talle õpetanud, et vääramatud vääratakse ja ümberlükkamatusedki lükatakse ümber.

«Sinu nime nad suhu ei võtnud,» kinnitas Marie päris jumalakeeli, püüdes rahutut perenaist lohutada, aga seekord asjatult, sest Aeline vimm alles võttis hoogu.

«Ei usu ma seda sarvilist. Raul on kaval.»

«Sa ärritad ennast vajaduseta. Seda teha ei tohi!»

«Nad panid mu põlema. Terve ihu kõrbeb nõgesekuplades. Magnus ei varja mu eest midagi. Talle käiakse koledasti hinge kallale. Salomonia ei jäta järele ja proovib mind sokutada Tartusse ühe tohtri juurde kodusele ravile. Seal on tal vist hea kingitused mängu panna, et need teeksid, mis ta mõrtsukasüda käsib.» Ta hirnatas läbi nutu. «Nüüd sa näed, milliseid on need kõrgklassi inimesed!»

Marie heitis käega ja ohkas.

«Vaat sulle kõrgemat klassi,» mõtles ta.

«Kas mäletad veel, kuidas üks tütarlaps viskus Väino pärast tongi alla? Nad vist ootavad, et ma kordaksin seda.»

«Jumala pärast ei,» keelas Marie tungivalt. «Tahad, ma tilgutan sulle natuke palderjani?»

Aeline jõi palderjani, naeris virilalt, aga jätkas oma jada.

«Ma ei lase oma last tappa. Siin on ta loodud ja siin kannan ta ilmale. Temast peab saama Risti tulevane peremees, sest Heldur teatas selge sõnaga, et tema maale ei tule ja talu ei taha. Nüüd unistab Salomonia Ristimõisat oma Väinole, et lõe aegsasti perenaiselsema pääseda. Tal on ju krahh turjal. «Krediidi- ja Kaubanduspanga» osakond, kes Mäelo panga paberid üle võttis, oli teinud talle selgeks, et isegi tema maja olevat panditud. Selleks et vee peal püsida, on Salomonia valmis teisi uputama.» Ülierutatud nurganaist vaevas painav tung end tühjaks puistata. Magnus oli temalt küsinud: «Ega sa ju ei taha lauda istuda?» Sellest sai enam kui küllalt, et Aeline niigi rambed närvid viimasele vindile kruttida. Ta krahmas Mariel õlgadest ja sosistas: «Kas sa oled mu sõber või ei ole?»

«Kullakene, kuis siis muidu!» kinnitas Marie.

«Kuula nüüd hoolega. Magnuse toas raamaturiiulite taga on salaavaus, kust kaudu kostab sinu tuppa kõik, mis nad

kabinetis kõnelevad. Ma pean teada saama, mis nõu Magnusele antakse.»

Marie kohmetus ja üritas vastu vaielda:

«Tule ise alla! Oma kõrv on ikka oma kõrv,» kutsus ta.

«Ma ei riskeeri. Magnus võib tulla mind otsima. Karta ei ole sul vähematki. Esiteks oled sa oma toas ja teiseks ei tea tollest pealtkuulamiskohast mitte keegi.» Ta palus ja veenis otsekui surma palge ees seistes ja elu eest võideldes. Marie ei tihanud pärida, kes uuristas seina augu, millest Magnusel aimugi ei ole. Kellele ja milleks seda vaja oli? Vaevalt küll, et Aeline olekski soovinud tõtt tunnistada, sest tõde tollest ajast oleks talle häbistav. Noil ammustel aastatel ei olnud ta kuigi kindel, kelle poole vaekauss langeb, kuna Ester siiski võitles oma abieluõnne eest. Rõduga ruumis asus siis majaproua magamistuba. Abielupoolte kõnelustest aimu saades oskas Aeline vastaselt aegsasti relvad ära korjata. Ja seda tal just vaja oligi. Nüüd, mil ta ujus oma sõiduvees, ei tohtinud vahekordade klaarimist perekonnaga Magnuse hoolde usaldada, sest Aeline tundis perehärra suuri voorusi ja veel suuremaid puudusi. Magnust oli vaja pidevalt ohjes hoida. Lisaks sellele mõlkus Aelinel meeles veel üks ettevõtmine. Ta sihtis teed Rauliga sõbrunemise juurde.

Mehed kummutasid õlut ja närisid sütel krõbedaks röstitud kukekoiba. Magnus laiutas tugitoolis, särk nabani valla ja käterätik kaela ümber mähitud. Raul mõõtis tuba, kann ühes käes ja koib teises. Ta oli saunamantli toolileenile heitnud ja mõnules trussikute väel, keha leilist punetav.

«Miks Ferdinand ei tule valla omakaitseülemaks? Kas ta süda ei valuta Eestimaa pärast?» küsis ta Magnuselt.

Haamer kostis põlglikult naerdes:

«Nüüd, mil nad kombaini ostsid, ei maksa enam juttu raisata. Masin tuleb lahti lõhkuda ja oma käe järgi kokku panna. Ta on niisugune mees, kes sedaviisi talitab. Ega sellest Leidast õiget põllundusjuhti küll ei saa. Koorijuhtimisel ja põllumajandusel on vaks maad vahet. Ma ei saa aru, miks maavalitsuses temaga nõustuti.»

«Küllap keeleoskuse tõttu,» arvas Raul ja lisas: «Ta on sarmikas tükk.»

«Mis sa tühja kiidad! Minu langu vanamoor Jõgistelt annab silmad ette. Ta on viiekümne ligilähedal, aga paistab Ööpiku omaga üheealine. Et te Toome nõiamoori tulema lasite ja enam kätte ei saa, seda pean ma andeksandmatuks.»

«Ma ise samuti,» kinnitas Raul.

«Hakka või uskuma, et siin metsas on tõepoolest paik, kus ta eest hoolitsetakse.»

«Tema ise hoolitseb teiste eest. Minu meelest on tal õige kange iseloom. Lahtilaskmise põhjusi oli küllaga. Ma loodan väga, et ta juhatab meile õiged sidemed ja kohtumiskohad kätte.»

«Tühja ta juhatab!»

«Sa ruttasid osmiku tühjakstegemisega.»

«Kannatus ei pidanud enam vastu. Igal asjal on piir.»

«Ja mis sa oma langudega ette võtad?»

«Pean plaani. Ei taha vahekorda Helduriga kihva keerata. Oh, pidi ta selle tüdruku külge kinni jääma!» Magnuse oigav hääl ja toas valitsev hämarus mõjusid Mariesse nagu kuum vesi kaela.

«Sul oleks sõltiidne Jõgistega head vahekorda pidada,» soovitas Raul.

«Tulgu Ristile eestöötegijaks. Olen nõus, võtan. Aga põllud künnan kevadel kokku. See on mu elu unistus.»

«Vabanda mind, kuid minu arvates oled sa natuke kärsimatu. Ehitusluba sul ju veel ei ole.»

«Kuidas ei ole?» ägenes Magnus. «Mul on nende sõna. Ega nad pole mõned seesugused. Sakslase aumehesõna on kindlam kui leping.»

«Annaks jumal!» Raul tohlas kandiku juures, valides jagusaamat tihatükki.

«Kevadeks lõpetavad nad sõja ära,» unistas Magnus Haamer lootusrikkalt. «Jõgiste võiks nagu niuhti kommunistlikuks perekonnaks kuulutada. Aga seda ma Helduri pärast teha ei taha,» jätkas ta.

«See oleks pauk su enda pihta,» osatas Raul. «Sakslased pole küll pedandid. Aga ega sihuke asi neile ei meeldi. Jõgiste kändu võiksid siiski natuke sakutada. Nii omavahel olles. Langu poolest, silmast silma. Ta jättis õige kõrgi mulje.»

«Käisin seal, aga ei võetud jutule. Vana Mats krigistas hambaid.» See mälestus oli talle vastumeelne, sest Malle sulges vaikselt ukse ega lubanud Magnusel jalga üle lävepaku tõsta. Suur sugulane jäeti nagu vallavaene porisele mademele. Ta oli oma saanud ja võis minna nelja tuule teed.

«Oodake, te upsakad,» ähvardas suursaks.

Magnus toppis jalad sussidesse ja loivas kirjutuslaua juurde.

«Siin on mu esialgsed plaanid ja eelarvelised rehkendused. Sinu osa ja minu osa. Nelikümmend protsenti ja kuuskümmend. Kas oled rahul või nõuad poolt? Kaalutud on kõiki

võimalikke variante, võetud kõige optimaalsem. Sinult ootan otsejuttu. Kolmekümnendail ajas see Sura komplott kõik mu kavatsused nurja. Nüüd neljakümnendail ma seda enam ei luba.» Ta hääl muutus otsustusvõimekaks. Raul kummardus ettepoole päratu sealauda projekti uurima.

Marie neelatas nuttu, vaimusilmade ees kujutles ta Matsi-Malle majast väljaajamist. Ta oleks soovinud röövlitele vastu pead valada, kuid käed ei küündinud kuhugi.

«Kas need Hargula kummitused saavad kord juba kinni nabitud?» küsis Haamer pahaselt.

«Las aga roidavad,» naeris Murel. «Lubame neil mässata, sest nad ei ole kommunistlikud.»

«Sinu omad või?» Magnuse hääl tõusis.

«Ei ole. Alevikupoisikesed teevad nalja. Leivaga on ju ajutiselt kitsas, olgu siis tsirkust küllaga.»

«Kas leivakaarte tõesti ei antagi?»

«Enne detsembrit mitte. Veskid jahvatavad sõjaväele. Katet ei ole.»

10

Metsavaht tõi Herman Ässale äreva teate. Ta seletas, et partisanigrupi vana asukoha ligidal hulgub päris avalikult ringi keegi mees, kes neid nähtavasti taga otsib. Ta hoidub omaette, ei loo talumeestega suhteid, aga teab postkasti. Omakaitselased, kes iga võõrast nägu vahivad, ei tunne ta vastu huvi. Mis teha, küsis vana Kurm. Kas näole minna ja juttu alustada või kuidas?

Ässa omade elutingimused koosnesid paraku koopahämust, lörtsisest vihmast, kõledast puude langetamise raginast, sest raielangid ulatusid magistraalkraavi veerde. Meeleolu kõikus *Deutsche Nachrichten*'i lärmakuse ja Nõukogude Informatsioonibüroo sünge lakoonilisuse vahel. Sidemehe tulek tekitas elevust seda enam, et raudteeülesõidukoha juures peidikus oli metsavaht märganud teadet.

Õhtu otsa peeti muldonnis plaani ja varahommikul asusid kõik teele. Vahemaad oli kuuekümne kilomeetri ringis. Seda andis sõtkuda, sest hilissügisene külavahetee oli see, mis ta oli, pool aega aja ratast käekõrval. Äss otsustas tulnuka ise üle vaadata. Teised kolm meest asusid teda julgestama, relvad taskus ja granaadid vööl.

Järgmine hommik andis õige lõgase ilma. Herman astus raudteele metsaveerse längus katusega küüni tagant nõndaviisi, et paistis asula poolt tulnukana. Teised pidasid perve all hinge kinni. Jõudnud silla kaarte alla, urgitses Herman kivide vahelt välja presentkotikese, et uurida, mis seal sees on. Sel hetkel hüüti teda nimepidi ja hääl paistis olevat täiesti tuttav. Ent hommikuhämarus oli uppunud hapupiimjasse sompa. Juba kümne sammu kaugusel muutus kõik läbipaistmatult halliks. Hüüdja pidi seisma kusagil ligiläheduses. Võib olla silla tugisamba taga? Äss kohkus, jäi kuulatama, ümbrust tunnistama. Kohe reageerida ta ei mõelnudki, vaid oodas sõbra või vaenlase järgmist käiku. Käsi hoidis revolvrit pihus.

«See ju olen mina. Kas te enam ära ei tunne?» Hääl kõlas nagu appihüüe.

«Kes kuramuse sina?» küsis Herman torisedes.

«Jaan, nagu muistegi. Jaan Puju...» Toonile püüti anda kergust, sundimatust. Aga see kõik kokku jättis nadi mulje. Hermani närv tõmbus pingule nagu pillikeel. Või Puju?

Gümnaasiumi lõpetamise järel asus see noormees vabrikusse oma isa juurde freesijaõpilaseks. Sealtkaudu sattus ta Herman Ässa huviringi kui haritum omataoliste seas. Igatahes hiilgas noormees meeldidamõistmisega. Herman võttis ta omal algatusel salka, lootes poisist head luurajat koolitada. Nüüd muutus Äss ärevaks, nagu mõne suure häda eelaimuses.

Puju kukkus parinal seletama, kuidas ta koju oli jõudnud ja mis edasi juhtus. Ta pakkus üle. Vanemad ja õde olid evakueerunud. Nagu ta kuulnud oli, pommitatud nende ešelon põlema. Mõned, kes tulemõllust eluga pääsesid, olid talle rääkinud, et kõik puha punaste lennukite töö. «Neil juhtub ikka «mõni väike viga». Aga vastase kallale nad ei oska minna,» puistas noormees nördinult. «Vilets värk!»

«Kas sa oled vahepeal saksaks saanud?» küsis Äss teravalt.

«Mis seal saksaks või. Ma jään ikka ja alati eesti poisiks. Olukord on äärmiselt sant,» teatas Puju teise toonist häiritult. «Nagu öeldakse, viin on otsas ja laulud lõppenud. Mul on kahju, et see ilu, millest teie mind unistama õpetasite, jääb tabamatuks nagu kesköine tähtede sira. Külm ning kauge. Ootan teid juba teist nädalat. Lubasin eluga tagasi tulla ja selle lubaduse tahtsin auga täita.»

«Ainult?»
«Nojah, ainult!»
«Kellega sa kokku said?» küsis Äss järsult.
«Kellega! Nad kõik on gestaapos.»
«Kust sa nii hästi tead?»

Noormees kohmetus, langedes osast välja. Ta meel muutus mõruks, keel tikkus kogelema. Viisakus ja osavõtlikkus, millega teda ülekuulamise ajal ümbritseti, oli teravas vastuolus kõigega, mis ta varem gestaapost kuulnud oli. Ta ei suutnud nende kohta paha sõna ütelda. Pikkade ja usalduslikkude jutuajamiste käigus tehti talle selgeks kõik senised väärarvamused. Jaan Puju pealuu sisse tuubiti, et saksa rahvussotsialism on ainuke sotsialism, mis toob eesti mehele jõuka ja auliku elu. Rahvusterviklikkuse idee oli teda köitnud koolipoisipõlvest alates, kuni ta veendus, et klassiühiskonnas ei ole terviklikkust, vaid lepitamatud vastuolud. Sellest hoolimata jäi noormehe maailmavaateline varamu lünklikuks. Pujul oli võime kergelt vaimustuda, aga ta võis käigult kiiruse maha võtta, ringi keerata ja vastassuunda põrutada. Oma aega nimetas ta ilukõneliselt otsijate ajastuks ja ta ise oli avastaja, pürgija. Laastavat mõju avaldasid talle sakslaste seletamatult kiired edasisööstmised. Puju lõi kartma, kukkus verest välja. Ässa ees seistes ei olnud ta võimeline mõistma, et oli hakkama saanud seltsimeeste reetmisega. Mis viis ta lõksu? Võib-olla politseimeeste taktika, vilunud libekeelsus? See kindlasti! Tema täielik sobimatus partisanieluks ja parteitööks? See samuti! Ülekuulaja kiitis teda tulevikuga inimeseks, aga kõrvust tõstmise suhtes oli ta väikesest peale aldis. Igatahes lõi Puju õige varsti käe gestaapoga koostöötamiseks. Avansina sai ta pihku isikut tõendavad dokumendid, vanemate korteri võtme, veidike toiduaineid ja raha. Nädalapäevad puhanud, kästi Puju-poisil esimene ülesanne täita, Herman Äss «ära päästa» ja uurija juurde toimetada. Gestaapolased kuulutasid, nagu oleks Äss niisugune mees, kes võib eesti rahva heaks suuri tegusid teha sel juhul, kui ta kommunistlikust haigusest terveks paraneb. Puju uskus neid, sest kuidas siis mitte uskuda? Nüüd vaatas ta lootusrikkalt Hermani poole ja luges sõrmedel üles, kes ta kunagistest seltsimeestest kinni istusid ja kes olid juba koju tagasi jõudnud.

«Miks sa ikkagi siia tulid?» uuris Äss taltsal toonil. «Kas keegi saatis?»

«Aga ma ju lubasin. Ma pean teist väga lugu,» keerutas Puju saamatult. «Inimmõtted peavad pidevalt selginema,

muutuma, tõe poole püüdlema. Need on teie sõnad, mis mind kunagi vaimustusse viisid.» Ta ohkas solvunult. Puju ei osanud ette arvata, et kõnelus Ässaga kujuneb nii raskeks.

«Kumma mõtted peavad muutuma? Kas minu või sinu omad?»

«Moskva on langenud, Leningradis heisatakse kvartalite kaupa valgeid lippe,» kinnitas ta. «Mis see tähendab? Kommunistlik kord ei õigustanud end. See oli juutide vigur ristiinimestega ja osutus suureks pluhviks. Oli ju nii? Me läksime lõksu! Nüüd oleme seebimulli lõhkemise otsesed tunnistajad. Sellepärast ma tulin siia teid koju kutsuma. Ülekuulamist ei maksaks teil karta. Nad on igati viisakad. Keegi ei tule kallale. Me tahame elada ja me peame elama.»

«Või niiviisi?»

«Terved vene väekoondised viskavad relvad maha ja tulevad üle.»

«Ise nägid või?»

«Mispärast ise? Lehest lugesin.»

«Sind on huvitav kuulata, räägi veel,» mõmises Herman Äss. «Aga läki relssidelt minema. Anname rongile teed.» Nad suundusid tihnikusse viivale jalgrajale.

Puju jäi seisma, kuid kiikas korraks teisel pool teed metsa veeres lõsutavate seemneristikheina rõukude poole. Seal varjus tema julgestus. Igaks juhuks, sest neil oli vali käsk Herman Äss elusalt kinni võtta.

«Ei maksa sinna märja sisse minna,» tõrkus ja kavaldas Puju. Ta jäi seisma. «Kas teil on siin kusagil ligilähedus punker?» huvitus noormees.

«Kas sul kästi mu elukohti välja uurida?»

«Ei kästud,» kinnitas Puju saamatult. «Ma pean seda sõda mitte kaotatuks. Elusid tuleb säästa. Mida rohkem, seda parem,» selgitas ta lapsiku tõsidusega. «Kõik eestlased, kes siit minema sõitsid, olevat kinni võetud ja valikuta auku aetud. Teil kadus perekond, minul hukkusid mu omaksed.»

«Sul on väärt andmed,» pilkas Äss. «Aga kas need «head» gestaapolased ka teavad, et sa tõttasid siia minu hinge päästma?»

«Nende abita poleks ma sõita saanudki. Kõik maanteed ja raudteed on range valve all,» tunnistas Puju puhtsüdamlikult.

«Selge see,» kiitis Äss ja märkas liikumist ristikurõukude juures. Ta ei uskunud hetkekski, et Puju usaldati omapäi kolama, ja jälgis algusest peale valvsalt tema saatjaid. Nüüd turgatas pähe mõte, et kas nad ei istu seal ligeda rõugu all.

Selge see! Kutsikas ise paistis neist teadvat, sest ta silmad sihtisid aeg-ajalt sinnapoole. Herman surus hambad huulde. «Sa oled alatum, kui ma oletada oskasin,» mõtles ta.

Kõnelus oli otsas, kell kukkunud.

Aga ei veel! Enne rabas Puju Herman Ässa sellega, et mainis tolle juhtiva seltsimehe nime, kes andis Ässale lähetuse ja kelle peale Äss praegu kõige enam lootis.

«Mitmed väga kõrgetel ametikohtadel istunud seltsimehed on nende kilda heitnud, oma poliitilist krahhi ausalt tunnistades,» rääkis õhinaga Jaan Puju. «Kes neid kividega loobib või poriga üle kallab? Elu vajab elavaid inimesi. Mälestussambad ja puuristid ei künna ega külva. Ma tahaksin veel lisada, et neil on teada kõik meie grupid, kes põranda alla partisaniks saadeti. Üldjuht olevat ise üles tunnistamas käinud. Mulle näidati ta kirjalikku avaldust. Seal oli meie mõlema nimi sees. Võtke kõik oma mehed ja lahingumoon kaasa ning läki kohe inimeste sekka tagasi! Noh, kas mul pole õige jutt?»

«Jah, sul on ilmatu õige jutt,» tõgas Äss ja silmitses tähelepanelikult, kuidas Puju puhastas oma ilusat ninanupsu. Liiga valge rätikuga, liiga suure žestiga, liiga teatraalsete liigutustega. Kas see oli märguanne? Noormees üritas kõnelust jätkata, kuid Äss tõstis käe — küllalt.

Üks lind ehmus lendu, okstelt pudenes alla veepiisku. Äss needis päeva, mil ta seda lolli poissi esimest korda kohtas.

Hermani mehed olid valvel. Niipea kui viimane nende suunas kergelt koogutas, tõmbasid nad Puju jalust maha. See käis imekähku. Kinnivõetu ei jõudnud iitsatadagi. Heinarõugu all oldi nähtavasti elevil. Nad ei olnud nii lihtsameelsed nagu nende emissar. Kaks meest hiilisid metsa veert mööda raudteesilla poole. Äss saatis teised minema ja jäi ise valvama, revolver ühes ja viskevalmis granaat teises käes.

Mürtsatuse kõma hajus üle väljade alla jõeäärsetele niitudele, vaibudes sügisese metsa mühinasse.

Raul Murelile kanti ette ühest langenust ja teisest haavatust, oksa tõmmatud emissar pealekauba. See polnud naljaasi. Ta kutsuti Tallinna uusi juhtnööre saama.

«Niisugune lambapea temp,» süüdistati teda. «Peate midagi kindlamat välja mõtlema. Te kaldute vaenlast lihtsustama. Teie möödalaskmise tagajärjed seisavad paraku peo peal. Ma ei tea, mis neist mõelda? Mis puutub vahialusesse, siis ta oleks tulnud nagunii varem või hiljem likvideerida. Rindel on meil praegu niikuinii tõsised raskused, aga teie süü tõttu siin ka. Kas ma räägin teie arvates õigust?»

«Jah, te kõnelete õigust, härra *standartengruppenführer*,» nõustus Murel.

«Veel üks taoline prohmakas ja te mängite oma karjääriga. Seekord loen asja lahendatuks. Nad ei olnud sakslased, nad olid teie omad inimesed.»

Polnud raske ette kujutada, kuidas käiks see «karjääriga mängimine» tegelikkuses. Jumal tänatud, et eluga tulema tasti. Ta tõmbas lipsusõlme lõdvale, hingas sügavalt. Koju jõudnud, koostas Raul Murel käskkirja.

Hargula telefonipostidele ilmusid valjud ähvardused.

«Idaala riigikomissari määrusele toetudes keelan ära kõigil kodanikel ja majavaldajatel öömajale võtta ja toiduainelega varustada võõraid, kes pole antud elumajja sisse kirjutatud. Korralduse rikkujaid tabavad sõjaseadused, mis näevad ette avalikku hukkamist poomise läbi.»

Neljas peatükk

JALATÄIS MAAMULDA

1

November algas Looderindel käreda pakasega. Külm rüütas kõik metsad härma. Silmapiiri senine räpasus maeti valevasse hämusse. Tulejoonel kestsid leiged, kuid pidevad mürskudevahetused. Juba ainuüksi see tõik, et vaenlasele suudeti vastu panna, ta ei jõudnud enam edasi minna, tähendas sõdurile mõndagi.

Sanitaarpataljon oleks küll pidanud asuma alati polkude otseses läheduses, aga jäi enamasti õige kaugele maha. Võimatult viletsaks muutunud teeolud raskendasid autode liikumist. Alanud oli bensiinipõud, kütust anti napilt. Sellepärast komandeeriti pataljoni vajadusi teenima üks transpordirood, kes tõi kaasa Olesjale ilmatu uhke saksasaani, külgedelt puha kirjatud ja seljatoel roosid.

Pataljoni tagasitulekul oli Katri tuju ülev, ta oletas, et Pavel Sergejevitš jäi temaga rahule.

«Kartsin sinu pärast,» tunnistas Rjadnin. «Ma tänan sind!»

Katri vastas kombekalt:

«Teenin Nõukogude Liitu!» kibe kipitus kurgus, silmad märgumas. «Mis siin tänada, kõik jäi ju tegemata,» pomises ta kõrvale vaadates.

«Arvan, et mitte,» teatas kindral lühidalt ja naeratas omaette. Ta ei maininud Taurovilt saadud radiogrammi, aga lisas siiski: «Ta on see, kelleks me teda peame. Tundis su ära. Kontakti astumist segas provokaatori kohalolek. Nõndaviisi olid lood.»

«Kuidas siis ma ise midagi ei märganud?» kohmas üllatunud Katri.

«Ole rahul! Need provokaatorid ei ole rumalate killast. Sinu silmad veel niipalju seletada ei mõista,» naeratas Rjadnin juttu lõpetades.

Katrile settis Rjadninist midagi hinge, mis kripeldas ja ei andnud enam rahu. Võib-olla ehk fakt, et ta teda usaldas niigust ülesannet täitma. Küllap neil seal oli valida kümnete, isi mitte sadade hulgast, mõtiskles ta. Ja Katri ei teadnud ega võinudki teada, kui kasinad olid noil päevil Rjadnini valikuvõimalused. On, mida meenutada pärast sõda, kui luudkondid kokku loetud ja pilt selginenud, mis alles jäänud koju Hargulasse tagasiviimiseks, mõtles Katri vahetevahel.

Koju ja Hargulasse? Kas see metsadetagune paigake jääbki igavesti selleks kohaks, mis kütab südame soojemaks?

Katrile sisaldas kodu mõiste abikaasat ja lapsi. Lapike oma maad jalge all ja kodukeel. See oli nii selge ja lihtne. Ka siin võõrastel väljadel ei tundnud ta end üksildasena, mahajäetuna. Oli olemas kummaline kokkukuulumistunne nende inimestega, kes teda ümbritsesid. Olesja ja kõik teisedki. Isegi Rjadnin. Veider mõelda küll, aga ka see kardetud Pavel Sergejevitš tundus päris omainimesena.

Järjest sagedamini meenus Katrile Eerika Graude, kes juulikuu tulekahjude lõõmas karjus ja ähvardas koju kotile kebida, et sealt sõjale sülitada, kuid sügisporis tallas temagi võõraid teid pidi. Korraks oli Katri olnud kahevahel, kas ehk Taurov ei juhatanud Eerikat tema jälgedele. Aga mistarvis? Küllap Eerika Graude käis oma sõjateed Taurovi pärast, tema kõrval. Olesjal oli Oleg, keda oodata. Aga tema ise? Valdek vilksatas sageli meelde Suure Rahu mailt, kuid Ilmarile mõtles ta haruharva, ärevuseta, elevuseta. Oli kord ja ei olnud enam. Peaasi siiski, et Ilmar jõuaks ka koju tagasi memme juurde, kui üldse tuleb mingisugust koju tagasi minekut. Olukord oli ju masenday, sõnuldasa seletamatu, kuid Katril ei tulnud mõttessegi, et tedagi võiks kusagil oodata ühishaud.

Sanitaarpataljoni üks arstidest sai pommitamise ajal löögilainest raskesti põrutada ja saadeti tagalasse ravile. Uut ei olnud kusagilt loota. Sellepärast oli pataljoniülem ise sunnitud kahekordse koormusega töötama. Üksuse majandusliku küljega ülendamine jäi komissar Jevsei Pantelejevitš Mamedovi hoolde. See meeldis viimasele, seisis isegi rohkem käe sees kui lahinglehtede, vestluste ja poliitõppuste organiseerimine. Mamedov oli armeesse kutsutud Tatarimaalt, kus ta oli olnud tubli kuulsusega administraator, töötades rajooni tervishoiuosakonna juhataja ametikohal. Iseloomult jonnakas, põles Mamedov sageli mingi seesmise tulega, mis kiiresti purskus. Temas oli hundijulgust ega puudunud tähenärija arguski. Kui sanitaarpataljonis hakati moodustama rühma, kes asuks viie kilomeetri ringis ettepoole, kuna lagedat luhta pidi liikuvaid voore ja veoseid ei jätnud vastane rahule, vaid püüdis neid purustada, mis mitut puhku õnnestuski, siis ei

võinud kaunis Alla Zaitseva uneski näha, et tolle allüksuse ülema au jaoks peetakse tema õlgu parasjagu toekaiks.

«See nüüd on Jevsei Pantelejevitši kius,» hüüatas ta käskkirja lugedes. «Üritatakse meid Poolaga lahku ajada. Mis see küll tema asi peaks olema? Niisugune tagantkäemüks on Mamedovi tuntud meetod.» Ja Alla plahvatas. Eesliinile ligemal olla ta ei peljanud, olles kuulide vingumisega juba harjunud, surmahirmust jagu saanud. Aga Hennust eraldi elada? See paistis käsitamatult ülekohtune. Kellele see ette puutus, et nad omavahel sobisid? Jevsei Pantelejevitšiga õiendada aga ei soovinud Alla isegi kotitäie kulla eest. Poolast kahjuks vastavate sammude astujat polnud, sest ta kartis komissari. Nende liidus oli hakkajam pool Alla ise. «Läheb kuidas läheb, aga ma tulen tagasi,» põrnitses ta oma varustust seljakotti toppides. Süda vaevles ja peksles. Alla oli veendunud, et Poola on talle sama vajalik kui igapäevane leib. Temata ei suudaks ta elada, vaid vinduks nagu tuli vettinud puus.

Asula, kuhu vastne meditsiinipunkt maha pandi, oli veninud õige pika voore idaservale. Vundamentide ja allesjäänud kivihoonete järgi võis oletada, et siin oli olnud päris mitmesaja inimese kodupaik.

Tujutu Alla vältis teiste seltskonda. Ta kartis tõgavaid vihjeid. Alla sundis end rahulikuks ja püüdis kirumisega piiri pidada, sest mine tea, kes kõrvu kikitab ja Jevseile kõik ette räägib. Kuhjaga! Sellist rõõmu ei suutnud ta Mamedovile valmistada.

Teise päeva lõuna paiku tuli ta oma üksildaselt jalutuskäigult kiiresti tagasi, lükkas naiste eluruumi ukse pärani ja teatas, et oli leidnud lehma. Vasikas teisel kah ja puha, aga udar vist piima täis, sest loom oli haledalt ammunud.

«On ta näljas, janune?» pabistas polku haavatute järele sõiduks valmistuv Olesja. «Võib-olla annab meile piimakestki, kui teda korralikult söödame? Või ehk kõlbab lihaloomaks?»

«Süüa on seal meeletult,» teatas Alla. «Nad on ta heinavirna juurde lõõga köitnud, joogitoober suu ulatuses.»

«Aga vesi on külmunud?»

«Ega küll! See laut on tehtud heinu täis topitud keldrisse. Meil kodus peeti mõlemat, põrsast ja piimaandjat, aga mina ei oska lüpsta. See oli vanaema erasektor.» Ja Alla raputas kahetsevalt pead.

«Meil samuti,» ohkas Olesja. «Õed olid vanemad, neid sunniti. Mind peeti lapse eest senikaua, kuni panin ajama, et mehele minna.» Ta ootas juba mõnda aega kannatamatult emalt ja õdedelt kirja, aga tühja. Süda kiskus kartusest kokku.

«Ma ise lähen vaatama,» otsustas Katri. «Juhatage teed!»

«Jäta mulle pool kruusi piima,» palus Olesja revolvrit tasku pistes.

«Seal on kole sõnnikune,» hoiatas Alla. «Pead midagi niisugust ülle tõmbama, mis su riideid kaitseks.»

Katri müttas ja tuigerdas läbi hangede. Tal olid jalas hobusemeestelt laenatud lubjavildid, seljas keskelt nööriga kokku kistud kutsaripalitu ja tahmane kardinatükk rätikuna üle karvamütsi köidetud. Käe otsas tillutas ta pange, taskust paistis nuustiku ots ja käterätik udara puhastamiseks. Karge õhk joovastas. See oli umbes samasugune nagu Sura männikus esimese lume aegu. Talle kangastus talvine Jõgiste, kui korstnad suitsesid ja koonlad tõusid püstloodis taevasse. Kella nelja ja kuue vahel õhtul käis kõige kibedam talitamine, seitsme ringis sorises piim lüpsikusse. Ema istus pühalikul ilmel lehma all, isa otsis sealsamas ligiduses tegemist. Latern kõlkus laes, levitades varjurikast valgust. Katri armastas väikesest peale vasikatega õiendada, neid joota, harjata, asemeid kohendada.

Umbes poole versta kaugusel jagunes külatänav kaheks, üks rada tõusis mäkke, teine siirdus suurele maanteele. Kusagil kuusemetsa taga lookles kinnikülmunud jõgi ja kulges rindejoon. Ka tol tunnil kõmatas pauke, oli kuulda kuulipildujatärinat.

Järsku püüdsid Katri kõrvad kinni vööra mootorimürina. Ta nägi külgkorviga mootorratast. Need pole meie omad, sähvatas ta peas. Aga kustkaudu said sakslased ometi siia? See pole võimalik! Ei tohi olla! Ta pingutas nägemist-kuulmist, kuni laubale ilmusid higipiisad. Üks mootorratas oli peatunud, külgkorvis istuja uuris binokliga ümbrust. Katril ei olnud plaanatki võimalust märkamatuks jääda või varjuda. Ta tardus nagu tapapingile oma saatust ootama.

Sõidukeid paistis olevat neli, üks maastikuauto ja lumesahk pealekauba. Nüüd muutus olukord enam kui sandiks, ta sai aru, et nad olid teda märganud. Tauroviga kohtumas käies ei tundnud Katri kumbagi, ei hirmu ega peataolekut. Et ta jõest läbi sumades ligunes kaelani märjaks, siis süütas Katri teisel kaldal lõkke, et rõivaid kuivatada. Ja ta oli nii tähelepanelik, et ei kõrvetanud midagi ära. Tollel tagantjärele uskumatul ja ebatavalisel teekonnal kihutas teda sõnulseletamatu tuhin, mis andis jalgadesse jõudu ja südamesse tuld. Nüüd aga konutas ta nagu vette kastetud kana, tiivad sorakil, nokk valla, teadmata, mis juhtub järgmisel hetkel. Diviisi meedi-

kutel ju ei olnud õigeid relvigi ja Alla kandis tühja kabuuri nagu uhkuseasja.

Sahk võttis suuna mäest üles, mootorrattad liikusid aeglaselt küla poole, ühest august teise jõnkseldes. «Kas seal eespool ei ole enam tõepoolest ühtki laskurüksust, kes neile tagasitee kätte juhataks?» pabistas Katri.

«Hei, mammi, halt!» karjuti talle eemalt.

Ta ju seisiski nagu soolasammas. Nüüd oli ta veidi ükskõiksemaks jahtunud, keskenduda suutnud. Kas just rahulikumaks ka, seda küll ei saanud ütelda. Oma lohmakates hõlstides paistis ta elatanud külanaisena, kartlik võõraste suhtes ja kõvasti hirmunud. Aga tal oli jope all sõduripluus ja rinnataskus kõik dokumendid, komsomolipiletist alates. Katril ei olnud vähematki soovi siinsamas surra, ta tahtis elada.

Hulkuv kassirisu sööstis varemete vahelt välja ja plagas teisele poole teed maja rusude vahele.

«Rotid,» hüüdis Katri ja osutas kassile. «Siin on kooleral»

«Mis tahad ütleda, mammi?» uuris tõlk viisaka vahemaa tagant.

«Laatsaret! Koolera!» kordas Katri hirmuõhinaga.

«Kus on laatsaret, kus koolera?» nõudis sakslane tagasi tõmbudes ja oma kaaslastega sõnu vahetades.

«Jumal karistab patuseid! Ta saatis siia koolera!» Põgeneda polnud Katril kuhugi ja jooksu pistmine oleks olnud viimane lollus, mis siin ette võtta. Siis aga sähvatasid ta silme ees ootamatud välgud. Kusagilt anti tuld, mis tekitas mootorrattameeste seas segaduse. Lumesaha mäest alla ukerdamise põhjal taipas Katri, et polgu omad püüdsid lumerookijale pihta saada. Ta küünitas korraks kaela ja kükitas seejärel maha, proovides ligema maja vundamendi varju roomata. Kõrvad olid kikkis ja kuulatasid mootorrattaid. Mis nad teevad? Kas lasevad jalga või tulevad kallale?

Maastikuautos koogutav eakas Saksa kolonel sattus paanikasse, ta veendus, et nad olid bolševikkude selja taha sattunud. Kolonel libistas närvilise pilgu üle lumest koolutatud kaseokste, kõrbenud tarade, puhastamata ukseesiste. Ta pidas Katrit totakaks külaeideks, kes on nakkushaiglast hirmutatud ja võib-olla ei taipagi, kellega tal on tegemist. Ise ta seda koolerat justkui ei kartnudki, aga väga ärev ja vastik oli teada, et ollakse kimbatuses, ja selles pole süüdi ei keegi muu kui tema ise.

«Sõitke tagasi,» röökis kolonel ega kaotanud veel lootust terve nahaga pääseda. Ta raputas pahaselt pead, kui üks

mürsk lendas vingudes kõrva juurest mööda ja niidult pritsis kohemaid üles porivihm.

«Metsa vahele!» käratas kolonel, kelle viha muutus taltsutamatuks. Ta haaras revolvri ja paugutas pideme Katri suunas tühjaks, nägemata sedagi, et objekt oli juba kuhugi varjunud.

Lumesahk viskas rattad ülespidi ja mehed lidusid küürakil mäest alla. Üks nooremohvitser hoidis käega nägu. Miinikild oli lõhkunud ta põse.

Kuulirahe aga alles algas.

Kähmlus külatänaval lõppes veel enne, kui hoog sisse sai. Kolonel tõstis esimesena käed üles ja proovis siis end maha lasta, mis tal korda ei läinud.

2

Katri jõudis üleelatud hirmust toibuda, eluvaimu tagasi saada. Doktor Alla Zaitseva aga jätkas nüüd Mamedovi tõrvamist, justkui oleks viimane olnud kõiges süüdi. Ta kaotas piiri ja punetas vihast. Nad olid korterisse asunud meierei kitsukesse pliimakambrisse, meetri jagu kivist lage pea kohal ja korstnaloru aknast väljas. Olemine oli soe ning omajagu hubane. Alla mõõtis sammudega ruumi ja seletas mitmendat korda:

«Ma ju tahtsin sulle järele joosta ja ise teed näidata. Siis aga silmasin mootorrattaid ja lidusin kohe tagasi polgust abi paluma. Alguses oli tunne, et neid tuleb terve rügemendi jagu. Ausõna, kust ma võisin teada, et nii vähe. Noh ja ma helistasin meie pataljoni kah, et seltsimees Mamedov saaks teada, kuhu ta valis haavatutele paranemiskoha. Vaevalt sain kolm sõna suust, kui liin pistis undama. Läks vist katki. Igatahes jäi tummaks. Olesja oskab ka alati kaduda nagu viuhti. Vajaduse korral pole teda kunagi kohal. Mul ei olnud sõidurii̇sta, et haavatuid mujale viia.» Ta tagus kämblaid kokku ja pures oma täidlasi huuli.

Ka Katri seeris edasi-tagasi, Alla ägeda sõnakuse tõttu kannatamatu. Mürgine muie tikkus peale. Teise soigumine kõlas virisemisena. Mis puutus siia komissar Mamedov? Kui olukord sunnib, otsitakse meditsiinipunktile uus koht. Enne küll mitte! Selle peotäie vaenlaste pärast polnud vaja Jevsei Pantelejevitši oksa tõmmata, nagu õhutas siin doktor Zaitseva.

«Sinu püha kohus oleks komsomoli liinis teatada, et see

paik meile ei kõlba,» kantseldas Zaitseva ootamatult Katrit. «Selleks sind rakukese sekretäriks valitigi. Ja üldse...» Alla kergitas väljakutsuvalt õlgu. «Sa peaksid olema otsustusvõimelisem. Haavatud toimetatakse reeglina tule alt eemale. Mamedov katsetab nähtavasti kaeviku veerele tõstmist. Kuhu see küll kõlbab?»

«Siin pole kaevikuid,» sähvas Katri tujutult.

«Me ju teeme polgu medpunkti tööd...»

«Sealt on kõik see mees laskurroodudesse võetud.»

«Ma palun, ära vaidle minuga!»

Katri kergitas kahtlevalt õlgu ja vaikiski.

Ohtupoolikul sidumiste ajal veeres jutt jälle virilale joonele.

«Oleks vaja veidike uinutit,» ohkas Alla. «Hea uni on kõige parem rohi.»

«Üks rood püstolkuulipildureid paigutati kiriku taha laohoone pööningule,» möönis Katri.

«Need ei aita haavatutel rahulikumalt magada,» sõnas Alla sallimatult. Ta pilkas: «Või temal terve rood... Tead ka, mitu meest seal on?»

«Kümmekond kindlasti. Ega kusagil ei ole enam rohkem.»

«Mõtled vist, et nad said valju käsu su päitsis valvata? Peaksid teadma, et vajaduse korral suudan ma nädalapäevad jalul püsida ega tee teist nägugi,» pahvatas ta. «Asi on muus! Et Mamedov mind ei salli, see on tema asi, see jätab mu külmaks. Aga ta on hirmus väiklane ja armastab taga kiusata, ja kannatavad selle all — ravialused. Seda aga lubada ei tohi. Ega ma vist palju ei eksi, kui ütlen, et see äbarik esmaabipunkt mõeldi välja minu nuhtlemiseks.»

«Ei maksa liialdada!»

«Ah et mina liialdan? Süsimusta ei anna lumivalgeks pesta. Mamedov on ajast maha jäänud. Väiklane. Ta ei saa enam noortest aru. Sellepärast käsitab ta loomulikke elunähtusi vääriti, sellepärast topib ta oma nina sinna, kuhu ei sünni. Kursustele minna oli õigus minul ja ka vaja, aga lähetus torgati sulle pihku. Oli niiviisi? Oli! Ma proovisin talle asja rahulikult selgitada, aga võimumees tõstis mu teispoole ust. Ta on vanemleitnant, aga mina olen kapten. Mis sa selle peale kostad?»

«Ega midagi!»

«Vist rõõmustad?»

«Kuidas võtta, kursuste koha pealt jah. Sa ei pruugiks solvuda ja selle ümber tagantjärele keerutada. Esiteks oli õppimas üle poole meditsiiniõdesid. Ja mis peamine, alles sa patal-

joni jõudsid, selle tõttu ehk kohe ei lähetatudki. Järgmine kord oled kindel mineja,» kõneles Katri lepitavalt.

«Koolimaja varemete juurde tuli üks meie tank. Viie torniga. Sel on kolm kahurit ja viis kuulipildujat. Niisugust nägin ma esimest korda,» rääkis keegi sanitaridest, kes oli käimud lehma lüpsmas ja tempis nüüd ravialuste pealelõunast teevett valgemaks. Suhkrut jaotati hommikuti ja vaevalt et seda neil veel alles oli. «Siin läheb vist midagi lahti?» arvas neiu ja vaatas küsivalt Katri ning Alla poole.

«Meid jäetakse lahingu jalgu,» ohkis Alla. «Tuleb valmis olla evakuatsiooniks. Pampe mitte lahti kiskuda! Mis vähegi võimalik, pakkige kohe kokku! Nad unustavad, et me siin oleme.»

«Nii hull see asi nüüd ka ei ole,» vaidles Katri, kuid täitis siiski kohe käsu.

Alla hoidis ennistist juttu pikalt suus, sest ta kavatses Katril enda poole võita.

«Sa peaksid mind uskuma, sa ise ei saa veel pooltest asjadest aru, sellepärast et oled eestlanna. Mamedov on tatarlane. Ta ju kannab kubankat ja bešmetti. Kes teab, võib-olla peab ka mitut naist ja teenib salajas oma Allahit.»

Katri muigas, kuid jutt puudutas teda siiski.

«Mis sulle teiste rahvus korda läheb?» küsis ta.

«Aga sellepärast, et inimesed kannavad endaga kaasas oma rahvust. See on nende iseloom ja hingelaad. Sellega me sünnime ja sureme koos. Teil on kala veri soontes. Mu ema on tunguslanna. Meie tunded on tugevad ja siugjad nagu taiga seedripuud.»

«Mine ikka oma jutuga! Olgund minuga kuidas tahes, aga tatarlased on kitsad ja keevalised. Sellest on kirjutatud paljudes raamatutes.»

«Mul pole naljatuju,» kärgatas Alla tigedalt, ta sai aru, et õde Katri proovib tõde võllanaljaks keerata. Kurnavad hingepiinad väntsutasid teda tugevasti, nõnda et Allal oli tahtmine uluda. Ablas loomusund virutas piitsa. Terve päeva viibisid ta mõtted Henn Poola juures. Alla ei suutnud end temast hetkekski lahti kiskuda. Närvilõpmed torkisid nagu terava otsaga naaskli.

Katri patsutas kuuma ahjukülge ja püüdis mõistatada, mida Alla küll selles väikeses tohtris leidis, et tema pärast kära tõstis. Kui Mamedovi kohta kurdeti, et ta on jonnakas nagu muul, siis ju oli Alla luud samadest hagudest. Katri ei suutnud mõista, mis mõttega komissar toppis oma nina Alla ja

Hennu asjadesse, ehkki ta teadis, et niisugustele paariselu-dele kuigi leebelt ei vaadatud.

Hommikul vedas Olesja narid peaaegu tühjaks, aga seda-aegu olid hädaga pooleks kohale kooganud juba seitse meest. Oli hiline pealelõuna. Telgist kuuldus õiendamist. Seal riid-les põetaja kellegagi. Ta noomis poisse, et need ilmast ilma plotskit kiskusid.

«Buržuikas» prõksusid puud.

Õhtusöögiks keedeti kaerahelbeputru, õlitilk silmaks. Tulist teevett lürpisid mehed nii himukalt, et öö jooksul käidi mit-mel korral vett laskmas. Katri mõtles, et siiajäänud poistel on sedapuhku vedanud: käed-jalad alles ja oma üksusesse saavad nad tagasi. Ta teadis nüüd omast käest, mis tähtsus oli sõduri elus oma väeosal ja oma seltsimeestel. Isegi kakle-mine tundus siin kodune.

Hiljem, kui Olesja oli tagasi, proovis Katri Allat kõnetada, aga asjatult. Arst lebas oma lavatsil, trotslik ja vaikiv. Ta vaatas üksisilmi lakke, kasukas seljas ja vildidki jalas. Alla tundis teravamini kui varemalt, kuidas ta vajas Poola ise-moodi hellust ja sõbralikkust. See andis elujõudu ja mõjutas vaimutervist. Sõda oli täis julmust ja toorust, usaldamatust. Sõber su kõrval aitas elada ja inimeseks jääda.

Enne kesköödd kuulis Katri ukse lahti-kinni laksatust, ehmus püsti ja raputas Olesjat:

«Kuule, Alla lidus vist pataljoni,» pabistas Katri, kes Allale sisimas kaasa tundis.

Olesja ei keeranud teist külgegi ja mõmises, et tema ei näe muretsemiseks põhjust.

«Las ohvitser ise õiendab oma asjad,» porises ta tekki üle pea tõmmates. «Omal lapsekesed kodus. Mul oleks häbi. Mamedovil on tuline õigus. Kihutagu niisugused tagalasse tagasi. Seal on ka arste vaja.»

Sanitaarpataljoni viiv tee oli konarlik. Aga Alla rühkis edasi. Ta oli otsustanud doktor Poolale teatavaks teha, et laseb oma abielu jalamaid lahutada. Siis aga olgu neil leivad kohe ühte kappi pandud! Mamedov surutakse vastu seina. Ta on sunnitud Allat tunnustama doktor Poola seadusliku nai-sena. Alla ei märganud kuulipildujatule ägenemist ega lennu-kite ilmumist pilvede vahele. Et ta seda teekonda julges ette võtta, pälvis Alla oma südames heakskiitu. Kes kõhklesid ja otsustada ei julgenud, neid ta ei hinnanud. Ei vaevanud teda kartus, et hiljem võidakse õiendama hakata. Jätta oma

lahingupost sinnapaika ja purjetada kõige nelja tuule poole oli üsna kõlvatu tegu, aga mis sai ta parata, kui tunded lõhku-sid tammi ja vohasid üle mõistuse. Oh, üksainumane kord kallimale silma vaadata, käed ta kaela ümber panna, teda endas tunda! Alla pigistas hambad risti ja neelatas. Tervele möödanikule tükkis esimese abieluga, mis nüüd, tagantjärele, tundus ilmetult kehv, võis käega visata. «Aeg mõistab suure armastuse alati õigeks,» rahustas end Alla Zaitseva. «Ta võtab armastajate ees mütsi maha ja teeb sügava kummar-duse.»

Väeosas valitsev ärev meeleolu ei lubanud Mamedovil tol õhtul hetkekski tukastamisele mõelda. Ta käis palatites, lon-kis ringi pataljoni territooriumil, otsis asja köögiplokki. Neile oli teatatud, et diviis üritab veel kord jõest üle pääseda, ja see peaks nüüd korda minema. Niisugune teave lõi üleva tunde. Pärast kesköödd, kui ühest naaberüksusest oodati haa-vatuid, kavatses Mamedov partii malet mängida, sest ta soo-vis tulnukaid oma silmaga näha, neile mõned sõnad lausuda. Laud kaenla all, nupud taskus, kõmpis ta doktor Poola telgi poole — nende üksuses oli ta ainus mees, kes suutis olla vää-riline vastane selles peenikeses mängus, mis nõudis osavõtja-telt mõistust ja ettearvestamise talenti.

Astunud staabivaguni trepile, vajus Mamedovi suu üllа-tusest lahti. Ta nägi, kuidas doktor Zaitseva lipsas kirurgia-telki, kus asus ka doktor Poola väike privaatnurgake. Mame-dov vidutas silmi ja vangutas pead. Ega see ometi viirastus olnud? Ta ei usaldanud oma silmi ja sammus kirurgiatelgi taha kuulatama. Oh sa igavene lipakas! Tohtrike riputas enda väevõimuga täismehele kaela. Missugune riivatus! Suud-lused ja nutt kostsid väljapoole telki. Maha lasta kurivaim teistele hirmuks! Aga sellist seadust, näe, ei olnud. Sünges-tunud Mamedov pööras ringi ja istus staabis oma töölaua ääres taburetile karmi ja õiglast käskkirja koostama. Kartsa oleks vaja panna, vaat mis! Pataljonil puudus peavaht, selle järgi ei olnud siiani tarvidust.Kõrgemale poole kaevata? Vaat seda viimast sammu astuda Mamedov ei riskeerinud. Olgu ta mäherdune tahes, aga iga teine üksus napsaks arsti ära.

Tagasiteel sattus Alla Zaitseva ootamatu pommisaju alla. Luhal, lummetuisanud oja silla juures, möllas kuulipildujate ja lennukimootorite põrgupõrin. Vaenlane oli sinna maanda-nud dessandi.

Üks «Messer» sai valangu tiiva alla, hakkas õhus kõikuma ja langes luhale. Alla Zaitseva seisis hetke nõutult tule-mölluse vaatevälja ees. Siis aga kahmas ta ühelt surma saa-

nud sõdurilt püssi ja hakkas tulistama sinnapoole, kuhu teisedki sõdurid prõmmisid. Järsku kostis temani oigamine ning appikutse. Ta riputas relva rihmapidi kaela ja lükkas seljale ning hakkas kiiresti haavatuid otsima, nendega õiendama. Kümnenda või kaheteistkümnenda sidumise ajal kiskus ta särgi ribadeks, sest rebend oli nii suur, et esmaabipakikesest haavatu taskus ei piisanud.

Vaenlasel polnud kuhugi taganeda, sest ümberringi laius võõras vaenulik maa. Operatsioon, millesse nad olid uskunud ja lootnud, kujunes neile katastroofiks. Hasartne Alla, kes oli jõudnud veenduda, et teda kätte ei saada, unustas vähimagi ettevaatuse. Ta karjus koos teistega täiest kõrist hurraa, kui sakslased sisse piirati ja läks käsikähmluseks, valmis ise sekka lööma. Imelikult julge oli seista keset märulit, imelikult julge hoida püssi peos ja vajutada päästikule.

Ja mitte keegi ei juhtunud nägemagi, millal Alla Zaitsevat tabas surmav kuul.

Mamedov sai teada, et süüdlane oli jalga lasknud, ja ähvardas teda tagaselja. Olesja ja Katri omakorda arvasid, et Alla jäi pataljoni ööbima ning jagab nüüd ülemustega maid. Sellepärast kahmas Katri Alla tööd käsile, sest koht ei saanud jääda tühjaks, vaid nõudis asendajat. Kui üks trofeekomando ohvitseridest, kelle alluvad koristasid lahinguvälja, oli Alla kaunidust küllalt imetlenud, läks ta meedikutelt küsima, kas ta on nende oma. Alla Zaitseva dokumendid olid tal pihus.

«Ei või olla,» ehmatas Olesja. «Kuidas siis ometi tema ...»

Alles teisel nädalal pärast ühishaua kinniajamist ilmus Henn Poola meditsiinipunkti vaatama ravialuseid, kelle seisukord oli muutunud nii kriitiliseks, et nad ei kannatanud Katri arvates transporti. Palatis õiendasid nad sõnagi vahetamata ja ka hiljem tundus Katrile, et väike arst on oma keele alla neelanud, vedusa vatramise lusti jäädavalt kaotanud. Hennu silmi udutasid väsimus ja vaen. Enne tagasisõitu palus doktor Poola autojuhil natuke aega oodata ja sumas lummetuisanud vennashaua juurde. Seal seisis ta hulk aega, müts pihus, liikumatult. Henn Poola nägu tõmbus kooljakollaseks, põskedel punetasid ebamäärased laigud. Alles nüüd tundis ta kogu hingega, mis tähendas vaenlast ja seda sõda vihata. Alla oli olnud esimene suur ja puhas tundmus Poola südames ja ta kahtles, kas midagi taolist saabki korduda.

«Ma sain kirja ühelt vanalt tuttavalt, kellega ma koos haiglas lamasin ja kes on praegu reservide väljaõppe peal,» selgitas Poola hiljem Katrile. «Teisel pool Uuralit peetavat eesti rahvuslike väeosade loomise plaane. Stalin ise olevat

vastava käskkirja andnud. Igatahes mulle olevat väljakutse teele saadetud. Kas te soovite, et ma seal teie suhtes samme astuksin?»

Katri elavnes.

«Ei tea?» küsis ta rohkem iseeneselt kui doktor Henn Poolalt. «Kui ma seal kasulik võin olla, siis miks ka mitte?»

Allüksuste read olid nii hõredad, et diviis viidi teise ešeloni täiendust ja uut varustust ootama. Sealgi, kuhu nad majutati, kordusid õhurünnakud. Kui Katri sai kutse kaadriosakonda, oli ta kindel, et Henn Poola juba tegutseb. Kuid korraldus minna kaadritesse oli Olesjalegi ja Katri ilme muutus pilkavaks. Kanäe, juba on asjameheks hakanud, mõtles ta doktor Poolast ja nägu muutus muigeliseks. Katri varjas end naeratuse taha. Ta vaatas Olesja poole, mis näo too teeb.

«Sa ei aima, milles jälle asi on?» küsis Olesja elutüdinult.

«Ei tea.»

«Korjatavat inimesi mingisugusesse salajasse pioneerilaagrisse,» jätkas ta. «Sinna valitavat igalt poolt kobedamaid kokku.»

Katri ei saanud ikkagi aru.

«Ruumid on pioneerilaagri omad. Seal õpetatakse radiste. Ma läheksin suurima rõõmuga,» pomises Olesja. «Võib-olla kuuleksin midagi Olegist,» ohkas ta ja pisar veeres üle põse. Nüüdseks oli Olesja palju muutunud. Ta oli teiseks saanud. Meeleheitehetkil vahtis ta näiliselt vagural pilgul lakke, aga ei võtnud Rjadnini nime suu sissegi. See ju ei aidanud, sest ega tema olnud selle vastiku sõja väljamõtleja või vallapäästja.

Radistide õppustele oli tulnud hulga noorikuid, aga paljud praagiti välja küll tervise tõttu ja muudel põhjustel. Katri ja Olesja jäid sõelale ega teadnud, kas olla õnnelik või siis suhtuda asjasse teatava hirmuga. Nad olid erutatud ja ärevil, kuid ei julgenud sellest omavahelgi kõnelda.

3

Vadim Taurov, Eerika Graude ja Ilmar Toom jäid metsapunkti nagu kammitsasse. Nad ei saanud edasi, kuid ei risklnud ka tagasi pöörata. Lõpuks otsustati Leningradi suunas läbi rinde minna, et sealtkaudu omade juurde pääseda. Metsnik Jakov Tumanov ja ta näine Rufina olid neile muretsenud teised riided ning kolm rännumeest asusid teele. Vaenlase

kohta olid nad kogunud mõningaid teateid, üpris varsti selgus, et õige ähmaseid. Olukorrad muutusid mitte päevade, vaid tundidega. Rännak edenes jõudsasti ja esialgu paistis ümbrus vaikne. Omade poolele jõudmine näis olevat juba käega katsuda.

Ent siis korraga sattusid nad keset pommitamist. Näis, et vaenlane kavatses siinsed paigad sõjaväge täis paisata. Üksusi valgus nähtavale mitme eelsalga jagu ja neid tuli aina juurde. Tulistamine läks üle märuliks. Varsti ajasid kõrvad segi, kustpoolt tulistasid omad ja kustkandist tümistas vaenlane. Pommidest tiined lennukid turrasid loodesse, vist Leningradi peale. «Kas ei suudeta vastu panna, raisakullid taevast alla põrutada, kas nad tõesti lastakse uhke Lenini linna kallale?» Taurov ohkas kibestunult.

Ühelt luurekäigult ei jõutud ega jõutud Taurovit tagasi oodata. Lõpuks, kui Ilmar ja Eerika teda otsima läksid, leidsid nad ta põõsastest, verekaotusest pooleldi teadvusetuna. Haav oli puusas, aga Eerika hakkas kartma, et roidedki on viga saanud.

Enam kui nädalase soises metsas ekslemise järel oldi sealsamas tagasi, kust nad oma teekonda alustanud olid, Vadim Taurov okstest punutud kanderaamil, huuled tursunud, silmad palavikuläikelised. Temaga oli alanud igavene häda, sest haige ja abitu Taurov muutus kiuslikuks ja jonnakaks.

Rufina abiga tegi Eerika haavatule Tumanovite vahetuppa aseme. Ta põetas teda. Kõhklused, mis teda siiani olid vaevanud, kadusid. Igatsus teise läheduses viibida muutus loomulikuks. Ja kaks inimest ühinesidki elupaariks.

«Kas sa tead, mis pead tegema, kui meid siin järsku tabatakse?» küsis kord Eerika, silmad peast välja kargamas. «Enne lased minu maha ja siis alles enda . . .»

Ilmari meeleolu muutus järjest süngemaks, aga ihuüksinda ei saanud ta lahkuda ja teisi saatuse hooleks jätta. Koos Jakoviga vehkis Ilmar taimeaia tara parandada, et ulukid külve segi ei sõtkuks. Töötamp oli ainus viis närve rahustada. Juba ainuüksi teadmine, et viibitakse niisuguses abitus olukorras, muutis meeleolu räbalaks.

Vahekord varjajate ja varjatavate vahel muutus pikapeale jäigaks. Jakov jäi endiseks, kuid Rufina kirtsutas suud. Ühel ööl, kui Rufina läks õue ümbrust kuulatama, juhtus ta nägema, et Eerika oli Taurovi juurde kebinud ja magas seal nagu laulatatud naine oma mehega, käsi ümber kaela. Ägeda loriseva sõnaga, nagu ta oli, nimetas ta taolist asja pordueluks. Häbi peremehele, kes niisugust näotust oma katuse all lubabl

Vana tõsine Jakov jäi järelemõtlikuks. Temalt ei kuuldud musta ega valget. «Ei puutu minusse,» teatas ta ootamatult. «Miks sa oma nina igale poole topid,» tõreles Jakov abikaasaga. Rufina aga jätkas oma jonni, nõudes, et peremees majas võtaks vildakale teele laskunud külalised tema juuresolekul käsile. Ka selle ettepaneku naeris Jakov lihtsalt välja.

Enesest mõtles Jakov kui ühest pika meelega õiglasest inimesest. Kuigi kohalike ülemustega oli tal olnud suuremaid ja väiksemaid arusaamatusi, polnud nõukogude võim Tumanovite perekonnale liiga teinud. Alanud sõda kui üldrahvalik õnnetus tõmbas kõigile lahkhelidele kriipsu peale. Nüüd oli Jakovi ainus südamemure kodumaa heaks elamine. Tõsiasi, et need kolm inimest võitlesid samuti sissetungijate vastu, tegi neist Jakovi verevennad, liitlased. Kõigi keeldude, hirmu ja Rufina torisemise kiuste otsustas ta neid jõudumööda aidata. Kas nad on ka julged ja küllalt targad, arutles vanamees endamisi. Kui nad järsku ei too mu majale õnnetust kaela, muretses Jakov.

Julia Karpovnale lähetati küll sõna, et ta tuleks nõu pidama, aga ta laskis end oodata ja ilmus alles augusti lõpunädalal, olles rännanud suure kaarega igasuguseid kõveraid teid mööda. Karpovna seletas, et kõik rajad ning ristmikud seisavad sakslaste valve all, aga liikumislubasid kohalikele elanikele veel ei antavat. Rongid liikusid juba küll, kuid ka raudteed kasutas vaenlane ise. Kõik tuttavad raudteemehedki olevat kadunud, kes kuhu. Julia Karpovna ohkas, kui keeruline oli olnud siiatulek. Ta nimetas mõned kohad, mida vaenlane oli tugevasti räsinud. Esimesed ohvrid rippusid postide küljes.

«Mõtleme, kuidas olla ja mis edasi teha?» alustas Karpovna Tauroviga juttu. Ta silmitses huviga ja kompivalt Eerikat. «Oleks vist parem, kui me oma jõudusid natuke ümber korraldame. Teie jääksite veel mõneks ajaks siia, kuid Rufina Aleksejevna hoole alla. Eerika aga saaksin ma võtta linna enda poole. Praegu käib juba igal pool midagi rahva üleskirjutamise taolist, elanikkond võetakse Tööametisse arvele. Loodan, et Eerikal õnnestub kuhugi tööle saada. Nime peaks vist muutma? Aga töötõend on sama hea kui isikutõend. Ilmar Arnoldovitšile oli varjupaika leida kõige raskem. Mul on üks tuttav eesti perekond, isa surnud, ema kolme tütrega, kes kõik õppisid erinevatel aegadel minu kursustel saksa keelt. Siia tulles astusin nende poole sisse. Maja asub neil kõrvalises külas, naabritestki paras jagu eemal. Nad jäid nõusse, mis ikka teha, kui aeg on niisugune . . .»

Taurov popsutas pinutagust ja silmitses Karpovnat huvitatult. Mul oli omal ajal õigus, mõtles ta ja lisas endamisi: «Oma kodumaa täisverd kodanik.»

«Veel on üks asi, millest ma ei saa rääkimata jätta,» jätkas Karpovna häält tasandades. «Jakov keelas ja Rufina samuti... Aga ma mõtlen, et asi peab olema igatekanti selge. Tumanovite perel on leivaga raskusi. Nende käes on poole hektari ringis metskonna maad ja sellepärast pole leivakaarte loota, kui neid üldse antakse.» Karpovna naeratas nõrgalt Taurovile: «Arvatavasti sooviksite ise linna tulla? Jah? Aga kes ütleb, et te ei juhtu vastamisi mõne oma kunagise «kliendiga»? Teie teda ehk ei mäleta enam, aga tema peab teid elu lõpuni meeles. Meie linn on praegu nagu segisõtkutud sipelgapesa. Kõik jooksevad ringi, hiilivad... Ma usun, et see aeg läheb mööda. Usaldus ja rahvuslik ühtehoidmine taastuvad. Aga kõik võtab aega.»

Taurov vaidles vastu ja püüdis Julia Karpovna kartusi kummutada. Ta ei soovinud Eerikast lahku minna ja pealegi lootis ta linnas just endisi häid tuttavaid leida. Siis aga tuli Eerika ja sekkus kohe jutusse.

«Sa ei tohi veel mingit teekonda ette võtta! Pead siin kosuma. Emand Rufina joodab sind kitsepiimaga. See on parim paranemisvahend,» kamandas ta.

Ja kahele kangele jäi Taurov alla.

Mõni aeg hiljem ilmus Jakov õige ebaharilikul ajal koju ja ruttas kohe üürilise juurde, kes istus sängi ees taburetil ja õppis vitstest korvi punuma.

«Seesamune, et Karpovna saatis kiirteate,» jõudis ta ütelda, kui Rufina oli kohal. Aga naise kuuldes viis vanamees jutu mujale, et eite eemale peletada. Kui nad jälle omavahele jäid, jätkas Jakov kiiresti, et Karpovna oli saatnud Taurovile kutse kohtuma tulla — kartvat end liig sageli siinmail näidata. «Minu eit ei pruugi igast pisiasjast teada. Ta on küll usaldusväärne, aga mis me teda üle koormame! Ma saadan oma Rufina palukametsa marjule ja viin su hobusega sinna, kuhu vaja, et hiljem järele sõita. Jala ei tohi sa veel astuda. See sõna saadeti ka.»

«Olen nõus,» imestas Taurov vanamehe hoogsust.

Julia Karpovnal ei olnud lohutavaid teateid.

«Ma ei jõua ära oodata, millal küll meie väed ründamist alustavad,» ohkas ta. «Meil on ju suuri ja vägevaid tanke nagu T-35 ja T-28. Paraadidel jätsid nad võimsa ja hirmu-

äratava mulje. Praegu ei paista kusagil ainustki. Kuhu nad jäid? Vastake teie mulle, kuhu?»

«Ju neid vist ei olnud nõnda palju valmis, kui see sõda kohe alguses üles võttis,» arvas Taurov.

«Oh ei,» vaidles Karpovna. «Motoriseeritud väge oli tõesti küllaga,» kinnitas ta tuliselt. «Olen suurema osa oma elust mööda saatnud sõjaväelinnakutes ja taipan nii mõndagi.»

Taurov tähendas süngelt:

«Teil võib terake õigus olla.»

«Saksa raadio rõkkab, et Piiter juba paistvat. Kuidas teile tundub, kas neil on õigus?»

«Sinna on veel kõvasti maadl»

«Tänan teid nende sõnade eest!»

«See pole kõik, on veel üks jutt,» jätkas ebalevalt Karpovna. «Esiteks, Eerika vist saab raudteele, Dubovka sõlmjaama kaubakontorisse töökoha. Läbirääkimised käivad. Seal juhatab toda kontorit üks mu Piiteri-aegseid tuttavaid, kellel jätkus julgust minusugust alati tunda. Aga teiseks on tõsisem lugu. Ma andsin ulualuse ühele lõunast pärit komsomolitöötajale. Ta sai lahingute ajal haavata ja oli sunnitud oma seltsimeestest maha jääma. Arst, kes teda ravis, tõi mulle sõna ja palus mind. Kuid linnas pikemalt elamine, jalga tänavale tõstmata, ei tule tema puhul kõne allagi. Ta on mitut puhku sõna võtnud miitingutel ja pidulikkudel koosolekutel. Teda tuntakse näo järgi. Kas ma tohiksin ta siia tuua?»

Taurov jäi üllatunult Karpovnale otsa vaatama:

«Söögilaud on Jakovi oma. Miks ta ise ei otsustanud?»

«Ta kinnitas mulle, et viimane sõna on teie päralt!»

«Kas ja kuivõrd teab teie hoolealune minust?» huvitus Taurov.

«Mõtlesime, et tutvustate end ise, nõnda kuidas soovite ja tarvilikuks peate.»

Taurov vaikis tükk aega järelemõtlikult. Ta arvas, et evakueerunud kohalikud võimud organiseerisid kindlasti ka siin vaenlase tagalas põrandaaluseid gruppe. Seda, mis nad Ilmariga tegid oma maakonnas, ei jäetud siinmailgi unarusse. Tolle põrandaalusega kontakti saamine oleks tõeline õnn. See annaks võimaluse selles neetud virvarris midagi kasulikku korda saata. Võib-olla kuuluski Julia Karpovna hoolealune, kes võitles viimaste linnast lahkujate hulgas, mõnda põrandaalusesse gruppi? Ei tea? Vaevalt küll! Aga kui siiski, siiski? Taurov oli äärmiselt kõhklev. Ta ei heietanud helesiniseid unistusi. Mis siis, kui noorsand esindab hoopistükkis provokaatoreid? Ka niisuguseid laotab vaenlane laiali. Kas juba?

Raskesti usutav, et juba nõnda kähku. Vaenlased ja nende kohapealsed alandlikud imetlejad viibisid mingis hurraameeleolus, nautides oma kerget võitu. Veel ehk ei mahtunud neile taolised muremõtted pähe, oletas Taurov end rahustades.

«Kui aga Jakovi leivapala vastu peab... Mul ei tule mõttessegi keelata,» ütles ta juttu lõpetades.

4

Emand Rufina seletas, et küla, kus elab see perekond, kes oli nõus Ilmarit korterisse võtma, asub siinsamas ligidal. «Natuke maad minna,» lohutas ta. Kuid teekonda sai tubli kolmkümmend kilomeetrit kiiret astumist. Rufina vadis ise ees nagu vilgas metsloomake. Ta jalgade väledust andis kadestada. Ilmaril oli tegemist, et järel püsida.

Tüdrukuid kutsuti Valentinaks, Rozaks ja Manjaks, eit ise oli inimeste suus Mihailihha, ühe üheksateistkümnenda sajandi keskpaiku Võru kandist väljarännanud vabadikupere otsene järeltulija. Ta oli abiellunud Maailmasõjas invaliidistunud sõdurpoisiga, kes pärines lõunast, sooja mere äärest, aga jäi oma armastuse ja naise majahüti tõttu põhja soode ja rabade keskele elama. Leidnud küll suure kiindumuse, leidis ta ka tuberkuloosi, mis ligendas ta kiiresti inimeste vääramatule pärisosale, seitse jalga pikkusele, neli jalga lai. Ema kasvatas üksinda üles kolm tütrekest. Elule Mihailihha eales alla ei vandunud. Aga ta ei tormanud ka pea ees tulle. Mihailihha ei olnud rikas, kuid külas ei peetud teda ka vaeseks või viletsaks. Midagi oli settinud talle esiisade maast põue ja see midagi sundis Ilmarile abistava käe ulatama. Pereema oskas veidike võrumurdelist keeltki purssida. Ta valis sõnu hoole ning mõnuga. Kuid tütarlapsed vaid naersid ja ei tihanud silpigi üle huulte poetada. Eestimaa paistis neile kauge, võõras, koguni vaenulik.

Vanim õdedest, Valentina, töötas juba külavanem Kuzma Karponossi juures. Niisugune käsk oli talle kätte antud kohe sakslaste tuleku järel. Mihailihha üks vendadest asustati kolmekümne neljandal aastal ümber Siberimaale ja Kuzma oli veendunud, et õde pole seda unustanud ning ihkab väljasaatjatele kätte tasuda.

Küla asus suurtest teedest eemal, rajoonikeskusest ja raudteejaamast mitmekümne kilomeetri kaugusel. Seal ei olnud

poodi ega kullatud kuplitega jumalakodagi, vaid lihtne kiosk ja ühe lööviga abikirik. Neiud võõristasid Ilmarit alguses tublisti, kuid õige varsti sigines nende vahele sugulaslik vahekord. Rõõsk ja rinnakas Roza tikkus isegi silma tegema. Oue jalga tõsta Ilmaril ei soovitatud ja nooremad õed olid talle seltsilisteks aja õhtusse veeretamisel. Neil puhkudel, kui nad kodus olid. Kardeti noorte, lasteta naiste Saksamaale töölesaatmist ja tüdrukud olid endale raudteejaama töökoha leidnud. Valentinal oli andmeid, et sealt tõenäoliselt ei võeta.

Üksi olles vahtis Ilmar lakke, aga hoidus manamast saatust.

Mihailihha maja oli nagu külamajad ikka, palju aknaid ja kõrge vundament. Sisemine pool jagunes külaliste toaks ja köögikandiks. Mööbliesemeid oli Mihailihha perel tavalisest rikkalikumalt, isegi nuppudega riidekapp ja kummut lisaks mitmele rõivakirstule. Peeglilaud oli poleeritud, akende all seisid lillelauad, seintel perekonnapildid. Laes aga rippus elektripirn, põrandaid katsid triibulised kaltsuvaibad ning ikoonide nurka ehtisid roosast ja kollasest siidpaberist rosetid. Üle kõige levis köömne-, küüslaugu- ja kasevihalõhn, mis tuletas meelde memme majakest Hargulas Toomemäe pervel. Tihti meenus Ilmarile Katri. Ta ei lootnudki enam, et nende eluteed veel kunagi võiksid ristuda. Sõda oli inimeste saatused nii segi paisanud. Kord virgus Ilmar öösel koera ägeda haukumise peale unest üles ja läks üleni märjaks. Talle näis, et kohe tullakse teda kinni võtma. Aga peni lõpetas varsti oma joru pika igatseva ulgumisega ja Ilmari hirm oli nagu käega pühitud. Kuid sellest hoolimata viskles ta seekord asemel kuni hommikuni unetult. Kasukas, mis talle katteks oli antud, lehkas nende higist, kes seda varemalt olid kandnud. Ilmar kratsis lõuga. Ta oli nüüd nii sassis-karvane, et ei söandanud enam peeglissegi vaadata, kartes iseennast iseendaga ära hirmutada.

Ühel septembrikuu alguse õhtupoolikul, tööpäeva lõpul, kutsus Valentina Ilmari tagakambrisse pakilist juttu ajama. Neiu oli erutatud ja endast väljas.

«Püüame nüüd rahulikud olla,» keelitas ta sõrmi mudides. «Kuzma teab, et meie juures elab üks võõras mees. Ta karjus mulle jõhkralt näkku, et ema pidavat mulle isast majas.»

Ilmar võpatas ja jäi tummaks. Ihu tõmbus kananahka. Esimeseks mõtteks oli põgeneda. Aga kuhu? Taurovi juurde tagasi? Seal peab plaani edasise suhtes. Valentina nägu ei peegeldanud kabuhirmu, vaid viha. Kas siis olukord polnud ohtlik või kuidas? Ilmar silus peoga pulstunud salkusid, tõu-

sis püsti ja astus paar sammu patjade kuhilaga sängi ning linaste eesriietega ukse vahel. Suutmata jagada asja tuuma, pööras Ilmar küsiva pilgu neiu poole.

«Ma vist olen ise natuke süüdi ka,» tunnistas Valentina nüüd nutumaigulisel häälel.

«Jah?»

«Proovisin sulle isikutõendit hankida. Kuzma tabas mu pitsati kasutamiselt.»

«Sellest nagu ei olnud meil varemalt juttu?»

«Eks mingi paber kuluks ära küll. Kuzma arvab, et sa oled üks meie kauge sugulane Samaara kandist, kes on varemaltki siin käinud meid aitamas. Söögi eest. Neil on suur lastepere. See, kes meil käis, oli nõrga aruga. Koolis ei suutnud nime kirjutamistki selgeks õppida. Kuzma peab end isandaks, kellel enam ei kõlbavat puid vedada ja lõhkuda ning heinte varju alla toimetamisega õiendada. Sulane olgu olla, mõtleb ta. Laudas olevat kolm lehma, teab kus üle löödud või röövitud. Ma pole oma silmaga näinud, aga ta ise korra suurustas. Meie külast ei ole praegu töömeest leida. Mobilisatsioon võttis kõige elujõulisema osa, nooremad evakueerusid ja vanakesed veavad kepi najal jalgu järel. Tolle meie sugulase nimi on Vasjuk ja sina kah käskisid end Vasjaks hüüda.»

«Kui õige läheksingi?» ütles korraga Ilmar naeratades.

«Ei, Vasja, ema arvab, et ei! Isegi täna ööseks teeme sulle aseme küüni, sest mine seda Kuzmad tea. Ta käib sakslastega läbi. Aga hommik on alati õhtust targem. Las memm mõtleb, küll ta midagi välja nuputab. Mis sa ise arvad, kui õige prooviksime teatada Julia Karpovnale?»

«Ei, ei maksa! Mitte mingi hinna eest!» keelas Ilmar kategooriliselt.

Varahommikul ahju küttes nurises Mihailihha kilgiga, kes oma poognaid välgutanud vana kuu ajal, mis pidi ennustama segaseid aegu. Ebameeldivus ei lasknud end tõepoolest pikalt oodata — Kuzma oli varsti kohal. Ta sihtis silmad ahju peale. Aga sealt vaatas vastu rullikeeratud kaltsutekk. Ja pahaaimamatult astus tuppa ka Ilmar, suur sõidukasukas üle õla visatud.

«Terekest ka,» hõiskas pikk ja kõhukas külavanem, kes kõneles õige peenikese häälega. Ta teatas õigusega perenaisele: «Ega siin pikka juttu ole, sa pead kah minema vilja masindama. Egas tänavu või tera kõrre sisse jätta! Kolhoosi eest oleme päästetud. Sellepärast on vaja üles näidata erilist virkust, mis rõõmustaks meie uusi peremehi. Enne kolhoosi minekut olevat sul olnud kaks hobust ja varss ka. Nüüd on

teil nelja peale üks jalgrattaloks.» Siis torkas Kuzma Ilmarile näpuga rindu: «Sina, vurlupski! Mis sa siin kirpe haud! See ei kõlba kuhugi. Ma viin su minema.»

Ilmar vaikis ja ootas, et perenaine tema eest kostaks.

«Mis sa veel välja ei mõtle,» kurjustas Mihailihha. «Pelgaksid pattugi! Inimene jäi sõjale jalgu. Ta ootab esimest võimalust, et koju tagasi pääseda. Jumala sõrm on ta arunatukest puudutand ja süda on teisele loodud äkiline. Kui vihaseks saab, võib kallale ka karata. Mis tal karta, kohtu ees on ta süüdimatu.»

Kuzma Karponoss ei võtnud Mihailihha halisevat juttu kuulmagi. Ta silmitses Ilmarit teraselt. Pilt polnud halb, turi teisel olemas ja puha. Paremat praegusel ajal ei leiagi. Vasja mis Vasja! Ta pöördus Ilmari poole:

«Nööbi oma labrukad kinni ja hakkame astuma! Ma olen külavanem, mulle ei tohi vastu hakata.» Ta lisas Mihailihhale üle õla, otsa vaatamata: «Hoia pudrupott soojas! Ohtuks saadan ta sulle tagasi.» Tütarlaste jaoks jätkus Kuzmal nilbevõitu sõnu ja siis asus ta Ilmarit enda ees ajama.

«Täna hakkad puid lõhkuma ja riita laduma,» seletas Kuzma Karponoss oma kõrge taraga piiratud õues. «Kui sa virk poiss oled ja kätel käbedasti käia lased, õpetan su tantsima ja eitesid krabama kah. Nõnda nagu peab. Ega need Mihailihha tüdrukud suuremad asjad olegi. Vaatame sulle kohe parema pruudi. Mu perenaine Nastja Ivanovna annab kolm korda päevas süüa, neljanda korra saad Mihailihha käest. Kas su süda sees ei naera, et elus nii hästi veab?»

Ilmar vaikis otsaesist kibrutades. Ta püüdis aru saada olukorrast, kuhu ta nii ootamatult paisati. Sedapaljukest oli nüüd küll selge, et hädaoht oli ühesugune, kas külita Mihailihha juures õlgedel või keeruta ringi Kuzma Karponossi ussaias.

«Marss köögiukse ette! Las perenaine vaatab su üle. Tee ilus kummardus ja ütle tere! Kinnita, et oled koolitatud poiss, kes mõistab nime kirjutada edaspidi ja tagurpidi. Perenaisele peab oskama meeldida, siis on su pea alati sile. Kuule, ega su salkudes neidsamuseid loomakesi ei pesitse?»

Ilmar tõstis ähvardava pilgu ja Kuzma taganes kohe paar sammu.

Emand oli üllatavalt õitsvajumeline, abikaasast tublisti noorem. Ta kandis roosikirjalist seelikut, kõrge kontsaga säärikuid ja kõrvarõngaid. Värvitud põrandaga elutoa ukse vahelt uudistasid poisikesed, esimese või teise klassi õpilased. Oma mehelt oli emand sulasekandidaadi kohta üht-teist juba kuulnud, aga ta pelgas kõiki niisuguseid, kelle arunatuke polnud

klaar. Kaubaga otsustas ta nõustuda ja kõhu kah täis sööta. Käär leiba ja liuatäis kapsasuppi seisid juba ootel. Mulluse tünni põhi oli libedaks läinud, kõrvalmaitse juurde võtnud. Ta oli leeme küll valmis keetnud, aga kavatsenud sea moldi kallata, sest oma pere ette see lake küll ei kõlvanud. Niisugusele poolhulkurist mehenässile ülearu hea, mõtles Nastja Ivanovna. Kes teab, kas ta paremat saanud ongi?

Söök oli vastiku maitsega ja lõhnas ebameeldivalt, aga Ilmar helpis kausi tühjaks. Kuzma jälgis üllatunult ja murelikult, kuidas lusikas vehkis liua ja harjasvuntside vahet. Karponossid olid äärmiselt kitsid. Nad olid palju näguripäevi üle elanud ja tahtsid nüüd midagi tallele panna, poiste koolitamise jaoks koguda. Nõnda nagu Kuzma külavanemaks määrati, hakkas emand kohe unistama, et nende pojad saaksid õppida ehk kusagil Saksamaal. See vast oleks olnud eluõnn, mille nimel tasunuks tööd rühmata!

Mindi puuriida juurde. Peremees mõõtis normi kätte.

Õhtul istus Valentina «Kuzma sulase» magamisaseme veerele, käed ümber põlvede ja pilk rahutu. Ase oli Ilmarile tehtud vanale vedrumadratsile, rullikeeratud vaip pea all ja kasukas katteks. Laual hõõgus allakeeratud tahiga väike lamp.

«Ta püüdis sinu kohta kõik välja uurida,» teatas Valentina.

«Jah? Minult ei pärinud midagi.»

«Isa-ema nimed, kuidas õdesid ja vendi kutsutakse, kui vanad on. Ma ütlesin, et olen teie perest näinud üksnes sind ja teistest pole mul suuremat aimu. Seal me pole käinud ja siin on Vasjuk Tõndov kolmandat korda, aga üksinda. Käskisin tal meie memme poole pöörduda. Küll see midagi välja mõtleb!»

«Kas ta kardab mind?»

«Kuzma ei ole rumal. Ta on ettevaatlik ja väga kaval. Üks tavaline temavanune meesterahvas poleks ju suutnud Nastjataolist preilit õnge võtta. Mõldri ainuke tütar. Vennad sõdisid valgete poolel ja jäid muile maile.»

«Ja kus pesitses Kuzma ise siiani?» Ilmar tõusis huvitatult istukile.

«Siinsamas. Ta oli üksvahe koguni kehvikute komitee esimees. Esimeste seas astus kolhoosi ja koosolekutel võttis alati sõna. Meie memm püüdis ilmast ilma vastu ajada ja puigelda. Ta seisis pikka aega mustas nimekirjas. Aga isa oli meil jälle soldatite nõukogu liige olnud. Keegi ei hakanud Kuzma hõlma. Seda, et temast vaenlase külavanem saab, ei osatud uneski

näha. Täna ta teatas, et Leningrad olevat juba sisse piiratud. Iga hetk oodatavat kapituleerumist ...»

«Sakslased ootavad või?»

«Kuidas siis muidu. Talv ligineb. Kas neil meie teedeolukord ja tuisud teadmata!»

Iidama-aadama aegne käoga seinakell kuulutas kesköötundi. Lõrts pladises vastu ruutu. Pereema niheles oma truubitagusel lavatsil ja nõudis tule kustutamist.

«Lambiõli on meil veel õige napp tilgake,» kurtis ta. «Kioskis kuulutati, et saamise lootuski tulevat maha matta. Kas me tõesti hakkame elama peerutule valgusel? Oi issand, issand! Elektrijaama põrutasite ise õhku. Ma saan aru küll, et vaenlasele ei tohi midagi jätta, aga me ise ju elame kah siinmail. Ei kutsutud meie perest kedagi evakueeruma. Läksid ära asisemad,» soigus Mihailihha.

«Olen'd, memmeke, ära tõsta nii sünget häält. Elektrijaamaga tehti õigesti. Nad oleksid nagunii kõik voolu ära võtnud. Meile poleks midagi jäänud.»

«Seda olen ma su suust kümneid kordi kuulnud. Tean peast nagu issameiet,» nurises Mihailihha rahulolematult, ta kartis, et äkki saadakse teada, et temagi tütred olid elektrijaama õhkulaskmisel osalised. Ise nad ta ehitasid ja voli teha, mis tahavad. Aga selle eest oli nüüd vali karistus. Tõmbavad pikali ja nülivad naha tuharatelt. Kõike oli ta nõus kannatama, aga see, et muna tikub kana õpetama, pahandas teda hingepõhjani.

Roza tuli ja põlvitas Ilmari kõrvale, pluusi nööbid sihilikult eest lahti.

«Ema käskis kuulata, mis salajuttu siin aetakse,» ütles ta hoogsalt tasakesi, ise Ilmari ligi liibudes.

«Naljatilk!» tõreles Valentina, tõusis püsti ja lahkus ning kustutas lambi.

Mõni hetk valitses toas vaikus. Mihailihha sõrmitses hõbeketi otsas rippuvat ristikest. Roza sai aru, et nõuab rohkem, kui Ilmar oli valmis kaasa tegema. Ta kummardus, puudutas peopesaga mehe põske ja oli läinud.

Küla keskel kioski kõrval asuval kuulutustetahvlil kirendas mõnda aega suurte tähtedega trükitud korraldus:

Ida-alade Riigikomissari ettekirjutus. Pannakse maksma sellest minutist alates. Ida-alade elnikkonnal on valjult keelatud korterisse võtta ja toiduainetega varustada politrukke, komissare, bolševikke ja kõiki nendega võrdsustatud kurjategijaid. Kõiki, kes venitavad ülesandmisega või seda käsku puudulikult täidavad, saab karistatud sõjaseaduste alusel, mis näevad ette ülespoomise avalikul väljakul. Karistus laieneb süüdlase kõikidele perekonnaliikmetele.

Mihailihha oli sellest plakatist mitmeid kordi mööda käinud, alguses suuremat tähelepanu pööramata. Nüüd aga, kui Kuzma oli Vasjale käpa peale pannud, torgati talle nagu terav nuga südamesse. Ta ei uskunud Karponossi mitte üks põrm. See mees oli igavesti riukaid täis. Kümme aastat olid nad ühekülainimesed ja mitte keegi ei aimanud, mis lõpustega Kuzma hingas. Palja peoga niisugust salakavalat elukat ära püüdma minegi. Ta ei sallinud Karponossi. Mihailihha süda valutas, et Vasja olemasolu külas üldse teatavaks oli saanud. Kes märkas, kes käis keelt kandmas? Need küsimused ei andnud talle öö- ega päevarahu. Ta marssis kõik see aeg, mis ta päeval üksinda kodus oli, toast kööki ja köögist jälle tuppa, käsi murdes ja eesriiete vahelt porisele külatänavale piiludes. Vasja on ilmtingimata vaja kiires korras mujale sokutada, otsustas ta. Aga kuhu? Võib-olla sinna tagasi, kust tuli? Naist, kes ta siiamaile juhatas, nägi Mihailihha hetkeks ukse vahelt. Julia Karpovnat teadis ta üksnes nime järgi. Asju ajas ja kaupa sobitas Valentina, kellel polnud lapsest peale kindlat iseloomu. Tormas ringi, pea laiali otsas, ei vaadanud ette ega vaaginud oma tegusid tagantjärele, nurises Mihailihha endamisi oma vanema tütrega. Isegi peiuks võttis ta ühe vabrikupoisist lõuapooliku, kes nüüd on kindlasti Punaarmees. Mis saab sellest ilmaelust!

Lõunale jõudnud Valentina tõstis ahjupotist lihakillukeseta keedetud kapsasuppi ja poetas leivakuivikuid liuda leeme sisse.

«Mis tööd ta seal täna teeb?» uuris tujutu Mihailihha.

«Kust mina võin teada? Kontori ja Kuzma vahet hulga maad.»

«Oleme meie alles supi sisse sattunud,» ohkis Mihailihha. «Millega see kõik lõpeb?»

Valentina kehitas õlgu ja vahtis lakke.

«Ta peab siit kadumal Mida rutem, seda parem!» otsustas ema.

«Sedasama olen minagi mõelnud,» nõustus Valentina. «Aga kuidas ja kuhu? Ja järsk ärakadumine tõstaks kahtluse terve meie pere peale. Kuzma paistab teisega rahul olevat. Ei ihu enam hammast ega kanna keelt.»

«Usu sa Kuzmad! Vasjale peavarju andmine oli meist hullumeelne tegu. Sina käisid peale. Et sugurahvas ja see ning teine.»

Valentina noogutas nõusolevalt ja vastas:

«Mis ikka teha? Vaja oli! Teist teed ei olnud.»

«Meile jumala võõras inimene!»

«Ise kinnitasid, et mõndapidi omane.»

Mihailihha turtsatas, talle ei meeldinud, et tütar teda torkas. Ema keeras korraks selja, siis toetus ta tütre kõrvale pingile ja uuris:

«Kas sakslased on Leningradis juba otsapidi sees?»

«Ei ole!»

«Siis vist ei pääsegi. Meie omad on jõu kokku korjand. Ei näe nad Leningradi nagu eesel oma pikki kõrvu. Siia jõudsid niisuguse ludinaga, ei saanud mitte ringigi vaadata, kui olid kohal. Nüüd kuulutatakse mitmendat-setmendat nädalat lisaku kiriku tornide paistmisest. Nojah, paista ju võib, aga ligi ei pääse. Vasja võiks kuhugi metsa muldonni teha. Me katsuksime teda jõudumööda söögiga toetada. Usu mind, nii väikeses külas nagu meie oma loeb naaber naabri koera seljas kirbudki üle.»

«Paljugi, mis võiks. See muldonni ehitamine ei ole niisama lihtne.»

«Kas Kuzmal need sügisesed tööd ükskord juba valmis ei saa?» porises Mihailihha aina õelamalt. «Mis niiviisi viga võõrast tööjõudu kasutada! Kopikat ei maksa ja söödab solgiga. Vasja tõi taskus koju neli kartulipabulat. Puha tohletand. Olevat olnd terve see õhtusöök. Vedelat rüüpa kopsikuga kaevust, et paksu alla uhta. Ma võiksin selle Kuzma oma käega maha lüüa ja mitte üks närv ei liiguks. Nii vastik on ta mulle. Nastjale on smuugeldand kusagilt kroomnahksed säärikud. Sihandseid pole meie külas enne nähtud. Ma silmasin teda küla vahel. Vana õnnis möldrieit pidas ennast kah uhkeks. Sedaaegu on ta ehk sealilmas juba alandliku meele selgeks õppind ja pattude eest karistuse kandnud. Aga tere ütles ta alati esimesena ja tervitusele vastas ka viisakalt. Tütresunnik aga, õppis ise neli aastat meie nõukogude koolis, oskab lugeda ja kirjutada, tõmbab suu kõveraks ja viskab pea selga.

Ei tee mitte märkamagi omakülainimesi. Võib-olla sellepärast, et tal on õmblusmasin? Aga kas meie oleme ilma? Sina kah oled külavanema ubrikus istudes nii tuimaks muutund, et ei kõnele oma lihasele emale enam musta ega valget. Mis Kuzma on Vasja kohta öelnud? Millal see tema «abistamine» juba ükskord lõpeb?»

Valentina vabandas, et Kuzma viibib harva kontoris, aga Vasja koha pealt ei ole ta julgenud juttu tehagi.

«Küll ma ise ta ükskord kätte saan,» hammustas Mihailihha. «Armas Jeesus ja püha Maria, andke kannatust!» palvetas ta.

Jeesus ja Maria täitsidki Mihailihha suure palve juba järgmisel päeval, kui ta tuli naabrite poolt juttu ajamast, aga Kuzma väntas majast majja rahvale järjekordseid töökäske kätte jagades. Kolhooside ülevaatamise peale oli ilmunud üks valitseja moodi mees, kes päris andmeid isegi sügisese künni kohta. Aga kus hobused? Need aeti minema. Masina-traktorijaama värgid ka. Millega sa künnad? Kas rakendad eided harkadra ette või kuidas? Esimest korda vilksatas Kuzma peast läbi mõte, et rahvale maa tagasiandmist ei maksa lootagi. Kõik kolhooside vara oli kuulutatud mingisuguse majanduskomando omandiks. Karponoss oli tige ja morn ega soovinud Mihailihhaga sõnakestki vahetada. Kui aga viimane viskas talle oma sugulase Vassili kurnamist nina peale, tõmbus Kuzma nägu õelaks.

«Selle koha pealt pea suu! Sind on hoitud nagu sitta pilpa peal. Kas sa teokäske oled saanud? Oled! Aga sa pole neist ühteainustki täitnud. Kas ma olen sind selle eest karistanud? Häbi peaks sul olema minutaolisele ausale inimesele ninna karata!»

Õueväravad kriuksusid, tülile sigines uudistajaid. See oligi Mihailihha soov. Ta üritas Kuzmad üles õrritada, lootuses, et ta omas vihas näitaks Vasjale ust. Siis oleks hea võimalus poiss minema sokutada. Kadus, ja mine sa huika tühja tuult. Sõja ajal oli ju kõik võimalik.

«Ah näe, kuhu sa otsa keerasid!» irises Mihailihha Kuzma kallal. «Aga ma ei ole ju enam töökohuslane.» Süda oli tal täis mis täis, hirmujudinad tikkusid naha vahele. «Valentina tõmbab teist-kolmat kuud su kunturisse, aga kas ta on selle eest kopikat peo peale saand?» jätkas Mihailihha vingudes.

«Ma ise olen samuti ilma. Asi korraldatakse varsti ära. Siis saab kõik korraga kätte,» rahustas Kuzma.

«Ah või sedaviisi? Vasja võtsid sulaseks, aga tahad, et ta sind orjaks minu söögiga. On selles kurjas ilmaelus seda ja teist nähtud, aga niisugust asja näen küll esimest korda.»

«See on vale,» sisistas Kuzma. «Lubasin kolm söögikorda päevas ja need on ta kätte saanud.»

«Lubadus pole söök. Su Nastja viskab talle niisugust solki ette, mis südame iiveldama ajab. Poiss tuleb õhtuti koju, seest õõnes. Ta vitsutab pruukosti, lõuna ja õhtuoote eest. Sina olevat kinnitand, nagu oleks õhtusöök minu laualt. Miks sul oli vaja niisugust lära ajada? Olgu see inimesekssündinu milline tahes, aga talt ei tohi nahka seljast nülgida. Kui sa seda asja järele ei jäta, siis ma teda enam sinu juurde ei lasegi!»

Kuzma au sai puudutatud.

«Katsu sa! Küll siis näed,» ähvardas ta.

«Ei näe midagi. Küll ma leian koha, kuhu sinu peale kaevata. Ise kuulutad siin, nagu oleks meil üks igavene õiglane aeg alanud. Ei mina usu, et on seadust, mis laseks sinu sulase minu söögile panna.»

«Valentina pole nurisenud. Kas ta ka teab, et sa lööd siin külatänavas lamenti?» küsis Kuzma hoiatavalt. Mihailihha pursatused olid ta lõpuks vihale ajanud. Naiste riiakus tegi Kuzmale küll alati nalja, aga Karponoss ei kannatanud, kui keegi julges tema külge hambaid lüüa. Ennast kujutles ta juba pärisperemehena, kes käsib ja keelab ning kelle sõna arvestatakse. Ta keeras kannalt ringi, tõttas koju ja kogu ta viha vajus Vasja peale. Kes ta sihuke on, et julgeb keelt kanda? Elaja isuga loomake! Kuzmal ei tulnud mõttessegi oma perenaist solgi keetmises süüdistada. Aeg ju oli niisugune, et pliine võiga polnud kusagilt võtta. Mingisuguseid muid kahtlusi aga Vasja temas ei äratanud, sest eks Ilmaril olnud küllaldaselt elukooli seljataga, et külamees ei suudaks temas avastada muud kui seda, mida ta ise suvatses näidata või rõhutada.

Hobusele latrit kopsiv töömees ei taibanud, mis kuri sääsk on tema peremeest hammustanud. Karponossid unistasid oma hobuse ostmisest ja Kuzma oli sellest mõttest nii hoos, et armastas seda isegi Ilmariga arutada.

Lauda uksel seisis järsku terve rajupilv, raksus ilmarmutu äike.

«Ma olen sulle, tohmanile, mitu korda nina peale kirjutanud, et on keelatud Mihailihha pool minu ja mu perekonnaliikmete nime suhu võtta!» Kuzma toetus uksepiidale ja tõmbas pükstelt rihma pihku, pannal välkumas. «Sinule läheb õpetus alumise otsa valuga ülemisse nuppu. Saab jagu kätte laotud! Või temale ei kolba see söök, mis on minu igapäevane toit!» Kuzma äigas laksu Ilmarile näkku ja kärgatas: «Püksid

maha! Siis saad viisteistkümmend. Kui ma pean sind kaltsadele materdama, on kolmkümmend hooletu.»

«Ei tohi,» keelas Ilmar.

«Peab! Ma ka ei tahaks sinuga jahtida, aga see on minu kui leivavanema püha kohus, ma ei saa seda täitmata jätta. Võta teenitud palk vastu!»

Sulane kahmas enesekaitseks vigla pihku ja püüdis taganeda ukse poole, kuid samal hetkel algas väravate taga kolkimine ja peremehe hõikamine ning kohemaid ilmus lauda uksele Nastja, hirmsasti ähmi täis ja edev, oma seelikut siludes ja pluusi kaelust kohendades. Poisid, kes ema selja tagant piilusid, tõrjuti tuppa tagasi.

Karistuse jagamist jätkata Kuzma ei julgenud, ta kartis, et Vasja pistab röökima. Oma pere liikmete kasvatamine oli rangelt maja sisemine asi, sellepärast ei soovinud Kuzma, et võõrad seda näeksid või sellest teada saaksid. Nõukogude seadused ei lubanud peksmist ja Kuzma ei teadnud, kuidas uued, sakslaste määrused asjasse suhtuvad. Kuigi külamehed õiendasid oma naistega alati omatahtsi, siis Kuzma Nastjal oli üle kümneaastase kooselu järel veel korralik saun saamata.

Karponoss kiikas lauda ukse vahelt õue. Ta nägu muutus üllatusest kaameks. Mis sa kostad? Tema poole olid tulnud komandantuuri ülemused ise. Sakslased! See juba oli au! Või ehk jõudis Mihailihha oma suud praotada? Ei, seda Kuzma ei uskunud.

Kõige vapramalt vene keelt purssiv tulnukas osutas trepile kangestunud Nastjale ja teatas kiitvalt:

«Väga-väga ilus perenaine!»

Ilmar silmitses ukseprao vahelt sündmuskohta. Ta nägi, kuidas auto tagaistmelt ronis välja Saksa sõjaväe vormis mees, õlad nagu lauaga löödud, põsed ümarad, silmad maialt Kuzma naist limpsimas. Ilmari nägu nõretas verest, särgikaelus oli ligedaks ligunenud, aga ta ei suutnud oma pilku tulnukate küljest lahti rebida.

Seal ju seisis elusuuruses Väino Mäelo, kõige parema tervise juures.

Külalised kiikasid õues ringi, justkui kõike üle vaadates ja meelde jätta tahtes. Ja kohe sai ka Kuzma Karponoss teada, miks talle au osutatakse.

«Siin külas vist elab mõni eesti rahvusest perekond?» küsis keelevahendaja ja selgitas: «Teie poole saabunud härrad on eesti ajakirjanikud, kes sooviksid kohalike eestlastega juttu ajada, et siis sellest hiljem Eestimaa ajalehtedes kirjutada. Teid palutakse kõneluse juurde, kuna te teate üksikuid fakte

läpsustada. Bolševistlikul ajakirjandusel oli viieprotsendiliselt tõest kuhjaga, et lehekülge täis määrida, eks ole? Meie ei tunnista niisugust võtet. Kõik olgu õige ja klaar.»

«Eesti perekondi?» venitas Kuzma. Isegi üle oma laiba poleks ta neid saksu kohe praegu Mihailihha tarre juhatanud ega ka Valentinaga ninapidi kokku viinud. «Meie küla serval, nii versta viis kuus teistest eemal, pesitseb üks eesti rahvusest leibkond, eit ja taat kahekesi. Muudkui et suuremad asjad nad vist küll ei ole, et ajalehtedes kirjutada ja kiita. Aga kust neid paremaid praegusel ajal võtta?» keerutas Kuzma.

«Miks nad siis suuremad asjad pole?»

«Oma kodukeelt nad ikka mäletavad?» uuris karvamütsi kandev eraisik, kellel oli seljas sinelilõikeline kasukas.

«Omavahel lasevad nad jah mingit arusaamatut keelt, et küll saab. Vene keelt suurt ei oskagi. Eit eriti. Mõnikord ei saa keegi kuramus temast aru.»

Ajakirjaniku näol lainud pinge asendus huviga. Ka tõlgi ilme muhenes. Aga silmanähtav muudatus oli sündinud Väino Mäeloga. Ta oli oma kaaslastest eraldunud, pilk Nastjas kinni. Muu jaoks polnud tal enam silmi.

Ohtul kodus teatas erutatud Valentina:

«Ümarate põskedega ohvitser ja ajakirjanikud olid eestlased. Ma kuulsin neid omavahel kõnelemas. Teine ohvitser ja maastikuauto on pärit jaama tagant külast, kus asub üks karistuspataljoni allüksusi. Kas eestlasest ohvitser ka seal teenib, seda ma ei tea.»

«Miks sa niisugustest asjadest mulle varem pole kõnelnud?» noomis Ilmar.

«Et karistuspataljon paikneb piki raudteeliini, seda sa vist ikkagi teadsid? Aga kust ma võisin hingeski aimata, et nende seas leidub suguvendi?! Kas see sind väga puudutab?»

«Jah! Lugu on halb.»

«Kas sul on väga tõsised põhjused toda suguvenda karta?»

«Vastasel juhul poleks ma seda juttu alustanudki. Me oleme verivaenlased.»

6

Ta oli lahkunud Mihailihha poolt veel samal ööl, et metsas kuuseokste kuhilas hinge tõmmata ja hommikul varakult Tumanovite poole kõmpima hakata. Polnud teada, kas Mihailihha tüdrukutel õnnestub sõna ette saata. «Ma ise teen vara-

hommikuse rongiga treti Pihkvasse,» lubas ettevõtlik Roza, aga jänest sõita polnud kuigi lihtne.

Võõras metsas redutamine kulutas Ilmari jõuvarud. Eks ta unustanud ka õhtuiva võtmata. Kaasa antud leivakuivikute närimine tekitas janu, kuid tal polnud kopsikut, millega kraavist vett ammutada. Kõik oli toimunud nii äkitselt nagu tulekahjul. Mis see kolmkümmend versta, lohutas Mihailihha. Sedasama arvas ka Ilmar ise. Ja olles juba teel, kargas talle järsku pähe mõte, et mis siis, kui Tumanovite pool pole enam kõik korras? Taurov polnud vahepeal mitmel nädalal mingit sõna saatnud. Lugu oli tõsine. Ilmari mõtted tõusid ja vajusid nagu pilveräbalad äikesejärgse laotuse vahel, tuulel sasida ja taga ajada.

Jõudnud teise päeva õhtuks tuttavale metsateeristile, tuli Ilmaril tahtmine rõõmu pärast hõisata. Edasine minek oli kuke sammude jagu tippimist. Sihi peal paistsid taimeaia roovikute virnad.

Järsku kostis Ilmari kõrvu katkendlik vile, mis mõnesekundilise vaheajaga kordus. Ilmar jäi liikumatult seisma.

Mis see nüüd oligi? Järsku hoiatus? Ümberringi kaikuv põlismetsamüha võnkus raudteerongi sõidurütmis.

Vile kordus jälle. Ja nüüd nägi Ilmar, et keegi ilmus korraks jalgrajale. Ega ometi Taurov? Ilmar ei adunud enam reaalsust. Tema arvamist mööda pidanuks ta veel haige olema. Ta tõmbus võpsikusse ja kahmas laskeriista pihku.

Märga metsaalust mööda ligines tõepoolest Vadim Taurov.

«Noh, vana semu? Ootan sind eilsest saadik, et silm hägune,» alustati juttu juba kümne sammu kauguselt. Ühe käega surus Taurov oksi eest ära, aga teine püsis ka taskus, revolvri käikuvõtmiseks valmis. «Kus sa küll niikaua ringi hulkusid?» küsis ta pahuralt.

«Mis siin uuemat kuulukse?» päris Ilmar kähku küsimusele vastuseks.

«Eks nii mõndagi! Aga enne ütle mulle, kelle nägemine su jalgealuse tuliseks tegi? Kas mina ka teda tunnen?»

Ilmar noogutas. Kuulnud Mäelo nime, sülitas Taurov üle õla.

«See küll ei tohiks õige jutt olla!»

«Seda minagi! Aga kuhu me pääseme?»

«Ja kas seal karistussalklaste seas on teisigi eestlasi?»

«See huvitaks ka mind.»

«Mul tekkis siin sind pikisilmi oodates hirm, et sa ehk tõttasidki suguvendi üle lugema. Sul ju seda kärts-ja-põmm

kiirust jätkub. Näh, nägu puha puruks pekstud! Egas ometi Mäeloga juba koos olnud? Kas ta on su kannul?»

Ilmar kompis oma nägu ja heitis käega.

«Ei sel ole enam väga vigagi,» mühatas ta, Taurovi toonist tuge saades. «See oli mulle paras! Ei osanud ennast nii nagu vaja kaitsta. Vastik on olla, kas tead!»

«Miks vastik?»

«Tegevusetult manduda! Igasuguseid Mäelosid karta. Tema peaks mind pelgama, mitte vastupidi. Tuleks uuesti üritada omade juurde jõudmist. Niipaljuke, kui mul õnnestus kõrva taha panna, pole see rinne neil kuigi tihe ega ešeloniseeritud. Kui õige prooviksime kolmekesi teekonda korrata? Võib-olla on aeg seekord armulisem! Ma poleks uskunud, et Eerika Graudes leidub niipalju sitkust.»

«Kuuekesi,» kuulutas Taurov tõsiselt ja süngelt. «Mis aga puutub minu Eerikasse, siis märkasin ma esimesest pilgust, et tal on jõuline ja tugev iseloom.»

«Miks sa rõhutad, et sinu Eerika?» küsis Ilmar laitvalt.

«Sellepärast, et ta on minu. Täna ja alatiseks!»

«Ajad oma jama!» Ilmar turtsatas. «Sinul peab alati olema üks vigurdamine tagavaraks, mida sa selge tõe pähe esitad. Kuidas sa küll ei taipa, kui kohatu on niisuguseks naljaks praegune aeg ja meie olukord?»

«Tead, semu, me oleme küll aatevennad, aga meil on eri värvi eluõied.» Ta tegi pausi ja silmitses Ilmarit, pilgus sallimatus. Põdemise päevil oli Taurov jõudnud oma hinges mõningase korra luua. Jonn elada ja võidelda kasvatas temas mõlemat: tunnete sihipärasust ja mõistuse teravust. Ta hakkas taipama, et inimestel, ta ise nende seas, seisavad praegu ees tohutud kannatused, mille ulatust ning lõppu ei oska keegi ette näha. Ei koorma ränkust, mis turjale vajub, ega ka sitkust, mis kindlustaks vastupidavuse. Maa oli juba üle külvatud surnutega, nii vaenlastega kui ka omadega, ja jõgede veed punetasid inimverest. Klarast ei olnud tema kõrval käijat ega teekaaslast niisugusel teel. Pikad eraldi elatud aastad, kuna Taurov töötas pidevalt piiriäärsetel aladel, olid vaikselt ja valuta kustutanud nooruskiindumuse ja kire. Üle aasta polnud Taurov perekonna juures käinud ja naine oli unustanud märkust teha, kutsuda. Ta ei uskunud, et naine on teise leidnud. Või mine sa tea? Siis, kui ta Koganite Leningradi saatmise asjus läbirääkimisi pidas, nõustus naine pikemata peavarju andma. Milline õnnetus sellest tõusis! Oma südamesopis lootis Taurov, et nad kõik jõudsid evakueeruda ja viibivad väljaspool otsest hädaohtu. Neist oma elu keerdkäikudest ei kavat-

senud ta Ilmarile kõnelda. Nagunii ei saa ta aru. «Mõnes eluküsimuses oled sa lootusetult pime ega saa vist iialgi nägijaks,» jätkas Taurov veidi põlglikul toonil. «Ühes võid sa rahulik olla: minu ja Eerika vahekord ei sega kumbagi — ei sõdimast ega oma poegadele mõtlemast. Mis puutub mu abiellu Klaraga, siis luba mulle, et sa sellest enam kunagi ei räägi. Vähemalt mitte Eerika juuresolekul ja selle neetud sõja lõpuni. Kui meil kolmel peaks olema õnne ellu jääda, siis pärast sõda jätkame juttu sellel teemal,» lausus Taurov kalgil toonil.

Liiguti edasi mööda metsloomadest tallatud rada, Taurov ees, Ilmar tema kannul. Viimane kohmetus imestunult, kui nende ees avanes uduvines luhaheinamaa. Soine vesi läikis lahvandikkudes ja taamal piiras ümbrust mustjalt sinendav kuusemetsaviirg. Ilmar kiirendas sammu ja tonksas Taurovit õlale.

«Kuhu sa minna mõtled?» küsis ta.

«Ega me ei lähe Rufina residentsi!»

«Sooh! Kuhu siis?»

«Ära küsi! Küll varsti näed. Veel mõni samm, ja olemegi kohal. Peavari missugune! Kõik mugavused kuhjaga olemas,» loras Taurov.

«Nii et vann ja telefon ka,» pilkas omakorda Ilmar.

«Mu Eerika pani ühele sakslaste aparaadile pihta. Juhtmejupid lõikasin ise traatide küljest.»

«Sinul peab alati lori hambus olema,» sõitles Ilmar.

Mäenõlvakule jõudnud, avanes nende ees lagendik kahe metsamüüri vahel, osaliselt võssa kasvanud. Lõuna suunas kulges kunagine raudtee muldkere, aga rööpad pealt koristatud ja liiprid kraavi veeretatud või küttepuudeks saetud. Muldonn asus mäel. Uks ja korstnajupp olid uued, kõik muu aga samblane ja mustikavarsi täis kasvanud. Ümbrus meenutas endist polügoni.

«Mis paik see on?» tundis Ilmar huvi.

«Küllap mingi riigikaitseliste õppuste või katsetustega seotud kohake. Vana Tumanov teadis rääkida, et see olevat olnud pikka aega kinnine tsoon, kuskil kolmekümne seitsmenda aasta paiku konserveeritud ja hiljem päriselt maha jäetud. Rohkem ta ei teadnud. Muldonn on ruumikas ja täiesti elamiskõlblik. Igatahes vihma peab, vett kusagilt sisse ei tilgu. Nüüd kuula oma tulevastest võitluskaaslastest. Kaks on siitkandi omad, kes jõudsid väeosa vangi langemise ajal metsa varjuda. Üks nooruk on endine komsomolitöötaja, kes sai Pihkva

lahingus haavata ja jäi omadest maha. Meeldib mulle väga. Huvitav, mis mulje sina saad? Ta nimi on Daniil Rõžkov, aga hüüame lihtsalt Dan. Mina olen Vana ja sinu jätame Vasjaks, kui sa ise omale juba niisuguse nime valisid. Nõus?»

Ilmar noogutas nõustuvalt ega hakanud pärima, kes on kuues, olles kindel, et tegemist on Eerika Graudega, kelle suhtes ta arvamine oli risti vastupidiseks muutunud.

Taurov alustas uut juttu:

«Sa oled mulle praegu nii vajalik,» sõnas ta sõrmega üle kõri tõmmates. «Said aru?»

«Ei vist!»

«Sellel meie Danil oli sidemeid siia põranda alla jäetud seltsimeestega, ta oli olnud neile vähe aega autojuhiks. Üks suur ja tugev salk on rohkem kui kaks väikest ja väetit. Homme saame esimest korda kokku siit paarkümmend kilomeetrit eemal ühe nende ülemusega. Ma tahaksin väga, et sa seal varjatult juures viibiksid ja oma erapooletu pilguga toda meest jälgiksid. Praegusel ajal ei või kedagi huupi usaldada, edu pant peitub kahtlemises. Olgu sulle teadmiseks, et tollel salgal on tõenäoliselt tagalaga raadioside. Igatahes olevat Dan midagi niisugust märganud.»

«Aga meile ju anti aparaat? Kas mootorratas seisab seni-ajani seal issanda jumala hoole all?»

«Ei seisa. Aga kas meil ei jäänud saamata see kõige tähtsam lüli — radist? Ta pidi tulema hiljem, aga pole siiamaani meie juurde ilmunud. Kas sa ise ei oska seda aparaati piuksuma panna? Oled ju suurte elukogemustega.»

«Sõjaväe sundaega teenisin sideroodu raadiokompaniis. Morse sain selgeks. Aga tollest ajast on liiga palju vett merre voolanud. Kõik on muutunud. Hiljem pole kokku puutunud, välja arvatud mullusuvine kraami pakkimine külgkorvi.»

Köögiruumis kohtas Ilmar oma üllatuseks Rozat, kelle näol säras vaoshoitud uhkus. Ta õiendas saateaparaadi juures.

«Mulle öeldi, et sa oled sel alal asjatundja?» küsis neiu huvitatult.

«Aparaadi lõhkumises võib-olla?» vastas Ilmar kulmu kortsutades.

Ilm oli tõmbunud kargeks, jäätunud samblaväli sätendas nagu helmestega ülepuistatult. Päiksepoolsed männiokkadki helendasid. Taurov, Ilmar ja Dan jõudsid kohtumispaika tublisti enne kokkulepitud tundi. Aga teisedki olid tõtanud, ilmse sooviga esimesena kohal olla. Dan märkas tulijat õige kaugelt, läks kergelt ähmi ja püüdis seda mitte välja näidata. «Konspiraator oled sa algaja,» mõtles Taurov kaastundlikult.

Tulijal oli kaasas julgestus — suurt kasvu tugeva kondiga noormees, automaat seljal. Paistab teine nii ülemuslikult naiivne, arutles Taurov oma mõtteis sel ajal, kui ta üksinda natuke hooletul sammul tulijale vastu astus.

Vahetati varem kokkulepitud märgusõnad.

«Kas jõhvikaid leidsid?»

«Ega ma marjuline ole, vaid metsatööline.»

«Mind kutsutakse Taadiks. Aga kuidas teid?»

«Andrei Nikonov.»

«Niisiis, teenisid piirivalve allüksuses? Said meie kandis haavata? Tahan teada, kes sind põetas, toitis, teised riided selga muretses?»

«Kui lubate, siis kõneleme neist asjust pisut hiljem.»

«Hiljem?» venitas Taat kahtlustavalt. «Su nime nagu oleksin kuulnud.» Ta silmitses Taurovit karvamütsist lapitud viltideni.

Taurov rääkis aeglaselt ja sõbralikult:

«Minu teada me kohtume täna esmakordselt. Varem ei ole olnud juhust.»

«Aga kas Ivanid — Sokolov ja Smirnov — ei ütle sulle midagi?»

Mõlemad mainitud olid Taurovi kunagised töökaaslased.

«Ütlevad küll,» kinnitas ta kiiresti. «Niisuguste nimedega tuttavad on mul tõepoolest olemas. Väga tore, et ka teie neid tunnete.»

«Kuidas sa ise arvad, kas nemad sind tunnevad?»

«Kahtlemata!»

«Kas sa ei kirjeldaks õige põgusalt nende välimust? Mis auaste? On nad naisemehed? Vallalised? Võib-olla tead nende abikaasade ja laste nimesidki?»

Selline küsitlus oli Taurovi meelest naiivne, kuid Taat ise jäi arvatavasti rahule.

«Hea küll, ma usun, et oled see, kellena end esitled,» teatas ta pikemata. «Aga miks sa minuga kokku saada tahtsid ja mismoodi ma saaksin sulle kasulik olla?»

«Teil on omadega raadioside.»

«Kes seda ütles?» kärgatati nagu noaga torgatult.

«Keegi pole öelnud,» kinnitas Taurov rahulikult. «Ma ise arvan. Mul oleks hädasti vaja omadele teisel pool rindejoont midagi teatada.»

«Ütled mulle, mis sul on vaja edasi öelda, ja me peame aru, kas see on või ei ole praegusel momendil tähtis. Et asi oleks operatiivne, siis me võtame su kohe praegu endaga kaasa.»

«Ma ei saa tulla, ma ei ole üksinda. Meid on siin terve salk!»

«Kuulsin ma õigesti või? Terve salk?» küsis Taat uskumatult ja silmitses jälle Taurovit ülalt alla tunnistavalt.

«Mis siin nii väga imestada?» kehitas Taurov õlgu.

«Teid pole ju keegi siia saatnud. Mõistlikum oleks kohe kiiresti omade juurde läbi murda. Seal on inimesed, kes otsustavad, kas tulete siia tagasi sõdima või saadetakse teid mujale.»

«Olukord on selleks liiga kriitiline, et siin minusugusele vee- ja tuleproovi tegemisega asjatult aega raisata,» sähvas Taurov teravalt.

Taat uuris vastuhakkajat altkulmu.

«Kuidas sa julged mind aja raiskamises süüdistada?» Ta hääletoon oli muutunud kõrkjäigaks. «Ütle mulle, mis ajast tunned sa Girina-nimelist naiskodanikku ja kuipalju on sul teada ta kahtlasest minevikust?»

«Vaata aga vaata, kuhu me välja jõuame,» mõtles Taurov pahaselt. Usaldamatusemaania põdemist ei kohanud ta elus esimest korda. Talle ei öeldud küll selge sõnaga näkku, aga ta sai aru, et tema kodanikuausus oli kahtluse alla sattunud. «Julia Karpovna Girinat tunnen ma tema mehe protsessi ajast,» möönis ta ega lisanud rohkemat.

«Kas on õige, et tema kohta oli avatud toimik, kuid keegi hävitas süüdistusmaterjalid?»

«Teile on aetud asjatundmatut loba. Ja üldse pole see küsimus, mida me peaksime arutama praeguses olukorras.»

«Ah et klassivaenlastele ulatame käe?»

«Girina pole kunagi olnud klassivaenlane. Ei siis, kui ta mehe üle kohut mõisteti, ega ka hiljem. Selle küsimuse kallal ei pruugiks me oma aega raisata ega teie oma pead vaevata. Vaenlane on meil praegu ühine. See, kelle tankiroomikud meie maad purustavad ja kelle relvad meie inimesi tapavad,» rõhutas Taurov. «Mulle tundub, et meie jutuajamisel pole vist mõtet. Jääb üle vabandust paluda tülitamise pärast. Olge terve ja head aega!» ja ta keeras minekule, kuid teda hüüti tagasi.

«Sa oled väga taltsutamatu!» nurises Taat kühmuvajunult.

«Võib olla küll. Mida te veel soovisite küsida. Ma kuulen.»

«Ah või tema kuuleb?! Ütle mulle, kus sa peatud?» Hääletoonist ja näoilmest paistis, et Taadil on pööraselt õigus ja et ta on siiralt solvunud Taurovi kõrgi kannatamatuse pärast. «Ma teen, mis mu võimuses, ja teatan sinust sinna, kuhu vaja. Enamat praeguses olukorras ma lubada ei saa,» teatas Taat sõnu venitades. «Sul peab olema üks niisugune kindel koht, kust saaksid teate kätte, kui see ükskord pärale jõuab. Sidepidamisel esineb suuri raskusi. Vaenlasel on niisugused aparaadid, mis meie saatja kirbule võtavad. Meid aetakse pidevalt taga.» Taurov märkas Taadi silmalau tõmblemist. Ta kõneles kiirustades ja tasasel häälel, isegi oma ihukaitsja ees salatsedes.

«See on väga halb!» rõhutas Taurov samuti tasa.

«On ette tulnud sissekukkumisi...»

«Veel hullem...»

«Näed siis,» noomis Taat. «Aga sina kukud siin pirtsutama, justkui ei saakski aru, kui keeruline on olukord. Kas seesamune Rõžkovi-poiss on sinu juures?»

«Kes?» küsis Taurov siira imestusega.

«Daniil?»

«Ei tunne! Sellenimelist meie juures ei ole.»

«Kas sa kavatsed mind lolliks teha või? Arst oli ta saatnud tolle neetud Girina juurde, aga viimane vandunud meie mehele, et ta pole teda juba aastaid näinud. Egas poiss maa alla vajunud? Tähendab, kohtas sind ja jäi sinu juurde?»

Taurov tõmbus tõsiseks. Kahtlused kippusid talle kallale.

«Sellest pole mul aimugi,» kinnitas ta veel kord.

«Kes sulle juhatas kätte tolle postkasti, kuhu sa poetasid oma kirja?» käratas Taat ja oli valmis kepiga äigama. «Väga vähesed teavad seda paika. Ja üks neist on Daniil.»

«Ma tunnen üht siinset meest, keda teiegi vist teate. Ta on paljuga kursis,» keerutas Taurov. «Oma nime ta avaldada ei lubanud. Vähemalt esialgu veel mitte.»

«Vaata aga vaata! Meie inimene ja võttis su käekõrvale ning talutas postkasti juurde?»

«Mistarvis niiviisi? Andsin teate tema kätte, et ta võiks selle toimetada sinna, kuhu vaja.»

Taat heitis väsinult käega ja ei vaielnud enam.

Taurov mõtles endamisi, mis temas Taadi juures kaastunnet äratas. Kas väsinud silmad või siis käest ära süda?

«Ise otsime su üles, kui lubad,» vabandas Taurov. «Umbes kahe nädala pärast.»

Tol hetkel hakkas kostma mootorratta tõtlik pupsumine, mis ligines kiiresti. Mees, kes istus kramplikult sadulas, tuuritas mätaste ja pehkinud kändude vahel nagu murdmaasõidu suurmeister. Ta puuris kähku oma teravad silmad Taurovi omadesse. Viimane ei pööranud pead kõrvale ega kobanud käega relva, sest Taat noogutas saabujale nagu oma pojale, kes on hakkama saanud väikese üleannetusega. Mootorratturi juures häirisid Taurovit kohe mõned asjad, mis teda ettevaatlikuks muutsid. Nurgelised ja järsud liigutused meenutasid taganemisteel nähtud kümneid vaenlase mootorrattureid, kelle hambad olid võidukalt irevil ja särgikäised küünarnukkideni üles kääritud. Riietuse järgi paistis tulija talupoeg mis talupoeg. Välja arvatud sinisest satiinist tikitud kaelusega uuevõitu pluus. Selline, mida tavaliselt metsa selga ei panda.

Taat noogutas Taurovi poole ja osutas saabujale.

«Ta nimi on Ignati. Pead teda tänama,» tähendas ta sõbralikumalt. «Ma tahtsin su teate tulle visata, aga tema seisis selle eest hea ja keelitas mind senikaua, kuni see reis sai ette võetud. Jääb siis kahe nädala pärast? Et sul hästi läheks,» ohkas ta tülpinult ja pöördus pooleldi riieldes oma voorimehe poole: «Ilmaaegu sõitsid siia pärapõrgusse! Sai sulle öeldud, et ootad Omegu ristmikul. Aga kus sina! Vurista nüüd ees minema. Me istume alles Domna teeotsal peale. Sealt lased otsejoones Strelnasse. Ära viivita midagi. Ega ma tita ole. See väheke maad jõuan küll jala astuda.» Taadi ütlemised kõlasid järsult, vastuvaidlematult. Mootorrattur pöördus nagu välgatus ringi, võib-olla uurima, kas Andrei Nikonov ehk järsku jõudis Taadi poetatud külanimed kõrva taha panna?

Vadim Taurov talitses end.

«Kas sa seda mootorrattaga selli tundsid? Oli ta teiega?» uuris Taurov kohe Danilt.

Nooruk raputas järsult pead:

«Elus esimest korda nägin. Meie oblasti spordimehi ta küll ei ole, küllap kusagilt mujalt salka saadetud.»

«Oled sa selles kindel?» päris Taurov edasi.

«Nii kihvti kihutajat oleks igaüks oblastis nägupidi tundnud, pilt oleks ilmunud ajalehtedes.»

«Pealtnäha paistis neljakümne ringis olevat,» tähendas Ilmar vahele.

«Seda enam! Kas te siis ise ei tea, et kõvad spordiässad õngitseti pealinna kokku. Seal oli rohkem staadione, pjedestaale ja võimalus kõrgemapalgalisi kohti pakkuda.»

«Ma ei suuda kuidagi uskuda, et niisugune Taat, nagu sina

teda kirjeldad, võttis esimese ettejuhtuva ja läbiproovimata selli salka küüdimeheks. Või mis sa ise arvad?»

«Mis põhjusel te temas kahtlete?» küsis Dan ootamatult.

«Ise alles ütlesid, et teda ei olnud varem salgas?»

«Mis see loeb? Võib-olla ma eksisin. Vahtisin, suu ammuli, ägedat kihutamist. Muud ei pannud tähelegi.»

«Te räägite nagu poolearulised,» pahandas Ilmar, kes jutuajamist osavõtmatult pealt kuulas.

«Kuidas teil see inimese ausameelsuse kindlakstegemine käib?» huvitus Dan irooniliselt.

«Eks ikka tundmustega,» naeris Taurov. «Vaata ette, sa sõidad kraavi,» manitses ta oma tuiakat mootorrattajuhti.

Kodus ootas neid kaks meeldivat üllatust. Esiteks kuulutas Roza, et aparaat võtaks vist hääled sisse, kui Ilmar ka appi putitama tuleks. Teiseks oli Rufina toonud länikutäie herne-kruubisuppi ja lähkriga kitsepiima pealejoomiseks.

8

Kohtumispaik Jõetaguse täikal ei olnud Taurovile meeltmööda. Aga vastuvaidlemiseks tal võimalust ei olnud. Et rong viis teda Eerikast mööda, siis otsustas Taurov sinna jänest sõita. Roza ja Manja kaasabil ning sokutamisel. Tagasi oli tal kavatsus tulla risti läbi metsa koos Ilmari ja Daniga.

Neli ja pool jaamavahet enne sihtkohta, ühes pooljaamas, märkas Taurov ootamatult tuttavat mootorratturit, kes nurgeliselt käsi liigutades vantsis üle relsside rongi poole, seljakott nööriga turjale köidetud ja lontis säärega kirsad jalas. Mis sa kostad?! Ignati siinmail? Tolle mehe oleks Taurov ära tundnud ka tuhandete hulgast puusadest jõnksuva sammu ja ainulaadsete nurgeliste käeliigutuste tõttu käimisel. Haruharva oli ta kogenud niisugust asja, et inimene muutub vastumeelseks esimesest pilgust. Nagu see mees talle praegu, ilma et ta teda lähemalt tunneks või temaga jutelnud oleks. Millegipärast tekkis temas kahtlus, kas ka too mees pole teel Jõetaguse täikale. Ta sikutas tulupi peakoti silmile ja piilus kaubavaguni ukse vahelt platvorme. «Kuramuse pihta,» vandus Taurov. «Kui ta siht peaks Jõetaguse olema, siis kust ta teejuhised sai? Kas juhuslik kokkusattumus? Või Taadi käest?» Olukord ei andnud aega mõtlemiseks, et käigult uut plaani kokku seada. Ta mõnas mõttes endamisi, et sõjas leidsid aset äraseletamatud juhuslikkused, mis nagu irvitasid

näkku loogikareegleile. Muidugi mõista võis Taadi salga mehel, Ignatil, neile maile ka ausat asja olla, kuid ta eneseesesüüvinud rüht ja otsekui õigusega rongile, ainukesse sõiduvagunisse trügimine kõnelesid kahtlast keelt. Ignati vastu polnud Taurovil mingit usaldust.

Oma otsused langetas Vadim Taurov alati momentaalselt. Ta lükkas vaguniukse irvakile ja vaatas alla relssidele. Rong oli just pooljaamast väljunud ja hakkas alles sõiduhoogu võtma. Taurovi paksud huuled avanesid, nägu muutus kalgiks, silmad külmaks. Ta libistas end sõidusuunas vagunist alla ja kadus võpsikusse.

Eerikani jäi tund aega jalgsi astumist.

Eerika Graude oli korteri leidnud pealiiklustee ligilähedusse poolkurdi vanainimese juurde, kelle kodakondsed olid kõik sõja jalust lahkunud. Pärast esimest korda Taurovile ukseavamist värises vanamutike öö otsa ahju peal. Kombelõtvust oli ju asjatu eitada ja ilus see üürilisest ei olnud. Aga mis teha! Oma hütikese kõlbeline puhtus oli talle väga oluline küll, aga seda silmas pidades ei saanud ometi külma kätte ära kõngeda. Jaamas leidus puunotte, mis kütteks kõlbasid, ja üüriline oli varmas kõike koju vedama, küll turjal, küll käruga.

«Mis juhtus?» uuris ootamatust külaskäigust üllatunud Eerika. «Sa paistad olevat endast väljas?»

«Kui ma ise teaksin,» lausus Taurov. «Oleks ometi nii, et ma seekord kardan asjata.» Ta puistas hinge, aga süda muutus sellest raskemaks.

«Kuidas käib meie vilenda vankriratta käsi?» huvitus Eerika. Ta mõtles Ilmarit.

«Pole tal häda midagi. Ta tuleb mulle Jõetaguse metsa vastu. Tahad omakandimehega kohtuda? Ei ole arukas!»

«Seda arvan minagi! Ma niisama ... Vadim, sa ei tohiks sinna turule oma nägu näidata,» arvas Eerika, veidi järele mõelnud. «See on siitkandi ebameeldivamaid paiku.»

Taurov raputas pead:

«Pääsu ei ole. Ma pean! Sa ei saa aru, kui tähtis see on.»

Eerika ei solvunud. Ta oli juba Taurovi terava tooniga harjunud. Samovar tõusis aurama, külalist kostitati tulise tee ja kuivikutega.

«Mul tuli üks hea mõte,» ütles järsku Eerika. «Aga sa ei tohi ütelda, et see on totakas ja ei kõlba kuhugi.»

«Lase kuulda, eks ma siis otsusta.»

«Ma tulen sinuga kaasa sinna Jõetaguse täikale.»

«Kullake, selle pärast ma siia tulingi,» lausus Taurov kergendatult. «Ei söandanud seda ettepanekut sulle kuidagi teha. Vean sind igale poole surma jalgu. Kas mind armastada peab sulle tähendama surmale suhu vahtimist? Seda ma nüüd küll ei tahaks.»

Eerika vaikis veidi aega, endamisi imestades, kui aplalt mees teed joob. Siis vaatas ta mehele silma ja lausus tõsiselt:

«Hädaohu puhuks peab sul olema kaks kuuli rauas. Vannu, et enne lased mulle rindu ja siis alles endale.»

«Minend oma jutuga! Me elame, me ei sure!»

«Sa võiksid natuke puhata,» tegi Eerika järsku ettepaneku. «Ma lähen lippan naabrinaise poole, palun, et ta minu vahetuse ära teeks. Seal Jõetagusel on vagunidepoo, kuhu hommikuti veetakse rahvast tööle. Me poetame endid turule sõitjate vagunisse. Sinna pampude ja pakkide hulka eksivad harva kontrollid. Või kui teevadki mõnel hommikul erandi, siis imbub sellest teade juba aegsasti läbi. Praegu äritsevad kõik, et elu sees hoida. Eelmises sõjas tohterdasin ma inimesi ja muud muret polnudki. Minu arust oli siis üksainuke salakuulaja. See oli Mata Hari, kelle prantslased surma mõistsid ja kes soovis oma timukale tantsida. Seda, et minul, lihtsal eesti naisel, tuleb niisuguste asjadega tegemist teha, ei osanud küll uneski ette näha. Pidid sa end meie kallisse kolkalinna vedama ja pidin ma sind nägema!»

Terve oma elu jooksul polnud Eerika kahepaikse osa mänginud, aga nüüd täitis ta kõik, mis kästi. Innuga, tuhinal. Mööda turgu roita ja hoolega inimesi silmitseda oli äärmiselt võõrastav. Aga kui Eerika silm peatus Katril, täitus ta süda ääretu rõõmuga ja ta unustas kõik muu. Egas ometi noorproua Leiust lähetatud siia teatud aku-kompse tassima? Kui jultunud ettevõtmine! Eerika tegi poolteist tiiru ümber turuplatsi, võimalikult kaugema kaarega Katrist möödudes. Ta oleks tahtnud nooriku juurde söösta, kuid see oli keelatud. Taurov oli hoiatanud ja teatanud, mistõttu. Kannatamatus pani Eerika pea huugama, kõrvad hakkasid pilli ajama. Hirm Katri pärast tekitas lämbumistunde. Eerika tõttas tagasi suures lootuses. Ta oli veendunud, et Taurov läheb ja krahmab Katri käekõrvale.

Taurov silmitses Eerikat etteheitvalt:

«Kas sul õnnestus tähele panna niisugust meest, nagu ma sulle äsja kirjeldasin?» küsis ta.

«Ausalt, ma ei läbenud vaadatagi. Aga sa ju tead, et Leiuse noorik oleks pidanud viimast lõppu käima, kui mitte nurgavoodis olema. Nüüd ei paista enam midagi. See kiskus mu südame kokku. Sellest peaksid sa ometi aru saama!» pomises Eerika pahaselt.

«Heakene küll,» keelas Taurov, sest Eerikal paistis olevat nutt varuks.

«Kas lähen ja kutsun Katri siia?» palus ta.

«Ei sa lähe kuhugi! Seisad siin paigal ja ootad mind. Vaata kella! Kui ma kümne minuti jooksul tagasi ei ole, siis annad aega kaotamata jalgadele valu. Kokku saame jaamas tupiku taga. Seal, kust tee metsa keerab.»

«Lähen pirukatädide juurde,» mõtles Taurov. Ega tal teist teed olnudki, kui ta soovis Katrile kuidagimoodi silma alla sattuda. Võib-olla jõuab teine teda tähele panna, võib-olla on Ignati kartmine paanika? Aga ei olnud. Kuriloom laapas mäest üles nagu saagile liginev metsloom. Korraks sisenes Ignati küüni ja selle hetke jooksul jõudis Taurov aia taha tõmbuda ning sealt alla niidule sibada. Küün koos saraga jäid talle kaitsevarjuks.

Natuke aega hiljem mangus Eerika:

«Kui mina siiski läheksin tagasi? Ootaksin teda turu lõpuni. Silmasin seal mitut tuttavat eite meie sõlmjaamast, ajaksin nendega juttu. Tead, mis mõte mulle vahepeal pähe tuli? Aga mis siis, kui see ei olnudki õige Katri, vaid keegi, kes temaga sarnaneb? Teisik noh, õnnestunud teisik!»

«Teisik ja õnnestunud? See ju teeb asja püstihulluks. Ära nii suurt jama aja!»

«Kui elus Mäelo noorhärra siin ringi uitab, siis asi see Katrit mängida? Ma ju nägin teda õige kaugelt. Sina samuti!»

«See sinu soov pea ees tulle hüpata teeb mu haigeks,» pahandas Taurov, saades aru, et teist teed vist ei olegi.

«Jumal on minuga!»

«Jään siiski su tagasitulekut ootama,» ähvardas Taurov. «On ju vaja teada, kas jumal on tõepoolest sinuga.»

«Ei saa sa siia jalgu jääda,» ohkas olukorda kainelt hindav Eerika. «Kui Katri pole Katri, siis tulen ma ise ütlema. Vastasel juhul saad teate Manja kaudu kahe nädala pärast.» Eerika vaade muutus valjuks, kui ta meest suule suudles, et seejärel teda otsustavalt eemale lükata ja seks korraks jälle lahku minna.

Jõudnud Dubovka sõlmjaama tööle Tööameti osakonna suunamiskirjaga, oli Eerika Graudel nüüd Agnessa Pavlovna nimeks. Aga ta elurütm kippus tihti liimist lahti jooksma. Taurovist lahkumise järgsed päevad kruttisid ta närvid nii üles, et löö kõigele käega ja laše lihtsalt jalga.

Jaama kuulutustetahvlil kirendasid rasvased kirjaread:

Otsitakse taga kurjategijat, kes end nimetab Andrei Nikonoviks. Tundemärgid: pikkus kuus jalga, kehaehitus kõhnavõitu, silmad sinakashallid. Vanus neljakümne eluaasta piirides. Võib olla relvastatud.

Igasuguste teadete ja kaasaaitamise eest makstakse alljärgnevalt:

1) Õigete jälgede kättejuhatajale otsekohe 2000 rubla rahas ja võimalus toiduaineid osta.

2) Nikonovi tabamine ja politsei kätte toimetamine:

a) elusalt — 10 000 rubla pluss juhtnahksed poolsaapad;

b) mitteelusalt — 5000 rubla lisanditeta.

Käesolevaga saab kõiki hoiatatud, et Nikonovi varjamine toob kaasa surmanuhtluse, mis laieneb tervele perekonnale.

Eerika pilk rändas üle luitunult halli maastiku raudteesõlmega, soise jõekese ja kõrge sillaga. Jõuetu sügispäikese elavhõbedased valgusepursked ja luikede loogeldus taeva all. Lumi oligi juba kohal. Kindlustunne, niipalju kui Eerikal seda oli, haihtus sootuks. Kuigi tal ei olnud Vadim Taurovi võimalikkudest nimedest õrna aimugi, vaevas Eerikat mõte, et tagaotsitav pole keegi muu kui tema ise: kuus jalga pikk, kõhnavõitu ja sinakashallide silmadega.

Kõik need päevad liikus jaamas palju võõrast rahvast, kes saalisid ülema ja korraldajate vahet. Neist üks tegi tiiru kaubaaitade juurde. Ta silmitses pakkijaid ja hobumoonakottide laadijaid, möödudes Eerikast kahel korral. Mõlemal puhul tõstis võõras viisakalt oma nokkmütsi, sügavat aupaklikkust rõhutades. See oli žest, mida Eerika talle pahaks panna ei suutnud, kuna kaubakontoris sehkendas pidevalt majanduskomandomehi, kelle kombekus ei olnud alati laitmatu.

Vähe aega hiljem ligines täis vaguneid markeerivale Eerikale ta otsene ülemus.

«Meie kandis algasid ootamatud arreteerimised,» tähendas ta.

Filimon Filimonovitš oli keskea künnisel meesterahvas, kongus ninaga ja tugevate pakatanud huultega. Eerika teadis temast niipalju, et Julia Karpovna oli nad tuttavaks teinud. Neil omavahel olid aga siiani isiklikumat laadi jutud ajamata. Seekord näis ülemus olevat veidi rahutu. Ta toksis kirsasaapa ninaga jäidet, ise kohmakalt valvas.

«Meie naabrusest Jõetaguselt arreteeriti proviisor Marfa Aleksandrovna kahe alaealise lapsega. Lisaks tütrele viidi minema ka isa ja ema, esimene halvatud. Ega nad ole teile järsku tuttavad?» küsis Filimon Filimonovitš vaiksel häälel.

Eerika raputas kindlalt pead.

«Ei ole mul sealkandis tuttavaid,» kinnitas ta.

«Aga läinud pühapäeval te turul käisite?»

«Mis siis?»

«Siin tuiab ringi üks salateenistuse asjamees. Toosamune, kes teid äsja aupaklikult tervitas. Ta kannab pooleldi erariideid ja kõneleb head vene keelt. Tuntakse huvi turul käinute vastu. Soovitaksin suu kinni pidada. See on mõistlikum.»

«Mitmed meie omad nägid mind minnes ja tulles. Töölisvagun oli rahvast puupüsti täis.»

«Olite te üksinda?»

«Kuidas võtta? Koos vaksali naistega. Kas nad jahivad toda Nikonovi, või milles on asi?»

Filimon Filimonovitš kehitas õlgu ja lahkus tagasi vaatamata.

Hilja õhtul, kui Eerika tööpäeva kokku tõmbas, surus enda küljetsi kontoriuksest sisse üks laovalvuritest, keda kutsuti isa Grigoriks ja kes kiitles, et olevat sõdinud Port Arturist kuni Prantsusmaale tsaari ekspeditsioonikorpusesse välja. Isa Grigori enda kinnitust mööda oli tal kaheksakümmend turjal. Aga rauk oli kõigest hoolimata kraps ja haiglaselt jutumaias, heietamishimuline. Kõik viimane kui asi, mis raudteesõlmes juhtus, veeres tema suu kaudu mööda küla laiali. Siiani kuulas Eerika meeleldi vanataadi jutte. Kuid seekord oli tal kiire ja ta tõstis üksnes silmad, et sõnatult küsida, milles on tuleku põhjus.

«Sina, Agnessa Pavlovna, oled mulle mitmel korral mahorkapuru pihku puistanud,» lipitses ätikõbi, püssikaba vastu põlve toetades ja ajaleheriba küljest parajat tükikest rebides. «Nüüd luba sind kostitada.»

«Hea küll. Tänan väga. Puista sinna paberi peale!»

«Vaata, missugune väärt kaup mul on!»

«Lõhnab hästi.»

«Kuidas siis?! Suur sakslaste ülemus ise andis tuutuga.»

Eerika tõstis esimest korda silmad.

«Sakslaste ülemus?» küsis ta. «Kust sa neid tunned?»

«Tuli ise juttu ajama. Ei peagi end uhkeks.»

«Võib-olla küll. Kust mina tean!»

«Mul oleks vaja sinuga, Agnessa Pavlovna, üks tõsine jutt maha pidada. Anna nõu! Mis sa kostad, kui ma palun end tänapäev töökoha pealt valla lasta?»

Eerika raputas häiritult pead:

«Mis vallandaja mina olen?» ütles ta õlgu kehitades.

«Juhata, kelle palvele minna?»

«Kõnele oma otsese ülemusega!»

«Vaat mitte ei taha! Ta pole hea inimene. Mis mulle tehakse, kui ma homme lihtsalt tulemata jätan?»

«Nad lähevad ja tirivad su ahju pealt alla ja seavad seina äärde. Nii on vist lood, isa Grigori. Töökohustus kehtib isegi taatidele.»

Vanaätt lartsatas sülitada.

«Tühjagi ta kehtib! Ei ole need sakslased nii hullud ühti, kui meie omad siin hirmutavad ja räägivad. Ei tapa nad kedagist vanu inimesi. Aga mis kohalikud ise korda saadavad? Nad teevad mu elamise nii sandiks, et hing kistud narmasteks. Luba ma kõnelen sulle oma eluloo, siis sa otsustad, kas neil on õigust mind Lära-Grišaks teotada?»

«Su elulugu olen kuulnud. Hüüdnimedega ei tohi kedagi pahandada. Aga mul on praegu hirmus kiire. Astuksid ehk sisse mõni teine kord,» vabandas ja põikles Eerika.

«Mis teised on rääkinud, see ei loe,» alustas isa Griša väevõimuga. «Japside sõja ajal, jumalast mahajäetud viiendal aastal sattusin ma sõjavangi, valvasid meid mongolid. Sihukesed püstiste põsenukkidega ja laiade kollaste hammastega. Ma kiitsin mõned korrad nende jumalat ja kohe saadeti mind valvurite kööki söögi laialikandjaks. Kausipõhjad, leiva ülejäägid ... Mis seda kõnelda! Ei saanud enam arugi, et vangis viibid. Juba Aleksandri ajal kiitsin ma Aleksandrit ja Nikolai ajal hurraatasin kõvasti õndsale Nikolaikesele. Prantslaste maal sattusin kah vangi, aga ega sealgi olnud viga, sest ma mõistsin elada. Koju tagasi tulles olin puhas valge. Aga kui punased meie kandi oma kätte võtsid, muutusin minagi punaseks. Kõik on minuga alati rahul olnud, kõik on kiitnud. Mis puutub sellesse, et nad saatsid mu kolmeks aastaks metsa langetama kotitäie leivaviljaterade kõrvaletoimetamise eest, siis see oli liiast. Varguse asjaga on sedaviisi, et terve õigeusklik inimsugu on seda teinud maailma loomisest saadik. Pühakirja ma ju tunnen. Mooses sai käsulauad ammu enne Kristuse sündimist. Nüüd on sakslased siin. Ma ju pean neid kummardama ja aupaklikkust üles näitama. Kui midagi küsivad, siis vastan nii, nagu kord ja kohus nõuab. Ega ma

sellepärast siis Lära-Griša ole. Aga kui nad peaksid lahkuma, siis võtan vastu uued, kes tulevad.»

«Ikkagi ei saanud ma aru su töölt lahkumise põhjusest?» jõudis Eerika vahele küsida.

«Mis sa küsisid?» uuris nüüd isa Grigori ja asetas käe kõrva juurde. Eerika küsimuse sisu taat ei taibanud, sest oli unustanud jutuajamise alguse. Ta kallutas terve kehaga ettepoole ja teatas Eerikale, et saksa ülemused tahavad vist temaga sehvti alustada. «Niisuguseid märke panin tähele,» kinnitas vanatoi, ise naerda mügisedes. Ta lootis igatsevalt, et lugupeetud Agnessa Pavlovna lööks näolt õitsele ja kostitaks niisuguse hea sõnumi toojat viinalonksuga.

«See nüüd küll pole jutt ega midagi,» sõnas häiritud Eerika.

«Ootand, oota! Kuidas siis ei ole! Minu käest taheti teada, kas Agnessa Pavlovnal on abielumeest või niisugust austajat, kes õhtuti külla käib? Ei ole seal miskit imelikku. Sa ju luus ja lihas naisterahvas.»

Eerika sundis end naeratama, kuigi teda vaevas kange tahtmine ätiköbi otsekohe uksest välja saata. Ta küsis:

«No ja mida sa siis teatasid?»

Isa Grigori ähvardas sõrmega. Tal oli hea meel, et asi sai ära seletatud.

«Üks mees ikka käib sind kindlasti suksutamas. Aga pimedas ilmub ja enne valget on läinud. Ihusilmaga ei ole ma selget pilti saanud.»

«Kui sa minu peale niisugust laimu ajad, siis ma liitun nendega, kes sind Lära-Grišaks hüüavad,» riidles Eerika laua tagant püsti tõustes ja dokumente kokku lapates. Ta vaatas kella ja vabandas, et peab minema.

Att naaldus püssile ja kallutas kehaga ettepoole. Ta teatas poolihääli, pihku itsitades:

«Kui sa järsku saksa härradega sehvti sooviksid, siis nimeta mulle. Küll ma poetan su heaks sõnakese.»

«Kas nad käskisid?»

«Kus sa sellega! Ma ise puhtast sõprusest!»

Eerika aimas, et ligineb tema tund. Ring tõmbus koomale. Kõik närvid tõusid pingule. Tuiklevad silmad tunnistasid mõne hetke määrdeõlidest ja tahmast lehkavat ümbrust. Isa Griša loivas nagu ussike oma valvepostile. Platvormidele veeretati propse. Sõjaväeešelon tuiskas pöörangute tuksatudes rohelise tulega läbi jaama, kiirust maha võtmata. Pea püsis Eerikal kõvasti õlgadel, kuid ta ei teadnud, mida teha. Järsku silmas ta ladudevahelisel platvormil Filimon Filimonovitši, kelle pilk oli kõike ja kõiki läbinägev. Ta näolt ei saanud

midagi välja lugeda. Ometi oli aru saada, et tedagi vaevasid mingisugused tumedad mured.

«Kas te olete öövalves?» küsis Filimon Filimonovitš Eerikalt ja lisas poolihääli: «Teie maja lähedusse on vist pandud piiluja. Kindel ma pole, kuid sinnapoole kisub.»

Eerika kehitas õlgu ja teatas tõtates, kuidas tunti huvi tema «austajate» suhtes. Tal ei olnud õrna aimu, kas see Filimon Filimonovitš Taurovi olemasolust teadiski. Sellepärast piirdus ta paari pilkava lausega, mida võis võtta nii või teisiti ja mis ei ütelnud midagi selgemat. Ta püüdis asjast irooniliselt üle olla, kuid see ei läinud tal korda.

Nad keerasid laohoonete vahelt ära ja jalutasid kontori poole, Eerikal hambad risti närvipingest. Ta tundis endal korduvalt Filimon Filimonovitši uurivat pilku, mis mõjus kägistavalt.

«Ega teil relva ole?» küsis Filimon Filimonovitš.

Eerika raputas pead.

«Aga sooviksite, et oleks?»

«Mis laskja ma olen,» kehitas Eerika õlgu ja vajus veel enam norgu.

Pilkase poolöö paiku, kui Eerikal oli sinel pingile laotatud ja aktikaaned peaaluseks tõstetud, et veidikeseks ajaks tuikavaid liikmeid sirutada, koputas keegi hooletult uksele. Ennegi oli ette tulnud, et ta tõsteti öö jooksul mitu korda jalule, sellepärast ei välgatanud seekord peas hirmuvarjugi. Suured laohooned tundusid ebaharilikult vaiksed. Väljast ei kostnud rongirataste tuksatusi relssidel ega ka valvekoerte niutsatusi niiskes öös.

Üle künnise pressis sõjaväeliste tunnusteta mees, kelle näol mängles võidurõõmus naeratus.

«Teie olete Eerika Graudel» rõhutas tulnukas, kes rääkis saksa keelt. «Taganege kiiresti seina veerde ja tõstke rahulikult käed üles.»

Saanud need kohutavad sõnad üle huulte ja proovinud sooritada krapsakat sammu ettepoole, kiskus sakslase nägu ootamatult kiiva. Ta vajus Eerika töölauale. Alles nüüd nägi Eerika ettesirutatud käega Filimon Filimonovitši, kes oli nähtavasti mitu korda tulistanud. Aga Eerika kartis, et ta on üleelatud hirmust kurdiks jäänud, sest kõrvad ei püüdnud kinni ainustki pauku. Kriitilistel momentidel suutis ta end alati kärmesti kokku võtta ja vaistu ajel tegutseda. Nüüdki haaras Eerika metallist joonlaua ja kukkus virutama vaenlase unearteri pihta.

«Külma rahu!» hoiatas Filimon Filimonovitš sosinal. «Taskud läbi otsida!»

«Küll ma näitan talle külma rahu,» pigistas Eerika läbi hammaste. Ta näitas dokumente. «Kas ahju visata?»

«Ei põleta ära!»

Filimon Filimonovitš avas pruunist nahast ümbrise, kus sees oli ametitõend, välja antud Walter Teppingule, SA eriteenistuse kaastöölisele.

«Järsku on see nimi teile tuttav?» küsis ta.

Eerika silmitses veel kord fotot ja viskas pilgu originaalile.

«Ei!» kinnitas ta veendunult.

Viies peatükk

HALLAD JA ÖÖD

Mardipäeva lõuna paiku märkasid Jõgiste omad, kuidas Taniel Tuvikene nende libedast mäekesest üles rühmas. Asi oli seda üllatavam, et Helenurme ja Jõgiste vahel puudus viimasel ajal igasugune läbikäimine. Vangikambri põrandal pühendamisest saadik ei tõstnud Jõgiste vana oma jalga talu kupitsate vahelt välja. Ta pelgas inimesi. Aga kõige rohkem vist küll iseennast, sest Matsile käis sageli peale soov mõnele mehele vastu vahtimist valada. Tanieli aegsasti silmanud, kargas Mats oma marjaaeda ja sealt rõdu kaudu tagatuppa ahjunurka varjule. Mine seda pulstunud punapead tea, mõtles ta. Üks vallamaja komplott puha, Magnuse hännaaluse liisujad.

«Teil paluti homme hommikul Tartu rongile vastu sõita,» teatas Tuvikene juba lävelt. «Lapsed tulevad koju. Palju pakke olevat. Kas nad jäävad nüüd päriselt Hargulasse või?» tundis ta loomulikku huvi.

«Kes neid teab?» kahtles Malle. «Sellest pole meil siiani juttu olnud.»

«Su tütar ütles, et sõiduplaani järgi peaks rong poole kümne ringis kohal olema, aga praegu nad jäävad enamasti hiljaks. Ma soovitasin äiapapat kummardada. Asi see tal poeg ja minia Surakülla viia. Liispet vastas mulle, et Jõgiste ruun olevat küllalt hea.» Malle silmanurkades rõõmukurrukesi märgates poetas Taniel mõne sõna Magnus Haameri kergeks pilkeks.

«Kas sa oma tütre kohta oled teateid saanud?» huvitus Malle.

Taniel vaatas süngelt põrandale.

«Kadus nagu vits vette,» ohkas ta.

«Ma nägin unes, et tulevad tagasi. Meie Katri ka,» lohutas Malle. «Usume ja loodame! Praegusel ajal ei suuda teisiti elada.»

«Minu naisterahvas kõneleb sedasama,» lisas Taniel hädiselt.

«Mis sõjaväelised saladused Toome memme lapikese peale ehitatakse?» küsis Malle trepil olles. «Meie siin pelgame, et Jõgiste küljest lõikavad ka mõne tüki ära.»

Taniel krimpsutas pahaselt nina.

«See on kõik kokku sakslaste asi,» teatas ta. «Ööpiku Leida oli linnast haisu ninna saanud, nagu sooviks va Magnus Toomele ehitada sigade nuumamise baasi ja sellele lisaks ka niisuguse vabriku, kus tehakse verejahu. Asjal olevat mõned nipid küljes. Kommunistide maad lähevad Saksa riigile ja Haamer peab vastavatest instantsidest ehitusload hankima. Leida arvab, et keegi ei võta teda niipea jutulegi. Praegu nii raske aeg. Suvesõda es mõika. Nüüd ollakse talvesõjaga ka veidike plindris. Suur-Saksamaal ei jätku soldatitele talvist rõivastust. Hakatakse meie rahva käest ostma ja koguma. Noneh! Preestriemand sõitis juba täna hommikul korjanduslehtedega ringe tegema. Mis aga puutub teie talu maa küljest mõne tüki lõikamisesse, siis sellest ma küll kuulnud ei ole,» lohutas ta.

Jõgistelt lahkudes lükkas Tuvikene ratast käekõrval. Ta pelgas kaela murda. Mured muserdasid peanuppu. Elult polnud midagi head oodata, aga halba veeti kohale koormate kaupa. Kuhugi kõrgemale kogunesid pilved.

Sobilikku omakaitseülemat Hargulast ei leitud. See toodi linnast, Ivo Ivari nimi. Poiss paistis peen mees olevat, kulm pidevalt kortsus. Ta kurtis tihtilugu, et närvid ei pea vastu. Viin näis olevat ainus rohi, mis Ivo närve parandas. Aga ta kummutas ainult omaette ja õhtuti, et hommikuks pea selgeks magada. Ameti alal võttis Ivari ette mõndagi hirmutavat. Läbiotsimised sagenesid. Inimesed kartsid teda. Hiljutised kummitusedki tegid kiiremas korras vaheaja. Küllap sellepärast, et ei soovitud võimumehega rinda pista. Omakaitselased kleepisid kõik aleviku plangud ja aiad äfivardavaid keelukirju täis. See ületas piirid.

Niisugune atsakus ei mahtunud vallavanema hinge ja ta otsustas telefonipostide tapetseerijate vastu välja astuda. Ka Ivari hing kiskus kiiva, kuid Tuvikese võimalused olid suuremad, teod sihipärasemad. Eks olnud ta maavalitsuse kõrgemate asjameeste silmis ladusas maines, mõningatest kentsakustest hoolimata. Taniel jagas hästi olemasolevaid sotsiaalseid kandepindu, armastas täpseid fakte ja opereeris põhjaliku teadmistepagasiga Hargula asjades. Mõnikord tõstis Tuvikene maavalitsuse koosolekutel nii kõva häält, et ta

ametivennad, teised vallavanemad, raputasid imestusest pead. «Kanavargaid kätte ei saada, viimane kui munatilgutaja lastakse minema viia. Kas ka see pole poliitilise hoole puudumine?» nurises marutõsine Tuvikene. Teda silmitseti üllatunult, aga talle anti õigus. Ja kuigi kanavaraste jahtimine ei käinud valla Omakaitse kohustuste hulka, sai Ivari oma ülemustelt õrnalt võtta. Temalt nõuti, et ta vallavalitsejat rohkem austaks. Muutus sedapaljukest, et noor kraps mees hakkas Tanielile kaugelt kulpi viskama. Rohkem mitte. Kuid vallarahva silmis oli sellestki tõsiasjast kuhjaga, et tõsta Taniel Tuvikese mainet.

Niipalju jõudis Mats end kokku võtta, et sõitis väimehele ja tütrele jaama vastu. Malle vesistas noori nähes silmi. Kuigi Liispet saatis kodustele üle nädala kaardikese, oli piltpostkaart üks asi ja tütar sootuks teine, palju täielikum emarõõm. Esialgu arvas Malle, et lapsed nägid linnas nälga ja mõtlevad mõnda aega Suras elada. Vähemalt senikaua, kui toidukaartide asi käima pannakse. Neil ju oli niipalju kohvreid ja pakke, et tulek paistis kangesti kolimise moodi. Ristile minekust ei tehtud juttugi, mis Matsile meeldis, aga Malles imestust äratas.

Õhtul, kui Heldur oli juba sängi heitnud, ilmus Liispet kööki ja istus ema kõrvale, ise kuidagi imelikult erutatud. Ta silmist paistis kõhklus ja kahtlemine, mis Malle hämmeldusse ajas.

«Ema, kas sul on alles need katariina-rublad, mis sa mulle pakkusid, kui ma ülikooli lõpetasin?» küsis Liispet mujale vaadates.

«Mis siis? Tookord andsid tagasi ja käskisid hädaajaks hoida.»

«Nüüd on niisugune hädaaeg käes.»

See ülestunnistus lausa jahmatas Mallet. Ta vaatas tütrele küsivalt otsa.

«Lugu on nüüd niimoodi, et meie Helduriga mõtlesime siit Eestimaalt mõneks ajaks minema sõita. Vähemalt sõja lõpuni,» seletas Liispet suhteliselt rahulikult, kuid ema pilku vältides.

Malle silmad valgusid vett täis.

«Aga mina juba rõõmustasin, et jääte kodumaile. Koorma jagu kraami kaasas . . .»

«Ei, ema,» jätkas Liispet. «Eluga linnas tuleksime kindlasti toime. Me pole kuigi nõudlikud. Aga Risti peremees sunnib Heldurit Saksa sõjaväkke astuma.»

«Kas ta on peast segaseks läinud?» hüüatas Malle.

«Papale teeks suurt au, kui ka Heldurist saaks Mäelo Väino laoline löömamees, kes isegi hauast üles tõuseb. Meie teame üht Soomemaale sõitmise võimalust. Sealt aga katsume edasi saada Rootsi. Päris orastele me ei jää. Helduril on ühes sealses pangas üsna kena hoius ja sellele lisaks volitus, millega ta pääseb ema arvete juurde. Oma riidekraami tõime siia varjule, sest kaasa võtta lubatakse õige napilt. Need, kes seda lahest ülesõitu korraldavad, ei võta vastu mingisugust paberraha. Ainult kollast metalli. Hõbeda eest ei rehkendata kah suuremat midagi. Mul ju on küll veidike ehteid, millest kindlasti jätkuks, aga need on viimseni Helduri ja ta ema kingitused. Ühesõnaga, mälestusasjad. Niisuguseid ei raatsi ära anda. Mõtlesime, et jätame neist teatava osa sinu kätte. Annaksid Katrile tema pärandusosa katteks,» seletas Liispet rutates ja lisas: «Loodame siiski kõige paremat, loodame, et saame kord jälle kõik kokku. Helduri emast peaksid sa hästi mõtlema. Ta ei olnud halb inimene. Elu Magnus Haameri suguse jõmmi kõrval tõi talle kaela sõnulseletamatuid kannatusi.»

«Ahah,» ühmas Malle, kuigi ta neist Estri kannatustest suurt ei jaganud. Tema arust olid nad va Magnusega ühe jala saapad, mõlemad küll läikima lõödud, aga kipras. Tütrega ta vaidlema ei hakanud. Tore on, kui minia ämmast lugu peab, mõtles Malle.

Liispet ja Heldur teele saadetud, jäi Jõgiste õue valitsema valus vaikus. Malle meeleolu püsis pigistavalt raske, kuigi ta püüdis Matsi ees tockust teeselda, sest vanamees paistis tuigerdavat kokkuvarisemise äärel. Noored olid lubanud kohe esimesel võimalusel kirjutada või sõna saata. Aga homme-ülehomme võis vaevalt kirja oodatagi.

Paar päeva pärast laste jaamasõidutamist, kui Malle istus lõunast jagu lehmade all ja puhastas sõimi ning kohendas asemeid, kuuldi Jõgiste ussaia puhtamalt poolelt kiledat naisehäält.

Väravate taga seisis Risti saadik Marie.

«Virtinproua esi jäi meil tervisest nii ära, et temast es ole siia tulijat,» kogeles ta. «Saadeti siis minukene kaema.»

«Ei tea, keda või mida?» küsis Malle jahedalt.

«Meie noorhärrat ja noorprouat, keda siis muud! Söök on valmis tehtud, praadiahju lämmele pandud. Ootavad väga. Vanahärrast ei massa kõneldagi, aga külalised teeksid ju virtinprouale kah suurt rõõmu. Suvi otsa õitses ta meil kui üits roosilill. Nüüd tükib ära närbuma. Tohtrid sosistavad ämmaprouaga, vanasaks ise veab apteegist rohtusid. Mulle

ju ei kõnelda kedägist, aga mõnest asjast saan siiski esi aru. Aeline-proual on hirmus tähtis, et Heldur temast hästi mõtleks ja Liispeti-proua vimma ei peaks.» Marie pikk jutt oli tungiv ja meeldida püüdev.

«Virtinast hakkab mul kahju ja Liispet pole ta kohta paha sõna lausunud,» vastas Malle viisakalt. «Temavanuselt ei ole kerge saunapõranda õlgedele püüelda. See nõuab noore naise täit rammu. Mis aga Heldurisse ja Liispetisse puutub, siis nad tulid ja keerasid otsa kohe ringi, et tagasi minna,» lausus ta ihu värisedes.

«Kuidas siis niiviisi?» ei suutnud Marie uskuda.

«Neil oli ju kiire,» kukkus Malle vabandama. «Elva suvila kästud tühjaks kraamida. See võetavat sõjaväele. Nad tõid sealse rõivakraami Jõgistele. Seep see tuleku põhjus oligi.»

«Jumalukene, mõneks minutiks oleks ikka võinud üle isamaja läve karata,» ohkas Marie. «Mis ma neile nüüd ütlen? Härra es sõida täämbe töölegi. Jäi koju poega ootama.» Mõne hetke seisis Marie kahevahel, kas kohe ringi keerata ja tagasi vadida või ehk aega viita. Ta südamel seisis Toome memme saatuse asi, mille korraldamisel ta Mallelt abi lootis. Majast ja talust väljatõstetuna närbus memmekene linnas Marie toanurgas. Et rüppeskäsi istumine oli talle võõras, siis igatses memm vokki ja kerilaudu. Sukavardad olid Mariel olemas, heegelnõelu ka, kuid suuremaid käsitöötegemise vahendeid polnud tal siiani vaja läinud. Memm oli juhatanud Mariele nipi, kuidas aidapealse ust niiviisi lahti teha, et lukk jääks puutumata. Aga ihuüksinda ta Toomele siiski minna ei julgenud.

«Ei,» keeldus Malle kindlalt. «Voki ja kerilauad-kraasid saadan ma talle Jõgistelt. Minu vana sõidab tuleval nädalal linna ja viib ära. Sinna aresti alla pandud maja juurde ei ole hea jälgi teha. Ole sa terve ja tänatud, et memme kohta teatekese tõid. Ma olin ta pärast nii mures. Nägin paar korda uneski.»

2

Vähehaaval ja märkamatult hakkas elu tagurpidikäiku sisse võtma. Sosinal, suust suhu liikusid uskumatud kuuldused, nagu oleksid mingisugused preisi vana kooli saamatud mehed suvise välkkampaania lörri keeranud, kuna nad ei seedivat *Führer*'it, kes on auastmelt kõigest kapral. Novembri alguses

vilksatas korraks mitmetes ajalehtedes märge «uue Vene valitsuse moodustamisest, kes kohe kiiresti vaherahu palunud», vilksatas ja kadus teiste propagandateenistuse teadete sisse. Carl Otto Lünefeld kahtles küll, et Saksamaal võiks olla mingisugune juhi-vastane rühmitus, aga ometi ärritasid teda väga kõik sellesuunalised kuuldused. See ju oli provokatsiooniline suupruukimine, mille eest tuleks pea pakule panna, mõtles ta tigetsedes. Selge see, et sõjataiv Idarindel polnud kuigi meeldiv väljavaade. Aga küllap toime tullakse, sest *Reich* on ikkagi vägev ja võitmatu.

Mardiõhtul istus ta nagu tavaliselt kasiinos oma laua taga, hapukapsas hanekintsuga taldrikul, veerand pitsi kõrval. Tantsumuusika ja tantsijad tekitasid temas vihapuhangu. Suutäis ei läinud alla, vaid tikkus tagasi tulema. Viina ei talunud Lünefeldi organism juba nädalapäevad. Sisemuses paistis miski korrast ära olevat. Veidi aega oli ta juba endamisi arutanud, kas õige paariks päevaks voodisse heita või koguni paluda tervise parandamise puhkust? Kumbki variant ei kõlvanud. Oli ju vaja jätkata hoogsamalt tööd. Ja ennäe imet! Hädad andsidki jaokaupa järele, sellest hoolimata, et teda oli tabanud ka üks teine pettumus. Juba septembri lõpul sai Lünefeldi abikaasa Hannelore loa meest tema sünnipäeval õnnitlema sõita. Sedaaegu oleks ta juba kohal olnud. Oktoobris annulleeriti kõik taolist laadi sõidupiletid. Raudteed öeldi olevat koormatud sõjaliste veostega. Lõputud laadungid veeresid tõepoolest ööl kui päeval rinde poole. Mõned Lünefeldi ametivennad, kes olid käinud eesliini väeosades, avaldasid lootust, et Moskva võetakse veel enne uut aastat ära. See meeldis Lünefeldile, see mõte parandas tuju.

All suures saalis silmas ta Raul Murelit, kes tolgendas baarileti ääres, pokaal käes ja sigaret suunurgas. Reageerinud SS-lase aupaklikule tervitusele kerge peanoogutusega, andis Lünefeld mõista, et tal poleks midagi väikese jutuajamise vastu.

Raul vajus õige pea Lünefeldi vastas toolile, pilk hajevil. Sissejuhatuseks kõneldi lõrtsisest lumesajust, mis keeras teeolud kihva. Siis viipas Murel kelneri, et tellimust anda.

«Kui teil selle vastu midagi ei ole, siis tõstame täna esimese klaasi meie ühise tuttava Walter Teppingu mälestuseks,» ütles ta sõnu rõhutades, sest laused ei jooksnud ta suust normaalsel sorinal, vaid jäid suulakke kinni.

«Mälestuseks?» küsis Lünefeld pisut jahmudes.

«Arvasin, et olete juba kuulnud. Sellepärast ma teile ei helistanudki. «Kes sõtta läheb, peab arvestama kuuli saamise

võimalusega ...» Nõnda algab üks vana lugulaul, mida Walter armastas tipsuspäi jorutada. No oli kaasvõitleja! Teist temataolist mul pole olnud ega tulegi.»

Carl Otto Lünefeld noogutas, et ta jagab seda seisukohta.

«Omal alal oli ta fenomen,» ülistas Raul, kuidas suutis. «Väga andekas, analüüsiv, taiplik, ääretult leidlik. Sattusin ta vaatevälja õppelaagris, kus Tepping valis mu oma rühma. Milline au mulle! Siia maakonda saime lähetuse päev enne sõja ametlikku plahvatust. Teppingu järel olin ma võimeline tungima kõige tulisemasse põrgusse. Nüüd, mil ta oli asendamatu ühe sõjaliselt väga tähtsa küsimuse lahendamise juures, austab ta päitsit sõduri lihtne puurist.»

Lünefeld ei taibanud Raul Mureli mõistuütlemist.

«Kas abikaasale tõesti ei antud võimalust põrmu kodumulda sängitamiseks?» küsis ta etteheitvalt vahele.

Raul kehitas õlgu, ilme süngestunud. Seda ta ei teadnud. Polnud meeles pärida. Ühishaud või perekonna matusepaik, tagantjärele ei olnud sellel Rauli silmis tähtsust, kuna Teppingu hukkumine oli andnud Raul Mureli karjäärilootustele järjekordse lopsu, millest ta veel toibuda ei olnud suutnud. Eestimaa lõunapoolsete maakondade vastava ala töötajate seast oli Tepping valinud nimelt tema ühe väga tähtsa sõjalise operatsiooni juhtgruppi. Neilt nõuti võimaliku punase põrandaaluse likvideerimist veel enne, kui vastuhakk jõuab puhkeda. Ühiste jõupingutustega saadi Eerika Graude jälgedele. Raul oli kindel, et see kummalist iseloomu daam oskaks paljud rajad kätte juhatada. Ta oli juba ammu kahtlustäratav. Raul Murel ei seedinud Eerika Graudet, oma vana isa hullutajat. Seesugune ei leia ausate eesti meeste seas lugupidamist.

Liipsinud taldriku leivatükikesega puhtaks, sättis Carl Otto Lünefeld end minekule. Murel ei meeldinud talle. Võrreldes teiste Baltikumi pärisasukatega, peeti eestlasi tsipa rassipuhtamaks. Sellest hoolimata puudus sellelsinatsel SS-lasel pisemgi traditsioonitunnetus. Lünefeld tõusis ja hakkas astuma. «Mul on veel mõned kiired kirjad kirjutada,» vabandas ta. Ja kerge peanõksatus asendas kummarduse, aga käe heitis Lünefeld hooletult mütsisirmi ligilähedale.

Raul tellis kange kohvi ja viiskümmend grammi konjakit sidrunilõiguga. Ta kohendas oma istme rõdu veere ligemale ja soovis siiberdajatele ülevalt alla sülitada. Mis need seal vehivad! Enamik inimesi oli endaga rahul siis, kui pommid ei saja selga. Või peanupp tõuseb teistest kõrgemale. Raul ei olnud niisugune. Ta ihkas elult täiust, suurust. Praegu ta ju

jätus postil, kus otsustati paljude inimeste olemise või mitteolemise küsimusi. See ei tõstnud ta tuju. Sisemust vaevas kummaline tühjus. Hing oli jäänud üksiklaseks. Pahatihti igatses ta mõnda naist enda kõrvale. Väravate varjus õiendamist, samuti juhuslike külaliste tuppakutsumist polnud ta iial harrastanud.

Oma arvates oli ta tugev seadusetundja ja kõva poliitikamees ühes isikus. Küllalt õiglane ja küllalt range. Ei, ta ei osanud endale üheski tükis etteheiteid teha. Kuid Raul ei suutnud kolkalinna eluga ikkagi rahul olla. Kunagised vihjed võimalikule töökohale pealinnas olid tühja jooksnud. Ei kajagi enam järel. Korra oli ta ise jutu juhtinud sellele, kuid sai kergelt nina pihta. Teist korda küsimust puudutada polnud sobilik. Jah, Tepping oli olnud ta lootus. Nüüd olid lootused purunenud.

Raul Murelil oli imelik mõelda, et endine Vadim Taurovi kabinet on nüüd tema oma. Samad kardinad ees ja vaibadki põrandal.

Ohtu muutus kõledaks, tusk järas hinge. Murel otsustas midagi erakordset ette võtta. Ta kirjutas oma isamaja telefoninumbri sekretäri lauale seks puhuks, kui teda peaks vaja olema, ja lasi end sõidutada lapsepõlveradadele.

Aiatee oli lumme mattunud. Raul kahmas ise ka labida pihku ja asus autojuhile ning ihukaitsjatele appi väravat lahti kaevama. Aga ta jättis kohe järele. Esiteks polnud see labidaga vehkimine talle kuigivõrd konti mööda ja teiseks märkas Raul, et postkast ajab üle. Osa ajakirju oligi ukse polstri vahele topitud. Ta ei suutnud aru saada, mis kihu ajas vanatohtrit seda kõike tellima? Ja kuidas post siiski kohale jõudis?

Maja oli seestpoolt pime, justkui maailmale selja pööranud. Lehkas kirbest rõskusest. Ta polnud siia enam ammu jalga tõstnud. Köögis taburetil seisis fajansist pesukauss läppunud veega, käterätik lohakalt nagi otsa visatud. Alusel vee sisse sulanud seebitükk paistis nagu hangunud veeloom, sõrad laiali, selg sisse vajunud. Raulis tekitas tuska, et siinne korralagedus oli ta oma kätetöö. Mõned suvised nädalapäevad, tol ajal kui tema kunagisi büroouume elamiskõlblikuks kohendati, oli ta isakodus ööbinud, aga hiljem unustanud koristaja saata. Nüüd tundus uskumatu, et lihtlabased pisiasjad suutsid muuta kunagised hubased ruumid nii talumatuks. Võib-olla ringi keerata ja jalga lasta?

Ta jalutas toast tuppa ja otsustas siiski jääda. Kraadiklaas

seinal näitas kõigest kolm pügalat sooja. Raul hõikas oma poistele, et lisaks ahjule tuleks ka pliidi alla tuli süüdata.

Suve lõpukuudel saabunud ajakirju lapates kukkus põrandale kiri, mis noore Mureli silmeesise kirjuks võttis. Ta pööras üht külge ja teist, kompides koolivihiku kaantest kokkukleebitud ümbrikut. Postitempleid oli mitu, alates Leningradi omast ja lõpetades maakonnalinna jõudmist tähistavaga, 3. oktoobril tuhande üheksasaja neljakümne esimesel aastal. Raul taandus teisele korrusele, oma kunagisse magamistuppa, ja julges alles seal ümbriku lahti lõigata.

«Väga armastatud, kallis poeg!

Kirjutan selle kirja, aimamata, kas sa neid ridu lugeda saad või ei avane seesugust võimalust kunagi. Kõik, kellega ma praegu koos töötan, püüavad oma ligimestele endast märku anda, sellepärast teen seda minagi. Juhul kui saatus laseb sulle osaks saada isamajja tagasipöördumise, mida ma praegu ei suuda uskuda ega uskumata jätta, siis oodaku sind ees teateke isa käekäigust, mille pärast ma praegu ei nurise, vaid täidan oma püha kodanikukohust ja arsti ausat ametivannet. Eestlaste ülesandeks on sakslaste vastu võidelda viimse veretilgani. Seda pean ma au sees ja soovin kogu südamest, et nõndasamuti talitaksid sinagi. Olen juba kümnendat päeva Leningradis ja teist päeva tööl jaama evakuatsioonipunktis, kustkaudu saadetakse vanureid ja lapsi emadega sakslaste pommide eest kaugemale.

Saksa penirüütlid on eesti rahva põlisvaenlased. Seda tuletan ma sulle, kes sa oled kasvatatud tõsieestilises vaimus, veel kord meelde. Ära unusta, ära unusta!

Selle kirja kirjutas oma käega vana eesti arst, kes on veel küllalt tugev, et ka selles sõjas haavu ravitseda.

Adam Murel, dr. med.»

Rauli jalad olid nagu põranda sisse vajunud, ta ei jõudnud end paigast lahti kangutada, vaid vahtis kirjaridu nagu viimsepäeva kuulutust, uskumata, et need oli paberile pannud ta surnuks peetud isa.

Alumiselt korruselt kostis summutatud naeru. Puusületäis potsatas ahjusuu ette põrandale. «Ega siin muud üle ei jää, kui tuleb teha selline nägu, nagu poleks midagi olnudki,» mõtles Raul kirja püksitaskusse kägardades. Ta muutus toimekaks, avades ülemiste tubade kõik aknad, rõduuks kaasa arvatud, ja kirudes valjult ventilaatorit, mis oli rikki läinud. «Laseme aga õhul tuulduda,» seletas ta oma tavalisel pool-

naljataval toonil. Noor Murel sundis end rahulikuks, aga ta aisemus kõrbes ikkagi nagu praevardas.

Nooruses oli Raul ääretult uhke, et ta isa oli arst, taipamata, kui väike oli selle tähendus provintsilinnas. Hilisematel aastatel, kui aset leidis tädisid marruajanud lugu Graudega, oli ta oma isa isegi veidike kaitsnud. Siis juba teadis Raul, kui tähtis on, et mehelikkus võimalikult kauem säiliks. Aga egas üle linnakese tuntud arst saanud kasutada agulilõbumajade teeneid! Tal ju pidi olema keegi, kes vahetevahel käiks vajaduste ette.

«Kohe joome teed,» hõikas Raul Murel oma kaaslastele. «Siin leidsin ma päris ehtsat tseiloni oma, mis lõhnab nagu unistus lõunamaa ööst.»

«Maksab vist praegusel ajal pagana palju?» uurisid mehed.

«Kuidas võtta! Mis kaunis, see ka kallis!»

Järgmisel hommikul ei jõudnud Raul Murel oma olukorra suhtes midagi põhjapanevat ette võtta. Isa käekirjas tal ei olnud põhjust kahelda, kuid poeg hakkas siiski kahtlema, kas ta ei teinud seda sunniviisiliselt. Ekstravagantne veidrik oli ta õige sageli olnud, kuid nii kardinaalset meeletust ei suutnud Raul oma isast siiski uskuda. Päeva teisel poolel tõi post talle veidi rõõmustavama teate ja noor Murel hakkas kiiruga valmistuma Riia-sõiduks, et Balti alade julgeolekuteenistuse täienduskursustel kuu aega õppida.

3

Igal õhtul sõitis Leida Lohk vallamajast koju tagasi, lapsed tagatsimel ja pikk punutud varrega piits peos. Hobust polnud tal vaja nüpeldada. Ööpikul peeti ainult erksaid ja virku töö- ning sõiduloomi. Hilissügisene maantee uppus metsapimedusse, mis paistis lõputu. «Mine sa tea, kes võib siin ringi luusida,» oli öelnud Raul Murel, kuid Leida ei hoolinud suurt selle mehe hoiatusest.

Mardiõhtul kodu poole logistades kuulis ta järsku läbi puudekohina justkui naise appikarjeid. Leida mõtles, et mets olgab. Mõne minuti möödudes oli ta siiski veendunud, et tegemist on inimese häälega. Keegi taples hobusega ja kutsus tõepoolest appi. Küllap see oli mõni siiakanti eksinud võhivõõras, sest Metspura naispere ei võtnud ette öö peale jäävaid sõite isegi suviste valgete öödega, sügise häguaega-

dest kõnelemata. Erandiks oli ta ise, kes ei saanud hoolida laane süngusest ega ringiliikuvatest lummustest. Leida kamandas tüdrukud sõiduteki alla, pigistas piitsavarre tugevamini pihku ja nõõtas hobuse kergelt sörkima. Porine lumi pritsis saani jalaste alt üles.

Hädalise hobune ja regi olid Surakülast, aga naist, kes looma ohelikust sikutas, ei tundnud Leida alguses äragi. Ta viskas ohjad vanema tütre kätte ja kargas ise saanist maha olukorda ligemalt uurima.

«Mis viga on?» küsis Leida eemalt.

«Viga väga palju! Kõik on väga pahasti,» kaebles preestriproua. «Hobune nii kehvasti ette pandud, et kõik vallale tulnud.» Algasid süüdistused. «Vallavanem Tuvikene on luterlane. Sellepärast ei täi ta kutsarit anda. Regi antud täna kah niisugune, millega sitta põllu peale veetud. Pahad luhvtid püsivad kaua põhjalaudade küljes. Hobune on üks kronu, mis uusmaasaajad Ristimõisast võtnud ja mis mõisa jälle tagasi saanud. On ju öeldud, et sina ei pea himustama oma ligimese hobust. See elajas hoiab paremat tagajalga ja sörki teha ei taha sugugi. Vaadake teie ka, proua Leida, kuhu ta, juudanahk, on roninud.»

Saamatust kutsarist peruks tehtud ruun oli oma tagajalad vehmrite vahelt välja rabelnud.

«Kui lubate, siis ma aitan teid,» ütles Leida.

«Väga luban! Olen ette tänulik!»

Leida uuris olukorda ja pidas väheke aru.

«Nii! Rakendame ta valla ja paneme uuesti ette,» otsustas ta.

«Tänan, väga palju tänan!»

«Kas te sõidate ringi juba talveabi annetusi kogudes?»

«Issand käsib teha halastamistööd. Alustasin juba hommikul. Aga igal pool läheb ju aega et hirmus,» kurtis preestriemand. «Vallasantidele mõõdetakse kähku toop herneid, teine kruupe. Neid ollakse harjunud haletsema. Aga villaste asjadega mõtlevad ja mõtlevad. Käsk anti kätte väga räbalaid mitte võtta. Kõik kaebavad, et häid pole. Oma jagu ja mitte enam. Ütelge, proua Lohk, mis meie inimesed tahavad? Saksa sõjavägi on ju selleks rindel, et meid kaitsta. Neile peab andma kingitusi.» Preestriemand kõneles enesekindlalt ja tähtsalt. Niisugust riiklikku ülesannet täites soovis ta olla igati seltskonnategelane.

Lõpuks sai hobune aiste vahele tagasi, aga Leida selja võttis niiskeks.

«Küll teie olete tragi,» kiitis päästetud hädaline. «Mitte

ei saa aru, kuidas ta vehmrite vahelt lahti läks ja jalgu loopima hakkas.»

«On hullemaidki olukordi ette tulnud,» tähendas Leida jutujätkuks. Ta proovis hobuse pea asula poole pöörata, kuid preestriemand kukkus keelama ja seletas, et tahab Metspura talud läbi sõita.

«Kas te pimedat ei pelga,» hoiatas Leida.

«Kell on alles kuus. Jumal kaitseb mind.»

«Valge ajaga oleks siiski etem olnud.»

«Siis pole inimesi kodus. Minu missioon on halastuslik. Jumal taevas näeb seda ja laotab mu üle oma ingli kaitsva tiiva. Sõitke teie ees. Ma proovin liikuda teie jälgedes.»

Ööpikule jõudis annetuste koguja alles pärast kella kaheksat. Köögiuksest sisse vulpsatanud, taganes ümarik ja vilka olemisega emand, pärit Setumaalt, kiiresti esikusse tagasi. See, mis talle silma hakkas, oli uskumatult kohutav.

Vakstuga kaetud köögilaua ääres võtsid õhtueinet kaks halli-mustatriibulisse hõlsti rõivastatud sõjavangi. Preestriemand teadis, et vangidele pala andmine on mahalaskmise ähvardusel keelatud. Seda võis kiriku juures kuulutustetahvlilt lugeda. Võib-olla oli Leida Lohk hankinud eriloa? Või ehk polnud needsinatsed sõjavangid «punane hädaohtlik element»? Ei tea, ei tea! Preestriemand lõi kahtlema, kas Ööpiku rahvas pole praegu maksvale korrale vastu töötama hakanud. Nad olid niisugused isepärased, kellest alati aru ei saanud, ja neist võis kõike oodata.

«Ärge kartke! Nad on kenad inimesed,» selgitas esikusse tõtanud Leida. «Mu mees kauples nad valvurilt natukeseks ajaks appi masinaid remontima. Hargula on suur vald küll, aga tehnikatundjaid siin ei leidu. Astuge toa poole,» kutsus ta. «Mul on juba kõik valmis pandud.»

Preestriemand astus külg ees ja otsekui puges eesriiete vahelt Ööpiku hämaravõitu söögituppa. Lae all hingitses üksainuke elektripirn. Ta ei uskunud Leidat, sest ta teadis imehästi, et sõjavange talutöödele veel ei lubatud. Nende kohus oli palke lõigata. Ja ta hing läks hirmu täis, kas Lohud ei aja mitte saksavastakat sahkermahker asja. Nad ju olid niisugused, kes ei pidanud iial vajalikuks mõõdukat joont hoida.

«Kõik sakslased ei ole luterlased,» keeras ta jutu erapooletumale pinnale. «Väga paljud on katoliiklased. See ju seisab üsna ligilähedal õigeusu kirikule. Preester oli ühe nende vaimulikuga juttu ajanud.» See lihtne avastus avaldas tugevat

mõju preestripaarile, kes oma edaspidise saatuse pärast tõsist muret tundis.

Emand toetus pakutud tooliveerele ja vahtis uudishimulikult ringi. Puhvetkapis sädelesid ilusad klaasnõud. Kahe plaadiga lauda kattis telgedel kootud linik. Ega midagi olnud ütelda! Et proua Lohk oli näputööle osav, see oli tervel vallal teada.

«Ma tegin teile tassikese kohvi,» ütles Leida lauda kattes. «Kas tohib pakkuda?»

«Väga tänan! See annab jõudu. Aga kas te oma abikaasale ei pakugi?»

«Mu mees heidab alati vara magama, sest ta on harjunud nii suvel kui ka talvel kella nelja ajal tõusma. Palun teda vabandada! Võib-olla lepite minu seltskonnaga?»

«Meeleldi, proua Leida!»

Preestriemand jõi ära oma kohvi ja hammustas isukalt juurde kesvakaraskit. Veel kümmekond minutit kõneldi iidamast-aadamast. Siis kuuldus uksele tasane koputus. Eesriiete vahele ilmus karvase peaga sõjavang, kes pöördus perenaise poole ja seletas midagi. Kahjuks ei saanud preestriemand aru, sest nad kõnelesid saksa keelt.

«Kas Venemaal siis leidub saksa keele oskajaid?» imestas preestriemand uskumatult.

«See üks kindlasti! Kas rohkem ka, seda küll ei tea,» muigas Leida.

Õõpikul nähtu ja kuuldu võttis preestriemanda oimetuks. Alguses vaidles ta kõvasti vastu, kuid lubas Leidal siiski end üle Metsaoja koolmekoha saata, sest väljas oli kottpime. Kuud ei olnud, see tõusis alles peale kesköödi. Tagasiteel nõõtas annetustekoguja valjult hobust, et kõvemat häält tehes end julgustada. Ja mida rohkem ta päevasündmustele tagasi mõtles, seda segasemaks muutus emanda meeleolu. Lohud ei olnud valitsusetruud inimesed, veendus ta. Kindlasti ei pooldanud nad kukutatud nõukogude kordagi, kuid praegu kehtivaid Suur-Saksamaa norme ja seadusi loopisid nad kah ninaga. Seda kinnitas preestriemanda sisetunne, mis teda haruharva pettis.

Kodus jutustas ta nähtust-kuuldust oma abikaasale. Koos arutati seda küsimust risti ja põigiti. Kibrad preestriemanda suu ümber tõmbusid sügavamaks. Nende elu polnud kerge. Preestripaar pelgas, et olukord võib veelgi täbaramaks muutuda, ja nad proovisid endid iga hinna eest vee peal hoida.

«Sa peaksid härra Järsi jutule minema,» soovitas preester.

«Peaksin vist jah,» nõustus emand.

«Eraviisiliselt!»

«Ta ju ise kinnitas meile, et eraviisiliselt!»

Järgmisel hommikul kauples lühikest kasvu mütsakas naine enda kaubarongile. Teda tunti, talle tuldi lahkesti vastu. Ja juba ülejärgmisel õhtul võeti Metspura küla ja Ööpiku talu hoolsa valve alla. Lohkudel, kes oma tavalisi talitusi õiendasid, ei olnud asjast aimugi, sest seekordsed piilurid seisid oma ülesannete kõrgusel. Nad olid osavalt maskeerunud. Raiemeistril ei olnud tol päeval võimalik Lohkudele töömehi saata. Esiteks olid tal täita omad normid ja teiseks oli ta ainuke, kes nagu oleks haistnud, et liikvel on midagi kahtlustäratavat. Kuigi ta kamandas kahtkümmet vangi, siis neid, kes hoidsid silma peal tema tegemistel, oli teist niipalju või rohkemgi.

Hommikul varakult kogunes Järss oma meestega räbastiku veerde nõu pidama. Nad jõid termospudelist kanget teed ja kugistasid alla kuivi võileibu, ise toores tegutsemistuhinas. Asjaga oli äärmine pakilisus taga, kiirustada oli vaja. Selline oli Reinhold Järsi plaan. Raul Mureli asetäitja, kes šefi äraolekul osakonnas valitses, õhutas Järssi tagant ega keelanud abi. Kas nüüd või ei kunagi, otsustas Järss. Ta aimas ammu, et šeff soosis Hargula Lohkusid. Seda võis seletada asjaoluga, et nad olid kooliõed-koolivennad. «Mu maine peab saama päästetud,» tuhisesid mõtted Reinhold Järsi peas, sest ta oli tundnud pikka aega, et teda peetakse nohikuks, kes on paras kahtlaste pragude tihendiks. Paljud, kes koos temaga olid politseikooli läbi teinud, istusid juba ametiredeli ülemistel pulkadel. Et Murel ei loo talle väljavaateid, taipas Järss juba suvekuudel. Suu ees patsutab semulikult õlale, aga tagaselja kirtsutab tõenäoliselt nina. Nüüd tahtis ta end näidata. Okstapuha, mis näo šeff hiljem teeb, aga pjedestaali pärib ikkagi tema, Reinhold Järss. Ta oli haaranguplaani hoolikalt ja üksipulgi läbi mõelnud. Hargula noor omakaitseülem paistis olevat äärmiselt tubli.

Järss palus jumalat, et see oleks ta tegemistele armuline.

Nädalapäevad võttis aega, seitse pikka päeva andis kannatada. Järsi meelekindlus hakkas maha käima, tüdimus ja pettumus kippusid kallale. Mõnel viivul kartis ta terve ettevõtmise läbikukkumist. «Võib-olla nägi preestriemand tonti,» kahtles Järss. «Siis ma enam ei tõuse,» ohkas ta. Pulmad taheti pidada alles kolmekuninga aegu. Jälle edasi lükatud! Mis kaalutlustel? Järss külmetas, ta mehed külmetasid. Ilm oli novembri kohta seninägematult kõle ja sünge. Tuul lõõtsus kirdest. Puud ragisesid nagu piinapingil. Varitseda oli ras-

kem, kui osati ette kujutada. Selja- ja tuharalihased tõmbusid kokku, hambad tikkusid plõgisema.

Laupäevaõhtuse loojangu ajal, mil lasti vangid varem kuutidesse tagasi, sest lõkke süütamine oli neil rangelt keelatud, ilmus Leida raielangi veerde, tõhus pamp käe otsas. Ta pani peopesad torusse ja huikas tasakesi. Lohud ei käinud kuigi sageli sõjavange söötmas, kuid mõnikord tundis Leida tungi neid aidata. Suurem sehvt oli neil sakslasest langiülemaga, kes osutus läbi-lõhki äriinimeseks. Ta müüs oma võimaluse piirides talumeestele tööjõudu, et kasinale sõjaväepalgale veidike juurde sehkendada. Ega ta näinud selles midagi sobimatut, kuigi niisugune teguviis oli seadusega keelatud. Nii talitati enne teda ja egas need tulevased põlvedki pole tobaded, et ei võta sealt, kust annab krabada. Vangid said talulauas keskkeha kindlamaks, sest isegi kesvaleib ja lõss olid laagrilobist toekamad. Ise leppis langiülem mõõduka tasuga, aga kauasäilivate toiduainete näol, sest pakkide saatmine ta kodukohta Baierimaal polnud kerge ega kiire. Lisaks kõigele mõistis ta kohe, et kohalikul talurahval pole suuri võimalusi. Nad ei olnud päris vaesed, kuid jõukuseni oli terve pikk tee käia.

Leida jagas sõjavangidele leivaviile, rasvaiva maitseks peale tõmmatud. Mehed liginesid talle ühekaupa ja areldi. Ta silmad haletsesid aukuvajunud nägusid. Korraga jooksis langiülem nähtavale ja vehkis Leida poole käega. Kuid viimane ei mõistnud, milles on asi. Sel hetkel lajatati talle vägev hoop kuklasse. Leida niideti jalalt maha. Ta röögatas ja proovis peitu roomata, aga sai uue matsu lagipähe ja kaotas teadvuse.

Järss silmitses Leidat nagu kütt hinnalist saaki. Ta lükkas teda saapaninaga. Viha ja rõõm segunesid, said sündsustundest jagu. Murdnud pikad vibalikud vitsad, kiskus ta Leidal riided üle pea ja kukkus teda nüpeldama.

«Jäta järele! Aitab!» keelas langiülem eemalt.

«Lõuad!» röögatas Järss vastu.

Ta oleks soovinud ka sakslase kinni võtta ja selle tuharad tuliseks kütta, aga omakaitselasel ei olnud niisugust õigust. Oma üleolekust teadlik langiülem viibutas rusikat omakaitselaste suunas.

«Saab teatatud, et käisite hulgakesi naisterahva kallal,» ähvardas ta.

«Pole viga!» hooples Järss ja suurustas: «Eks me vaata!»

Leida Lohu saatus mõjus Taniel Tuvikesele nagu tugev hoop näkku. Niisugust asja ta ei oodanud. Järssi ei sallinud ta nagunii silma otsas ja nüüdsest alates tunnetas Tuvikene oma tööpäeva sisu või sisutust selle kaudu, kas õnnestub Järssi kusagilt pigistada. «See vihalaine võib mind ennast hukutada,» mõtles Taniel. Aga ta ei saanud sinna midagi parata.

Kõigepealt märkis ta Angeliika Mailandi Tööametisse kirja kui Saksamaale tööle kõlbava noore, terve ja haritud neiu. Ta teadis, et vanad Mailandid ehmatavad endid oimetuks, kuid plika ise soovis sõita. Agnia hoidis oma ainukest last siiani põllesiilu all, mis oli tütre kohutavalt ära tüüdanud. Pulmade igatsemisest paistis teine tüdinenud, sest Angeliika arvestas kuigivõrd, et vanemad ei kiida ta valikut heaks ega ole tulevasest väimehest eriti kõrgel arvamisel. Sellest kõigest tingituna proovis tütarlaps oma vanemaid veenda, et nad Tuvikesel nahka üle kõrvade ei kisuks, vaid heaga nõustuksid. Lapsepõlves rangelt ohjes peetuna soovis ta nüüd neiueas lennata ja ainult lennata.

Mis Reinhold ütleb, sellest Angeliika suurt ei hoolinudki. Aga Reinhold Järss ütles palju. Õige varsti oli ta kohal ja põrutas vallavanema kabineti ukse jalaga valla.

«Kas sa, vanatoi, oled hulluks läinud?» kärgatas õnnetu kosilane.

Kirjavahetust lappav vallavanem oli oodanud mõnuga seda hetke. Ometi oli tal olnud raske uskuda, et poolpõlatud peiu võtab peale nii valimatud noodid. Tuvikene krimpsutas nina ja viril naeratus venis suunurkadesse.

«Ma ei tulnud siia sinuga nalja tegema,» jätkas Järss.

«Aga mida siis?» küsis Tuvikene, olles selleks liiga kahjurõõmus, et kirjutuslaua ees harkisjalu seisvat mundrimeest karta.

«Sa leiad selle kuradi tööteenistuse jaoks ühe teise kandidaadi. Mu pruut jäta rahule — juhul, kui sa soovid selle tooli peal veel mõnda aega istuda.»

««Kuradi tööteenistusest» ei tea ma midagi. Minul on tegemist Saksa suurriigi noorte kasvatamise ametiga,» nähvas Taniel.

Järss ei teinud torkest väljagi.

«Võta arvesse, et pulmad on kolmekuninga aegu,» rõhutas ta.

«Kelle pulmad?» imestas Tuvikene.

«Tohman! Minu pulmad.»

«Soovin õnne! Aga mis need siia puutuvad?»

Järss kahtles, kas teine teda ei tõga. Viha kees jälle üles.

«Kas sa oled poolloll või päris hull?» küsis ta teravalt.

Taniel tõmbuski tagasi, olles teatava piirini vägagi ettevaatlik, sest ta ju teadis, kuidas teisel pool lauda laiutav mehemürakas mõistis verd voolama panna. Leida paistis alguses olevat ta eest kaitstud, aga ei tuhkagi.

«Noneh!» porises Tuvikene, teeseldes solvumist.

Järss süütas sigareti ja kiskus ahnelt paar mahvi, aknast õue vahtides. Samal ajal märkas Tuvikene, kuidas ta sõrmed värisesid. Selge see, et pruudita jäänud peigmees oli segi löödud. Arvata ju oli, et nii pikk ootamispinge alandas teda. Võib-olla katsus ta vallamajas ja vallavanema ees sellepärast häält tõsta, et mujale lärmama minekuks puudus julgus? «Julmad inimesed on arad inimesed. Kõige julmemad, kõige aremad,» mõtles Taniel. Huvitav oli tõdeda, et Mailand ise ei tulnud tütre pärast sõnakestki poetama. Ometi vuhistas ta oma kõrvi hobusega päevas mitu korda vallamaja akende alt mööda.

«Mul on väga kahju,» lausus vallavanem püsti tõustes ja pentsikult kummardades. Ta võttis sahtlist trükitud ringkirja ja luges sealt valju häälega: ««Suur-Saksamaal soovivad kõik noored tööteenistusse astuda. Selles nähakse tähtsat isamaateenimise vormi. Need vähesed, kes sellest proovivad mööda hiilida, liigitatakse vaenulikkudeks elementideks rahvussotsialistlikule riigikorrale. Naisnoorsugu kasvab ja õpib tööteenistuses olles eeskujulikkudeks perenaisteks ja tulevasteks emadeks. Kõik need, kes pole suutnud oma kohustust riigi ees täita, ei kõlba perekonda looma.» Säh, võta see leht päriseks, loe hoolega läbi ja süvene. Noneh! Ise ju pead sa meil hirmus kõrget kotust, aga poliitikat jagad vähem kui põrsas pühapäevast päeva. Nüüd lase varvast,» manitses Taniel Tuvikene häält tasandades. «Et sa oled ikkagi sõberpoiss ja Hargula asju aidanud korda seada, siis ma võiksin sulle vastutasuks ja hea poolest õpetada, missugusel juhul tüdruk tööleminekust vabastatakse.»

«Noh?» nõudis Järss kärmesti.

Taniel Tuvikene muigas ja soovitas:

«Alusta üles üks tuhandeaastase riigi soldat. Soovin sulle edu!»

See riivatu vihje ajas Reinhold Järsi marru. Ta ei saanud aru, miks asi nõnda kaugel juba ei olnudki, sest ta ise ei võtnud midagi ette Angeliika rasestumise vältimiseks. Lõppude

lõpuks oli see kahe inimese omavaheline asi, kuhu iga sagris vanamees oma nina juba ei topi. Raev tikkus jälle üles purskama. Ta mõtles, kelle abiga saaks selle Nonehhi siit toolilt kõrvaldada. Taniel oli Järsile niisama vastumeelne nagu mõni liikvahaisuline laadalällutaja, kotad jalas, kaltsad rebadelt alla vajunud. Järsi süda kargas täis sellegipoolest, et Tanielil olid nüüd seljas korralikud rõivad.

Tuvikene teadis, et teda jõllitav tüüp oli vilunud mõrvar, kes mõistis enamasti oma käed puhtaks jätta. Temast võis kõike oodata. Ega Tuvikene peljanud surma, vaid surmaeelseid piinu. Ta surus hambad kokku, et võimalikku põlgust varjata, ja punnitas huuled ettepoole, kuni verevool löi pähe ja värvis põsed punaseks. Võib-olla polekski olnud vaja Angeliika minemasokutamisega jantida? Mis see talle ette puutus, et tüdruk jahtis niisuguse jänesetäkuga? Kuhu jäi ta maamehe arukus ning mõistus? Jahupea! «Kalla vett juurde, saab sust taina,» mõnitas mõnikord Ella. Kahjuks läksid tema naisterahvaütlemised pahatihti täppi. Aga ohus olles lakkas ta alati ohtu kartmast. «Ma muutun mõnikord hirmus räpakaks,» mõtles Taniel kurvalt. Kuid ta ei teadnud, kas ta suudakski teistsugune olla, sest uus hirmutamine libises tal jälle üle huulte.

«Ringkonna ooberfüürer Lünefeld sõidab täna siia meie valda kaema,» teatas Tuvikene. «Kui sa ise ei tihka, siis ma ju võiksin su asja talle ette kanda?»

«Katsu sa! Pea lõuad ja keri põrgusse!»

«Noneh? Mis sinna?»

«Tolade tola!» Järss heitis pea selga ja oli läinud.

Varsti kohe pärast Järsi lahkumist ilmus Tuvikese kabinetti Magnus Haamer, kes tõrjus valla peremehe teisele plaanile ja jäi ootama Lünefeldi tulekut.

«Too Suraküla kaardid,» käsutas ta.

«Need te võtsite suvetjagu oma kätte ja tagasi pole toonudki!»

«Siin peavad olema koopiad.»

Hargula hegemoon oli närvis. Raulilt kuulda saanud, et igasuguste ehituste alustamine pole lubatud isegi sel juhul, kui ettevõtjal ei lähe vaja riiklikkudest fondidest lubjapintslitäit ega telliskivi, ajas Haameri marru. Tal oli kuri kahtlus, et kui praegu ei saa, siis jookseb kõik jälle luhta. Erandid ju võivad olla! Võib-olla liidetakse Toome vakamaakesed Risti asemel Jõgiste külge? Vana Mats-pagan saaks küll hakkama

palvekirja määrimisega. Toome lehm ja mullikas vist olidki juba Jõgiste laudas, sest kes õige aruga inimene usuks, et Toome Anu taoline kooner müüks küünlapäevaks lüpsmatuleva noore lehma mihklipäeva aegu lihunikule? Helduri naisevõtt oli vahekorra Surakülas keerdu ajanud. Mõlemad talud sulavad ju tulevikus nagunii üheks, sest Jõgiste pärija oli nüüdne Liispet Haamer oma vanema tütre õigustes.

«Koopiad!» kordas Haamer, kui Lünefeld oli vallamajja astunud.

«Ei ole mitte siin!» rabeles Tuvikene hädiselt.

Viivuks sigines ruumi ebameeldiv vaikus, Haameri pilgud torkisid Tanieli. Siis tegi Lünefeld oma suu lahti, kuid rääkis endist juttu, teemat ja tooni muutmata.

«Kaardid ei olegi olulised.» Ta andis tõlgile mõista, et vallavanemale tuleks ümber panna. «Ma kujutan teie kavatsusi ette. Need on kasulikud. Toetan teid. Kuivõrd aga praegu Idaaladel ei lubata ehitustegevust, siis lükkaksime jutuajamise edasi selle aja peale, kus teie plaanid võivad tegelikkuseks saada.» Lünefeldi hääles kõlas metalne toon.

«Aga ma ei taotle materjalide ostmise luba? Milles on siis asi?»

«Piirkonna majandusvalitsusel on õigus kõikidele materjalidele, millel on sõjaline tähtsus. Ka teie tagavaradele. Neid ei rekvireerita, vaid ostetakse teie käest ära.» Lünefeld vaikis pilk aega, enne kui lisas muigvelsui: «Eraisikutelt ostame me materjale üksnes äärmise tarviduse korral. Praegu taolist pakilist vajadust ei ole.» Saanud aru, et ta valmistas sellele eestlasele pettumuse, ei tundnud Lünefeld Haamerile kaasa. Ükski riigisakslane poleks nii tõlpi küsimust püstitanud. Lünefeld vaatas kabinetis ringi ja noogutas oma saatjatele, seega lahkumiseks märku andes.

Haamer tõusis kirjutuslaua tagant püsti, valmis kõrget külalist autoni saatma, aga Lünefeld viitas, et ta võib istuma jääda ega pruugi end vaevata, kutsudes peanoogutusega Tuvikese kaasa.

«Härra haldusnõunik tunneb huvi ühe teie asutuses töötava naiskodaniku vastu,» alustas tõlk õues ümberpanekut. «Tema nimi on Angeliika Mailand, kakskümmend aastat vana. Kas esineb ta perekonnas juute või kommunistlikku elementi?»

«Kommunistlikku elementi ei ole! Juute ei ole! Ema eestlane, isa eestlane. Aga tütar pandi Tallinnas prantsuse lütseumikooli õppima. Seal pidi saama nii saksa kui ka prantsuse keele sulaselgeks,» vastas Tuvikene kiirkõnes.

«Noo?» imestas Lünefeld. «Kas vallavanem väidab, et meid huvitav preili valdab ka prantsuse keelt?»

«Mina ei tea. Võib-olla veidike ehk ikka.»

«Ja siin olid niisugused koolid? Isegi punaste ajal?»

«Riigivanem Päts tegi valla, nemad panid kinni.»

«Rääkige meile, kas kõne all oleva preili elukombed on head?»

Taniel kohmetus. Mida paganat sa kostad? Ta suu tõmbus virilaks.

«Mis suhtes elukombed ja ülevalpidamine?» kogeles ta küsida.

Carl Otto Lünefeld pahvatas tahtmatult naerma. Vallavanema kohmakus lõbustas teda.

«Maakonna Tööamet pakub nimetatud preilit härra haldusnõuniku majapidamisse tööle,» selgitas tõlk. «Me sooviksime kindlad olla, et majapidamises liiguvad ringi üksnes väärikad inimesed, kelle juures puuduksid igasugused plekid,» lõpetas tõlk tõsisel ilmel vahendamise.

«Selles suhtes peaks küll kõik korras olema,» vastas Tuvikene.

«Võtke vastu meie tänu,» sõnas tõlk Lünefeldi kannul auto poole tõtates.

Magnus Haamer küsis naasnud Tuvikeselt robustselt:

«Mis ta sunnik veel tahtis?»

«Mailandi tütre kohta iseloomustust, et kas on juut või punane. Tööamet pakkuvat teda sakste majja passijaks või toaneitsiks.»

Haamer kukkus naerma:

«Las käia! Las läheb! Ma kartsin, et nad võib-olla jahivad Lohu emanda kohta niisuguseid teateid, mis ta patud kokku sulataksid. Värdi sõitvat reejalased tuliseks tunnistajaid ja tunnistusi otsides. Sina pead äärmiselt ettevaatlik olema ja asju õiges valguses nägema. Lohud ei ole väärt, et vald nende heaks lille liigutaks. Leida ei tulnud siia tööd tegema, vaid nuuskima. Mine neid kuradeid tea, võib-olla peavad punastega salaühendustki? Sellepärast ei pea vallavalitsus teda kaitsma, vaid ka omalt poolt süüdistama.»

Taniel Tuvikesel oli tunne, et Haamer teotab pühadust.

«Noneh?» küsis ta kahtlust varjamata.

«Terve nende pere on alati vallaga vaenujalal olnud!»

Taniel keeras näo kõrvale, varjamaks nõutustunnet.

Tolle halva päeva õhtul koju kõmpides kohtas Taniel teel üht meeskodanikku, kes vallavanema ees juba kaugelt mütsi maha võttis. Ta oli üle keskmise kasvu, kusagil kolmekümnen-

dais eluaastais ja niisugust tavalist olemist, kes kaob rahvamurdu ega torka eriti silma. Seljas oli teisel kahest eri värvi riidest kombineeritud jope, mis materjali nappuse tõttu moodi oli läinud. Saksa sõduri vurhvi peakatte alt paistsid heledad juuksed. Mees kõneles eesti keelt niisuguse aktsendiga, mis andis oletada, et ta on lätlane.

«Kas teie olete selle talu peremees?»

«Mis siis?» põikles Tuvikene ebasõbralikult.

«Võib-olla oleks kaerateri müüa?»

Märgusõna! Tuvikene pidi ehmatusest rabanduse saama.

«Kaeru?» kogeles ta ja märkas alles mõne aja järel jätkata: «Kas sul hobune on? Ma ei näe hobust!»

«Ei ole mul tori hobust ega kedagi. Aga latsekesed on ja nad armastavad hirmsasti uhmriputru . . .»

«Noneh? Või sedamoodi? Kuule, mine sealt jalgteed pidi ussaia väravani ja oota seal natukene. Ma lähen siit otse läbi aiamulgu ja keeran taba lukust valla.» Tuvikene tegutses nagu pinge all. Ta pelgas tulnukat kogu hingest. Ometi oli tal hea meel tema kohalolekust.

Ülejärgmisel ööl oli mees lahkunud, jälgegi jätmata, nagu poleks ta ahju taga sängis maganudki. Taniel andis talle oma säärsaapad ja muretses ka passi moodi dokumendi. See polnud küll suurem asi, aga ikkagi parem kui kaks paljast kätt. Alles siis, kui ta külalist teele saatis ja ta minekut jälgis, sai Tuvikene aru, et tal oli olnud ka jalgratas puuvirna taha peidetud.

«Olgu jumal sulle armuline,» mõtles ta Lätimaa kanti kadujat silmadega saates.

5

Mets tukkus, tardus. Üksindus teedel, rabadel ja rägastikuski. Puude langetamise ragin kostis ühest valgest teise pimedani. Ligiläheduses ei hingelistki. Herman Äss ju usaldas oma saatusekaaslasi, kuid ta ei suutnud neile hinge avada. Laane mühinate nõidus süüvis Ässa soontesse, õpetas teda analüüsima olukordi, kõik head ja vead. Mis ikka teha! Nüüd oli ta juba veendunud, et nad on jäänud saatuse hooleks, kõik niidid omadega katkenud. Ta kartis öid ja tervitas hommikuid nagu võitu.

Herman ise luusis kõige rohkem ringi. Ta tallas hirmu maha, muutus julgeks, koguni jultunuks. Muldonnile ligines ta iga

kord ise kandi pealt, kangesti hea meel, et kõik seisis vanaviisi, ei mingit märki, et vahepeal keegi võõras onnis sees oleks käinud.

Mõnikord oli metsas nõiduslikult kaunis, iseäranis neil puhkudel, kui kuu oli loomisel, aga pimedus sametiselt pilkane. Orienteeruma harjus Äss kuulmise järgi.

Seda, milline saatus oli tabanud Toome memme, Äss juba teadis, metsavaht rääkis talle. Kas vapper vanainimene suudab piinamistele vastu panna? Aga ta oli üks vähestest, kes teadis Ässa asukohta laanes. «Tuleb aeg ja me tasume kätte,» mõtles Herman Äss. Memmelt saadud akut kasutati ainult Informatsioonibüroo teadete üleskirjutamiseks. Alguses tähendasid need teated meestele enestele elupidet, kuid siis võttis Herman ette Hargula lauavabrikuni tungimise. Ta kleepis «Informbüroo» teadaande, mis oli paberile maalitud punaste trükitähtedega, peavärava piidale. Kui pääseks vallamaja ukseni, unistasid mehed. Aga selle ettevõtmise ette seadis Äss ise kindla ei. Teised kuuletusid Hermanile ühegi vastuväiteta. Nad oletasid, et Äss on informeeritum. Ta teab rohkem kui nemad. Võib-olla isegi Punaarmee pealetungi alguse tähtpäeva.

Informatsioonibüroo teated lauavabriku väravas lõid terve valla kihevile. Kuuldus levis kulutule kiirusega majast majja ja talust tallu. Omakaitselased, kes jälgi ajama tormasid, ahmisid tühja tuult. Väravate ümbrus oli porile sõtkutud, sest väljaspool tara puudus alaline valve. Seespool planku pidas vahti ahjukütjast öövalvur, aga tema kohustuste hulka ei kuulunud teispool piirdeaeda passimine, sest nõnda palju poleks ta ka kõige parema tahtmise juures jõudnud. Nädalapäevad varitseti, nii ööl kui päeval. Omakaitselased said vett ja vilet. Aga asjatult. Nende pahategija oleks nagu kõik võtted läbi näinud ega ilmunud enam sinnakanti.

Preestri kantselei seinal oli kuulutustetahvel, kus seisid häbipostis kirikumaksuvõlglased. Sealsamas olid üleval ka need paarid, kes lasid endid abiellu astujatena maha kuulutada. Seda kohta ei osanud küll keegi lendlehtede suhtes kahtlustada. Küünlamüüjast eit ja kellamees, kes päevas vähemalt korra kantseleisse sisse põikas, ei raisanud oma pilku vineeritahvlile õlelilledest vaniku all. Nende pärast oleks võinud tillukesele paberilehekesele sirgeldatud «Informbüroo» seal rippuda sõja lõpuni. Siis aga juhtus kantseleisse keegi külaeit, kellel oli erksam pilk. Ta lõi risti ette, kaht kätt vastakuti ning tõttas uskumatut uudist edasi kõnelema, naabermajadesse laiali laotama.

Preester ise viibis mõnda aega õndsas teadmatuses. Teda üllatas meeldivalt, et tema karja lambakesed astusid sagedamini kui varemalt sisse oma usuisa uksest. Oige mitmed õiendasid ära oma kirikumaksu võla, mis oli suur rõõm sel rahavaesel ajal. Elu ju oli nii ohurikas. «See vist tõmbabki taevase abimehe poole,» mõtles preester olukorraga ülimalt rahul olles. Nädalapäevad veeresid tal selles õndsalikus äratundmises, kuni emand kogemata märkas, et just Õnnistegija pildi all ripub midagi, mis on saatanaga sugulane.

Vanapaar lõi esimese ähmiga verest välja. Emand tahtis kohe linna sirgata, Järsi juurde abi otsima, aga tõmbus siiski tagasi, ei läinud. Nad pelgasid, et võib-olla hakatakse kahtlustama neid endidki, sest inimestevaheline usaldamatus oli nakatanud ilmalapsi. Rahvas ei salli neid, kes käivad teiste peale kaebamas. Põlgus tõuseks mitmekordseks, kui pääseksid valla kuuldused, et sihukese asjaga teeb tegemist see, kes peab olema püha andeksandmise kuulutaja -- kohalik pihiisa ja hingekarjane. Seda, mida nad olid teatanud Leida Lohu kohta, preestripere ei kahetsenud, vaid pidas täiesti õigeks teoks. Aga nad ei soovinud, et kogudus sellest teada saaks.

Preestrimaja pühapaigas, punaste sametkardinatega magamistoas, loeti kohutav kirjasõna hoolega läbi. Väikese paberitükikese peale oli õige tillukeste tähtedega palju lauseid maalitud. Häbematu ja valelik kihutustöö! Jumalast õnnistatud usuvõitleja Adolf Hitleri näkku sülgamine! Sada tuhat Saksa sõdurit ja mägede kaupa tehnikat Venemaa lumme maetud? Allaandmist ei tulevat, võidu asemel on oodata lüüasaamine ja ränk kaotus? Külmunute vallid lamavat Leningradi väravate ees, sissemarssimisest ei maksvat undki näha! Minuteid nagu halvatult istunud, vaatas lõpuks emand preestrile otsa ja viimane noogutas nõustuvalt.

Lendlehe tulleviskamiseks ei antud neile aga mahti. Keegi trummeldas välisukse taga sisselaskmist paludes.

Ivo Ivari ei tulnud nagu sõber, aga ta ei olnud ka preestripaari vaenlane. Teadmine, et Järss neist lugu pidas, oli mõju avaldanud. Vallamajas oli veel vaikne, aga kuuldus uuest lendlehest Hargulas oli juba otsaga linna jõudnud.

Ivari küsis, mis lugupeetud preestrirahvas ise arvab, kes küll võis nende jumalakoda teotada?

«Sellel inimesel peab olema halb süda,» kinnitas preestriemand.

«Olen teiega nõus! Aga katsuge kedagi nimeliselt meelde tuletada!»

«Jeesus Kristus, jumala poeg, andku mulle andeks, kui juhtun eksima. Leida Lohul ei ole kuigi hea süda,» piiksatas emand.

«Aga Ferdinand, ta mees?» küsis Ivari käbekähku.

«Tema on rahulik hing. Annaks jumal taevas, et nende lapsukesed läheksid isasse,» teatas preester viivitamatult.

«Leida pani oma mehe isegi lehmi lüpsma, mis on ju häbiväärne töö ühele taluperemehele,» lisas emand kiirustades.

Linnas tehti lendlehetükkidele proove, loeti üle seal leiduvad sõrmejäljedki. Eksperdid tuvastasid, et mängus oli olnud vähemalt kaks inimest, kui mitte rohkem. Isegi paber ega pliiatsi süsi ei langenud kokku, sõrmejälgedest kõnelemata. Umbes selsamal ajal, kui käis asja uurimine, kiskus tähelepanu kõrvale äge telefonihelin. Magnus Haamer kaebas politseiosakonna korrapidajale, et tema talu aia peal rippuvat punased loosungid. «Üks kindlasti, aga võimalik, et rohkem! Kurrat väljas, kaua me kannatama peame?» Tol momendil tekkis mulje, nagu oleks Hargula vald vastaseid nii täis, et kahma ükshaaval kõik inimesed kinni ja lase maha.

«Ma olen alati ütelnud, et Toom. Tal on siin küllalt tuge,» toonitas Järss.

«Teil on nüüd niidiots peos,» viitas Mureli noor asetäitja, kellest mehed väga lugu pidasid. Ta mõtles Leida Lohku. «Töötage temaga nii, et ta hakkaks tõtt kõnelema.»

Reinhold Järss kummardas ja lubas käsku täita.

Ristile kihutas autokoorem rahvast, jälituskoerad kaasas. Veok peatati sissesõiduristil, et võimalikke jälgi alles hoida. Järss kahmas fotoaparaadi pihku ja hoidis end ülema asetäitja ligilähedusse.

Oma kodakondsed ja maja oli Magnus muust maailmast eraldanud vägeva tõkkepuuga, mis lasti ööseks alla, soovimatute vööraste majatreppi sõitmist takistama. Mine sa neid metsaröövleid tea, järsku võtavad ette autoga peatrepis peatumise. Jalameestest saab sulastevägi jagu, arvas Haamer. Ta oli nad kõik Omakaitsesse kupatanud, kus õpetati selgeks sihtimine ja triklitõmbamine.

Tulnukad uurisid ümbrust. Piki mäeveert kulges valgel lumel mustav jalgrada masinakuuri juurde. Hakid kätsatasid peksuküüni katusel. Muus osas hingas ümbrus tühjalt ja mahajäetult.

«Vaadake sinna,» osutas Järss erutunud häälel.

Tõkkepuu ligiduses aia peal valendas midagi kahtlaselt lipendavat.

«Misasja?» röögatas pettumust aimav abiülem. Ta võttis õige pikad sammud ja oli kohe tagasi, Magnuse särk näpus, millel Estri tikitud monogramm rinna ees.

«Kas te nägite lendlehte või loosungit ligidalt või siis kaugelt?» uuriti Ristimõisa piimatüdrukult, kes hiiobisõnumi oli hommikul tallu toonud. Ta nimi oli Juurikas ja neiu oli tõepoolest nagu juurikas. Magnus oli ta kaubelnud sellepärast, et tal oli jõudu nagu hobusel, kuid üldiselt armastas ta teenijate juures välist nägusust, mis olnuks ehteks talule.

«Härra keelas ligi mineku ära,» teatas neiu Juurikas kindlalt.

«No ja õige!»

«Mina teen alati õigesti! Käänse hobuse nõna kodu poole ja laskse ülejala abi otsima.»

«Aga õine tuul oli pesutüki nöörilt rebinud ja aia otsa lennutanud. Mis ütlete selle kohta?»

«Mitte kui midagi,» jäi neiu Juurikas kindlaks. «Piim hakkab jo talust kella kuue aigu meierei poole liikuma. Siis ei ole päiv alanu, ilm alles pilkane. Mõsust ja särgist ei tiia ma midagi. Ei ole nännu ega kaenuki. See pääle ei ole mooga kaupa tettü. Mis te, perämitse, vahite mu suu sisse? Kas ütlemata jätte oli vaja? Hääkene küll! Sõss ma tõinekõrd tiia,» lahmas ta, oma õigust täis ja solvunud.

«Ei! Ära nüüd!» rahustas Haamer ja mõtles: «Lahti tuleks lasta niisugune tuima aruga sunnik, aga kust võtad sa parema asemele?»

«Misperäst politseimehe minnu silmiga sihtva? Seda ma ei kannata!»

«Sa olid tunnistajaks! Härrased,» pöördus Haamer politseimeeste poole. «Hea on, et niiviisi läks! Lubage teid sisse paluda! Kohvile.» Ta soovis rahu maa peale seada, sest hoidku jumal, kui kuulujutud levima pääsevad.

Herman Äss ei saanud kunagi teada, millist hirmu ta Hargula ülikute naha vahel hoidis ja kuidas teda kardeti, kuigi just nimelt see ta eesmärk oligi. Tohutu aeg oli veel võiduni, pikk verest nõretav tee maha marssida. Ta lootis viimse hingetõmbeni, et jääb elama. Ja mida enamat ta oma olukorras oleks suutnudki? Talumeeste organiseerijaks polnud ta sobiv inimene. Nüüd ei kujutanud Herman end selles osas ette. Ka põrandaaluse laiendamine koos uute inimeste värbamisega käis momendil üle jõu, sest kõiki neid, kes oleksid võinud kaasa tulla ja ühineda, Herman kahjuks ei tundnudki. Niisuguseks tööks puudusid tal kogemused ja eeldused. Ässa südamest püsis tohutu vaev, mille vastu ei olnud rohtu.

Mets mühas ümberringi ja sekundid venisid nagu lahjad aastad.

6

Oma mõtteis seostas Reinhold Järss Leida Lohku algusest peale Ilmar Toomega. Tema meelest kuulusid mõlemad Hargula valda mürgitavasse punti. Ühe halva lõpp ja teise algus. Aga Toome Ilmariga seotud küsimused sundisidki Järssi Metspura «laululinnukesega» veidike ette vaatama. Teda polnud võimalik kohe loojakarja lähetada, sest paraku oli ta ainus, kes võis neid juhatada salavarjupaikadesse, arvas Järss veendunult. Toome kinnivõtmise momendiks valmistus ta aga nagu pidupäevaks, millest oleneb tema edasine saatus. Reinhold oli hankinud Ilmari foto ja õppinud pähe ta näojooned, et ei juhtuks rumalaid eksimusi. Sellest mehest kõneldi legende. Üks normaalse mõistusega Eestimaa inimene ei tiku Hispaaniasse sõdima, aga Toom oli seal. Keskmise poliitilise taiplikkusega maamees pidas Ilmar Toomest lugu. See oli asja juures kõige sandim ja andis tunnistust ta suutlikkusest, aga head polnud temas vähematki, kuna ta kuulutas eestlaste maale ja rahvusele hukku, heietas Järss. Need ja teised mürgised mõtted vaevasid ta pead ühest päevast teise. Vajalikkude andmete väljapigistamine ei edenenud aga kuidagi. Ei kurjaga ega ka heaga.

Esimese ülekuulamisega püüdis kärsimatu uurija tõtata, aga kõik asjata, sest Leida ei tulnud ega tulnud nüpeldamise järel selge mõistuse juurde tagasi. Talle kallati ämbritäis külma vett kaela, kuid ka see ei aidanud. Siis käskis Järss tuua värsked õled kambri põrandale, kus eelmine korteriline oli kõik ligaseks teinud ja ära mustanud. Las magab pea virgemaks, mõtles ta, ise juba võidujoovastuses. Paari tunni pärast teatati talle, et vahialune oigab. Järss lidus vaatama. Ta togis Leidat saapaninaga. Aga seegi kord asjatult. Tuli oodata veelgi.

Tegelikult hakkas Leida Lohk oma olukorda jagama juba tollest hetkest, kui ta lohistati vastikult haisvasse urkasse. Kõrvad ajasid pilli, kaelasooned õhkusid tulist valu. Ta kuulis, kuidas uks kinni paugatas, võtmed krigisesid lukuaugus. Meel muutus rahulikumaks, et vähemalt kuulmine oli alles. Ta püüdis mõelda, kuidas end välja rääkida. Oma saksa keele

oskusele pani Leida suuri lootusi, sest ta ei kujutanud ette Järsile allajäämist. Vähemalt esialgu küll mitte. Sõjavangide söötmise keelu vastu oli ta ju patustanud, kuid see polnud selline süütegu, mille puhul oleks olnud surmanuhtlus või laagrisse saatmine ette kindel. Küllap oli Järss südasuvise juhtumi kohta kuulnud kõik, mis seal kuulda oli. Nüüd oli tal võimalik sipelgate eest kätte maksta. Omakaitses oli küllalt hambamehi, küll keegi ette kandis. Teine ja üsnagi tõenäoline võimalus olid Mailandid. Majast nad väimehekandidaati välja ei ajanud, kuigi proua Agnia suure suuga suurustas. Tütar sokutati sakslasest üliku juurde, Lünefeldi peatselt saabuva proua toatüdrukuks. Ta mõlgutas edasi-tagasi oma mõtteid. Leida ei suutnud uskuda, et Mailandite vastumeelsus väimehekandidaadi suhtes oleks teeseldud. Mõtted veeresid, jupiti ja seosetult. Ta ei jõudnud üheski punktis otsusele. Terve keha tulitas valuhellalt. Teist külge võis keerata hambad ristis. Ta pühkis käeseljaga nägu ja arvas, et küllap põsed on verised.

Mõne aja pärast krigistati uks lukust lahti. Urkasse sisenes naisvalvur, supiliud käes. «Muud meil ei ole ette nähtud,» teatas ta. «Leiba saate homme või ülehomme, aga sel juhul, kui nad teid edasi ei saada. Hakake ruttu sööma. Nälgida ei tohi. Jõudu läheb siin majas väga vaja.» Valvur kõnetas teietades, tasasel häälel. Naisterahvas, kellele oli antud lühikese ajaga nõnda palju metsikusi pealt vaadata, oli säilitanud oma inimlikkuse. Varem oli ta olnud lihtne vanglakantselei ametnik, kes nägi vahialuseid üksnes eemalt. Nüüd oli ta õnnetu, et ei suutnud neid viletsakesi vihata, vaid põdes soovi lohutada.

Ülekuulamise puhuks toodi väike laud ja laualamp kartsakongi, sest Järss ei tahtnud vahialust teistele näidata. Ta kartis, et mõni kõrgem mees näppab saagi käest. Telefonid juba helisesidki, järelepärimised alles võtsid hoogu. Iga hetk oli oodata Mureli kojujõudmist. Selle tõttu oli vaja kiirustada. Reinhold plaanitses kõik ruttu korda teha ja asja otsad nii seada, et ülemusel poleks muud muret kui operatiivtöötaja leidlikkust kiita. Värdi Lohule, kes käis mitmel korral politsei ukse taga oma naise kohta teateid pärimas, käskis ta vastata, et «andmed puuduvad». «Niipea kui midagi selgub, saadetakse teile ammendav vastus!»

Järss nõudis, et Leida seisaks ülekuulamise ajal tema ees püsti. Leida omakorda ei soovinud nimme end alandada, vaid teeskles jõuetust, mis õnnestuski, sest ülekuulaja jäi uskuma. Valvuril kästi tuua taburet, millega Leida oli sunnitud lep-

pima. Et ta tuharad tulitasid, siis tegi istumine veel suuremat vaeva kui seismine. Aga uhkusel oli oma hind.

«Kas võtad õigeks, et sinu juures on varjul Ilmar Toom?»

«Ei võta!»

«Kus Toom end momendil varjab?»

«Teispool Uurali mägesid.»

Vahekord teravnes esimestest sõnadest. Järss virutas oma meelevallas vaevleja istmelt uppi, talle jalahoope jagades. Siis lubas ta Leidal hinge tõmmata, et ise ukse taga paar suitsumahvi kiskuda.

«Kas sa ütled, kus Toom end varjab, või jätad homse päevaga jumalaga,» ähvardas Järss. «Kõnele, raibe!»

«Esiteks ei ole ma raibe ja teiseks kostsin juba, et Toome kohta puuduvad mul igasugused andmed. Me ei olnud isegi teretuttavad.»

«Tahad vist veel utsitamist saada?»

«Mis tähtsust on sel küsimusel? Olen sinu meelevallas.»

«Mind tuleb teietada!»

«Ainult siis, kui see on vastastikune.»

Järss, kes end valitseda ei suutnud, läks endast välja:

«Vastastikune!» irvitas ta. «Kas sa ka tead, kus sa praegu asud? Gestaapo kohalikus osakonnas. On sul, rojul, aimu, mis see tähendab?»

Leida oli nii tuimaks muutunud, et hirm ei mahtunud talle enam naha vahele. Ta vahtis Järsile silma sisse uut lööki kartmata. Asjaolu, et Toome ümber leierdati ja sõjavangide söötmist jutukski ei võetud, äratas imestust. Küsimusele, kas ta võib oma kodustele sõna saata, sest abikaasa ja lapsed on mures, vastas Järss tõgava naeruga, käskides lõuad koomal hoida.

Kas nüüd just Ferdinandi toodud nuumpullikese pärast, sest küllap ta aimas, et see tuli Ööpikult, aga võib-olla oleks Carl Otto Lünefeldi süda selletagi härdunud. Rühikas naispõllumajandusjuht oli talle meeltmööda olnud. Sellepärast nimetas ta oma sekretärile Leida nime, paludes tema suhtes selgust muretseda. Et telefoni teel teateid ei antud, oli enesestmõistetav, aga Lünefeldi saadik tuli politsei osakonnast tagasi sama targalt kui minneski. Ta kandis oma leivaisale ette, et toda vahistatut hoitavat ranges isoleerituses. Siiani oli vormistamata vahi alla võtmine, nagu kord ja kohus nõuab. Järsiga tal kohtuda ei õnnestunud, kuid mitmed asutuse töötajad olid endamisi muianud, mis ei meeldinud Lünefeldi sekretärile mitte üks põrm.

Millegipärast hakkas Lünefeldile see kohalik gestaapolane

Järss äärmiselt vastu ja ta oletas temast kõike halba, ilma et ta teda oma silmaga näinudki oleks. Siin maal oli ta jõudnud juba tähele panna, et eestlased järasid üksteist maiamini kui teised väikerahvad. Oh seda kaebama tikkumist ja kaebekirjade kirjutamist, millel polnud otsa ega aru! «Kahekümnenda sajandi müüdi» doktriinid kuulutasid maakera paljurahvuslusele kadu. Carl Otto pooldas seda kogu hingest, Goethe, Hitleri ja Rosenbergi kauni keele laiumist ainsaks maailmakultuuri ja ülemaailmse teaduse kandjaks. Ta oli veendunud, et tema silmad seda aega näevad. Sellegipärast ei sallinud Lünefeld, et neid kohalikke inimesi, kes tööd tegema kõlbasid ja majandusest ning majandamisest midagi jagasid, tungiva põhjuseta tallati. Selles nägi ta vaenulikkust Suur Saksamaa majandusliku ja sõjalise võimsuse suurendamisele.

Reinhold Järss sattus ummikusse. Tal polnud jõudu sakslastele vastu punnida. Nende võim oli suurem. «Kui nad tahavad Leida Lohule käpa peale panna, siis tagane eemale ja klõpsata kannad kenasti kokku,» manitses ta iseennast. Süda ajas tal üle ääre ja pea oli pulki täis. «Ükstapuha, jälilesaaja ja kinninabija au jääb siiski mulle,» mõtles ta. Kuid Järss sai üheaegselt aru, et kõik sulas käes kokku. Eks olnud ta enese võimutäius gestaapos ainult natuke rohkem kui null, allkirja õiguseta. Omapäi polnud tal voli kedagi üle kolme päeva vahi all hoidagi. Vihamehi kappas ringi poole Hargula valla jagu, Metspura õel langiülem kaasa arvatud. Ei, olukord polnud kiita. Ta oli sunnitud asjad nii sättima, et ausalt ja puhtalt peale jääda. Selle tõttu jättis ta protokollist välja kõik Toome Ilmarisse puutuvad küsimused, lugu üles ehitades kalliste toiduainete lagastamisele sinna, kuhu polnud lubatud. Siiani ei kasutanud Järss Leidast raielangil tehtud fotot. Postkaardisuurune pilt oli alavalgustatud ja segane. Nüüd õmbles ta süütõendi toimikusse. Las uurivad!

«Mis lõbusa looga sa oled maha saanud?» imestas tagasi jõudnud Raul Murel.

«Ei ole siin midagi lõbusat,» kurtis Reinhold Järss. «Põhjus oli tõsisem kui leivapala raiskamine. Hargula oli punaseid lendlehti täis. Ma pole kindel, et homme-tunahomme jälle midagi ei avastata. Metspura pole puhas, plekita. Seal võib olla Toome varjupaik — juhul kui ta end vahetevahel siinmail näitab.»

«Lao lagedale need andmed, mis tõendavad, et Lohud peavad Toomega sidet?» nõudis Murel kärsitult. Ta ei uskunud Järssi summagi.

«Seep see on, et midagi konkreetset praegu veel ei ole. Aga kindel intuitsioon!»

Raul Murel vaikis veidike aega ja tahtis siis teada nende nimesid, kes olid Järssi informeerinud.

See oli kehv küsimus.

«Kõik!» kinnitas Järss saamatult.

«Niisuguse nimega isikut ma Hargulas ei tunne.»

«Väga paljud!» puikles Järss.

Nüüd veendus Raul Murel lõplikult, et Järss tasus Leida Lohule sipelgate eest kätte. Ta rõõmustas sisimas, et selles volaskist voostris oli nõndapaljukest mehise südamega meest. Olgu need Lohud kui ammused tuttavad tahes, aga Leidal oleks vaja olnud mõelda, keda ta küla ees narritada kavatseb. Lünefeldile teatas ta kohe, et karistuse ülemmäära rakendamist ta ei poolda. Aasta laagrit peaks olema küllaldane.

Lünefeld omalt poolt aga arvas, et kuuest kuust saaks kuhjaga, sellest on õpetuseks piisavalt.

Kõige rohkem rõõmustas Ferdinand. Asi lõppes paremini, kui ta oleks osanud uneski näha. Kevadisteks põllutöödeks jõuab ta perenaine ilusasti kodumaile, tarkus varuks, et vallamajja ei tohi oma nina pista, kui ei taha vastu pead saada. Elu Ööpikul oli nüüd sünge ja raske, aga ta lootis kuidagimoodi toime tulla. Klaveriõpetaja proua Einer oli sõrmused sõrmest korjanud ja mitmed talutööd enda kanda võtnud. Et peremees oli väheke heldemalt palka juurde lisanud, siis muutus ta meel rõõmsamaks, sest vanale üksildasele naisele tähendas iga enamkopikas palju. Sageli mõlkusid Ferdinandil mõtted Nõukogude sõjateadete levitamise kumu ümber. Mitu korda tabas ta end mõttelt midagi üles kirjutada ja kuhugi rahvale lugemiseks kleepida. Fašismi oli ta alati vihanud, aga nüüd oli ta muutunud tunduvalt Nõukogude-meelsemaks.

Jõuluamnestia, mille ümber kõigis Eestimaal ilmuvates ajalehtedes suurt kära tehti, puudutas ka Leidat, ta oli nende seas, kes vabaks lasti. Kuid ta oli vangilaagrit seestpoolt nuusutanud, puukottades rivis seisnud. See tähendas rohkem, kui ta esialgu mõtelda oskas.

Hommikud, mil Malle oli meiereis piimavooris, muutusid Matsile piinavateks. Peremees ei suutnud üksinda toas istuda. Ta kohmerdas ümber hoonete tegemist otsides. Puupilbaste koksimine kujunes kõige enam närve rahustavaks tööks. Ega tulehakatisest Jõgistel enam ammuilma puudust tuntud. Ajad, mil isegi küttematerjaliga oli kitsas käes, olid juba ammu minema voolanud, nagu poleks neid kunagi olnudki. Laste koolitamise päevil viis Jõgiste peremees õige sagedasti puusülde turule, sest kus sa talvisel ajal raha võtad?! Kolmekümnendail aastail olid olnud viletsad suved, häbiväärselt odavad põllusaaduste hinnad, ja just siis valmistus Liispet suurkooli lõpetama. Oma uhkus oli Matsil kõva. Ta ei tahtnud, et tema tütar teistest viletsam oleks. Nüüdseks oli tal mitme aasta põletuspuude tagavara õues riidas, Mallel alati kuiv läitus ja halud ahju ees.

Niiviisi endamisi mõtteid veeretades ei pannud Mats tähele, millal Ristilt Toomele tuldi. Kohutav ragin, mis kuulmist kurdistas, kuuldus otsekui rongi roobastest välja vuhamine ja raudteetammist alla veeremine. Mats kahmas kirve pihku ja hammustas hambad huulde. Ta värises, et tullakse ka tema Jõgiste kallale. Seda siiski ei juhtunud. Kaks Risti sulast lasid memme peavarju kokku ja hakkasid majapalke mootorsaega peenendama. Seda oli kole vaadata, see oli hirmsaim tunne, mida ta oma pika eluea jooksul kogenud. Mats silmitses oma maja korstna suitsuvoolmeid, kõrvad valutamas Risti mootorsae hammaste raginast.

Pärast pruukosti ilmus Risti saks ise oma töömeeste juurde ja ajas nendega sõnakese juttu. Magnuse silmad sihtisid Jõgiste tanumat, sest ta oli selle igavese lumes rutjamise ette võtnud langude külastamise eesmärgil. Matsile on vaja aru pähe panna, otsustas Haamer. Ta lootis, et Jõgiste-roigas pole nii tüma ja võtab seekord tuld. Libistanud pilgu üle valevate väljade, takseeris ta eemalt Jõgiste osmikutena paistvaid hooneid. Magnuse põsed olid auku vajunud, sinihallid silmad täis meelekibedust.

Jõgiste õu näis hingeliseta. Mats, kes suursugulase tulekut aegsasti märkas, tõmbus varjule. Ta ei soovinud langu näha, saati siis veel teretada. Meelehärmi kui palju! Seaduste ja suguluse tõttu polnud tal võimalik Magnuse kaela kahekorra keerata. See poleks meeldinud Liispetile ega ka Mallele. Ja mis kõige tähtsam, Jõgiste Mats polnud kaklemise peale

mingi meister. Nüüd oleks ta soovinud löömamees olla, aga kust sa võtad seda, mida sul pole.

«Tere, siitpere!» hõikas Magnus kätteharjutatud rahvamehe toonil. «Tere kah, langud!»

Mats ilmus välja ja sai tõsise tegemisega oma jumalime poetatud.

«Mu minia saatis mulle Soomemaalt kaardi,» rõhutas Risti suursaks. «Sestap ma siia tõttasingi teile kui isale ja emale kah näitama.» Hääletoon ja hoiak rõhutasid kõige soojemat poolehoidu.

Kössis Mats ei heitnud pilku kaardi poolegi, sest nad ise olid saanud tütrelt ja väimehelt pikema sõnumi. Ei võetud neid seal võõral maal lillede ja kookidega vastu, aga hea, et nad sõjajalust eemal olid. Malle magas jälle rahulikult. Noil päevil, kui ta arvas Liispeti ja Helduri mere peal olevat, ei tulnud talle sõba silmale. Malle meeletu ikupill leotas Matsi hame õlapealse ligedaks. Oli imelik, et ta noorema tütre pärast nii väga ei kartnud, sest Katri oli neil niisugune, kes oma eluga alati hakkama sai, isegi hädadest mõistis auga välja tulla.

Tol hetkel kergitas Jõgiste võik sissesõidu otsal oma lakka, et tere, ma tõin perenaise koju tagasi. Mats jättis langu sinnapaika ja tõttas tulijaile vastu.

«Näed, kes siin kooserdab,» porises ta. «Anna ohjad siia ja mine kõnele temaga. Suurustas, et oli tulnud meile Liispeti kaarti näitama. Ma ei saa ega taha sõnagi vahetada. Memme maja lasti täna kokku. Võtan kaika ja löön ta jalust maha.»

Malle luges kaugelt saabunud sõnumi läbi ja vaatas huviga postkaardi pildipoolt. Sealt vaatas vastu tolle võõra linna rohekaspruun tänav, kuhu tütar ja väimees olid leidnud ajutise peatuskoha. Malle tõstis pea ja sihtis Magnusele otse silma. Ta proovis mõistatada, mis oli sugulasel mõtteis.

«Meie saime kirja,» teatas ta. «Mõlemad kirjutavad. Kui sa soovid silma peale visata, siis peaksime toa poole astuma.» Lahked sõnad olid Mallel alati virgad voolama ja alles istet pakkudes välgatas ta peas, et Magnust poleks vaja olnud Jõgiste puhastuppa kutsuda. Nähes aga, kuidas vanasaks ahmis kirjaridu, kadusid kõik teravad sõnad huultelt.

«Sul on ilus elamine, oled hea perenaine,» kiitis Magnus. Nad olid naabritena elanud üle paarikümne aasta, kuid Risti peremees viibis esimest korda Jõgiste tagakambris. «Kõik on kenasti korras, kuid puudub see peamine, millest mina lugu pean: kõrgus ja avarus,» tähendas ta hindavalt, aga heataht-likult. «Kas ei ole ka mõnikord meeles välgatanud natuke

suuremat kohta muretseda? Väikese talu pidamine nõuab palju vaeva ja tasub end nigelalt. Ajavool on sealmaal, et oleme sunnitud mõtlema sissetulekutele, mida maaharimine meile annab. Ma ei tea, kas te ka võõrast abijõudu kasutate või siis müttate ise, veri küünte all?»

Malle raputas pead ja uuris külalist kõrvalt. Ta tahtis teada, kuhu lang oma hoolitseva jutu sihib. Siiani oli ta Mallet haruharva kõnetanud, aga alati teietades. Praegune omainimeselik sina kõlas natuke narrilt. Malle ise proovis läbi ajada nii, et polnud tarvis kumbagi: ei sinatada ega ka teie ütelda. Ta väsis enda traadi peal hoidmisest ja ootas pikisilmi, et külaline märkaks minema hakata.

Magnus aga alles laiutas tiibu Jõgiste kohale.

«Praegu on meie vallas üks niisugune pime juhus, millel te peaksite hännast haarama,» seletas ta märgatava tuhinaga. «Nõmme talu läheb müügile. Sellele tasuks mõelda, see oleks teile äärmiselt soodne. Niisugust võimalust elu kahte korda ei annagi.»

«Milleks meile Nõmme?» kohmetus üllatunud Malle.

«Kuidas milleks? Maaharimine on teil käe sees ja sada riiavakamaad oleks kena lisa praegusele kahekümnele.»

Malle naeratas tüdinult.

«Ei ole meil niisuguseid rahasid,» tähendas ta tõrksalt.

«See on kõige viimane küsimus. Peaks ainult julget pealehakkamist jätkuma.»

«Ah soo?»

«Sakslased peavad põllutööd pühaks tööks. Nende suund on suurmaapidamine, mis annaks võimalikult rohkem müügitoodangut. Teil ju on kõva põllumehekuulsus. Sellepärast võite oodata igasuguseid soodustusi.»

«Aga kui Birk ise oma Nõmmele tagasi tuleb?»

«Mitte kunagi! Tütar, kes tal Tallinna maha jäi, ei ole võimeline rentnikkude või pooleterameestega jahtima. Ja praegu pole veel täit selgust, kas tal elava isa järelt pärimise õigust on või ei olegi.»

Magnus vahtis Mallet ja Malle omakorda Magnust, kummalgi omad mõtted, enda suhtes õiglased, aga teisele mitte. Magnuse sooviks oli Jõgiste omade Surast lahtikangutamine, heaga, auga, vabal tahtel. Ta ei kujutanud ette, kas nad seal Nõmmel toime tulevad, ja see teda ei huvitanudki. Malle aga meenutas tahtmatult toda ammust aega, kui suursaks kulutas väikemaameeste uksepakke maa kokkuostu sooviga. Siis jäi Taniel Tuvikene oma Helenurmest ilma. Jah, plaanide koostajana oli Magnus erakordne. Kas ta käis siiamaani ringi

terve Suraküla endale haaramise mõttega? Milleks oli tal vaja nii suurt suutäit? Kas ta ei kartnud suu lõhki ajamist? Häda ja hirmu oli Haamer pidevalt oma naabritele valmistanud. Ta justkui ei kiusanud kedagi, sai kõigiga hästi läbi, oli isegi aupaklik ja ladus, aga ta teod panid teisi inimesi kannatama. Sugulus Haameriga ei olnud suurem asi, aga sinna ei saanud enam midagi parata.

«Nõmme kõlbaks ka Ristimõisale lisaks. Kaks talu on rohkem kui üks,» torkas Malle umbusku varjamata.

«Minul ju on, nagu te teate, ettevõtted linnas. Kavatsen tööstust laiendada,» selgitas Magnus Haamer sügavtõsiselt ja solvumata.

«Ah soo?»

Niipalju oli Magnuse joodetud mürgipiiskadel siiski mõju, et Malle kaotas rahu ja sõitis järgmisel piimaveo hommikul meiereist Nõmmele, sealset olukorda uudistama. Mis see siis ära ei olnud? Kõigest nelja-viie versta jagu ringi.

See Birk, kes kümmekond aastat tagasi oli Hargulasse ilmunud, äratas alati elavat huvi ja tekitas probleeme. Nõmme talu oli olnud vanapoistest vendade pärandus, hukka lastud ja laostunud. Niisugusena läks ta Maapanga võlgade katteks müügile, kust üks vabariigi nutikamaid ärituusasid ta võttis nagu sooja saia. Kui seesinane Birk tõukarjast ja sordiseemnest suuremat ei hoolinud, siis ehitajana oli ta virk ja vali. Mehel on rahapuru kartulikotitäis käes, oletas vallarahvas. Kuid tühja nad teadsid, sest informeeritud pangandustegelane oskas laene koukida sealt, kuhu tavalise talupoja käsi ei küündinud. Neljakümnenda aasta suvesündmuste ajal juhtus ta olema koos naisega Ühendriikides mingisuguseid vabariigi rahaasju ajamas, ja sinna nad jäidki. Paar korda vilksatas eelmise suve ajalehtedes, nagu oleks seesinane Birk omastanud õige suurel hulgal eesti rahvale kuulunud väärtusi. Mida nimelt, seda ei mainitud ja Hargulas ei saadudki teada ühe oma sohipoja tempudest. Mis aga Birgi tütresse puutub, siis too ilmus lagedale alles äsja sügisel. Varemalt polnud isegi vallavalitsusel ta olemasolust aimu.

Malle vahtis silmad pungi. Talu oli tore. Hekid puha teede veeres ja ilupuid kui palju istutatud. Kõige enam meeldis talle traatvõrguga tarastatud uibuaed, kus asusid ka köetavad kasvuhooned. Teist taolist polnud leida terves Hargula vallas. Malle südames idanes kadedus. Kui hästi ikka mõned inimesed elada oskavad! Ta ei teadnud, kas ta oma Jõgistet armastab või mitte. Niisugust küsimust ei kerkinud kunagi jutuks. Jõgiste oli kodu ja kusagil oli ju vaja elada, et ülalpidamist

hankida. Ühes aga oli lang Magnusel tuline õigus, et Jõgiste suutis oma pidajatele jagada sandikopikaid. Suuremat rikkust tal anda ei olnud.

Koju jõudes leidis Malle Matsi eest, nagu oleks teda nõgestega kõrvetatud.

«Ah sa käisid uut mõisat kaemas,» röökis too nagu pöörane.

«Kes seda sulle juba ütlema tuli?»

«Ise arvasin ära. Su näost paistab.»

«Võib-olla Magnus ei ajanudki tühja juttu,» lausus korraga Malle. «Ega me ole siia Jõgiste külge laulatatud! Kui me siin jõudsime kõik võlad kinni taguda ja lapsedki koolitada, siis oskame ka seal toime tulla. Sa oled veel viiekümnendais eluaastais. Seda loetakse põllumehe parimaks eaks . . .»

«Kuula, kuidas Toome memme majapalgid oigavad!»

«Mis need siia puutuvad? Kas Ilmarile sai vähe kõneldud, millega punase poliitika tegemine võib lõppeda? Ja kas memm ise teda kogu väest ei keelanud? Siin elame me mättal mäe otsas. Voh!»

Kätega kallalemineku tükk oli Matsil siiani tegemata, aga nüüd tõusis rusikas löögivinna.

«Ah soo!» hoiatas Malle.

8

Doktor Vakmani sünnitusabiliseks tulekut oodati kui päästvat sündmust, millele proua Mäelo asetas oma viimase kaardi. Ta teadis, et tähtis tohter mõistab ja julgeb kõike. Parem oleks, kui Aeline laps kaoks. Salomonia vahekord õemehega oli taas hakanud laabuma, sest Magnus lasi end jälle naiseõe lõunasöökidel ümmardada. Küllap ta kahetses teenijainimesega sohki jooksmist ja küllap oleks rõõm tõsine, kui saaks veel päästa, mis päästa annab.

Tõmmujumeline Vakman nimetas honorari, et oiga. Ta nõudis auto Tartusse vastu, sest rongisõit raiskavat väga ta niigi nappi aega. See ei sobivat talle. Abitarvitajaid näis tal olevat kuhjaga üle maa kokku voolanud. Ja see mees tundis oma hinda. Kui Salomoniale kinnitati, et ta üsna tihti tohterdab jumalamuidu, ravimeid pealekauba andes, siis ei suutnud ta seda miski hinna eest uskuda. Hirmus oli see tohter, et pelga. Kinnise keelega küll, aga kui suu paotas, siis oli öeldud suurtükimürina jagu.

Salomonia tõttas arstile lõunat pakkuma, temaga seltskondlikku juttu ajama, et muuseas ja ümber nurga mõista anda, miks ei keelduta kui tahes kõrgest pealekaubamaksust sel juhul, kui doktor Vakman aitaks väga piinliku seiga ära klaarida nõnda, nagu kaunis kombekus meie päevil nõuab.

Vakmani näost polnud näha, kas ta sai aru või ei saanud.

«Kus on noorik? Ma tahan teda näha,» uuris ta üle Mäelo saali läve astudes. Arstil ei paistnud olevat silma interjööri jaoks. Miski ei huvitanud seda terava ninaga meest, ei mööblikomplektid ega brüsseli pitsist kardinad. Kui Salomonia mainis, et «nõndanimetatud» noorik elab maal, tõstis arst oma kurjad kulmukaared kõrgele.

«Miks maal? Ja miks «nõndanimetatud»?»

«Minu õemehe patt!»

«Mispärast patt? Ta ju on teie õde!»

«Mis te nüüd! Ei ole!» hüüdis Salomonia.

«Kuidas siis niiviisi? Ah soo, nüüd ma mõistan. Ei, siiski mitte . . .» pobises doktor Vakman endamisi ega taibanud veel tuhkagi.

«Kas ma tohiksin teid lõunalauda paluda?» jätkas surmtõsine Salomonia. «Seal on parem asjad läbi kõnelda. Iga hetk on oodata härra Haameri tulekut. Küsimus on delikaatne. Ta on mu õemehe talus teenija . . .»

«Aga kes see Haamer on?»

«Mu õemees, noh!»

«Ahah! Aga miks teie siis räägite, miks ta ise seda ei tee?»

«Me mõtlesime, et minul on kergem teile selgitada. Nii et, tohtrihärra, teie nimetate summa ja meie ootame teilt meile vastuvõetavat arstiabi.»

Salomonia rikkalik laud ei avaldanud Vakmanile pisematki mõju. Ta ei vaevunud uurima, mis asus vaagnatel ja taldrikutel. Visanud pilgu eelroogadele, tõstis ta ette pool lusikatäit salatit ja nokitses selle kallal, lõhest järsult keeldudes. Merehulguseid ta ei usaldanud, metsa omi veel vähem. Võis imestada ja kadestada, et arst sai söönuks ühest kotletist ja kahest kartulist, klaas piima peale. Ja ta kinnitas, nagu aitaks talle kuhjaga.

«Kas me hakkame kohe maale sõitma?» kukkus Vakman kiirustama.

«Härra Haamer ütles, et te sõidate koos.»

«Kes see on? Ah soo, te ütlesite juba, et papa, kes ei taha papaks saada,» turtsatas ta mürgiselt.

Nagu iga teine tema eriala ja kuulsusega arst oli doktor

Vakman kokku puutunud nii mõnegi arutu ettepanekuga, mis teda alati šokeeris. Oma tundeid ei reetnud ta kunagi. Kelle ees? «Lapsevaimule oleksite võinud ise lõpu peale teha,» mõtles ta vihkavalt. «Selleks poleks vaja osta pelgupaika minu valge kitli taha.» Ta pea kumises õelaist mõtteist, kuid ta oli vait. Milleks end ärritada?

Aeline hoolsalt läbi vaadanud, ei lausunud Vakman poolt sõnagi, sest ämmaemand, kes teda aitas, tundus nii pika keelega olevat, et lidub jalamaid alumisele korrusele edasi rääkima. Ta ei soovinud tulevast isa ja tulevast tädi ette kurvastada. Lapsuke oli teel ja tulevane ema küllalt tubli, et oma ülla ülesandega hakkama saada. Mida enam ta temaga õiendas, seda rohkem Aeline talle meeldis. Doktor Vakman tundis rõõmu neist juhustest, kui sünnitamist võeti üleva eluandmise müsteeriumina. Saagu hiljem mis saab, aga selle momendi tundmuste auks tasus elada ja tööd teha.

Haameril olid naps ja suupiste kabinetis laual.

«Kas tohib natuke julgust pakkuda?» küsis ta.

«Teie lahkel loal ma keeldun. Mulle jätkub oma julgusest. Karsklane ma pole, aga töö ajal kunagi midagi ei pruugi. Jälle teie lahke loaga, teeme arveasjad klaariks. Te võlgnete mulle . . .»

Summa krõbedus tõstis puna Magnuse põske. Ta oli soovinud helde olla, kuid küsitav hind oli topelt, võrreldes sellega, mis ta oli mõelnud kulutada.

«Nii!» tänas arst. «Nüüd palun teid näidata mulle koht, kus ma võiksin veidi aega puhata. Umbes kella kaheni. Siis võib-olla tarvitab tulevane ema minu tühist abi. Ja veel — sõiduk palun valmis panna, sest ma pean juba hommikuks olema tagasi Tartus.» Ta oleks tahtnud Haamerit mõne sõnaga noomida, aga ei söandanud, sest Salomonia Mäelo ei lasknud neid silmist. Suu triibuks tõmmatud ja silmad pungis, seisis ta uksel. Vakman mõtles, et ju see on kindlasti tema, kellele teelolija kõige enam tuska valmistab.

«Mine magama ja öösel sõidad linna tagasi,» pöördus Haamer ootamatult Salomonia poole, sest tolle kibelev kamandamine muutus väljakannatamatuks. «Ma ise jään siia valvama. Und nagunii ei tule.»

Magnus Haamer istuski oma kabinetis viinaklaasi taga, ülatoa hääli kuulatades, kuni uinus sinnasamasse, üks käsi põsele toeks ja teine laua all rippu. Ta kuulis läbi segaste unenägude trepi naksumist, edasi-tagasi sibavaid jalatseid, isegi lapse nuttu, aga suikus edasi, saatust kirudes, kuid saatusele tahtmatult alistudes. Silmad ajas ta valla ja pea tõstis püsti alles siis, kui talle turjale koputati. Valget arstikittlit enda ees nähes ei taibanud ta alguses mõelda, mis asju see siin ajab.

«Õnnitlen teid poja sünni puhul. Laps ja ema on korras ning terved. Nüüd luban ma endale teie lahkel loal ühe mehise suutäie. Sakummi tõstan näpuga. Mulle meeldib niiviisi.» Ta hargistas sõrmi ja sulges vaheukse, et läbematu Salomonia end jälle sisse ei poetaks. Sünnitaja toast oli ta teda kaks korda välja visanud. «Teie naiseõe jätan ma meie vaiksel kokkuleppel siia lihtsalt maha, sest me ei mahu ühes autos sõitma,» sõnas Vakman kitlit kokku lapates. «Siin on mu visiitkaart telefoninumbriga seks puhuks, kui peaks midagi vaja olema. Edasiste konsultatsioonide ja visiitide eest ma tasu ei võta kuni lapse aastaseks saamiseni. Olgu teil jõudu ja olgu poeg teile õnneks!»

Kui auto jõudis tõkkepuu juurde, hakkas kostma häärberi trepilt kile hõikamine, aga Vakman keelas peatumise.

«Teie ei kuulnud midagi,» selgitas ta autojuhile. «Ma olen tunnistaja. Daam võib suslaga sõita. See sobib talle oivaliselt.»

Alles lõunaks linna jõudnud, värises Salomonia jõuetus vihas. Kuhu see kõlbas, et teda topiti määrdunud kaerakottide vahele istuma? Mantel kortsunud, sukasilmad maha jooksnud, botiku tripp puruks, nööp kadunud. Selga oli ta pannud uue peenvillase kleidi, et arstile soodsamat muljet jätta, aga mis sellest kasu oli? Oemees Magnus jäi selleks, kes ta oli — otsustaval hetkel suur soss. Kes käskis raha ette anda? Liputanud ees, las lippab järel. Kui virtin varematel aegadel piiri pidas, siis nüüd oli tal trump käes nina alla torgata.

Kodus ootas teda kuhjaga rõõmu talle päeva prohmakaid tasakaalustama. Kirjutuslaual lillevaasi juures seisis poja kiri: «Kallis mutike! Me peksame küll kommunismi varsti puruks, aga kõik võtab aega. Palju on tehtud, aga veel rohkem tegemata. Palka makstakse kõvasti, aga saada mulle siiski natuke juurde. Söök on priima, kuid toidupakist ei ütleks ära. Ülemusi oleks kah vaja kostitada. Katsu seal määrida, et nad mulle puhkust annaksid. Kuluks juba ära.» Niisugune ta oli, see Salomonia rõõmuraas ja murelaps.

Kasiinosse tõttas perenaine jooksujalu järgmise päeva menüüd kokku panema, toiduaineid kätte kaaluma, aruannet kirjutama. Majanduskomando osakond nõudis täpipealset arvestust. Kuigi kasiino oli Salomonia Mäelo nimel, oli tal

toitlustusosakonna näol valju ja kiuslik ülemus, kes kirjutas ette isegi lihaportsude suuruse supi sees.

Perenaine viskas pilgu saali ja vastas naeratades tunnimeeste teretusele, kes aupaklikult pingule tõmbusid. Läinud isiklikku peidupaika sahvrivõtmeid võtma, leidis ta, et mõlemad konksud olid tühjad. Kahtlane ärritus võttis temas maad. Astunud kähku koridori, kustkaudu läks tee keldrisse ja kööki, märkas ta toidulao ukse vahelt valgust paistmas. Keegi võõras omavolitseja oli seal sees. See keegi varastas. Salomonia hüppas nagu tiiger saagi kallale. Ta tõmbas ukse ristseliti lahti ja krahmas pihku Ella juuksekrunni.

Vahetati inetuid, tooreid sõnu.

9

Jaheda niiske õhuga õhtu tumenes. Määrdunud põllud sulasid ühte tumehallika metsaviiruga. Taniel Tuvikese tööpäev oli lõppenud. Ta lükkas oma jalgratast mäest üles ja silmitses, kuidas tuul koolutas lauavabriku suitsusammast edelasse. Loojangu lillad ja punased toonid ennustasid külmade tulekut. Metsaveoautod olid pööranud tee nii hukka, et seal oli kunst liikuda. Mustaks pritsunud teeperved läikisid räämaselt.

Metsasihi ristumiskohal silmas Tuvikene hämariku peale jäänud teelist, kes ukerdas oma mootorrattaga ühest teeveerest teise. Ta teadis, et see on praaker Mailand, sest teistel siitkandi meestel polnud sellist sõiduriista. Nad ei olnud kuigi suured tuttavad ja Taniel ei lootnud jutuajamist — mis oli tal seesuguse isevärki mehega kõnelda? Mailandil oli nahkmüts peas, õige raskete raamidega prillid ees ja metsamehe poolpalitu seljas. Seda kandis ta nii suvel kui ka talvel, lauavabrikus ja raielangil. Iseloomult oli Mailand sõnaaher, eemaletõrjuvalt isekas, aga tahtejõuline. Hargulasse tööle oli ta asunud noore mehena kahekümne viienda aasta talvel ja teda peeti juba ammu kohalikuks, vaatamata isamajale Tallinn-Nõmmel. Siiamaile saabumine oli talle olnud omamoodi pealinnast väljasaatmine, kuid Hargulas kodunes Mailand kiiresti. Keegi 1. detsembri ülestõusust osavõtnu oli varjunud Mailandite pööningule, kust politseinikud ta tabasid. Et arreteeritu kohtlemine oli olnud enam kui julm, püüdis Bernhard Mailand vahele astuda, võmme korrale kutsuda, sellest hoolimata, et ta kinnivõetud meest elus esimest ja viimast korda nägi. Teda ei unustatud. Ta hakkas peatselt umbusaldust tunda saama, kuni «parema töökoha» pakkumiseni Hargula metsade pärapõrgusse. Hulk aastaid hiljem, kui ta oli vabariigile andnud palju kvaliteetset tarbe- ja eksportpuitu, et oma eriteadlaseau õigustada, tuli kõne alla ameti saamine pealinna. Aga Mailand keeldus. Ta oli maaeluga liialt harjunud ja tundis kivistel tänavatel astumisest jalavalu. Siin valitses rahu. Hargulas loobus Mailand põhimõtteliselt isegi pritsimeeste seltsist, aga ei olnud siiski vastu, et ta abikaasa võtaks osa evangeeliumiseltsi näitusmüükidest. Ainuke, kellega Mailand pisut suhtles, oli Ferdinand Lohk, sest kiriklas kohvigi joomas käis Agnia alati üksinda, abikaasata.

«Tere õhtust,» turtsatas Mailand. «Autod on teinud siin nii roppu lõhkumist, et võib sõiduriista ja kodarad pooleks murda. Kas vallavalitsus ei saaks kuhugi nurisema minna? Teelõhkujaid oleks vaja veidike sakutada.»

«Vallavalitsus?» kõkutas Tuvikene naeru.

«Miks siis mitte! Te ju olete valitsus!»

«Noneh! Aga kuhu? Ega järsku veermahti ooberkomandole?»

Praaker silmitses vallavanemat hindavalt. Viimane meeldis talle.

«Kui muu ei kõlba, siis kas või!» naeris ta.

«Niisama hästi võiks metsavalitsus ise käratada. Teil vägevamad kõrid.»

«Metsavalitsuse jumal elab kõrgel taevas. Ta turgutab sealt puude kasvu, kastab ja kaitseb neid. Maapealsed inimesed on siin selleks, et laastata.» Mailandist õhkus rahulolematust. Ta oli tabanud lõikajad sealt, kuhu neil veel asja ei olnud. Langetajate peale röökis ta vihaseid sõnu ja valvurid valasid talle teistvõrd tagasi. Puudutati isegi demonstratiivselt püssikaba. Nüüd ta kahetses oma ägestumist. Suumulgu koomalhoidmine on alati üks kõige suurem elutarkus. Kas see oli ta isiklik mets? Ei sinnapoolegi! Aga mis sa teed ära, kui su hing on sündinud seesuguseks, et alati tikub mässama!? Mailand armastas laante rohelust, sirgete puutüvede suursugust kõrgust. Sellest kõigest polnud tal kunagi lusti võõrastele inimestele kõnelda, sest teiselt poolt tunti teda metsamajandusmehena, kes arvestas ka ilu puhastulu rahas. Igal südamel võib olla oma kiindumus, millest pole vaja suure suuga kuulutada. See olgu midagi seesmist, igiomast. Hommikul, kui ta metsa sõitis, lippas Risti pulstunud karvaga koeranäss risti üle tee, miskisugust pahandust kuulutades. Mailand oli

alati märkidele ja ennetele aldis. See vist polnud ebausklikkus, vaid midagi niisugust, mis harva pettis ja enamasti täide läks.

Ta toetas ratta lumeredelite virna najale ja küünitas Tuvikese poole sigaretikarbi.

«Aga sa ise?» üllatus Taniel, kui teine ise suitsu ei võtnudki.

«Ma ei suitseta. Metsas ei tohi, võib tulekahju tekkida ja nõndaviisi pole see komme mulle külge harjunudki. Aga kostitada ma armastan. See annab jutule rahulikuma jooksu. Eks ole õigus?»

«Ei ole osanud selle peale mõelda,» tunnistas Tuvikene.

«Olen plaanitsenud sinuga mitu korda tõrts juttu ajada, aga ikka on kiire olnud, pole jõudnud vallamajja sisse astuda. Ütle mulle omavahel ja ausalt, kes selle minu tütre tööteenistusse lähetamise algatas?»

Tuvikene tõmbus kartusest kühmu. Eks ta oletanud, et teda võidakse Angeliika pärast süüdistama hakata. Et Mailand terava sõnaga oli, seda ta ju teadis. Lankidel ja lauavabrikutes ei saada vist heaga hakkamagi.

«Oleks küll võinud leida mõne teise, aga minu arust soovis preili Angeliika ise sõita,» teatas Taniel end ausameelselt kaitstes. «Seda, et ta kaugemale ei saanudki, kuulsin hiljem. Noneh!»

«Kõik on ju korras,» rõhutas Mailand ja naeris üle terve näo.

«Ei ole! Järss käis siin ähvardamas mu pead maha võtta,» kurtis Tuvikene. «Oli väga kuri.»

«Arvata võib,» muigas Mailand irooniliselt ja Taniel taipas, et talle oli meeltmööda pulmade edasilükkamine.

«Kas oled kuulnud, et tööteenistuseta tuleval aastal ülikooli vastu ei võetavatki? Ma ise ja mu naine soovime, et meie tütar mõne väärika ja tulusa elukutse omandaks. Need ajad, mil naised olid kodukanakesed, on möödas. Õpetaja või tõlgi amet oleks talle parim ja igati auväärne, sest keelte peale paistab tal soont olevat. Mis aga puutub pulmadesse, siis nendega pole sõja ajal mõtet kiirustada. Küll jõuab!» sõnas Mailand. Ta keeras pea nõnda, et paistis ta võimas kumer laup. «Oli ootamatult meeldiv jutuajamine. Tuttavad oleme ammu, aga hea, et õppisime teineteist rohkem tundma. Me vist võiksime mõnel pühapäeval minu pool kesvamärga rüübata, kui sul selle vastu midagi ei ole? Mis sa arvad, kui ma vana-aastaõhtul esiisade kombel sauna kütan?»

«Noneh!» hüüatas Tuvikene valjusti ja rõõmsalt nõustudes.

Mailand ajas ratta teepervele ja kadus Tuvikese silmist Risti puiestee varjudesse. Taeva all põrisesid lennukid, kuid sellega oli juba ära harjutud. Tuvikene heitis korraks pilgu pilvedele ja astus sõnatult oma teed. Aga ikkagi ei meeldinud talle Mailandi suitsusauna minek. Kodus samasugune olemas, kadakakibu leili heitmiseks. «Tobe tegu küll, kui kobistad rõivakimbu kaenla alla ja marsid teisele poole raudteed, kuue kilomeetri kaugusele oma kõõluselist ihu nuhtlema. Mis juttu sa seal temaga ajad? Päevasest suu liigutamisest valutavad sul õhtuti nagunii lõualuud.» Tanieli pikad jalad virutasid samme. «Mailand on võõras seltskond,» mõtles ta. Aga üksindus teeb inimese halvaks. Teeb elajaks. Paar soolasemat sõna oli nagu hingearsti hea rohi.

Jänes kargas Risti põhukuhjade vahelt välja ja lidus teisele poole teed võpsikusse. «Kurat temaga, selle Mailandigal Siga mees ta pole. Võiks ju korraks sisse astuda. Ei võta see tükki küljest. Noneh?»

Pilved kärisesid lõhki, kuu asus ennast näitama. Üle Suraküla künklikkude väljade ujus kollakas läige.

Kuues peatükk

PÜHA ISAMAA

I

Teekann auras ja levitas kerget vaarikalõhna. Taurov ja Ilmar istusid teine teisel pool lauda, nautides kuuma rüübet. Truubi ümber kuivasid niisked vatikuued ja kindad. Ahjus pragisesid vaigused halud ja Taurov nihutas oma puusa tulepaistele, kirudes, et noorus ei tule iial enam tagasi.

«Me ise küll vananeme, aga meie hädad noorenevad,» seletas ta nördinult. «Mis sina arvad, kas Danil on luuraja soont?» küsis Taurov ootamatult. «Teppingu suhtes peaksime selguse hankima. Kas ta oli Taadi Ignati või ei olnud?»

«Ise tead paremini,» kahtles Ilmar.

«Annaksid sa Danile andmete hankijana vähemalt rahuldava hinde?»

«Milleks see targutamine? Nagunii otsustad ise.»

«Mitte alati.»

«Tähendab, seekord kardad vastutada?»

«Sina oled erapooletum.»

«Õiglasem, ütleksin ma ise.»

«Meil ju ei olegi praegu muud võimalust. Ta tunneb teed Taadi juurde.»

«Aga oletame, et seal on varitsus väljas?»

«Seda võimalust tuleb arvestada. Sellepärast ma räägingi . . .»

Taurov võttis veel samal päeval Dani käsile ja manitses teda.

«Sa ei tohi seal asjatult aega viita ega rabelda. Sul on ainult üks ülesanne: pead jõudma selgusele, kas seesinane Ignati viibib salgas või ei ole teda enam seal? Juhul kui ta on ära kadunud, võiksid tunda huvi, millal ja kuskandis?»

«Ma täidan kõik käsud,» lubas Dan, ise natuke solvunud Taurovi õpetussõnadest. «Mul on Strelnas üks hea semu, keda võin usaldada nagu iseennast.»

«Vaata ette! Usaldamisega tuleb eriti ettevaatlik olla.»

«Mis te nüüd, seltsimehed ülemused,» haavus Dan. «Egas mu kõrvatagused enam märjad ole. Pass anti kätte juba kaks aastat tagasi.»

Ja Dan saigi oma ülesandega kiiremini hakkama, kui osati oodata. Sinna sõita oli tal õnnestunud osa maad kaubavagunis, aga Domnast läinud korda suusad hankida, mis hõlbustasid tagasiteed.

«Olukord on katastroofiline,» pihtis luurelt saabuja. «Taat lamab haigena ühe vanaeide juures, kes ta surma ootab. Külas on kõik plangud täis kleebitud fritsude keelu-, käsu- ja ähvarduskirju. Rahvale on hirm naha vahele aetud. Niipalju kui mul õnnestus teada saada, olevat Taadi salga inimesed hirmuga laiali jooksnud. Kes sedagi teab, võib-olla kukkusid nad lõksu ja arreteeriti. Mul ju ei olnud aimu, mitu meest meid oli. Oma sada kindlasti, kui mitte rohkem. Mis aga puutub Ignatisse, siis oli ta ajama pannud koos mootorrattaga ja tõenäoliselt ka saatejaamaga. Radist leitud metsast, kuul kuklas.»

«Ega sulle saba järele ei seatud?» uuris Taurov murelikult.

«Kas ma olen eilne või?» solvus Dan.

«Enesekindlus on hea asi, aga ettevaatus siiski etem.»

«Kohutav on mõelda, kuidas sealsed inimesed partisane kardavad. Ei julgeta öömajale võtta ega leivapala anda. Nad pelgavad, et küla põletatakse maha.»

«Sinu arust hoiavad nad siis vaenlase poole?» küsis Taurov teravalt.

«Minge ikka, ei hoia. Aga nad on ära hirmutatud ja kardavad. Selle järgi otsustades, mis mujal metsaküladeS on korda saadetud, võib neid mõista. Kujutage ette, mis tähendab talvisel ajal peavarjuta jääda. Domna kandis ei ela rahvas jõukalt. Seal on kehvad külad. Vanainimestel puuduvad talveriided ja jalavarjudki. Muust ei maksa kõnelda. Te elasite linnas ega suuda ette kujutada, kui palju vaesust kolkaküladeS veel esineb. Kolhoosid ju ei saanud ega saanud jalgu alla. Ma ei mõista, miks Taat just sinna peatuskoha valis?»

«Aga mina mõistan. Talle anti võib-olla nõu. Ja siis jäeti ta kohale. Lõksuks. Kas sind tähele pandi või mitte, sest pole lugu. Aga me toome Taadi nende nina alt ära.»

Taurov käis päev otsa ringi operatsiooniplaani nuputades. Hobust ei olnud, mootorratast sügava lume ja tee puudumise tõttu kasutada ei saanud. «Ainuke väljapääs on kolhoosist hobune hankida,» mõtles Taurov pingsalt.

«Kas su tuttav Domnas saaks meile hobuse ja ree muretseda?» küsis ta Danilt.

«Kust ta peaks võtma?» pahvatas viimane üllatunult.
«Kolhoosi tallist!»
«Seal on võib-olla küll mõni setukas. Aga kes annab loa?»
«Ütleme, et mina. Kas läheb läbi?» irvitas Taurov nooruki naiivsust. Ligemale pool aastat sõdalane, aga sõjaseisukorda sisse elada ei ole siiani suutnud. «Kas sa panid tähele, on neil hobuseid?»

«Ausalt, ei ole aimu!»
«Luuraja!» osatas Taurov naerdes.

«Ja õpetaja,» ei suutnud Ilmar torkamata jätta. Ta seisis eemal ja pidas naeru, siis astus ligemale, et oma arvamust avaldada. «Kui võtaksime õige vastu niisuguse otsuse, et retkele läheme kahekesi. Dan võtab mu kaasa, ma oskan vähemalt hobust ette rakendada. Sa ise võib-olla jääksid tagaplaanile, sest Taat võib sind nähes rabanduse saada. Küll madam Eerika ta jalule praavitab, isegi siis kui Taat peaks olema juba äramineja. Sõja ajal ilmneb üks kummaline nähtus — inimesed suudavad kannatada ja rohkem vastu pidada, kui arvata oskad. Seda olen ma oma nahal kogenud.»

«Jääb üle loota sinu õnnetähele,» ütles Taurov Ilmarit teele saates. Aga Dani rõõmsameelses kärsituses oli midagi niisugust, mis sundis Taurovit pea kõrvale pöörama ja ohkama.

Tehing kulges liigse kärata. Tallimees tõrkus küll, aga andis siiski ree ja rakendi, öeldes Ilmarile:

«Ma loeksin sulle hommikuti ja õhtuti seitse korda seitse «issameiet», kui sa hoiduksid meie muremaalt kaugemale. Ei ole vaja suuri sõnu! Me siin armastame oma püha Venemaad küll ja küll. Keegi ei looda mingisugust kasu tuhandeaastasest Saksa riigist. Kaselaastud pea all ja mätas pea kohal — see on inimese pärisosa. Kui nad teie siinkäikudest haisu ninna saavad, siis tullakse ja pistetakse esimesele osmikule tuli otsa. Hea on, kui pea puruks löövad ja ots kohe käes. Aga enamasti jäetakse kuuse alla külma kätte kõngema, vildid ja nartsud kistakse ka jalast ära. Halastage meie peale, kui te tõesti olete omad.»

Taat toodi ahjupealselt alla, ilma et ta oleks sõnagi vastu porisenud. Kõht oli tal selgroo külge kuivanud, silmad pealuusse taganenud. «Saatusele tuleb vastu minna,» mõtles Taat alistunult. «Kõik, mis oled teinud või tegemata jätnud, saab sulle tasutud. Vastavalt paragrahvile. Karmilt, aga õig-

laselt,» jutlustas ta endamisi. Sest temas oli veel ikka säilinud pidupäevakõneleja mõtlemismaneeri.

Tagasi minna otsustati teist teed mööda, kuigi tubli ringiga. Külast välja sõitmise ajal hakkas päev juba hämarduma. Ilmar imetles ja ühtlasi pelgas ümberringi valitsevat vaikust. Kui lumised olid need maadligi vajunud majad! Hanged küündisid katuseni. Keset väljakut asus küla kaev, kust hargnesid jalgrajad mitmes suunas. Tuli tuulehoog ja puistas puudelt härmatist maha. Taeva lõikasid edelast kirdesse pooleks lennukite helendavad sõidujäljed. Hobune tegi kerget sörki, regi veeres sahinal. Ilmar hoidis püssi käes, külitas õlgedel ja jälgis Dani.

«Mis ajaks sa lubasid hobuse tagasi viia?» huvitus ta.
«Kas me siis hullud oleme, et viime?» plahvatas nüüd Dan.
«Millega sa teda söödad?»

«Jakovil on neli kuhja heinu. Paljuke tal see kitsemammi ikka suudab läbi jahvatada. Ega ta keela. «Kaovad» ära ja kannab maha. Ongi kõik.»
«Pea lõikab sul hästi!»

«Aga teie peate mind tossikeseks, keda tuleb käekõrval talutada. Kodusõjapäevil olid minuealised vaata et diviisikomandörid, tähtsad ordenid rinnas.»
«Või ordenidki rinnas,» muigas Ilmar pahatahtlikkuseta.

Päeva teisel poolel, kui Dan oli käinud end oja ääres pesemas, jäi ta tuppa veidikeseks puhkama ega suutnud oma silmi Taadilt lahti kiskuda, püüdes meelde tuletada, milline ta oli olnud alles hiljaaegu. Sihvakas ja napisõnaline. Heatahtlik ja õiglane. Karm, kuid väga julge. Ühesõnaga, suure sõjamehe etalon Dani silmis. Jumala eest, Taat oli tekitanud algusest peale niisuguse tunde, et tema järel käies on sõja võitmine kukepea. Kui Dan haavatuna Julia Karpovna keldris lamas ja hiljem metsa läks, oli ta ainuke lootus olnud kohata jälle Taati. Mis oli temaga juhtunud? Kuidas võis ta kokku vajuda? Näe, vanamees Taurov, kes noori kiusas ja kellel oli elust käsitamatu arusaamine, seisis haavadest hoolimata kahel jalal ega lasknud oma seesmist sädet kustuda. Ilmarit pidas Dan omaealiseks, sellest hoolimata, et ta kandis roostepruuni habet ja vuntse.

Taurov, kes sealsamas relva puhastas, kuulatas tuulemüha muldonni ümber ja silmitses Taadi kortsudest küntud nägu.

Alles hilisõhtul, kui üksnes Eerika Graude veel valvas, tegi Taat silmad lahti, aga ainult üheks lühikeseks viivuks.

Kuigi Taurov ei leidnud Taadi juures midagi meeldivat ega suutnud teda isegi haletseda, püüdis ta oma isiklikke tundmusi alla surudes kenaks ja kaastundlikuks jääda.

«Räägi mulle oma Ignatist,» palus ta järgmisel päeval.

Taat kähises, et pole ta tema oma, ei ole iial olnudki.

«Noh olgu kelle tahes, aga millal ja kuidas te tutvusite?»

«Seep see on, et niisugust asja ei osanud ma uneski ette näha. Ta ise vedas enda meie juurde Domnasse nagu õige mees kunagi, kellel on kõik teada. Sõiduriista ja head juhti oli väga vaja. Paberid olid tal hiilgavad, isegi viimase kuu eest partei liikmemaks tasutud. Ignati Sokolovi nimeline mees oli mulle kusagilt varematest aegadest tuttav. Üks selle nimega poiss teenis enne minu kooli minekut meie rajooni rahandusosakonnas. Näod muutuvad, aga selle peale ma ei mõelnudki. Seda ka ei uskunud, et verivaenlane võib sedamoodi tulla ja olla. Kui radist mulle kaebas, et ta topib oma nina tema asjadesse, võtsin Ignati käsile. Ta tunnistas oma süüd ja lubas end parandada. Aeg on läinud niisuguseks, et pea ei suuda enam võtta tõe ja vale vahet.»

«Just praegusel ajal ei tohi tõde valega segi ajada,» toonitas Taurov.

«Aga kust sina seda juudasulast siis tundsid?» küsis Taat peaaegu kurjalt.

«Tol korral metsas nägin esimest korda.»

«Kas ikka tõesti? Mulle ta pajatas midagi muud.»

Taurov mühatas.

«Arvata võib,» naeris ta.

«Miks sa ei küsi, mida ta sinust pajatas?»

«Ei tea? Kas sel on enam tähtsust?»

«Ignati vandus, et ta tundvat sind. Sa olevat igalt poolt välja heidetud igasuguste vaenulike elementide avaliku soosimise pärast. Peaaegu, et vaenlase agent . . .»

«Tavaline loba! Rohkem ei midagi!»

«Aga miks sa ei nõua minult seletust? Kes olen? Kust tulen? Miks on juhtunud mu elus niisugused eksimused ja kas ma olen võimeline end parandama, kõike veel heaks tegema?»

«Mis need küsimused praegusel ajal maksavad? Küll sa ise seletad. Siis, kui paraned.»

«Vasta ausalt, kas vaenlane on juba Leningradis?»

«Ei ole!»

«Aga kuidas on Moskvaga?»

«Vaenlane pressib seal peale, aga saab kõvasti nahutada.»

Taat ajas end käte najale ja vahtis Taurovile üksiti silma. Eriti häiris viimast ta traagiline poos. Haige ei suutnud tõusta, vaid vajus asemele tagasi. Mõistnud, et talle on vaja südame peo peale tõstmist ja tühjaks puistamist, «ausat süü ülestunnistamist», ei söandanud Taurov Taati sinnapaika jätta, vaid nõjatus naripostile ja seadis end kuulama.

«Mu nimi on Anatoli Vissarionovitš Vassiljev. Lõpetasin sel kevadel kaheaastased operatiivtöötajate kursused. Pärit olen siitkandist, aga natuke rohkem lõuna poolt.» Ta küsis Taurovilt suitsu, tõmbas paar mahvi, aga viskas plotski tagasi, sest köhahoog ähvardas hingamist matta. «Isegi sedapaljukest ei ole enam meest,» kurtis ta otsekui südamevaluga. «Alguses oli mul omajagu võitlejaid. Tungisime mitu korda vaenlase eelsalkadele kallale, kuni meid õige tugevasti nahutati ja taganema sunniti. Olime puruks löödud ja hakkasime metsas ridu koondama. Enne õppima minekut olin rajooni kultuurimaja direktor . . . Naisele saatsin kirja, et ta enne minu tulekut kuhugi ei liiguks. Ei uskunud, et ta saab sellest hoolida, ja nii see oligi. Kõigi kiuste läksin siiski vaatama ja oleksin äärepealt vaenlase kätte sattunud. Surma hinnaga jõudsime minema lipata. Aga autokummid lasti puruks ja meil jäi üle ainuke liiklusvahend põlema süüdata, et vaenlane ei saaks seda kasutada. Kas sa saad minust aru? Toimisin ma õigesti?»

«Oletame! Jätka, kui suudad. Millal te raadiosaatja saite?»

«Koos minuga tulid ka radist ja šifreerija.»

«Selge!»

«Mis on sulle selge?»

«Kuidas su Ignati leidis tee sinu juurde. Olite välja peilitud. Teie saated loeti läbi. Ignati tuli puhast tööd tegema.»

«Palun südamest, ära teda minu omaks nimeta, või vastasel juhul löön ma su maha. Siis, kui paranen ja jalad alla saan.»

«Näed sa, siin on üks väike foto, ametitunnistuse pealt rebitud. Kas pildil olev isik on sulle tuttav? Võib-olla oled sa teda elus kusagil kohanud?» Ja Taurov kohendas lambitahti ning tõstis valguse nii, et teisel oleks parem vaadata.

«Saksa sõjaväelane? SS-lane? Ptüi, mitte eluilmaski! Aga siiski? Oleks nagu natuke igavese mädand Ignati Sokolovi moodi? Otsaesine, nina, lapergune suu, kantis õlad. Tema neh! Kust see pärit on? Ütle ausalt, kust sa said niisuguse jõleda pildi? Kas võtsite kinni? Siis ma nõuan, et kohtuotsuse viin täide mina isiklikult.»

Taurov hakkas Taati vihkama sellepärast, et ta hääles

püsisid veel ikka kõrgid, võimukad noodid. Tal oli raske ennast valitseda. Haige mehe vastu häält tõsta ta ei soovinud. Seda pidas Taurov äärmiselt inetuks. Nähtavasti oli Vassiljev arvamisel, et kaks õpinguaastat tõstsid ta kuhugi tippu, muutsid süüdimatuks.

«Andke võimalus! Ma tahan heaks teha,» suurustas Vassiljev.

«Küll sa end lunastad,» kinnitas Taurov ja väljus.

Ta seisatas ohates trepimademel, vatikuub eest valla, käsi taskusse topitud. Kuu vilksatas pilvede vahelt, pannes varjud tantsu lööma. Vastu köögi seina ehitatud latris krõmpsutas hobusekont hoolega heinu. Ninaesine oli üllatavalt külluslik ja võib-olla proovis ta liha kontidele kasvatada. Märgates ülemust, nihkus tunnimees ettepoole. Kuid kohe ilmus uksevahele ka Roza rätikusse mähitud pea. Postil seisja teadis, mis tegemist on neil kahel öises metsas. Üks oli peremees ja teine radist.

Roza kiikas silmanurgast Taurovit. Viimase hoiakus paistis midagi imelikku.

«Nad vist oskavad meie šifrogramme lugeda,» teatas Taurov kaheldes.

«Järelikult teavad siis ka seda kohta?» kohmetus Roza.

«Väga umbkaudselt. Nii täpne see peilimine nüüd küll ei ole.»

«Kas mul tuleks saatjaga mujale minna?»

«Ei tea. Ma ei usu, et nad meile siia tankidega kallale pääseksid. Suur soo ja kaks jõge on ees. Sügavad hanged pealekauba. Siinseid mülkaid ei suuda isegi tugev pakane kaanetada. Teeme nii, et tänase teksti annad edasi ja lisad lõppu hoiatuse. Ma loodan, et seal sellest aru saadakse. Siis peame niikaua vahet, kui ma sulle ütlen. Ära karda. Küll me kord võitu pühitseme!»

«Ega ma kardagi. Aga kõhe on siiski.»

Tulnud sideseansilt tagasi, veeretas Roza end Ilmari kõrvale, otsekui tahtes tal ümbert haarata, teda emmata.

«Mis lahti?» küsis Ilmar.

Roza tõusis istukile.

«Sa varjad midagi tähtsat minu eest,» süüdistas ta.

«Aga sa ise? Võib-olla varjad samuti,» proovis Ilmar juttu naljaks keerata.

«Tead küll, et oleme vist välja peilitud?»

«Mõni mõis!»

«Kuidas mõni mõis! See ju on kohutav.»

Ilmar kehitas õlgu ja silitas neiu juukseid.

«Sellepärast, et me teame, pole see surmahäda. Praegu oleme meie siin metsas peremehed. Tahaks loota, et positsioonid kindlustuvad ja paranevad veelgi, kui mitte homme-ülehomme, siis varsti kindlasti.»

«Miks sa nii suur optimist oled?» küsis Roza kähku. «Mu süda valutab kodu pärast lõhkemiseni.»

«Meil kõigil on kodu.»

«Ja kes sinul sinna maha jäid?»

«Vana ema. Memmeke.»

«Kas rohkem ei kedagi?» uuris Roza umbusklikult. «Naist ja lapsi ei olegi, tõesti või?»

«Tõesti-tõesti! Kahjuks!»

«Miks kahjuks?»

«Sellepärast, et saatus mind ei hellitanud, vaid kõigest ilma jättis.»

Roza kohendas end ligemale, Ilmari külje alla, ja peitis pea ta kaenlasse.

«Võiksid mind suudelda,» lubas tüdruk asjalikult. «Mõtlesin siiani, et võib-olla oled suure pere isa, sellepärast hoidsin end tagasi. Mis teha, ma olen vist hirmus vanamoeline, eks ole? Luba, et ütlen sulle midagi kõrva sisse. Eesti keeles: «Ma armastan sind juba ammu väga. Igavesti!» Aga kui sa mind petma peaksid, siis lähevad mul juuksed halliks ja ma suren ära. Mul on igavesest armastusest niisugune arusaamine.»

Ilmari hinge puges midagi hella ja sooja. Ta neelatas tõrjuvad sõnad alla ja puudutas huultega Roza suud. Tütarlapse silmanurkades läikisid pisarad, mis veeresid aeglaselt üle põskede. Und Ilmarile ei tulnud, aga Roza suigatas vähekeseks ajaks ja ärkas virgena.

«Näe, kell hakkab neli saama,» kiirustas ta. «Tuli vaja pudrupaja alla teha. Sa võiksid kah kööki tulla, seal hobust talitada ja siis heintel seni pikutada, kuni ma söögi valmis saan. Tolle Domna vanaonukese pesu kästi puhtaks pesta. Kisub teisel vist igavese õndsuse poole. Midagi on tarvis selga panna, ega ihualasti tohi auku ajada. Seepi ei lubatud kulutada. Tuleb leelisega nühkida ja vemblaga talvata. Dan ütles, nagu oleks ta suure prohmakaga hakkama saanud. Ega sina ei tea, millega?»

«Roza, kord me leppisime juba kokku, et sa ei esita kunagi ülearuseid küsimusi,» noomis Ilmar.

«Aga miks mina siis seda teada ei või?» solvus neiu.

«Kas ma olen su käest küsinud radiogrammide sisu?»

«Küll keerutab! Nagunii tead. Ja see on teine asi.»

«Kaugeltki mitte kõike. Ja ei ole see midagi teine asi!»

Metsalatvade kohal rippus kerge pilveke. Ilmar käis kahel korral latris hobust talitamas ja puujuurikast tehtud kaabitsaga ta praakunud külgi harjamas. Mitmesugused mõtted tikkusid talle kallale ja peamine oli vist küll see, et ta ei julgenud end Rozaga siduda.

3

Nädal enne jõule võttis Roza ette teekonna kodukanti, ema ja õdesid vaatama ning rasvakraami hankima. Ta läks suure ringiga, jälgi peites, tuttavatega kohtumisi vältides. Ema kukkus tütart nähes voodi ette põlvili, sest Mihailihha oli Roza juba surnuks nutnud. Valentina ju aimas küll õe teed, kuid mitte nõndapalju, et ema rahustada.

«Jätke juba järele,» tõreles saabuja memmekese ja õega, sest ka viimane ei suutnud nuttu tagasi hoida.

«Südame valutasin su pärast puruks,» kurtis Mihailihha. «Hing tahtis juba enne õiget tundi issanda palge ette tõtata.» Ta ohkis ja puhkis, et küll sai. «Tuleb nii südaöötunnil! Kas sinu jaoks enam valget päeva ei olegi?»

«Mis te ometi, emake! Ise teate väga hästi, et teda taga otsiti. Mitmed naabridki on küsimas käinud,» manitses Valentina ja võitles veel ikka pisaratega, samal ajal õele süüa lauale pannes ja truubi taha pimedasse nurka aset korraldades. Lamp kustutati ära ja talitati käsikaudu, pimedas. «Rozake, kas jalgu pesta sooviksid? Niisuguse rännaku järel kuluks ära küll. Sauna teil vist ka ei ole? Peaksid päris üleni . . .»

«Ei ole vaja! Vett jätkub. Leelist saan ka teha. Räägi parem, kuidas Kuzma Vassili kadumisse suhtus?»

«Ei miskitmoodi. Naaberküla teelt leiti sõiduki alla aetud mehe laip. Küllap ta vist mõtles, et see polegi keegi muu kui tema Vassili, kes pani plehku sakslaste kartusel. Vaatama minna tal julgust ei olnud. Ilmast ilma kiirus taga. Ja kartis ka. Sinu kohta tuli raudteesõlmest teade, et pole tööle ilmunud. Mul kästi vastata, et meil puuduvad andmed. Nii ma tegingi. Karponossid on praegu SS-laste võõrustamisest nii hõivatud, et muule ei saa aega mõeldagi.»

«Kes need SS-lased on ja kust nad meie külla äkki ilmusid?» küsis Roza erutatult.

«Karistuspataljonlased, kes naaberküla koolimajja korte-

risse tulid. Eks nad olnud siin juba enne sinu äraminekut. Või ma eksin? Staap asub sealsamas, raudteelaste klubis.»

«Ma ei saa ikkagi aru, mis ühist on neil meie Kuzmaga?»

«Ei ma julge mitte iitsatadagi,» kihistas Valentina naeru. «Ema võtab malga. Nende hulgas on mõned eesti poisid, kes Kuzma naisele silma heidavad. Üks rühma- või jaoülem mehkeldab mis hirmus. Nastja lausa särab uhkusest. Talle meeldivad austajad, kellel on tärnid pagunitel.»

«Jama missugune,» hüüatas Roza naerma pahvatades.

Mihailihhal oli linnuuni ja nirgi kuulmine.

«Valentina, tütarlapsed ei kõnele niisuguseid asju,» tõttas ta kohe kiiresti keelama.

Järgmistel päevadel oli Roza ametis sellega, et kohendas oma rõivaid. Mihailihha hankis küla pealt niiti, vahetas sitsi vastu nööpe, nõelu ja sulatatud võid margariiniga pooleks. «Paljuke sellest paarist naelast neile saab,» ohkas ta endamisi, oma tünni soolapekki ohverdades. Aga kuskile mujale küsima minna Mihailihha ei julgenud. Kust sa tead, kes tahab sulle abiks olla ja kes mitte? Öösiti oigas ta kondivalus, aga rohkem kui see tegi talle haiget südamerahutus. Ta kartis tütre kodusolekut, aga samal ajal oli hirmul ta peatse lahkumise pärast. Ema lohutas end sellega, et on sõda ja pole midagi parata. Aga kas seegi teadmine hingerahu andis?

Ühel õhtupoolikul, kui Kuzma ootamatult uksest sisse sadas, toimus Mihailihha katuse all suur segadus. Roza peitis enda sängi magamiskottide alla, Mihailihha ei saanud sõnagi suust.

Kuzma alustas väga rahulikult.

«Tulin sinu jutule,» teatas ta.

«Kae jumalimet,» pobises Mihailihha.

«Kuu aega tagasi käisid siin Eestimaa ajakirjanikud meie kandi eesti rahvusest inimestega juttu ajamas. Aga neile olevat olnud tollest korrast vähe. Valentina ei teadnud mulle kosta, kas sa heidad nõusse ja lubad neil lahkesti oma tarre astuda? Sedap, et jutt peaks olema enne hästi läbi mõeldud, et kõik neile meeldiks ja meil sellest kasu oleks.»

«Jäta oma tõukamine,» tõrjus Mihailihha ägedalt.

Kuzma Karponoss, selg kumeras ja kokkupõimitud sõrmedega käed vatsale toeks, mõtiskles Mihailihha söögilaua juures. Tare köögiosa tundus talle puhas ja värske, alles hiljuti küüritud. Paberpitsist volangid kaunistasid riiuliveeri, pikad triibulised põrandalinikud jooksid akna alt ukseni. Laia vene

ahju peale viis kolmeastmeline trepp, värv veidike pealt kulunud, aga muidu puhas ning läikiv. Selle söaka eidega ta tüli alustada ei soovinud, Vasja asi aga kipitas südamel. Esimesel hetkel oli ta kahtlustanud, kas sugulased mitte Vasjat kusagil ei peida. Kuid siis selgus, et selles neid süüdistada ei ole alust. Aga Valentina oli mõista andnud, nagu keeraks nende ema terve Vasja kaotsimineku loo Kuzma kaela, sest nägu oli tal kriimuks nüpeldatud. Praegu oli Kuzmal poisist kahju. Teist samust polnud kusagilt leida.

«Luba küsida, kuhu sa ikkagi panid meie Vasja?» nõudiski Mihailihha vinguval toonil, kaks kätt põlle all nagu palves koos.

«Kesse ütles, et mina panin?» põikles Kuzma.

«Kuhu ta, vaeseke, jäi? Koju sõita polnud ju võimalik. Rinne on ees, rongid ei käi. Sina ta silmnäo üles lõid ja sinu juurest ta kaotsi läks.»

«Kas Valentina sulle ei kõnelnud?»

«Mõh! Valentina? Ühes pimedas läheb, teises vajub koju asemele tagasi. Ju sa vist oled ära keelanud kodus suu lahtitegemise? Kuidas ma küll varemalt ei aimanud, missugune õelus on sinus varjul!»

Kuzma proovis naeratada.

«Ära liialda,» keelas ta. «Kõneleme parem selgeks, kuidas sa eesti ajakirjanike küsimustele kostad. Tähtis on, et nad seal selle kõik lehte paneksid, see võib meile hiljem kasu tuua.»

«Kuule, vader, sihandse jutu võid katki jätta. Eks kõnele neile ise! Miks sa teisi sunnid?»

«Kuidas sa küll aru ei saa, et eesti rahvusest kolhoosnikku tahetakse.»

«Ja kuidas sa ise aru ei saa, kuipalju minus on veel eestlast. Mitte veeranditki.»

«Salgad maha? See on häbiasi! Proovid end venelannaks kuulutada?»

«Kas nüüd just seda, aga õndsa Mihailiga kõnelesime omavahel vene keelt. Lastele õpetasin küll emakeele selgeks, aga eesti kooli saata ei õnnestunud, see asus mitmekümne versta kaugusel. Meie külas ju elas kõigest kolm eesti peret ja kes nende tarvis jõudis kooli pidada. Nende eesti ajakirjanikega kõneldes tekib veel üks suur häda. Vaata, Eestimaal on kaks keelt, tallinna ja tartu oma. Omavahel need ei sarnane ja üks teisest aru ei saa. Praegu olevat neil riigikeeleks tallinna keel, mida ma sugugi ei oska. Kas ma lasen sul võõrad mehed siia

kutsuda ja ise vahin neile mõistmatult otsa? Sa muud ei püüagi kui mulle ja mu perele paha teha.»

Lõunale ilmus Valentina hoopis teistsuguse uudisega. Kuzma pool tahetavat pidu teha, teda kutsutud kah pidule. Manja oli kästud kaasa võtta.

«Ise tee, mis tahad, aga tüdruk jäta rahule. Ei tohi teda ühes võtta. Või sakslastega pidutsema! Tõmban sul undruku üle pea ja laon aru pähe.»

«Ära ärritu, memmeke. Kuzma küll soovib meid kutsuda eesti poisse lõbustama, aga emand on vastu ja nende peres jääb alati naise sõna peale. Ei tea, kas ta kardab, et me temalt austajad üle lööme?» Ja Valentina naeris lõbustatult.

Kuzma tuuseldas lumises õues kraamida, korda luua ja prahti lauda vundamendi taha peita. Hobust tal veel ei olnud, mujale vedada võimatu. Kahel korral oli Karponoss käinud juba hobuse suhtes kaupa tegemas, aga kahjuks tühja. Esimene osutus metsast kinnipüütud setukaks. Ei kellegi oma. See, kes looma söötis, tahtis hobusekondi eest toiduaineid. Tal ei olnud heinu, kaerast kõnelemata, ja loom oli talle kindlasti koormaks. Kuid tee, mis tahad, hinda alla ei jätnud: tahtis söötmiseraha. Teine püüdis Kuzmale sokutada kooperatiivi tellisevabriku vana mära, ise samal ajal teades, et seda hakatakse nagunii taga otsima ja võetakse käest ära. Suli liistuletõmbamiseks polnud tal siiani mahti. Muid kohustusi oli kogunenud kuhjaga. Oh, küll oleks tal olnud nüüd vaja Vasjat! Mis seda rääkida! Kes kurat tast ometigi üle võis sõita? Tehes vihaselt koduseid toimetusi, mis oli osaliselt naise töö, lootis Kuzma Karponoss, et õnn siiski naeratab varsti ta majale.

Emand ilmus aeg-ajalt trepile end jahutama, põsed õhetamas, kõrvarõngad mõlemal pool põski tilisemas. Käsivarred olid paljad ja naine väristas kergelt õlgu. Kuzma vihastas, et tema seaduslik kaasa on rohkem ootusärevil, kui tal kõlbaks olla. See tegi meele pahuraks. Teiste meeste järele Nastja siiani ei jooksnud, sest ta oli laisavõitu. Aga abielus olid nad juba kaheteistkümnendat aastat.

«Sa oleksid võinud vähemalt Mihailihha tüdruku mulle appi käsutada,» nurises emand. «Põrandad oleks vaja veel korraks lapiga üle käia, et kõik paistaks kena. Ma ei tohi end higiseks ajada. Perenaine peab olema puhas ja rõõsalt lõhnav.»

«Küll ta käib,» nähvas peremees. «Meil on klantsi küllalt. Aga Valentina peaks varsti siia jõudma. Ta on kah külaline. Seda pea meeles,» teatas Kuzma järsult. Ta hing sai täis. Mis see tema eit õige mõtleb?!

«Tere õhtust!» hüüdiski väravasse ilmunud Valentina, kes oli tööriietes, vildid jalas, vana kampsun seljas.

Üle Nastja näo lahvatas puna. Tal tuli tahtmine haarata kaigas, üks lahmakas Kuzmale, teine Mihailihha tüdrukule. Ja ta pöördus Valentina poole, nägu tige ja silmad torkivad.

«Kas sul oli asja ka? Tee siis ruttu! Meie ootame tähtsaid külalisi. Ära jää siia tolgendama,» sähvas ta sapiselt.

«Mina kutsusin ta,» teatas Kuzma eemalt.

«Kuhu?» karjus emand.

«Küllap sa tead!»

«No kuulge,» solvus Valentina. «Üks ütleb ei ja teine jaa. Kas ma olen teil tolaks või?» Ta keeras kannal ringi ja oli läinud, lootes siiski, et teda hüütakse tagasi. Seda ei juhtunud, Kuzma ei julgenud oma peremehesõna majas maksma panna.

Kes nägu ei näidanud, olid Väino Mäelo ja seekord tema poolt luisatud «eesti ajakirjanikud». Polnud neid kusagilt tulemaski, sest lahingupiirkondadesse enam heldel käel komandeerimistunnistusi ei jaotatud. Selle nipiga kavatses Väino Kuzma kuhugi metsakolkasse kupatada, et imeilusat Nastjat veidikeseks ajaks enda kätte mängida. Mis teha, kui kirg sõi aru ta peast. Paaril korral oli tal juba Nastjaga rabavalt vedanud. Kui ta sai Kuzmalt kutse jõulusöömaajale ilmuda, kala- ja marjapirukaid ning siberi pelmeene maiustama, ei mõistnud Väino, mis see päris tähendas. Kas iludus ise oli asunud kombineerima? Siis aga taipas ta, et kavatsetakse võõrustada, Väino Mäeloga koos söömalauda istuda. Ta uhkus sai riivatud. Liig on liig! Mis see napakas külavanem endast õige arvab? Põrgusse oma pirukaplätserdustega! Võibolla kavatsevad mürgitada? Et külavanema ettevõtte algataja oli olnud ta ise, selle oli Väino juba unustanud. Kus siis saigi kõike meeles pidada, sest ta ju sehkendas hommikust õhtuni Nastjaga kohtumiste ja kokkusaamiste kavandamisega.

4

Jõulueelsed päevad tulid madala pilvelasuga. Sadas värsket lund. Taevas oli päev läbi sombune. Teisel pühal anti Väinole teada, et külavanem Kuzma viibib jaamas vagunite laadimise juures ja et on paras aeg kaunitar Nastja üle vaadata. Poisid, kellele hauptman Mäelo kõrge leegiga põlemine nalja

tegi, aitasid tal hobust rakendada ja otsisid kõige pehmemate tuttidega saanitekid. Põnev uudis levis üle terve üksuse. Naerul polnud aru ega otsa: kust see sõdurgi nalja saab, kui ise ei tee? Väino sai kaasa kuhjaga nõuandeid.

«Üksinda sõita ei tohi! Tead küll, et on keelatud,» rutati hoiatama.

«Mis te nüüd, nooremad velled! Minu suhtes ei kehti keelud, vaid eesõigused,» suurustas Väino.

Aga keegi proovis siiski jalastele karata, et ühes minna.

«Aura ära,» käsutas hauptman, hoides ohje nagu vilunud ja julge võidusõitja.

«Igaüks saab pitsi peenemat. Võtke mu kohvrist! Ma luban. Sain kodust paki,» hõikas ta kõlavalt.

«Kas järjekordselt konjakit?»

«Ei! Veel paremat. Puhas piiritus!»

«Kes see papi sul oli? Kas puskaripruulija?»

Väino jättis vastuse võlgu ja kavatses ohjaharuga hobuse tuharatele sipsata.

«Ptru-ptruuu!» hüüdis ta aga kõigile ootamatult, midagi väga olulist tuli meelde. Kingitus! Kus kingitus! Niisugustele randevuudele tõtates oli ta harjunud midagi taskusse pistma, et meeldivalt üllatada, tuju parajale kõrgusele tõsta. Ennemalt, kui veel sõda ei olnud, astus Väino mõne pudupoe leti ette ja käskis keskmise hinnaga sukad või kombinee paberisse pakkida. Ta maksis alati žestiga, peenraha tagasi võtmata, ja lahkus maani kummarduste saatel küüslaugulehalistest putkadest, mis teistes jälestust äratas, aga temas iha õhutas. Pagan küll, mis teha praegu? Ega ta võinud oma käitumisviisi teotada. Kus sa sellega! Ja Väino vahtis nõutult ringi.

«Kuulge, teie seal,» hõikas ta uksel hõkerdajatele. «Minge kähku ja võtke mu laua pealt peegli tagant poolik odekolonnipudel. Kallake vett täis ja olgu siia toodud! Aega raiskamata!»

Naer tõusis röökimiseks. Tõtati käsku täitma.

«Meie lugupidamine!»

«Soovime õnne!»

«Õnnest ei tule mul kunagi puudu,» suurustas surmtõsine Väino.

«Vapustav semu,» imetleti tunnustavalt.

«Ometi üks, kes elule näkku naerab. Isegi siin Idarinde lumehangedes.»

Valentina märkas saksasaani möödavuhisemist ja tõttas kohe vaatama, kes kuhu kihutab. Kui ta nägi, kuidas hauptman tagus piitsapidemega Kuzma aknaluukidele ja hobuse nina seisis väravas kinni, tõmbus südame ümber vihaselt kuumaks. Möldri Nastjat ei sallinud ta lapsest peale. Sellepärast, et ta eesti tüdrukuid alati inetult iristas. Aga niisuguse ilge külalise vastuvõtmist mehe kodust ära olles ei osanud ta temalt iialgi oodata. See oli vene naise sündsustunde teotamine. Nastja lükkas ukse valla nagu arust lage ja tormas saksa hauptmani kaenlasse. Mees tõstis ta üles, jalad jäid õhku rippuma.

Kuzma oli enne teisi raudteejaamast tulema saanud ja naaberasula meeste reel külitades kiiresti koju jõudnud. Ta astus sisse oma kantseleisse, et Valentinaga paar sõna vahetada. Seal ta kuuliski, et kodus ootavad külalised.

«Me tuleme teie poole,» ütles Kuzma kähku. «Teed vist võib ka pakkuda.»

«Ei ole seal koormatäit ajakirjanikke,» selgitas Valentina pahuralt. «Eestlasest ohvitser kihutas saksasaaniga. Üksinda.»

Kuzma nohises. Ta varjas halvasti oma pöörast kiivust.

Toas libistas ta hullupilgu üle sängi ja sängiesise, taandudes kööki tagasi, et ahjunurgast kirvest haarata. Lapsed tagusid rusikatega sahvri uksele, nad kisasid nagu ratta peal. Kuzmal ei olnud mahti poegi rahustada ega asja üle aru pidada. Ja kuigi oli niisugune aeg, kus käimas üleüldine üksteisetapmine, siis valusaima lahingu pidas ta oma naise armuvahekorda klaarides, kus ei olnud andeksandmist ega halastust. Kuzma arvas, et õigus on tema poolel. Ta nägi oma silmaga, kuidas teda teotati. Selle eest oli ta kohustatud maha lööma, jalge alla trampima.

Nastja, kes kohe aru sai, et Kuzmalt võib kõike oodata, hindas olukorda kainelt, proovides püsti tõusta ja Väino Mäelod oma pringi keha taha peita. Lühikese hame mõlemad paelad olid õla pealt katkenud.

«Käi siit minema! Ei tohi!» karjus ta.

Kuzma virutas naisele jalahoobi, et kohe kirvest Väino Mäelo vastu käiku lasta. Aga ta ei jõudnud poolt sammugi astuda, kui kärgatas pauk ja ta paremat jalga riivas valuhoog. Väino oli oma revolvri kätte saanud ja tulistas vahetpidamata.

Külas ei märgatud korrapealt, mis kuri oli valla pääsenud. Alles siis, kui loku tagumine valjenes ja isegi kirikukellaga põrutati, tõusis Mihailihha voki tagant. Valentina ja Roza

olid ametis viimase seljakoti pakkimisega, omavahel Ilmarist sosistades. Mitmed möödajooksjad hõikasid, et Kuzma maja põleb, ja hääled kostsid Mihailihha tarre. Perenaine raputas uskumatult pead ja tõttas teele oma silmaga kaema. Ta näkku paiskusid teravad, otsekui noaga lõikavad tuuleiilid.

Elevile aetud Valentina hakkas Rozat kiirustama.

«Karistussalklased võivad puistamise korraldada,» hoiatas ta.

«Aga kui ma mede memme siit minema viiksin?» küsis Roza.

«See jutt ei kõlba kuhugi!»

«Siin on nii kuhjaga ohtusid!»

«Seal on sul jah puhkekodu. Me ei tohi praegu miski hinna eest tähelepanu endile tõmmata,» hoiatas ja õpetas Valentina. «On juba omajagu kahtlane, et sinu asukohta ei teata. Aga mis teha, kui sa seal vajalik oled.» Ta kamandas noorima õe õue jalgrada uurima ja aitas ise Rozal kandami paremini turjale kohendada.

«Memmeke, sa pead jääma väravasse valvama, veepang käes,» korraldas Valentina hiljem, kui Roza oli teele saadetud. «Tuule on keeranud jääraku peale, midagi ei ole teada. Meie Manjaga lippame Kuzma juurde kaema. Kui peaks olema vaja, eks me siis aita ka . . .»

Autokastitäis karistussalklasi keeras küla vahele, kus nende sõiduk kohe põhja peale hange istus. Mehed kamandati maha. Püssid pihus, hakkasid nad tulekahju poole tõttama. Jääraku vastasperv oli leekide punast helendav. Ümberringi roosatasid limpsivad tulekeeled. Lahti rabelnud hobune kappas sõduritele vastu, kaks suurrätikusse mähitud poisikest saksasaanis. Nad nuuksusid ja karjusid hirmust. Aga tol hetkel ei teadnud veel keegi, et nad olid jäänud isata ja emata.

5

Veebruari poole peal, neljakümne teisel aastal olid N. tehase pioneerilaagris sagimisrohked päevad. Seal toimunud salastatud õppused olid jõudnud sinnamaale, et hakati moodustama esimesi vaenlase tagalasse lähetatavaid gruppe. Suur oli kõikide imestus, kui Katri seisis Punajõele suunduva salga nimekirjas, aga Olesja jäi teiste paljude seas oma korda alles ootama. Ometi oli ta ettevalmistuselt Katrist tugevamgi olnud, sest viimasel tõusis langevarjuhüppe ajal alati vererõhk. See ei ületanud küll piirnormi, aga tähendas ometi midagi.

Enne lähtejoonele lendu seisatasid kõik salga liikmed üksikult kõrgema ülemuse ees, kes neid veel kord teraselt silmitses. «Loeb palve peale,» irvitasid salga hambamehed, kellel oli alati iga asja kohta ütlemist.

Katri sisenes Rjadnini kabinetti tarmukas meeleolus, otsekui nende ammust tutvust rõhutades. Ta oli otsustanud Olesja eest kosta. Mis see siis ära ei olnud? Pole ta nii saamatu ühti, nagu Olesja ise juba halises.

Ruum oli suur ja lage. Rohelise kaleviga kaetud laua ääres seisid polsterdatud põhjaga toolid, seina veeres pikad kollaseks võõbatud pingid. Rjadnin vaikis natuke aega, Katrit hindavalt silmitsedes.

«Sulle peaks olema ligem tulevik tuttav?» küsis ta muheldes.

«Ei! Ega me siis sedapuhku jala hakka marssima . . .»

«Võtaks liiga palju aega. Teel võib teid üks või teine häda tabada. Nõu andma siit keegi ei küüni. Usaldame igaühe pealehakkamist.» Katri puhuti isekas enesekindlus oli Rjadninile alati meeldinud. Ja ta mõtles temast soosivalt senikaua, kuni viimane oma suu järsku lahti tegi, et kõik ära rikkuda.

Teistest paremini teadis Katri, kuidas Olesja hing ihkas ülesandele minekut. Lisaks sellele oli ta kogenud, et mõnikord võib Rjadnin küllaltki järeleandlikuks muutuda. Partisane pidas ta selliseks rahvaks, kelle soovide arvestamine oli sama hea kui reegel. Oma juttu alustas Katri kogeldes ja muutus kohe teiselt lauselt hoogsamaks. «Rindesõprus ja kokkukuuluvustunne . . .» — «Tahtmine teineteise kõrvale jääda . . .» See kõlas sentimentaalse südamlikkusega. Katri üritas Rjadninile silma vaadata, aga ei suutnud, ta tõstis pilgu lakke.

Üllatunud ülemus maigutas suud, tõmbas tubakakarbi ligemale, aga ei alustanud piibuga mässamist, vaid lükkas selle veelgi kaugemale. Alguses oli tal soov kõvasti käratada, aga ta ei teinud seda, vaid jätkas üksiti Katri silmitsemist. Nui pooleks, igasugust tõsist sõprust austas Rjadnin väga. Võibolla olid need noored naised pähe võtnud, et koos olles saadab neid püsiv sõjaõnn, mis ei olnudki sõduri hinges väljanaermist väärt? Salga tugevus või nõrkus olenes ühtehoidmisest.

«Ja te siis tahate iga hinna eest koos sõdida?» küsiski Rjadnin huvitatult.

«Asi on muus,» tunnistas Katri ausalt, aga hädiselt. «Kui me mõlemad koosseisu ei mahu, siis võiksin hilisema aja

peale jääda mina, sest Olesja arvab, et kaasa on tal seal vastas.»

«Kes seda ütles?» hüüatas Rjadnin üllatunult ja kurjalt.

«Intuitsioon!»

«Ega te arva, et satute kuurorti?»

«Ei arva!»

«Kas Olesja keelitas sind siin minu juures klanima?»

«Ei,» tõendas Katri söakalt.

Rjadnin oli laua tagant tõusnud ja paar sammu Katri poole astunud. Oma äsjase ütluse pehmendamiseks ei lisanud ta poolt sõnagi. Aga hädas oli ta nende sõbrataridega küll. Isekad ja jonni täis nagu kurja keelega eided. Annad väikese sõrme, kahmavad terve käe. Pavel Sergejevitš ei mõelnudki juttu venitada. Jäi nii, nagu määratud. Küsimuse oleks ju päevakorrast maha tõmmanud paar sõna, aga Rjadnin ei soovinud ette tõtata. Nimelt oli oodata, et Oleg Mironov saabub tagasi, sest ülesande, mille peal ta oli väljas olnud, võtsid juba teised teda asendama saadetud võitlejad enda kanda. Kuulid olid teda säästnud, sissekukkumine olemata, aga seitse kuud tööd sakslaste juures raudteel oli küllalt pikk aeg, et mehele närvide kosutuseks aega anda. Rjadnin ei mõistnud, kuidas ta suutis Olesja-taolise kädistajaga rahul olla. Aga see oli nende asi. Talle see korda ei läinud. Ta enese abielu oli risti vastupidine. Ega ta olnud asjatundja otsustama, kas just ainuõige, kuid imelihtne küll.

. . . Viiskudes ja jalanartsudes poisivolask läks Kodusõtta. Ei tal olnud poliitilisi tõekspidamisi ega veendumusigi. Pašat tõmbas sõdurite supikatel ja mõõkade haljus. Ja kuueteistkümneselt oli tal mõõgale lisaks ka sadul, hobune ja naine kahe üle kümneaastase pojaga. Ülemus, kelle juures ta käskjalana ja tallipoisina teenis, võttis talt surivoodil sõna, et toidab lese ja kasvatab pojad relvakandmise-ealiseks. Registreerimist ja laulatamist ei olnud. Vaesunud aadliperekonnast pärit lesknaine häbenes lontpüksilise viisukandja kõrval altari ette astuda. Hilisematel aastatel, kui Pašast oli saanud Pavel Sergejevitš, kes lähetati välismaale raudteeasjandust õppima, andis kõrk naine küll mitu korda märku paberite vormistamise ja ühise nime kandmise vajadusest, aga siis polnud Pavel Sergejevitšil enam lusti ega aegagi vananeva daami hilinenud soove arvestada. Seaduslik ju oli see, mis asjaosalised ise seaduslikuks kuulutasid, ja Pavel Sergejevitš Rjadnin tunnistas end igal pool naisemeheks. Ta saatis koju korralikult raha ja hoolitses pere eest, ei pidanud pikkade komandeeringute vältel manulisi. Tal polnud kunagi

naissekretäri ega masinakirjutajannatki. Põhja Raudteekond, kus ta kõik need aastad töötas, oli karm ja naissoost vaene, kui just aega istuvaid vargaplikasid või hulkumise eest karistust kandjaid mitte arvestada. Aga mõned andunud abikaasad järgnesid oma meestele isegi sinna, kohvrid käe otsas ja lapsepabulad sabas. Pavel Sergejevitši oma ei olnud seda sorti või ehk ei jätkunud tal vastavaid tundeid. Ometi oli Rjadnin ta juures täheldanud viimasel ajal teatavaid kiivuse sümptoome, mis teda üllatasid.

Jälginud poole silmaga ühe partisanisalga tulevast meditsiiniõde, esitas ta endamisi kummalise küsimuse. Kas see heledapäine sõõriku näoga naine järgneks oma mehele isegi polaarjoone taha, laps käsivarrel, pamp näpu otsas? Tema küll! Tema jah! Too arst, kes vitamiine uurima sõitis, oli Rjadninile vagunis pajatanud, kuidas see naine oma tulevase mehega vanglas oli tutvunud. Sellisesse arutellu laskumine iseendaga ajas Rjadninil hinge täis. Ta lubas endale taolist mõtiskelu haruharva, kui tuuleke tuju tõi ja tormi-iilil polnud jõudu mõtteid kohe laiali ajada. Kakskümmend aastat oma elust oli ta andnud karmidele paikadele põhjamail ja sellest tundus talle olevat küllalt. Isegi eraeluks. Pavel Sergejevitš ei osanud oma nime ajalukku jäädvustada. Ta isegi ei lootnud, et seda teeksid teised pärast tema surma. Momendil tõusis tal enese vastu pahameel, et ta ei suutnud enda ees seisva noore naise peale vihaseks saada. «Tuleb siia oma loriga ja sina oled sunnitud kallist aega raiskama,» kirus ta mõtteis.

«Muretse vähem teiste pärast,» soovitas Rjadnin järsult.

«Sain aru. Ma vabandan,» kogeles Katri kohkudes.

«Pea end üleval nagu vaja, või oled paras pärast sõda tänavanurgal kalja müüma. Sinna muide sobite mul mõlemad, siiani pidasin ma sind tasakaalukamaks ja tugevamaks, aga nüüd kahjuks enam mitte. Mine juba, sind oodatakse! Ja mul nagu oleks kah muud tööd.»

Kõik, kes teeleminekut ootasid, olid oma varanatukese hoolega kokku pakkinud. Osa kaasavõtmiseks ja ülejäänu lattu hoiule antud. Ka Katril oli sõidukott hakkamas, Jelizaveta Abramovna kingitud villased sukad jalas, meeleolu nukker, elevil. Sööklasse lahkujaid enam ei lubatud. Nende õhtueine, mis oli kaloriterikkam ja tavalisest suupärasem, serveeriti ühiselamus. Kokad, kes sündmuse pidulikkust püüdsid rõhutada, olid lauale pannud teeklaasid, taldrikud ja kahvlidki. Riisipuder loomalihakonserviga lõhnas sibulast ja vürtsidest. Tee kõrvale pakuti täismehekäär saia.

Olesja oli osanud uksehoidjate selja tagant mööda hiilida ja rippus hulk aega sõnatult Katri kaelas.

«Kui sa teda järsku peaksid nägema, ütleme täiesti juhuslikult, siis anna talle mu aadress,» palus ta härdalt, mispeale Katri käega viskas, kuid siiski nõusolevalt noogutas.

«Mis sa õige mõtled,» noomis ta. «Kas sa tõesti arvad, et ta saadeti sinna ette tulijaid passima, et sinu kohta teateid hankida? Tegelikult on su iseloom tugevam kui minu oma, aga selle paiga pealt oled sa küll üks suur soss.» Ta vaatas Olesjale etteheitvalt otsa ja raputas laitvalt pead.

«Sa seleta mulle, kuidas ma saan teistsugune olla kui olen? Kuula, kuidas süda rinnas peksleb!» Olesja istus Katri sängi veerel, meeltheitev ja süngelttõsine, silmad vees, ning Katrile uhkas temast armastuse jõudu ja väge, igatsusega segamini.

6

Summasandri järjekordsest kirjast süüvis Katrisse valusat koduigatsust. Südames pigistas, silmad tikkusid niiskuma, hinges tõstis pead nukrus. Kõver muie sigines suunurkadesse.

«Austud ja meile väga kallis rindevõitleja!

Tuleme koos minu abikaasaga Teid jälle tervitama silma nägemata ja käe andmata, aga südamest tuleva austuse ning armastusega. Kõik teisedki siinviibivad suguvennad soovivad kätt suruda ja mõned soojemad sõnakesed lausuda.

Meie elame endistviisi, kui niimoodi kõlbab väljendada. Mu abikaasa olnud nädal aega viljalaos teri kotti panemas, aga nüüd läinud teised. Temal olnud ütlemata viletsad jalavarjud ja needki nüüd puha puruks. Antud talle statistiku töö. Laud just kunturi ahju juures. Kuiv ja soe. Mis aga minusse puutub, siis rehkendan juba teist kuud savhoosi töölistele palkasid. Raha ju inimestele eluküsimus, kuigi palutskarahaga enam midagi poest osta ei ole. Vabaturg läinud igal pool nii pööraseks, et seletamiseks puuduvad õiged sõnad. Parem mitte mõeldagi. Üks sukanõel maksab kilogramm leiba või liiter piima. Aga meil pole kaasas mitte ühtegi. Apteegis riiulid puha tühjad, ei mitte mingisugust rohtu, isegi mitte aspiriinipulbrit ega köhatilku, lagritsast kõnelemata. Teenistujale antakse siin ühe päeva kohta nelisada grammi leiba, mis minule paras lõunasupi juurde pureda. Abikaasal jääb natike üle, selle annab minule. Meie oleksime päris kibedas

hädas, aga Elvira Äss aitab meid. Meie viime hommikuti ta lapsukesed ära lasteaeda ja toome õhtuti tagasi, kui ta ise teeb pikki päevi.

Hiljaaegu me saanud kirja proua Aili Koganilt, kus õnnesoovid uueks aastaks. Oma pakkide kohta annab ta proua vanamammaga võrreldes hoopis vastupidised prikaasid. Kõik ära müüa, raha oma äranägemist mööda tarvitada! Proua Aili tahab vist mehe juurest ära minna. Vanamamma asunud sinna elama ja ämm ning mini ei saa omavahel kuigi hästi läbi.

Nüüd on meil edasi anda üks ütlemata kurb sõnum, mis minul ja minu abikaasal siiamaani südant pitsitab. Üheteistkümnendal detsembril lahkus meie hulgast austud ja lugupeetud Jelizaveta Abramovna. Seal lastekodus nüüd juhataja ameti peal üks meie suguvend. Temast siin kõvasti lugu peetakse. Elvira Äss leidnud tema juures ka mõned vead, mis ju kõikidel inimestel olemas. Isegi Elviral, arvab minu abikaasa. Neil olnud mõned väikesed mõtete lahkuminekud, mis inimeste vahel ikka juhtub.

Meie siin kaugel tagalas alati oma mõtetega Teie juures rindel. Me palvetame kogu südamest, et kuulid Teid ei leiaks, et võiksime ükskord kodulinnas ühise laua veeres istudes neid raskeid aegu meelde tuletada. Kirjutage meile tingimata, kui sõjategevus mahti annab.

Enne kui me selle kirja lõpetame, palume Teilt teada, kas olete midagi kuulnud Leningradist, kust me enam ridagi saanud ei ole? Oktoobripühadeks kirjutas Margareta Potapova (tema sama mis Tuvikene) lahtisel postkaardil paar rida. Ta läinud tööle tehasesse kuulipritsi ja suurtüki jaoks kuule tegema. Ka doktor Murel tervise juures ja nii kõbus, et pidanud oma vahetuse töötajatele isegi kihutuskõne.

Kui Te ehk juhtute midagi kuulma, siis andke ka siia teada. Kontaktid peavad olema. Ühtehoidmine annab jõudu ja hoiab väikerahval elu sees.

Teid tervitab kogu südamest ja soovib
sõjaõnne Aleksander Summasander abikaasaga.»

Katri silmitses peene käekirjaga ridu, mis tundusid talle sõnulseletamatult kallid. Ta püüdis meelde tuletada kiitsakat taati, kelle juuksed läikisid hõbedaselt ja kes kõneles erilises, vaid temale omases kõnepruugis. Endassearmunud Elvira kõrval elamine ei olnud meelakkumine, aga Summasander oli vist sisimas otsustanud kõik vaikselt ära kannatada, sest teist teed ei olnud. Ta tahtis kodumaale tagasi jõuda ja kül-

lap jõuabki, mõtles Katri. Et ta oli saanud väga vähe kirju, siis jäid tal kontaktid rahvuskaaslastega loiuks. Kirjavahetused oleks olnud vaja hävitada, niisugune korraldus oli antud. Aga ta leidis, et see tähendaks talle neil rasketel päevadel millegi väga kalli ja kordumatu kaotust. «Eesti õdede ja vendade» ühtehoidmisse ta siiani kuigi tõsiselt ei suhtunud. Pigem mõtles Katri alati, et igas eestlases elab kotkas, jänes ja haug, kes juba loomuldasa ei saa teed käia kõrvuti. Kokku võttes olid need eesti vennad ja õed siiski olnud nii suutlikud ja sitked, et jõudsid aegade hämarusest siiamaani tatsata ja tõenäoliselt ka praeguses sõjas püsima jääda.

Teadmata miks viivitas ta teise kirja lahtitegemisega. Võib-olla selle tõttu, et talle meenus Kogani «Iluasi» täies suuruses. Miks ta oli otsustanud kirjutada ühele, kes kah oli «teeninud mu mehe juures»? Kust tuli see kõrgusest alla astumine?

Korralikku käekirja oli ladus lugeda, read polnud nii upsakad nagu nende paberile panija Katri kujutlusis. Einoh, sel naisel paistis olevat taktitunnet. Või ehk olid elukatsumused ta niivõrd puruks peksnud, et Aili oli nõus igalt poolt tuge otsima?

«Armas proua Katri Leius! Te vist üllatute, et minusugune inimene teile kirja saadab? Tänan teid südamest selle eest, mis te Malaja Utkas korda saatsite minu ja mu poja heaks. Teda ei ole enam, aga ta oleks võinud elada oma vanemate rõõmuks.

Põhjus, miks ma teile kirjutan, pole niivõrd tarvidus pihtida, kui miski muu palju tõsisem asi. Olen siin mitmelt poolt kuulnud, et kusagil moodustatavat eesti rahvuslikke väeosasid. Kahjuks pole meie kandis niisugust inimest, kes oskaks täpsemat ja õiget informatsiooni anda. Olen aga veendunud, et teie seda asja teate, sest olete kindlasti üks esimesi eesti väeosadesse astujaid. Pean teile ausalt tunnistama, et selles küsimuses pole ma oma mehega nõu pidanud ega julgegi talle niisugusest kavatsusest kõnelda, teades ette keelavat vastust. Olen sunnitud ta seadma fakti ette. Kahjuks ei ole muud teed. Kui ma aga saaksin teada, kus asub formeerimispunkt, siis oleksin seal kõige kiiremas korras. Te vist üllatusite, et mul on lahkumisega niisugune kibekiirus taga? Jah, mis sinna ikka parata! Armastan oma abikaasat väga ja jään alati ta peale mõtlema. Pereisa ja abikaasana pole teist temasarnast. Asi on aga ka selles, et ma ju mõistan, kui kõvasti vanaproua Kogan ripub poja küljes. Sellepärast olen otsus-

tanudki vaikselt silmapiirilt kaduda. Päev läbi kiusu sees pole hea elada ja tahaksin meheema närvidele puhkust anda. Abe Kogan on tugev isiksus. Ta kannatab ära ja mõistab mind pikapeale.

Teie vastust jääb pikisilmi ootama Aili Alliko.»

Katri päästis seljakoti suu valla, et paberit ja pliiatsit otsida, ja mõistis alles siis, et teeb tühja tööd. Kõik oma kirjutusvahendid oli ta pakkinud riidelattu saadetud pauna. See seisis juba telliskividest küüni otsas sara all riiulil, tagasitulija ootel. Katri rabeles edasi-tagasi ja püüdis mõelda, kes kaaslastest võiks ta hädast välja aidata, kui esikus ja koridoris tilises elektrikell.

Häire!

Kogunemine!

Autod anti ette. Ärasõiduks valmis olla!

Köögitöölised tõttasid teekannudega. Lahkujate suud tehti soojaks.

Teisel pool tänavalookel seisatas Pavel Sergejevitši pimedusega ühtesulav maastikuauto. «Kõike tuleb neil seal ette ja loota ei maksa, et nad kõik jõuaksid terve nahaga tagasi,» mõtles Rjadnin, püüdes enese eest varjata, kuivõrd ta igatses Katri tagasitulekut.

Koiduajaks jõudsid rühmad rindeäärsele lennuväljale, jäädes soodsat lennuilma ootama, et teekonda jätkata.

7

Võttis aega tüki ilusat talve, enne kui Strelna, Omegu ja Domna külad unustasid Vassiljevi prohmakad ja sinnakanti sai korteri partisaniüksuse keskne salk Punajõe laantes. Inimesed tunnistasid Vadim Taurovi ajapikku oma juhiks ja võtsid heaks Ilmar Toome ta kaaslasena. Staabiülema koht jäi Anatoli Vassiljevile, talle tehti see otsus isegi teatavaks, aga teiste poolt juhitavale tööle Taat asuda ei soovinud.

Kas vastasel oli aimu Punajõe rühmituste kasvamisest, paisumisest? Arvata võis, et nad teadsid mõndagi. Selles Taurov ei kahelnud. Luure polnud vaenlasel kehv. Nad mõistsid oma tööd teha. Aga noil rasketel päevadel tundis Taurov, et partisaniliikumine näitab siiski igal pool paisuvat hoogu.

Tolleks ajaks, kui Suur Maa jõudis saata ka Punajõele esimese õpetatud täienduse, olid Taurovi rajatise aluspalgid juba maha pandud. Ta jaotas oma väe, mis oli kasvanud ja

kosunud, mitmesse punkti, et iga võimaliku kallaletungi puhul ohjad kõvasti pihus hoida, peremeheks jääda isegi siis, kui lahing tuli kaotada.

Luurelennukid tiirutasid üha sagedamini metsade kohal ja ei Taurov ega ka Ilmar olnud naiivsed lootma, et nad midagi ei märka. Aga nad olid endale kindlalt sisendanud, et peremehed siinmail on nemad, võit kuulub neile. Selle nimel elati ja heideldi, söödi sageli vesist kartulileent ja tee asemel imeti mõru männiokaste leotist. Aeg-ajalt murti sisse vaenlase ladudesse või tungiti vooride kallale, et esimeses järjekorras relvi ja laskemoona ning alles siis toidukraami krabada.

Saabujad olid lootnud, et metsades on olukord pisut parem, ja ootajad omakorda mõlgutasid mõtteid, et jõutakse tuua rohkem varustust ühes. Kõigest hoolimata kujunesid lennukite vastuvõtmised sõnulseletamatuteks sündmusteks, mis andsid jõudu edaspidisteks heitlusteks.

Taurov silmas Katrit esimesena ja sedapuhku nõndamoodi, et viimasel polnud alguses aimugi niisugusest kokkusaamisest. Eks ta vahetevahel mõelnud, et Taurov koos Eerika Graudega viibivad kusagil Punajõe mail. Kuid Katri oli kaarti pähe õppinud ja teadis nüüd, et jõgikonda koos järvede ja rabadega sai mitmesaja ruutkilomeetri jagu. Mine sa otsi nõela heinakuhjast!

«Tere, turuline,» naeratas Taurov Katrit ootamatult asides.

Valges karvamütsis naine jäi tummaks, vangutas pead ja ei uskunud oma silmi.

«Sa kohtad siin teisigi vanu tuttavaid,» kuulutas Taurov.

«Ma tean,» sai Katri suure tegemisega sõna suust. «Eerika Graude, eks ole?» Küll ta oleks tahtnud teda kohe praegu kallistada.

«Aga mis sa ütleksid selle kohta, kui järsku Ilmar Toomega kohtuksid?»

«Kas tõesti Ilmar Toom ka?»

«On see siis nii üllatav?»

«Ega vist! Kuid tema peale ei osanud ma mõteldagi.»

«Ja sa ei hüppa rõõmust ega küsi kohe teed tema juurde?»

«Mis te nüüd! Kelleks te mind peate?» tõrjus Katri naerma hakates.

Taurov silmitses Katrit uurivalt.

Järgnes tumm hetk sõnadeta küsimusi. Ta meenutas endamisi Ilmar Toome pettunud nägu, kui sai selgeks, et sanitaarrong oli juba jaamast lahkunud. Tol korral Pihkvas oli tal olnud sõbrast siiralt kahju. Kuid nüüd üsna hiljaaegu oli Eerika muuseas maininud Ilmari suhetest radist Rozaga.

Selle mehe elu ei ole kerge, mõtles Taurov endamisi. Katri seevastu oli unustanud Ilmari Tartu-aegsed rünnakud, nagu poleks neid kunagi olnudki. Ja kui Ilmari nägemine siiski kätkes midagi hella, siis oli see seotud Surakülaga, Jõgiste ja Toome tanumaga, allikakiviga kopli veeres ning udujoomeliste suviste heinamaadega.

Sellepärast rabeleski Katri mis jõudis, et Ilmari kallistuste ja suudluste käest pääseda.

«Jäta ometi järele,» riidles ta.

«Ei jäta, nüüd ei jäta ma sind enam kunagi,» vannutas Ilmar.

«Hea inimeseloom, lase mind lahti,» palus Katri tungivalt. Tol hetkel taipas ta, mida tähendab Ilmari kärsitu tuhin. Ja samal ajal teadis Katri selgesti, kui kaugele oli eluvool kandnud ta enese Ilmarist.

«Ütle mulle, kas lubad, et nüüdsest alates jääd minu juurde kogu eluks?» küsis Ilmar tõsiselt. «Selle pean veel täna teada saama.»

Katri proovis juttu naljaks keerata:

«Oleme parem kumbki omaette. Nii täna, homme ja ülehomme . . .»

«Ja mis edasi?» küsis Ilmar põrnitsedes. «Võib-olla sa soovid, et ma sinult midagi andeks paluksin? Siis ütle, mida nimelt? Arutame seda asja.» Ta ei jõudnud end valitseda ja toon teravnes.

«Või veel? Ära niisugust juttu aja,» tõttas Katri lepitama.

«Aga milles on siis asi?» uuris Ilmar, kes lootis, et Katri ise mõne sõnaga juhataks sisse nende segase mineviku äraseletamise.

«Sa viskad oma küsimusi nagu kuuma leili,» noomis Katri. «Ise sadasid mulle nii ootamatult kaela. Kuidas sa ometi võid nõuda, et ma suudaksin niisugust küsimust silmapilk otsustada? Nagu vahest tead, olen ma lesk. Mees vaevalt üle poole aasta tagasi ühishauda maetud. On ju olemas mingi sünnis leinaaeg, mil niisugust juttu ajada ei kõlbagi . . .»

Ilmar oletas, et Katri näitab iseloomu, sest ta ei suutnud uskuda, et ta oleks jäänud Valdekut tõsiselt leinama. Eks ta olnud uhke Jõgiste Malle tütar, iseloomult emasse läinud. Ja ta meenutas tahtmatult, kuidas naabripere ema tavatses sageli võõraste inimeste juuresolekul rõhutada: «Mu vanem tütar, kes ülikoolis õpib» ja «Mu noorem tütar, kes on otsustanud halastajaõeks saada». Nendest ütlemistest õhkus mõõtmatut upsakust, mis memme huuled alati muigele kiskus, sest ta ise ei hõõrunud kunagi oma poja õpinguid ja muid elus

edasijõudmisi teistele inimestele nina alla. Paraku aga oli Katril küllaga põhjust pea püstihoidmiseks. Ta ju sõdis. Ja kuidas veel! See iseenesest meeldis Ilmarile väga. Muudes asjades annab aeg arutust, lootis ta. Sellepärast pigistas ta truudusetu koduküla neiu kätt nii tugevasti, et Katri taht-matult kiljatas. Juba maakonnalinnast lahkumise ajal põles Ilmar soovist Valdek eemale ajada ja Katri tagasi võita. Nüüd ei välgatanud talle pilgukesekski, et Katri võib keelduda ja ei tule. Ilmar tundis, et nii peab! Teisiti ei ole elul mõtet. Katri oli tema jagu. Muud juttu ei saanud ollagi.

Mõni päev hiljem, kui Katri ja Roza olid Strelna metsas tegevuses radiogrammi šifrissepanekuga, tegi viimane väikese vaheaja ja küsis otsekoheselt:

«Oled sa, Katerina, meie Vassiliga ammust aega tuttav?»

«Kellega?» üllatus Katri, Ilmari hüüdnime silmapilkselt meelde tuletades. «Kuidas sulle kosta? Temaga me oleme ühe küla ulakad, nagu mu ema armastas rõhutada.»

«Ja enamat ei midagi? Kurameerinud ei olegi?»

«Kui päris aus olla, siis verinooruses õige veidike. Aga sinna saab üle kümne aasta. Tõmbasime külapidudel tantsida ja kiigel käia. Aga need on hirmus ammused ajad, puha meelest läinud. Ma kohtasin oma ainuõiget ja pidasin temaga pulmad.»

«Aga tema? Kas ta siis seda õiget ei kohanud või kuidas?»

«Ei tea. Viimastel aastatel saime kokku haruharva. Abiellunud ta ei ole, sellest oleks küla peal kuulda olnud.»

Katri tõusis püsti ja ropsis viltidelt lume maha. Ta silmitses huvitatult ümbrust. Koht, kus nad saatjaga õiendasid, asus külamajadest parasjagu kaugel, teeveersel põndakul suurte kuuskede all. Talvetee lookles nagu siug läbi oru, jõe vastaskalda tihnikutesse kadudes. Katril oli küllalt hinge taga, et Ilmarist võimalikult vähem kõnelda. Sellepärast jalutas ta kümmekond sammu eemale, et jutuajamist sellel teemal lõpetada. Kusagilt metsa rüpest tõusis lendu üksik lind. Ta õõtsutas end külamajade poole, et sealt ivakest noka vahele leida ja siis korstnajala soojuses sulgi puhastada.

«Vasja on sinu saabumisest alates kummaliseks muutunud,» nentis Roza hiljem otsekoheselt. Ta ei loonud sellele vaevu alanud vahekorrale kuigi suuri illusioone, aga mees oli talle meeltmööda ja teda polnud mõtet kergesti käest lasta. Nõndapaljuke kui ta Katerina juttudest jõudis selgust saada, ei tulnud velsker konkurendina vist kõne alla, oletas Roza. Ikkagi ligemale kolmekümneaastane ja lesknaine pealekauba.

«Ma küll ei usu, et ta muutunud oleks,» vaidles Katri õlgu

kehitades. «Ta on juba noorest peast alates natuke iseäraliku loomusega. Ma arvan, et sa võiksid talle meeldida.»

«Jah?» Neiu läks kohe elevile. «Kas sa tead, et mu ema ju oli eestlanna?»

«Seda enam!»

Rozal oli antenn hakkamas ja eetrisse astumise minut ligines, kui valvepostilt joosti neid hoiatama:

«Lennukid on üleval. Kas te siis sugugi ei kuule?» Taurovi postide süsteem töötas nagu hästi korraldatud tormivalveteenistus. Mitmekümne kilomeetri pikkuse raadiusega ümberringi.

Kisa peale ei teinud Roza teist nägugi, jätkates oma toksimist. Ta näitas kärajale keelt. «Kui siin iga hüüdmist kummardada, siis istu rüpeskäsi,» mõtles ta.

Külmunud maapind lõi jooksujalust kergelt müdisema. Kaht kuulipildujat punniti teeristile. Ja Domna külje all asuv valvepost edastas uue kiirteate, mis head ei kuulutanud.

Kaks vaenlase tanketti ja furgoonauto jagu jalaväge murdsid lumesaha abil teed metsakülade poole.

8

Vassiljev ajas end püsti ja sikutas vildid jalga. Ta tõmbus sirgu ja astus põrandalaudu pidi, mornilt omaette põrnitsedes.

«Kuhu nüüd?» hüüatas põetaja kohkunult. «Mis nalja sa teed?»

«Ei miskit nalja! Häire oli? Oli! Tuleb minna!»

«Sind on jah sinna väga vaja teiste jalgu tolknema!»

Ei aidanud hea ega kuri sõna. Vassiljev ei võtnud külaeite kuulmagi, vaid sikutas narmendavate käisesuudega vatikuue selga, viskas vintpüssi üle õla ja kinnitas granaadid vöörihma külge.

«Appi, head inimesed, kallid kaimukesed, tulge ometi appi,» tiideldas põetaja ärritunult edasi-tagasi, julgemata haige käest sõjariistu ära krahmata. Põetaja tõttas esikusse, et tünni ukse ette veeretada. Väljast kostis tõtlikke jooksusamme. Asi seegi, et vilksatas ülemuse karvamüts. Aga Taurov ei teinud põetaja kisa kuulmagi. Ta jagas majade taga käsklusi.

Ilmar oli esimene, kes märkas, kuidas Vassiljev rühmas mäest üles positsioonile. Ta jäi teda hetkeks üllatunult silmitsema, sest joosta mõistis teine nagu kõva rividrilli saanud

sõdur. Vassiljevi liigutustes valitses eriline kindlus, millest jäi tublisti vajaka eakamatel rahvatasujatel.

Vaenlase kirjuksvõõbatud sõjamasinad peatusid teelahkmel. Haakristisõdurid valasid metsa paar valangut enesejulgustuseks, otsekui tahtes hirmutada neid, keda nagunii kohal ei ole. Ümberringi kahisesid puud. Edasi sõita millegipärast ei riskitud. Võib-olla oletati mineeritud lõksu? Selliseid üllatusi olid nad tunda saanud, see tegi neid ettevaatlikuks.

Nüüd nägi Ilmar ühelt poolt ja Taurov teisalt, kuidas nende Vassiljev roomas teepervele. Alguses ei taibatud, mis tal, hullul, kavas peaks olema. Sõdalane ise otsekui valinuks kohta, mõõtnuks vahemaad, sättinuks oma asendit. Lajataski pauk. Ja ohvitserivurhvi SS-lane sai pihta. Teine ja kolmas vihin jõnksatasid vaheajata. Tabamus granaatidega auto külge. Jahmunud sakslased püüdsid padrikusse varjuda, seal ridu korraldada, aga neid üllatas äge kuulituli.

Kokkupõrge vältas lühikest aega, siis kadusid SS-lased oma haavatuid kaasa võttes ja võib-olla ka abi tooma tõtates.

Taurov patsutas Vassiljevit õlale.

«Vahva olid, kas tead!» kiitis ta.

Vassiljev nööpis vatikuue valla ning otsis oma dokumentide seast ühe paberi.

«Ole hea ja loe,» pomises ta pilku kõrvale pöörates.

«Oo, kanäe,» imestas Taurov endamisi. Ta poleks miski hinna eest uskunud, et Vassiljevi näol on tegemist kõrgema järgu laskesportlasega, kelle nimel on esikohti ja üleliidulisi rekordeid.

«Head ei ole halvata,» kiunatas aga kangelane ise poolihääli, kuna ta ei soovinud, et teised ta pihtimust kuuleksid. «Ausõna, ma ei püüagi end vabandada, aga nüüd sa võib-olla suudad mõista, miks niisugune mädand Ignati jõudis mu õnge võtta. Õigele hoovale vajutas, saatanahing. Selles oli asi. Ise nägid, kuidas ta, raibe, mõistis rooliga mängida. Aga taskus kandis ta samasuguseid tunnistusi autoasjanduse kohta. Nii ehtsad, et uneski ei kahtleks. Nõutavad nurgastambid, pitserid ja allkirjad. Viina ei viska, suitsu ei kisu, külaeitesid krabama ei tiku. Mida kuradit sa ühelt eesrindlikult nõukogude mehelt veel nõuda oskad?»

«See viimane, et külanaistega ei mehkelda, oleks võinud sind valvsaks teha, sest meie omad ei ole pühakud,» lorises Taurov.

Nende kergekaaluliste sõnade toon lõikas Vassiljevi hinge. Ta oli sisimas lootnud, et salga juhtimise järg tuleb nüüd tema kätte tagasi. Oli ta ju kõrgemalt poolt kinnitatud ja see-

samune Andrei Nikonov kõigest isehakanu. Olgu ta kui tahes tubli, aga nõndamoodi siiski ei kõlba, mõtiskles Vassiljev. Kord ühe mõtte pähe võtnud, ei tahtnud ta sellest loobuda ja lõunasöögi järel seadiski enda nõupidamislaua taha istuma, ise kähinal hingates ja köhides.

Ta püüdis terve mehena paista, poetades ühe või teise sõna meeste jutu vahele. Kuid ta aimas, et salga juhi esimest sõna talle nii kergesti enam tagasi ei anta. Nähtavasti sellega ei rutatudki. Vähe, väga vähe oli ta uuesti korda saatnud, et süütegu lunastada. Siis aga leidis aset midagi ennekuulmatut, mis hakkas Vassiljevi hinge piinama. Dan, kes istus seinaveersel pingil, võttis vabaduse piiksatada ühe «jama» Vassiljevi mingisuguse arvamuse kohta, mis küll suurem asi ei olnudki, aga kaugel sellest, et naeruks panna. Taurov jätkas nõupidamist muutumatul toonil, Dani nipsakust karistamata ja Vassiljevit kaitseta jättes. Löödud mees tõstis käe näo ette, varjamaks oma nördimust. Mõttetühjus oli temas maad võtnud, sest aulik oleks olnud olla jutu otsaline, mida ta aga veel ei suutnudki. Nii pikki päevi ahju peal peesitatud, teadis ta paraku ainult teda soojendanud kasuka karvu ja põetajaeide tedretähnilisi käeselgi, mis teda piinasid kupuklaasidega.

Ometi arvestas Taurov Vassiljeviga juba väga. Ja Dan sai teenitud jao kuhjaga kätte. Kui aga rühm mehi, eesotsas Daniga, läks raudteelt relsse lahti kangutama ja pervelt alla lahvandikku veeretama, sest lõhkeainet oli neil napilt, et õhkimisega ei tasunud jahtidagi, arvestati Vassiljevit kui nende meeste ülemust, kes jäid raudteel rabistajaid kaitsma. Niisugune lahinguülesanne meeldis Vassiljevile väga, kuna oma organiseerimisvõime esiletoomise soov oli temas alati olnud tugev. Ja ta ise mõtles, et keegi teine ei mõista temast osavamini kaitset organiseeridagi, mis polnud lihtsalt suurustamine, vaid teataval määral tõsi.

Tegutsemiskohta hakati astuma päise päeva ajal, läbi kevadtalviste lumevalgusest priiskavate salude, hanereas partisaniradu mööda. Alguses seadis Vassiljev enda rea eteotsa. Tema isiklikult ees ja teised tagant järele. Et aga tee oli talle tundmatu, siis oli ta sunnitud peatselt keskele tõmbuma, teadjamaid endast mööda lastes. Dan omakorda, suutmata unustada Taurovi hammustavat sasimist, üritas suu kinni hoida ja aupaklikus kauguses püsida. Ta sõrkis teiste sabas ja temalt polnud kuulda poolt silpigi. Alles siis, kui Vassiljev hakkas valima varitsuskohta, et positsioone sisse võtta, ei suutnud Dan end vaos hoida. Ta osutas ülesõidukoha

poole ja kinnitas, nagu oleks seal noorte kuuskede varjus olnud kõige õigem paik. Ümbrus nagu peopesal, nähtavus igale poole.

«Ei!» keeldus Vassiljev kindlalt ja isekalt.

«Kuidas ei? Aga kas meile siis ei soovitatud?»

«Kohapeal oleksid nad teist juttu ajanud.»

Dan turtsatas, kuid vaikis.

«Seal jääksime lagedale, paistaksime kaugele,» selgitas Vassiljev.

Rongide vahe oli paar tundi ja teevaht pidi mööduma iga hetk. Neil oli olnud aega sõnu kulutada. Dan jõudis teele, Vassiljevi omad allusid käsklusele. Esimene relss veereski pervest alla. Aga sedaaegu ligines linna poolt raudteejaama sõitev furgoonauto, jagus salk sõdureid kastis, püssidki pihus ja kiivrid peas.

«Esimene, teine ja kolmas, laskeasendisse! Sina ja sina ja sina kah, minu järel . . .» kajas Vassiljevi käsklus nagu möiratus. Ta ajas enda täies pikkuses püsti ja värises hasardist. Vassiljev oli otsustanud kõik see vägi ja võimsus mängu panna, et lisaks raudtee purustamisele ka veoauto trofeeks saada.

Hilja õhtul laagrisse tagasi jõudnult kirjeldas iga mees sündmust isemoodi. Niipalju oli siiski kindel, et ülesanne, mille peale nad väljas olid, sai ainult osaliselt täidetud. Ja millise hinnaga! Kolm seltsimeest juba ühishauas, viis olid haavata saanud, Vassiljev ise nende seas. Teda tassiti tagasi okstest tehtud kanderaamil, aga ta tuju püsis üle ootuste reibas. Et vaenlase auto jäi teele auklikuks põrutatud kummidega, tähendas talle rohkem kui kõik isiklikud hädad ühtekokku. Mitu vaenlast hingusele saadeti, ei lugenud keegi, aga Vassiljev oli veendunud, et ta jõudis purustada neid terve autokasti jagu. Tal võis õiguski olla, sest teisedki taht-sid, et tal oleks olnud õigus.

Taurov krigistas hambaid. Ta soovinuks, et tema mehed oleksid osanud terveks jääda. Aga ta ei poetanud Vassiljevi kohta ühtegi halvustavat sõna, vaid ladus etteheiteid iseendale.

«Kui kiiresti ei opereeri, siis tal elulootust ei ole,» hoiatas Eerika, olles Vassiljevi sidunud ja asemele kohendanud.

«Laske käia,» lubas Taurov.

«Kes?» hüüatas Eerika pead vangutades.

«Eks Punajõe laante juhtivad meedikud. Sa ise ja Katri. Abiväge pole teile kusagilt võtta.»

Eerika toonitas muud, ta ütles, et Suurelt Maalt oleks

vaja abi paluda. «Esiteks kirurgi ja parem oleks, kui saaksime ta evakueerida. Katri arvab, et see peaks olema võimalik.»

«Arvab... või arvab...» osatas Taurov, kuid saatis siiski abipalve teele, nimetades Vassiljevit «meile edukas lahingus raskesti haavata saanud poliittöötajaks».

Juhtus aga see, mida Taurov ei suutnud kuidagi uskuda. Lennuk, mis tõi lahinguvarustust ja riidekraami, sai korralikult maanduda ja võttis Anatoli Vassiljevi pardale.

«Noh, mis ma sulle ütlesin?» silmitses Eerika Graude Taurovit võidukalt. Ta kehahoid muutus nii uhkeks ja sirgeks, nagu oleks ta pea peal kandnud pakke või anumaid.

Varakevadised päevad vinetasid. Päike tungis läbi udunarmaste.

9

Olesja uus ametikoht ja auaste kõrgenemine olid niisugused sündmused, millest oleks võinud rõõmu tunda. Teda ümbritsesid ladusad inimesed, aga lähedaseks ei saanud talle neist keegi. Kui on liiga palju ja liiga kaua oodatud, aga pihku ei pudene pisutki, siis mõjub see laastavalt. Maakoht uue kodu ümbruses oli tatarlik või tšuvašilik, kuigi Tatarimaale ja Tšuvaššiasse sai mitme-setme päevateekonna jagu raudteesõitu. Pakase taandumisest hoolimata elati edasi külamajades, kus Olesja oli kimpus lutikatega.

Vastlasula aegu saadi küll kätte uhiuus täisvarustus välihaigla telke ja Olesja oli esimene, kes seisis telklinnaku kiirema püstitamise eest, kuid haigla ülem kartis tulvaveeaega. Ta ei olnud niisuguses lutikahirmus nagu Olesja. Ennustati varajast kevadet. Veebruaris muutuski päikesepaiste juba eredamaks, nii et õhk tundus paitav.

Kohalikud inimesed teadsid kinnitada, et pommitamised polevat siiamaale küündinud. Seda oli lohutav teada ja uskuda.

Nädalapäevad oodati haavatud partisanist poliitjuhi saabumist. Temast oli olnud nii palju juttu, et ta kippus muutuma legendaarseks. Olesja oli talle eraldanud paremasse külamajja omaette toakese. Poliitjuhi nimi — Anatoli Vassiljev — ei ütelnud Olesjale midagi. Ta ei tundnud teda, polnud elu sees näinud ega tast varemalt kuulnud. «Küllap on tegemist mõne Kodusõjaaegse võimsa ätiga, kellel jätkus nüüdki jõudu püssi hoida,» mõtles Olesja. Suur oli hospidali rahva imestus, kui sanitaarautost tõsteti alla kõhnusest kübe kühmas meesterahvas, ise hirmus hädine, aga silmis naerusäde.

Ta oli pooleldi torisev, aga samal ajal ka sõbralik, et kes siis siia teie lavatsile tulla tahtiski. Aga kuhu sa pääsed, kui teist teed ei olnud.

«Kas arstite selle mehe kiiresti kõbusaks?» uuris Vassiljev Olesjalt, kes tema ümber askeldas.

«Homme hommikuks just nagu ei riskeeri lubada. Võibolla ei õnnestu nii kähku,» vastas Olesja haavatu tooni matkides.

«Aga kogusummas ikka julgete mingisuguse tähtpäeva anda? Ta lood on vist õige kehvad, eks ole?» Vassiljev kõneles endast nagu kõrvalseisjast kolmandas isikus ja puuris õde üksisilmi.

«Täna ja homme puhkate, ülehomme lubate kirurgidel enda kallal natuke õiendada. Siis läheb hingamine paremaks ja saate juba jalad alla, et väljas jalutada. Siin on väga ilus ümbrus. Ma lükkasin kardinad ruutude eest kõrvale, et päike saaks sisse paista.»

«Valetate, kaunitar!»

«Mida nimelt?»

«Viimane kui sõna on vale! Tervekssaamine on mägede taga, eks ole?»

«Paar-kolm nädalat! Sulatõsi, uskuge noh!»

«Sulab ära see teie sulatõsi.»

«Kullakene, ega te ole siin esimene omataoline. Kuule on küll ja küll välja lõigatud. Palju hullematest kohtadest. Käed-jalad, kuulmine ja nägemine on teil korras ja seda pean ma kõige tähtsamaks. Muust saab kergema vaevaga jagu.»

«Mul oleks teile, õeke, üks äärmiselt intiimne jutt,» alustas Vassiljev kuidagi ebaledes ja Olesjas kihvatas, et ta ehk üritab kohe külge kleepida. Ajapikku oli ta kogenud palju niisugust, mis mõnigi kord langes välja sündsuse raamidest. Sellepärast tõmbus Olesja ilme karmiks ja tõsiseks. Kuid Vassiljev kõneles muust, mis ei olnud ja oli ometi kuulmata: «Ma ootan oma kalli abikaasa ja poja külaskäiku. Nägin isegi unes, et isa silmatera võetakse kaasa. Kas teil siin juuksurit ja habemeajajat ka on? Mees tahaks kord jälle ilusam välja näha. Kas teie haiged on edevad või ei olegi?»

«Mis edevus see on, kui tahetakse juukseid lõigata ja lõug siledaks kaapida?» rahustas Olesja. «Igapäevased asjad. Juuksuripäev on meil tavaliselt reedeti, laupäeval ja pühapäeval toimuvad kinoetendused ning kontserdid. Aga teie puhul teeme me erandi ja ma saadan habemeajaja kohe arstide

visiidi järel siia. Neid on meil kaks. Meister ise ja nooruke õpilane ka paranejate pataljonist. Ta on arveametnik. Aga kaks elukutset pole paha. Elus võib kõike vaja minna.»

Vassiljev tänas Olesjat sõnatult. Ta oli väga väsinud, aga ei tihanud oma kehva olukorda tunnistada.

«Kas avame mõneks minutiks akna?» küsis Olesja ja lisas: «Väljas on täna kaheksa kraadi üle nulli. Katan teid ilusti kinni ja tõrjun kõik tülitajad tagasi.»

«Ühe erandiga. Abikaasa ja poeg. Nad ei ole tülitajad. Mu naine on väga ilus. Tõeline kaunitar. Poiss on kolmene või üle selle,» kiitles ta. «Nad saabuvad Sõzranist. Mis ajal need rongid ka siia jaama jõuavad?»

«Nii, nagu juhtub.»

«Kuidas te ütlesite? Kas rongid saabuvad tõesti nii, nagu juhtub, sõiduplaani arvestamata?»

«Sõjaveostel on eesõigus.»

«Kas haavatud mehe juurde tõttav naine ei ole sõjalise tähtsusega? Minu arust peaks tal olema igal pool eelisjärjekord, kõigist kõige kiirem,» heietas ta, olles uinumise piiril.

Nädalapäevad hiljem, Vassiljevil oli juba kuul välja opereeritud, kui Olesja õiendas köögitelgis, hõikas värava tunnimees teda, paludes pääsla juurde.

Teisel pool piirdeaeda seisis üks paarike, keda Olesja ei tundnud. Ta oli näinud oma Olegi korduvalt unes ja kartis väga, et talle tuuakse mõni halb sõnum. Selle tõttu vahtis ta tulnukaid kahtlustavalt ja sallimatult. Mees taganes natuke, aga naine astus ligemale. Ta päris, kas selles haigemajas on ravil keegi Vassiljevi-nimeline meeskodanik. Kui jah, siis kas oleks võimalik kokku saada?

«Kes teie talle olete? Kas sugulane?» nõudis Olesja.

«Ütleme, et vana tuttav. Näete, ta saatis isegi kirja.»

«Täpsemalt, palun?»

«Sedagi võib. Ma olin kunagi ta naine.»

«Ma ei mõista teid? Mis tähendab, et kunagi? Kas te praegu enam ei olegi?» Ja Olesja hääles kõlas lõikav etteheide.

«Meil liikusid kuuldused, et ta olevat surma saanud. Kust ma siis võisin aimata, et see polnud õige? Ja mu eluteele astus niisugune juhus, mida praegusel ajal naljalt ei esine. Mu nüüdne mees töötab sõjatehases, on meister. Talle isegi anti kiituskiri. Rindele teda ei saadeta. Üksinda last kasvatada ja tööl käia oli raske. Tal sai naine tema oma silma all pommitamise ajal surma, aga üks lapseke jäi maha. Panime siis pered kokku. Võite mind hukka mõista, aga ise ma oma südames mingisugust süüd ei tunne. Ega ma siis meest surnuks valetanud, vaid lahutasin lihtsalt ära. Niisugune paber on täitsa olemas. Isegi kaasas. Egas ma seda kõike omast peast välja mõelnud. Head inimesed andsid nõu. Mis nüüd teha? Sõitsime siia talle seletama. Anatoliga oli mul piin elada, pere eest ei hoolitsenud ta mitte üks põrm. Alles praegu tunnen, mis tähendab eluseltsilist omada. Tüdrukuke on ka minusse kiindunud. Mis näoga ma jätaksin väetikese maha?»

Olesja oleks tahtnud selle «endise naise» näo puruks kratsida ja juuksed tal peast kiskuda, ta süda oli nii täis. Aga ta oli õppinud oma äkkvihahoogudest jagu saama. Tarandiku taga kibuvitsapõõsastes säutsusid varblased ja ta silmitses tükk aega nende kekslemist. Valveputka räästa all maas läikis veeloik.

«Anatoli Augustovitšil oli hiljaaegu raske operatsioon,» teatas ta maharahunenult.

«Mis tal siis ära lõigati?» kohmetus naine.

«Kuul võeti välja. Kokkusaamise luba antakse teile nädala või paari pärast,» valetas ta sihilikult. «Mingu minema, pole teda kellelegi vaja,» mõtles Olesja sallimatult.

Naine nuttis natuke aega.

«Nii kauaks me siia küll jääda ei saa,» teatas ta resoluutselt. «Terve maailm võib mind hukka mõista, mul pole sellest ei sooja ega külma. Kõike seda, mida ma tunnen oma praeguse mehe vastu, ei saa iial maha salata või olematuks mõelda. Anatoli on püssipaugutaja. Vaevalt, et ta kunagi teiseks muutubki. Naine tähendas talle sokinõelujat. Küsige, kas ta mäletab veel oma poja nime? Või minu isanime? Mõistuse võtab ära, sest missuguste sõnadega sa talle need lihtsad elutõed selgeks teed? Haiget teha haavatud sõdurile ei taha ma miski hinna eest. Muudkui — süütunnet mu südames ei ole ja sinna pole midagi parata.»

«Haiget saab ta nii või teisiti,» arvas Olesja.

«Ja teie peate mind suureks süüdlaseks?»

«Aga kuidas siis teisiti?»

«Kui te ise olete abielus, siis peaksite mind mõistma.»

Olesjal olid jälle keelel teravused, mis ta alla neelas. Vaikinud veidike aega, pomises ta omaette:

«Ootan oma abikaasat mullusest suvest saadik, aga ei ole mulle mõttessegi tulnud pimedaid juhuseid otsida.»

Tol momendil kostis õhuhäiresignaal. Juhtus see, mis oli seni olemata ja mida ei osatud oodata ega karta. Pommituslennukid olid kohal. Neid kurjusest tiineid õhumasinaid paistis olevat terve taevaalune täis. Nad murdsid edasi madalalt ja ülbelt, vastulööki kohtamata, sest hospidalil ja teistel

naabruses asuvatel tagalaüksustel puudusid varjendid ja õhukaitserelvad. Olesja vahtis üllatunult taevasse ja andis siis inimestele käskluse pikali heita. Ta ise pistis jooksu palatite poole.

Tuli hakkas kirjutama taevasse hauakirju.

10

Ilmar ei mõistnud Katri teemalepõiklemist kuidagi käsitada. Leseseisus ja leinaaeg ... Ptüi! Milleks oli tal vaja mängida niisugust teesklevat üllust? Ta oli sügavalt veendunud, et kodukülaneiu Valdekut ei armastanudki, kõige enam lootis ta vist saada maavanema prouaks, mis suurepäraselt õnnestuski. See oli kibeda loo vastikum tõde. Ega ta suutnud toda võigast sehkendamist Raul Mureliga Katrile kunagi andestada, aga Ilmar oli minevikust üle kasvanud, sest Rauli vari ei kõrvetanud teda enam. Mees, kelle võitlev elutee oli olnud armuseiklustest nõnda karskelt kesine, tundis palju aastaid, et Katri nõelab teda isegi eemal olles. Kui pikka aega nõudis Ilmarilt vabanemine mõttest, nagu oleks Katri seatud nuhkijaks ta järel! Selle tüdruku juures oli võimatu vahet teha, kus lõppes tal tõsidus ja algas teesklemine. Kas oli tal praegu siin, halastamatul rindel, raske tulla ning käed ümber kaela panna, ausalt tunnistades: «Nüüdsest olen sinu jagu. Kõik möödunu anna mulle andeks!» Tõepoolest, Ilmar ootas päevi nende sõnade lausumist. Ja ta sai aru alles nädalate kuludes, et see pole muud kui vaimu väntsutamine. Mitut puhku oli ta Katri ligilähedusse asja teinud, talle sobivat võimalust pakkudes. Aga asjatult. Katri jaoks nagu poleks teda olemaski. Miski ei suutnud Ilmari hingepiina vaigistada. «Lähen ja loen talle mõned sõnad peale,» otsustas ta kindlas usus, et kunstlik jää murdub.

Katri nägi, et Ilmar siseneb ambulantsi, ja mõtles, et tal on vist vaja rohtu või sidumist. Kui ta oleks teda veel kas või õige veidikegi armastanud, küll siis silmad oleksid tabanud teise pilkude rahutu ringirändamise. Aga ta mõtted olid ainult töö juures. Punajõe metsades tundus kõik palju raskem kui tavalistes rindehaiglates või sidumispunktides. Mitte et ta oleks meelt heitnud roitvate hädaohtude pärast, aga varustuse nappus tegi meele mõruks. Et Eerika Graude õiendas

söögi ning pesuga, siis suutis ta üksnes äärmise vajaduse korral Katrile appi tulla. Sageli olid põdevad mehed ise hädasid trotsivad, aga sellest hoolimata ei saanud midagi juhuse hooleks lükata. Ta alustas isegi haiguslugude ülesmärkimist, et olukorral kindlamini silma peal hoida.

«Mis sinul oli?» küsiski Katri Ilmarilt kuidagi üle õla.

Ta sai sahkava vastuse.

«Habe ja juuksed,» turtsatas Ilmar irooniliselt.

«Jäta tembutamine,» keelas Katri. «See siin pole Sura mets ja meie ise pole enam ammu karjalapsed.»

«Kas sa proovid mulle kätte tasuda? Haiget teha?»

Katris tekkis tusk, aga ta neelas alla kõik teravad sõnad.

«Pole mul midagi tasuda ja haiget teha ei taha küll sugugi,» kinnitas ta tasa.

«Ah et kavatsed etendada vooruse verstaposti?»

«Ära muutu labaseks!»

«Peenutsemine pole kunagi olnud minu tugev külg.»

«Eksid, mu sõber! Sa võid olla asendamatu seltsimees, kui soovid. Aga kivide loopimine on sul kah käe sees. See pole aus. Egas teisele haiget tehes sinu haavad kiiremini parane. Ei ole mingisugust mõtet tagantjärele urgitseda, kes meist oli rohkem, kes vähem süüdi, et eluteed kokku ei jooksnud, vaid lahku hargnesid. Küllap oli nii kõige õigem.»

«Ega sa ometi mõtle, et minu süü tõttu?»

«Niisugustes asjades tõenäoliselt ei olegi süüdlast,» seletas Katri järelemõtlikult. Kui rumalasti ta sehkendab ja missugune tobuke ma olen olnud, põhjas ta endamisi. Ilmari kulm oli kortsus. Katril tekkis hetkeks tahtmine talle Rozat nina alla hõõruda, kuid ta loobus sellest. Niisugune tagaseljanäksamine võis mõjuda kahte moodi, kas väljanaermise või siis kiivusena. Pigem küll palus ta praegu elusaatuselt Ilmarile uut armuõnne. Astunud sammukese ligemale, seisatas Katri nii kaugel, et tuulel jäi vaba tee nende vahelt läbi puhuda.

«Kui sa vaevuksid pisutki lahtisemate silmadega inimeste elu silmitsema, siis selguks sulle nii mõnigi asi, mida sajandeid hukka mõistetakse, kuid muuta ei suudeta.»

Ilmar paotas suu, et midagi vahele öelda, kuid Katri tõstis keelavalt käe ja jätkas:

«Sa oled kõva filosofeerija. Mõtle nüüd ise, et juba enne Kristuse sündimist ei peetud abielusakramenti miskiks, sest vastasel korral poleks vanapühadus ise läkitanud Moosese kaudu oma käsukirja, et sina ei pea mitte abielu rikkuma, kui sa just ei taha, et jumal sind nuhtleks. Tol ajal oldi õige kurjad, sest moraaliga meie mõistes olid nad vist kõvasti kimpus.

Tüdrukud, kes enne mehele müümist olid julgenud ise abikaasa leida, visati kividega surnuks. Inimsugu ei väsi iial seda teemat sõelumast ja kõik jookseb kirjasõnale vastuoksa. Mõttetargad mahutavad selle teema sisse sügava traagika, mis on olemas, aga sellest saab üle kergema vaevaga, kui hirmutatakse. Ma olen paratamatult omandihimuline. Unistasin ilusast kodust, suurest perekonnast, oma mehest ja lastest. Mäletad, kuidas ma sulle kinnitasin, et tahan kaht tütart ja kaht poega? Jah, tol korral proovisin sind igatemoodi tagasi võita. Isegi Hispaaniasse sõita, et seal sinuga kohtuda. Seda kuuldes pidi Herman Äss rabanduse saama. Ta ajas mu trepist alla. Nüüd aga andis sõda juba niisuguse hoobi, et perest unistamine tuleb vist maha jätta. Võib olla pole lootustki. Sellepärast liiguvad mu mõtted muudel radadel. Tööd tahan teha ja võidelda tahan. See paistab olevat praegu kõige tähtsam...»

Ilmaril oli õige terav vastus keelel, aga ta ei jõudnud suud veel lahti teha, kui Dan koputas aknale ja andis peaga märku õue tulla.

«Ma nabisin küla vahelt kinni ühe terava ninaga onkli,» kurtis ta sallimatult. «Kaval nagu saatan! Kuidas ta küll oskas valvepostidest mööda hiilida? Meie mehed saavad peapesu! Nad on lohakaks muutunud. Ise tulen ma õhkimise õppustelt ja ei jõua ära imestada, et keegi võõras roidab mööda treppe, sihtides vaata et läbi iga ruudu sisse. Haarasin tal turjast ja ta vandus mulle jumalakeeli, nagu elaks siin ta hiljutine tuttav Agnessa Pavlovna, keda ta oli tulnudki vaatama. Hädasti olevat vaja kokku saada. Selgitasin talle küll, et meie kandis sellise nimega naiskodanikku elanud ei ole, aga või ta uskuma jäi. Mis teie arvate, võib-olla oleks vaja vanatoiga ühed kõvemad sõnad kõnelda? Vastaku ausalt, kes ta siia juhatas? Kui ma küsisin, kes see Pavlovna olema peaks, siis ta teatas, et nad olid alles äsja töötanud koos, ühes ja samas liinis.»

Ilmar löödi elevile, aga ta jäi hetkeks mõttesse.

«Ära rabele! Kannata ja peame aru,» keelas ta kindlalt.

Kuid pikalt nõupidamise aega neile ei antud. Mehevolakas oli osanud isegi valvurite käest minema lipsata. Ta ruttas ise Ilmari poole, püüdes end juba eemalt krapsakalt esitleda, mis siiski kuidagi ei õnnestunud ja veidra mulje tekitas. Pikka kasvu, kleenukese kehaga, tõmmu näo ja mustade läikivate salkudega mees tagandati sara seina veerde.

Dan võttis ta kallal hammustavalt:

«Suu kinni ja käed üles tõsta! Rääkida tohid siis, kui su käest küsitakse. Tuleks kohe läbi otsida,» otsustas ta, kuid vaatas siiski Ilmari poole heakskiitu oodates.

Näost kriitvalge Roza oli jõudnud Eerikale ja Taurovile teate viia, et mehed nabisid küla vahelt kinni vaenlase spiooni. Salgaülem lükkas pudruliua eemale ja pusis kähku vatikuue nööbid kinni. Aga siis jõudis Taurov teistsugusele otsusele.

«Kas komissar on seal?» küsis ta ja saanud jaatava vastuse, istus salgaülem ise lauda tagasi oma pruukosti lõpetama.

Kärsitu Eerika aga jõudis vahepeal õues käia ja tõttas tagasi üllatava teatega.

«See on Filimon Filimonovitš,» ütles ta ainsa hingetõmbega.

«Oled sa selles täiesti kindel?»

«Kuidas siis!»

«See pole vastus. Astu ligi ja puuduta teda näpuga,» soovitas Taurov, ise siiski veel tagaplaanile hoidudes.

Tuppa kutsutud, ei suutnud hiljutine Dubovka sõlmjaama kaubakontori ülem sõnakestki lausuda ega ka pingile istuda.

Ka Taurov vahtis tulnukat üksisilmi.

«Fjodor Kostenko?» küsis Taurov hääletult.

«Tema ise, kuigi ta on jõudnud selle nime juba unustada.»

«Ma arvasin, et näen segast und.»

«Aga mulle kah poleks vist kunagi koitnud, et Andrei Nikonovi nime taga võiks seista mees, kellega sai koos töötatud ja üle laua istutud.» Vaikinud hetke, jätkas ta siis lõbusamalt: «Kas minu siinolek tundub uskumatu? Lähetuse neile maile sain nädalapäevad enne rinde üleminekut. Vaenlase jõudes olin ma juba siinmail vana asukas...»

«Selles pole küsimus, sest see on ju selge. Aga mu pea ei võta kinni, kust sa tunned Julia Karpovnat?»

«Kas meiesugusel mehel siis polegi vajadust keeli õppida? Ta ju on erakordselt tugev koolmeister. Tema abil jõudsin nii kaugele, et suudan lugeda saksakeelseid dokumente. Momendil läks mu olukord Dubovkas segaseks. Olin sunnitud lõpparve võtma ja kaduma. Karpovna on veendunud, et Agnessa Pavlovna loo pärast. Annaks jumal, et tal õigus oleks. Pole vaja, et ta minust praegusel ajal enamat teada saaks. Kes see Pavlovna on, kui lubad huvi tunda ja küsida? Järsku ka mõni meie liini inimesi?»

«Vastan sulle otsekoheselt. Ta on elukutselt medõde ja nüüd mu naine.»

«Oma perekonna saatusest tead sa siis juba kõike?» küsis Kostenko kõrvale vaadates.

Taurov noogutas:

«Niipaljukest on minus siiski alles jäänud head pereisa, et selle asja välja uurisin. Ei, Fjodor, ma ei tundnud Klaara hukkumisest teada saades vabanemisrõõmu. Pigem kiskus süda kurbusest kokku. Vahekorra lõrriminekus polnud süüdi tema, vaid meie erinevad iseloomud ja elukutsed ja vist palju muudki, mida ära seletada ei mõista. Viha ja tülitsemist ei olnud kunagi, aga aina kaugenesime ja muutusime võõraks. Noh, nii! Aga nüüd kõneleme sinust!»

«Mul on kaks võimalust: kas kusagil mujal jälle legaliseeruda või siis sinu juurde salka jääda.»

«Ja kumba ise paremaks pead?»

«Tarvis järele mõelda. Niisuguste otsuste langetamise puhul ei tohi rabelda . . .»

Igapäevased lahingud Punajõe metsades jätkusid ja vaibusid harva. Taurovil ja ta salgal ei olnud põhjust rinda ette ajada. Tegutsesid nad nüüd enamasti kooskõlas naabersalkadega tagalast saadud ülesandeid täites ja vaenlasel oli sageli tõhusaid kaotusi. Aga ka Omegu ning Domna külamajades olid lavatsid täis haavatuid, nende seas eluohtlikult pihta saanuid küllaga. Häda oli maandumisplatsidega. Vaenlane uuris need välja ja pommitas puruks. Lõpuks ometi jõudis kätte Punajõel õnnistatud moment, et kahel «metsavahil» õnnestus läbi vaenlase tuletõkke tungida, et varustust tuua ja haavatuid tagalasse evakueerida. Eerika arvas, et saatjana võiks kaasa minna Katri kui kõige kogenum reisimees. Ta on küllaldaselt asjatundja, et tagasi tulla kui mitte medikamentide koormaga, siis vähemalt piisava kogusega mõneks ajaks.

«Ega sa minu eest plehku pane?» küsis Ilmar maandumisplatsil irooniliselt.

«Mine ikka oma jutuga!»

«Aga tagasi sa ei tule.»

«Ei tohi ära sõnuda!»

Läbi illuminaatori nägi Katri, et Roza oli Ilmari kõrvale astunud.

Aga hallikassinised pilvehatud ummistasid vaatevälja.

Küll oli selle lühikese ajaga kõik muutunud, mitmelt poolt mitu korda ringi kolitud. Katri oli tujust ära paljude sekelduste pärast, mis ta teele veeresid. Tagasireisi ei lubatud talle varem kui kümne päeva pärast ja sellega oli Katri rahul, sest aega enda jaoks jäi nüüd ka natuke.

Ristmikel küüdi passimine võttis meele mõruks. Metsades liigeldes ei jäänud ta kunagi jänni, aga tagalas siples Katri nagu takus kana, armee hospidali asukoha kohta teateid õngitsedes. Mingi salatsemislaine oli kõik üle uhanud. Suud seisid inimestel lukus ja silmad olid eemaletõrjuvad.

Ta ei olnud ise ka eriti seltsimisvalmis. Ka see oli üks põhjusi, miks kontaktide soetamine kusagil ei laabunud. Kummatigi polnud tal õigust laia suuga seletada, kus ta teenib ja kusmail see väeosa parajasti paikneb. Möödusid neiud, punaväelased, ja nende pingule tõmbumine tundus aupaklik. Keegi vanempoliitjuht aitas küll ise jutuotsa üles võtta. Ta osutus vestlusmaiaks, aga ei soovinud vastata Katri küsimusele. Lõpuks, kui süda oli juba päris täis saanud, jõudis ta ühe veoautojuhiga kokkuleppele, sest see pidi sõitma tagala meditsiinivalitsuse asutuste kanti. Küllap hospidal on ka sealkandis, oletas Katri. Ja kaasa arvatud medikamentide laod. Autojuht hindas silmanurgast Katri halli ja väsinud nägu, aga ei esitanud küsimusi ega alustanud pikemat kõnelust.

Armee meditsiinivalitsuse kaadriosakonnas võeti Katri vastu ettekeidetega.

«Lõpuks ometigi! Ootan teid juba teist päeva, hirm nahas, kas pole midagi halba juhtunud. Keegi teadis hoiatada, nagu oleks teil küljes komme kaotsi minna.»

«Ei ole,» vabandas tõsinenud Katri. «Lennuväljalt ei saanud ma kuidagi tulema ja siis proovisin leida seda hospidali, kus mu sõbratar teenib. Aga ma ei jõudnud otsa peale. Siin on viimane kui asi ümber seatud, igal sammul eksid.»

«Kas te mõtlete, et teie üksi seal sõdite? Arvasite, et meil valitseb rahu? Mis? Tõmbavad pommid selga, siis tunnete. Nii! Teeme nüüd kähku. Siin on teile liiklemisluba ja lõunasöögitalong ohvitseride sööklasse. Ei loe, et kuivained olete kätte saanud, sest kõrgemalt poolt tuli vastav korraldus. Kui te nüüd hästi kiiresti sööklasse vadite, siis võib-olla kohtate seal üht oma kaasmaalast, kes lahkus minu juurest umbes pool tundi tagasi.»

Vastuvõtt tundus Katrile kahtlaselt põnev. Ta ei osanud midagi mõtelda, sest hetkel huvitas teda Olesja juurde pää-

semine üle kõige. Katri isegi kaalus, kuidas toidutalongi suhkru või parem juba šokolaadikillu vastu ringi vahetada, sest kosti viia oli ju vaja. Kaasmaalasega kohtumine talle pinget ei pakkunud, kuna tal omateada ei olnud siinmail ainustki tuttavat, kelle nägemine oleks võinud erilist rõõmu valmistada.

Lõunatund oli just alanud, uksel seisis järjekord. Kui läks lahedamaks, võis Katri sisse astuda. Juba lävelt jahmatas teda nurgalaua juures istuv mees, kellel oli etteulatuv kühmuga nina. See ei olnud, aga oli ometi doktor Abe Kogan. Kõhnunud ja närviline. Ta kühveldas lusikaga tatraputru suhu, pooleliitrisest kruusist teed vahele rüübates.

«Mulle öeldi kaadrites, et siia tuleb üks eestlanna. Järelikult teie?» tähendas Kogan lakooniliselt. Vaikuseviivu järel lisas ta: «Abikaasa rääkis mulle teie lugu. Esiteks kaastundesõnad teie mehe kangelassurma puhul ja siis suur tänu selle eest, et pühendasite hoolt mu perekonnale. Te vabandage mind, et ma praegu olen natuke liimist lahti.» Ja ta vaatas Katri poole, piinlikkusest puristades. Katri omakorda oli hämmastunud ega tihanud suud avada, et küsida, mis tohtril viga on.

«See sõit läheb mulle rängalt maksma. Ma kaotan aega ja takistan teiste tööd, mis seal kuigi hästi ei laabugi,» kurtis Kogan leivakoorukesega kaussi puhtaks riibudes. «Toidavad siin õige hästi. Tagalas on olukord kehvavõitu.» Ta puristas hetk aega omaette, enne kui plahvatas: «Võimatu on isegi oletada, millega see kõik lõpeb. Abikaasa jättis lauale kirja, et sõidab eesti diviisi. Ta lahkus majast suusõnal jumalaga jätmata. Nii hullud on mu lood. Meie poja surmast saadik ei anna ta sageli endale oma tegudest aru. Tõsi, nad ei sobi omavahel minu emaga, aga selle tusa peab ta alla neelama ja ära kannatama. Teist teed meil ei ole. Ei praegu ega ka tulevikus. Vana daami ei saa hukka mõista tema väikeste puuduste tõttu. Teda tuleb mõista. Juhatati mind siiakanti eesti diviisi formeerimispaika otsima. Aga mis selgus kohapeal? Komplekteerimine leiab aset teisel pool mägesid. Ma sõitsin sealt üsna ligilähedalt mööda. Siinne kaadriosakond otsib sellele uuele diviisile eestlastest meedikuid. Kogemata kombel veeres üle mu huulte, et minu isikus on neil tegemist Eestimaalt pärit tohtriga. Nad haarasid must kohe kinni ja panid reservi, senikaua kui paberid joonde aetakse. Igatahes andsin ise sooviavalduse kah, sest tolles diviisis olen ma sunnitud ära käima, kuigi ma ei suuda siiamaani uskuda, et mu naine sinna jõudiski. Aga kuhu ma jätan ema, seda ei küsi

keegi. Tehasest äratulekust ei oleks mul sugugi kahju, sest materjalinappus pidurdab seal meie tööd. Kõigest paistab olevat nii puudus, et annab imestada, kui midagi lahedalt kätte jookseb. Arstina suudaksin võib-olla kasulikum olla kui seal kopitades.» Kogan vihkas segaseid asjaolusid ja igasuguseid töötakistusi, mis teda pidevalt kurnama tikkusid. Ta kohkus, et oli kõnelnud liiga pikalt ja avameelselt. Kas siis õde Katri oli talle nii lähedane, et tema ees hinge avada? Ta pomises veidike aega omaette ja uuris siis Katrilt, kas ta oli saanud uue suunamise, et eesti diviisis teenistust jätkata?

«Ega vist. Ma sõitsin siia haavatuid tooma. Tean ainult niipalju, et meie omadest sai väljakutse doktor Poola.»

«Kas Henn Poola?»

«Tema jah! Taganemislahingute eest anti talle Punatähe orden.»

«Ja teie ise olete mullusest suvest saadik tegevväes?»

«Vaheaegadeta!»

«Kirurgiaõena?»

Doktor Kogan jõnksatas kummardamisi pead:

«On ette tulnud muudki.»

«Minu suurim austus ja lugupidamine! Vastake mulle otsekoheselt, kas naisterahvas, seda erandlikku iseloomu nagu minu abikaasa, peab rindeelule vastu?»

«Võib-olla te eksite ja alahindate teda?»

«Annaks jumal! Selles veendumise päev oleks mu elu ilusam päev. Kui on moodustatud eesti rahvuslik diviis, siis peaksite teie kui kogemustega inimene sinna üleviimist taotlema. Või ma eksin?»

«Ei tea. Ega mul sõitmise vastu midagi ole. Aga nähtavasti ei ole neil õdesid tarvis.»

Hilja õhtul, kui Katri istus ühiselamus ahjusuu ees ja neelas viimaseid «Pravdasid», tuli käskjalg talle järele, et teda ülemuse palge ette toimetada. Ja maastikuautoga. Märtsikuine õhtueha värvis läänepoolse taevakaare punaroosaks. Auto peatus pidurite kiunudes ühe pika telliskivimaja ees. Käskjalg sibas ees uksi avades ja piki koridori teed juhatades. Ootetoas lasti Katril tubli pool tundi konutada, kuni jõudis tema järjekord.

Rjadnin troonis kobaka kirjutuslaua taga, kaartide ja kaustade kuhi ees. Raudahi hõõgus. Kabineti peremehe karusnahkse vesti ja pluusi ülemised nööbid olid irvakile päästetud. Ta nägu oli tõsine.

«Sa palud luba Olesja Mironovat külastada?» küsis Rjadnin kähinal, Katrile otsa vaatamisest hoidudes.

«Isegi väga,» kinnitas Katri kähku.

«Ei ole sul kuhugi sõita. Ei ole meil teda enam.»

«See pole võimalik, see ei või õige olla!»

«Sedasama sooviksin minagi, kuid meie soovid olnut olematuks ei tee. Mul on teie mõlemaga nii kuhjaga jagamist olnud, et tundute omastena. Sellepärast otsustasin ma selle sünge sõnumi sulle isiklikult teatavaks teha.»

«Kas nad said Olegiga siiski kokku?»

«Isegi selle jäin ma talle võlgu. Oleg Mironov oli just teel abikaasa poole, aga sündmuskohast veel paarikümne kilomeetri kaugusel. Pommid kündsid haiglalinnaku sõna otseses mõttes pahupidi. Kivikest ei jäänud kivi peale. Oma uuest töölesuunamisest oled sa vist juba teadlik?»

Katri värvus roosaks kuni kõrvalestadeni.

«Siiani kõneldud küll ei ole,» vastas ta.

«Mul on kahju sind minema lasta, kuid teist teed ei ole. Määrus on tulnud nii kõrgelt poolt, et selle vastu ei ole õigust vaielda. Tahan loota, et siin saadud ristsed aitavad sul seal hästi võidelda. Ole siis meditsiinis sama tubli ja hakkaja kui siin keerulisi ülesandeid lahti harutades.»

«Tänan teid,» suutis Katri sosistada.

«Sellest pommitamisest jäi puutumata Anatoli Augustovitš Vassiljev, kes paraneb jõudsasti. Ta on esitanud raporti, et teda tingimata tagasi saadetaks. Kuidas on, kas mehed peavad temast lugu ja ootavad teda?»

«Ei tea. Ega vist!»

«Kuidas nii?» imestas Rjadnin üllatunult.

«Ei oska teile seletada. Temas on ülearu palju ülemuslikkust. Aga puudu jääb sõbraliku vanema seltsimehe soojusest. Ma ei tea, kas mul on õigus. Võib-olla eksin. Aga ta näib rumaluhkena. See on minu arvamine.»

Mõni aeg hiljem, kui Katri uued suunamispaberid olid juba valmis ja doktor Koganil õnnestus oma «Iluasjaga» telegramme vahetada, elati võõrastemajas ja varitseti esimest rongile pääsemise võimalust.

Ühel päeval vaksalisse tavalist jalutuskäiku tehes kohtas Katri piletikassade juures Vassiljevit, kes teda ära ei tundnud sellest hoolimata, et Katri tervitas õige aupaklikult. Tal oli isegi plaanis ligi astuda ja tervise järele pärida. Kuid eesõigustega tegelane trügis väevõimuga ilmatu pika järjekorra etteotsa, kõiki teisi kõrvale tõugates. Ta sai oma platskaardi kiiresti kätte ja keeras järsult selja. Hoolimata muust oskas Vassiljev jääda niisuguseks, kellele terve järjekorra jagu rahvast nurisemata teed andis. Ebamääraste tunnetega vaatas Katri kaugenevale kogule järele, kui Kogan teda varrukast tõmbas.

«Meie rong läheb homme hommikul,» teatas ta uudise.

Vagunisse trügijate hulgas püüdsid Katri kõrvad järsku kinni emakeelse jutu.

«Kuulake ometi,» tonksas ta doktor Koganit.

Kaks pooleldi erariietes meesterahvast, kes siiani olid vaikides Katri kõrval seisnud, kummardusid, pobisedes üheainsa koduse sõna: «Tere!»

Järgmisel hommikul pimedas tõmbaski vedur vagunirattad veerema. Katri seisis aknal, silmitsedes suitsu kaduvaid depoohooneid, kummaline tunne südames. Ta oli elevil, ootel. Rong suundus küll itta, kuid Katrile tundus, et akna alt vilksatavad mööda Sura laane valendavad kasetüved. Pikk sõjatee jäi juba seljataha ja kõik, mis ees ootas, viis kodule ning kodumaale ligemale.

Seitsmes peatükk

PÕLEV PÄRISOSA

1

Jõulu teise püha hommikul, kui maakonnalinnakese kohal hõljus süngelt nukker pidulikkus ja kirikukellad olid juba pühakodadesse teenistuse sisse löönud, konutas Raul Murel oma kabinetis tugitoolis, iseenesega aru pidades. Ta sirvis pisteliselt ajalehti. Igapäevast lehelugemise aega Raul ei kulutanud ja need laoti ta jaoks korralikult riita, kaante vahele. «...*An der Ostfront wurden Frontverkurzerungen vorgenommen*...» Niisiis võeti õigeks Moskva alt tagasitõmbumine? See sõnum polnud meeldiv. Paremaid teateid ei saabunud isegi mitte Aafrikast, kust kuulutati ränkade võitluste jätkumist. «...Nõrgad Briti õhujõudude üksused loopisid pomme Saksamaa loodeosa linnadele...» Karta võis, et need inglaste eskadrillid olid kõike muud kui nõrgad... Aga teisiti ajalehtedes trükkida ei tohtinud. See oli propagandistlikkudel kaalutlustel keelatud. Lihtrahvast, kes oli pandud hommikust õhtuni sõja heaks rügama, ei tohtinud erutada. Ressursse luua oli vaja ja võita oli vaja. Võimalikult kiiremini. Raul Murel ei kahelnud neljakümne esimese aasta lõpul selles, kes võidab. Aga teda tegi murelikuks, et kõik nõnda kaua aega võttis.

Kui helises uksekell, tõusis Raul vastumeelselt, et kallile tädile, kes oli oma tulekust varem teatanud, vastu tõtata. Doktor Vakmani kaudu oli ta teada saanud Salomonia sehkendamistest Risti virtina poja sünniööl. Raul vihastas, irvitas sisemiselt — ja heldis. Tädi oli ainus, kes perekonda koos püüdis hoida, omakseid armastada. Ta haaras asjadel sarvist ja tegutses. Kahju küll, et tal mõistusest veidike vajaka jäi. Sellepärast ajas ta enamasti alati vankri kraavi ja lendas ise uperkuuti. Kallis tante elas veel ikka kahekümnendais aastais. Ta ei jõudnud iial sealt kaugemale. Aga isegi tol ajal ei sallinud talumehed ja töölised enam tokiga kamandamist. Mis siis veel kõnelda niisugusest arstist nagu Vakman.

Salomonia kandis avarat mantlit ja ripspaelalipsuga kübarat. Ta oli viimaseil nädalail kõhnunud. Silmad kiiskasid iseäralikku kurja.

«Sa pead ühe tegelase laagrisse pistma,» kamandas Salomonia talle omasel kõrgil toonil.

«Tele teenistuses, mu armas tädi. Aga kui jutt on doktor Vakmanist, siis ma olen jõuetu.»

«Misjaoks Vakmanist?! Kõne all on Ella Tuvikene. Ma ei saa aru, kes see hull oli, kes toppis ta vanamehe vallamajja? Kui te ise ei osanud vallavanema kandidaati leida, siis küsinud minu käest... See mats tuleb Hargula vallamajast kohe kiiresti minema peksta. Magnusest ei maksa kõneldagi, kuid sinu peale ma siiski loodan.» Vastust ootamata kirjeldas Salomonia võigastes värvides Ella kuulmatut vargategu, jättes enda teada, kuidas ta oli end alandanud nii kaugele, et koputas Suraküla Helenurme talu uksele. Ega ta tookord just Ella pärast rongipileti raha raisanud. Salomoniat kihutas tagant virtina küsimuse «auväärne» lahendamine. Kõik, mis talle Ristimõisas silma hakkas, häiris teda väga. Virtin tatsas saalitoas, lapsevankrit lükati kallil vaibal edasi-tagasi.

Ella poole minnes ootas Salomonia aupaklikku vastuvõttu. Juba see tõsiasi, et tema seisusest proua võttis ette niisuguse käigu, tähendas midagi. Ta oleks pidanud põlvedel roomates andeks paluma. Siis oleks Salomonia teda veidike tutistanud ja andestanudki, sest ta armastas alati neid, keda ta karmilt oli karistanud.

Kuidas võttis aga Ella vastu tähtsat külalist? Ta assetas oma pulstunud karvadega peninässi ja loopis kartulikoori. See oli nii ennekuulmatu, et Salomonia oleks ta sinnasamasse maha kõmmutanud, kui tal olnuks püss käepärast.

«Ma võtan arvesse,» lubas naeru tagasi hoidev Raul.

«Mis tähendab arvessevõtmine? Sa kutsud kohe kiiresti mõned kuulipritsidega mehed. Ma ise sõidan kaasa.»

«Mu hea tädi, ma ei sooviks teid kalliste rahupühade ajal nii vastumeelse ülesandega koormata.»

«See pole vastumeelne.»

«Noh, aga siiski! Enne on ju vaja toimik kokku seada, tunnistajad üle kuulata. Selleks kulub oma aeg,» põikles Raul üliviisakalt, sest oma hullule tädile ust näidata ta ei suutnud.

«Mis tunnistajaid sul veel vaja on, kui juba mina ise ütlesin?» imestas Salomonia siiralt ja vangutas etteheitvalt pead.

«Seda kindlasti, kuid seadustel on oma sätted. Ja teil oleks kombekam sellest loost kaugemale tõmbuda.»

«Kas siis meie pole praegu ainuke maksev seadus?» küsis Salomonia solvudes.

«Seda nüüd kindlasti. Aga siiski . . .»

Niisugune veniv targutamine ajas Salomonia hinge täis. Ta vaatas oma vennapojale etteheitvalt silma. Viivuke vaikust mõjus südant tarretavalt. Salomonia ähvardas tõsiselt:

«Ei jää vist muud nõu üle kui Väino koju kutsuda. Ta ei mökerda, vaid toimetab. Aga sina! See on päris häbiasi. Isasse läinud. Mu kallis kadunud vennaraip — olgu kerge talle võõramaa muld! — veeretas tuhat sõna ja neist vaevalt üks käis asja ette.» Ta heitis pilgu kellale ja Raul ohkas, sest ta lootis, et sugulase aeg saab otsa. Kuid Salomonia kohendas oma istumist ega mõelnudki lahkuda.

«Mu sugulane Väino on täitsapoiss,» nõustus Raul, sest ta oli kaugel sellest, et Idarindel sõdija kohta taunivat sõna poetada. «Aga ka temal võtaks puhkuse taotlemine ja siia sõitmine kõvasti aega. Meil pole võimalik ajada jonni nendega, kes meile teenitult ei meeldi. Tasa ja targu on asjalik vanasõna, kallis tädi. Soovitaksin siiralt igasugune Ella Tuvikesega vägikaika vedamine peast välja visata. Teie seisate niivõrd kõrgemal positsioonil, et ei kummardu ta juurde. Isegi mitte vastu kõrvu valama.»

«Pätsu aeg oli palju õiglasem,» ohkas Salomonia.

«Ei usu. Palgalise näo veriseks kratsimine tähendas tööandjale kas sada krooni trahvi või kolm kuud aresti,» naeris Raul lõbustatult.

Eluraskused armastasid Salomoniat. Nad matsid teda armu heitmata. Igasugustes sekeldustes ei püsinud õnn enam Salomonia poolel. Mäelo pangamaja ruumidesse tegi pesa «Krediitpanga» kohalik osakond. See tähendas ütlemata palju. Salomonia ei suutnud laiast tammisest uksest muudmoodi mööduda kui pead kõrvale pöörates. Rauli noomimismaigulist jutlust kuulas ta turtsaka kannatamatusega. Mõnda ränka sõna poetada Raul ei suvatsenud, sest Salomonia pretensioonikas isepäisus tunnistas üksnes üht õigust — seda, mis kuulus talle enesele.

«Sa soosid rämpsu,» rõhutas ta etteheitvalt. «Ma tean, kus mul tuleb paar sõna lausuda. Lünefeldi juures. Neid sakslasi ma ei seedi, aga sa sunnid mind,» targutas ta. «Kes tegi lahti Lohu Leida ees laagriväravad? Vaat sulle siis, et «töö teeb vabaks», nagu võivat laagri ukse kohalt lugeda! Vabadus maksab noore pulli kintsud ja ripsprae,» naeris Salomonia mürgiselt.

Rauli kannatus hakkas katkema.

«Tema poole pöördumisest soovitan tungivalt hoiduda,» rõhutas ta häält kõrgendades. «See tõmbaks teile kaela terve koorma ebameeldivusi. Ma ei tunne Ella Tuvikese vastu vähimatki poolehoidu, kuid teda kolkides määriksite oma käed mustaks.» Märganud puna lahvatust tädi näol, kahtses Raul kohe oma kuuleka vennapoja rollist väljalangemist. Juba ammu oli ta tädi Salomonia suhtes õige käitumismaneeri omandanud, millest tulnuks rangelt kinni pidada. Nüüd istusid nad sõnatult teineteise vastas ja kumbki ei suutnud parema tahtmise juures oma künkalt alla laskuda.

Telefon helises mitu korda nõudlikult, enne kui Raul arvas heaks toru kõrva juurde tõsta. Kõne tuli sõjaväeliinilt. See oli tõnklik ja ainult pool-pooliti saksakeelne, mis tähendas, et traadi teises otsas rääkis üks Eestimaa mees. Jutt, mis ta kõneles, lõhkus Rauli kõrvad. Ta pigistas hambad kokku ja vältis tädi Salomonia pilku. Väino Mäelo langenud? See ei olnud usutav. Nii mitmest tulest ja veest läbi käimine oleks pidanud talle andma küllalt karastust. See, kes kohutava teate edasi andis, vaikis hetkeks, küllap oodates, et sugulased mõne sõna lausuvad. Raul hingas raskelt, ta huuled võbisesid.

«. . . Surnukeha antakse omastele kätte pärast kolmekümnendat detsembrit. Me korraldame kirstu kodumaile saatmise. Siia järele sõita teil võimalust ei ole. Peate ootama, kuni pärale jõuab. Praegu on külm aeg. Ega halvaks ei lähe. Sõjaväelasele kohase matusetalituse asjus soovitame pöörduda mõne seal asuva väeosa poole, kus on olemas vaimulik, kes tseremooniat tunneb. Siin praegu valitseva olukorra tõttu ei saa meist keegi sinna sõita. Avaldame emale sügavat kaastunnet . . .»

Raul pingutas, mis suutis, et rahulikuna näida. Ta ei teadnud, mis mõelda. Kas Väino on sedapuhku tõesti igavesel rahurannal või ootab teda ees taas uus ülestõusmine? Iga lihas, iga ajurakk Raul Mureli kehas tõmbus rebenemiseni pingule.

«Hea küll,» pöördus Raul Salomonia poole. «Ma täidan teie soovi.»

«Kas kohe praegu?» usutles viimane umbusklikult.

«Ütleme niiviisi, et kui mitte täna, siis homme hommikul aegsasti.» See oli küllaldane aeg, et kohutava teate tõelevastavust kontrollida ja Salomonia suhtes uut käitumisplaani kokku seada.

«Minu võtad Suraküla kaasa?»

«Kui just teisiti ei saa!»

«Õhtul tuled jõulupuule! Lünefeldid on ka kutsutud. Proua

Hannelore helistas ja tahtis teada, millist riietust siin maal niisugustel puhkudel kantakse. Ta ei tahtvat oma hilpudega teistest erineda. See ei olevat ta abikaasa meele järele. Mul on ju puha meeste seltskond, sest vana Magnuse kutsusin üksinda. Ei tõsta see salakaval vuhva enam jalga üle mu läve,» kinnitas ta iseteadlikult.

Salomonia välisukseni saatnud, jõudis Raul Murel kabinetti tagasi sel hetkel, kui telefon teda taas taga nõudis. Kõneleja raiuvate sõnade puhul pidi ta saama šoki.

«Ma tülitan hauptman Mäelo leinatalituse asjus «Puhkuse ja Elurõõmu» kohaliku organisatsiooni juhatusest . . .»

Mis kuradi «Puhkus ja Elurõõm»? Oli see nüüd avalik teotamine või kuidas? Niisuguste sakslaseks pürgivate matside totakust ei suutnud keegi mõõta, tusatses Raul suurivaevu keelt hammaste taga hoides. Elurõõmlane aga murdis saksa keelt, nii et hambad ragisesid, artikleid ära jättes ja sõnalõppe alla neelates.

«Meie koostame oma puhkpillide orkestrile aastalõpu kava. Vaja oleks teada matuste kuupäev ja täpne kellaaeg. Meile teatati, et ema järel olete teie teine leinaja . . .»

Ega midagi, Raul oli sunnitud elurõõmlase operatiivsust kiitma. Preisilik korraarmastus funktsioneeris juba täpselt. Kui see juured alla võtab, võib eesti maamehest tõeline inimene areneda, mõtles ta.

2

Raul soovitas tungivalt tagasihoidlikku, aga väärikat matusetalitust, mis vastanuks aja vaimule. Ta proovis mõjutada, et tädi Salomonia avaldaks kohalikus ajalehes teadaande: «Lilli vastu ei võeta. Vastavad summad palume kanda «Eesti Rahva Ühisabi» arvele.»

Kahjuks oli sellel ülevakõlalisel ettepanekul tädi juures väga vähe edu.

«Sina pea suu,» kähises leinaja, näost kollakashall.

«Mu soovitus on heatahtlik.»

«Mine metsa oma heatahtlikkusega! Mis on õige ja mis kuhugi ei kõlba, tean ma sinust paremini. Auvalve olgu raudteejaamast surnuaiani. Selle pead sina ära korraldama! Vastasel juhul ma sind enam ei tunne.»

Rauli kõrvus kipitasid etteheited. Ta teadis juba ammu, et tädi Salomonia suuvärk võib muutuda soolaseks. Aga nii labast tooni kasutas ta tema vastu esimest korda. See andis

märku, et Salomonia tunnetega oli midagi lahti. Rahuneb maha ja võtab aru pähe, mõtles Raul. Milleks oli tal vaja sajale linna paremale perekonnale trükitud kutsed saata? Kas tädi Salomonia tõesti ei teadnud, kui vähe armastatud oli hauptman Väino maakonnalinna pürjelite seas? Isegi austamisest jäi vajaka. Teda ei sallitud. Kui varematel aegadel tähendas midagi Mäelo pangamaja autoriteet, siis nüüd olid pääsenud teravad märkused vohama. Sajale inimesele pidulaua katmine ajal, mil iga pala oli loetud ja tuhanded kasutasid Tallinnas ning Tartuski «Ühisabi» vaesteköögi, tähendaks niisugust priiskamist, mis ähvardaks põhjustada sadu õigustatud märkusi. Kasiinos töötab, sealt varastab, eks ole? Raul ei kahelnud selles, et Mäelod suutsid säilitada mõningaid tagavarasid, kuid sedaaegu küündisid sõrmed põhja.

Kui selgus, et Magnuselt pole lihakraami loota, oli Salomonia valmis nööri kaela tõmbama — aga Magnus Haamerile.

«Ma müün maha oma viimase hilbu, aga kõik olgu nõnda, et järelpõlvedel oleks, millest lugulaulu teha,» rõhutas Salomonia.

«Me peaksime ta vastutusvõimelisust kontrollima,» oigas Haamer.

«Säilitagem rahu!» manitses Raul.

«Võib-olla mõistab Väino seegi kord siia ilma tagasi ujuda? Sa hoiata oma tädi, sest mina ei ole võimeline seda tegema. Ajab hinge nii täis. Elan ajutiselt jälle linnas. Astu mõnel ligemal õhtul sisse. Mul oleks vaja mõningates küsimustes sinuga nõu pidada.»

Haamer elas tapamaja administratiivhoone alumisel korrusel oma kabineti kõrval asuvas puhketoas. Ta võttis Rauli vastu kahel käel. Pärast kena kärakat ja keedusooja siisikese pealehammustamist lakkus Raul näpudki puhtaks. Niisugune suutäis tuletas meelde vanu aegu. Magnus tundis külalisest suurt rõõmu, aga Raul silmitses küsivalt tädimehe kõhnunud põsesarnu. Võis selgesti märgata, et temas kibeles midagi, mis ei paistnud olevat kõige parem.

«Ristil kujunenud olukorda sa vist tead?» küsis Haamer ääri-veeri. «Ma pakkusin Aelinele kõva toetuse igaks kuuks, maksmine poole aasta kaupa ette, kui ta lahkuks rahulikult majast, et mõnda teise linna elama asuda. Last käin vaatamas, aitan kasvatada. Mu kaupa ei võetud vastu. Kas see summa on väike? Kui palju tal oleks õigus minult kohtu kaudu saada?»

«Raske vastata.»

Raul keeras näo kõrvale, kui uuris: «Ega tal perekonnas ei ole juute või kommuniste? See teeks asja hoopis lihtsamaks.»

«Mis sa nüüd! Ei ole!»

«Kahju küll!»

«Mõnikord on jah kahju, et ma asjad nõnda kaugele lasksin minna. Ja seda ma võin kinnitada, et abist talle ma ei keeldu, kuid mitte nii, nagu ta pähe on võtnud. Risti olukorra on ta ajanud hullust hullemaks. Oma voodi vinnas minu magamistuppa. Pere jõulupuu ajal toppis imiku minu kätele. Olukord on kujunenud niisuguseks, et ma ei julge enam kedagi Ristile kutsuda. Ta võtab lapse sülle ja istub lauda. Nii taktitundeline, nagu ta oli ... Ma ei saa aru, mida peaks see tähendama? Mis see inimene õige mõtleb?»

«Ristile perenaiseks saada!»

«Ristile perenaiseks? Mul on poeg, kes talu pärib.»

«Miks sa talle lepingut üles ei ütle?»

«Ei olegi lepingut. Mul pole aimugi, palju ta on võtnud viimaste aastate eest palka. Majanduslikku arvestamist mõistab ta hästi. Talu tõi ju midagi sisse.»

«Ei ole lepingut? Ei tea, kui palju palka võttis? Seda parem! Ütle korter üles.»

Haamer vaikis tükk aega. Ta tõusis ja astus mõned sammud põrandariiet mööda ukse ja akna vahel.

«Sellele olen ma mõelnud. Aga raske on, vastu hakkab,» oigas ta.

«Niisugused delikaatsed asjad kulutavad närve rohkem, kui me karta oskame.» Kui õnnetu oli Magnus Haameri nägu. See kinnitas ta mõranenud tundmusi. Raul täitis veel kord pitsid ja tõmbas siisikestekausi ligemale.

Unistades tulevikust, hakkas Magnus tagasi igatsema neid aegu, kui Aeline püsis köögis ja oli sealt alati käepärast võtta, aga Ester troonis külalistele kohvi pakkudes võõrastetoas, nõrk naeruvine silmanurkades ja auväärsus pisemas kui liigutuses. Tol ajal köitis neid kokku ühine mure, et Heldur lasi enda Matsi tütrest ära võluda. Sõjale oli Magnus kahe käega poolt, see puhastas õhku ja andis tagasi varanduse. Võib-olla lastakse Ester vabaks ja ta saabub koju? Esimest korda elus mõlkusid ta peas niisugused mõtted, see oleks suurepärane Aelinest lahtisaamise huvides. «Igal inimesel on omad nõrkused,» ütles ta endale. «Aga need ei tohi määrata ta elusaatust. Mind tuleks karistada selle eest, et andsin Aeline kätte talus ennekuulmatu voli. Aga kas ma andsin? See pole õige. Aeline ise kiskus. Ajapikku ja salamahti. Olukordi enda kasuks kasutades. Aastaid vandus ta mulle, et ei

taha saada Ristimõisa perenaiseks. «Mulle on küllalt su läheduses viibimisest ...» Aga nüüd? Päh ...»

Rauliga jutuajamise tulemusena teatas Magnus Haamer virtinale teenistusvahekordade lõpetamisest alates esimesest veebruarist neljakümne teisel aastal. Kuid kõik läks hoopis teisiti.

Matusetalitus peeti päev enne kolmekuningat nii kirikus kui ka kabeliaial. Orkester ja auvalve meelitasid linnarahva tänavatele protsessiooni vahtima. Salomonia sammus püstipäi tuttidega surnuvankri kannul, Raul Mureli ja Magnus Haameri vahel. Inimese kohta, kes on muserdatud nii ränkadest õnnetustest, käitus ta väga väärikalt, koguni ülevalt.

Kohalik ajaleht kuulutas Väino Mäelo eesti rahva kangelaseks. Ta avaldas leheküljetäie järelhüüdeid ja kaastundeavaldusi. «Leinaja ema ja teadmatuses viibiva isa» jagu seisis esimesel leheküljel, üle viie veeru, seal kohal, kus tavaliselt trükiti ära poliitilised suursündmused. Nähes seda kõike, õhkus Salomonia silmist uhkust. Ta teadis, et õpetaja jutlus tuleb niisugune nagu peab, nad olid sel teemal pikad jutud maha ajanud. Noorepoolne hingekarjane, kes ise oli metsas redutanud, pani jutlusesse oma hinge. Ja kui miski talituse pidulikkust siiski varjutas, siis asjaolu, et kirstu avamine osutus võimatuks. Esiteks ei autasu raasukestki rinnal ja teiseks niivõrd moonutatud nägu, et ema tundis suurivaevu ära oma kalli poja. Raul kinnitas, nagu oleks Väino osa võtnud käsitsivõitlusest, ja mis muud Salomonial üle jäi kui vennapoega uskuda.

Õnnetus varjutas leinaja ema mõistust, ta ei suutnud kuulata, kuidas mulla labidatäied potsatasid sargale. Sellepärast jäi talle märkamatuks see moment, millal Risti virtin poetas enese ligemate sugulaste sekka Raul Mureli ja Magnus Haameri vahele. Aeline kandis kotiknahkset kasukat ja looriga mütsi. Äärmiselt moekas ridikül rippus sangapidi käevangus. Riietuse järgi võis Aelinet pidada kõrgema seltskonna esindajaks. Ja kui veel juurde arvata õhetavad põsed ning kaunid, kergelt jumestatud huuled, siis kujutas ta endast daami, kes ei teinud häbi Magnuse-taolisele mühakale. Sellepärast võeti ta kohe kiiresti vaatevälja ja muutus paljudele uudishimutsemise objektiks. Suust suhu käis sosin, et see on nüüd see ...

Aeline libistas oma käe Magnuse käevangu, pigistades talle pihku paberinutsaka. Ja Haameri ninna tungis Estri

prantsuse lõhnaõli hõng. Ta ei suutnud suud avada, vaid keeras pea kiiresti kõrvale. Niipalju julges see jultunu! Mis sa temaga ära teed? Valada vastu vahtimist? Suure rahvahulga ees? Seesugune etendus polnud Magnus Haamerile vastuvõetav. Ta proovis küll oma kätt lahti raputada, aga ei õnnestunud.

«Nad saatsid mulle selle vastiku kirja. Sinu nimel. Lootuses vist, et ma ei tunne käekirja. Nii pikkade aastate järel? Otsigu rumalamaid,» sosistas Aeline Magnuse kõrva. «Sa ise oled kinnitanud, kes ma sulle olen, ja esialgu on sellest mulle küllalt.» Siis ta pigistas mehe käsivart ja hääl tasanes noomivaks. «Palun ära lurista ninaga. Kurb on küll, aga ennast peab oskama vaos hoida. Sa ise ütlesid, et selles peitub tõeline elukunst.»

See jultunud tegu rabas Magnust nii, et ta süda oli küps hingepiinas lõhki rebenema. Midagi ülbemat poleks Aeline teha saanud. Püha tseremoonia haripunktil, linnarahva silma all. Magnusele tundus, et kui ta nüüd suu valla teeb, siis sajab sõnu nagu rahet. Tal oli ükspuha, mis Aeline kädistas. Oli vaja leidlikkust, et niisugust tükki välja mõelda. Esimene järeldus, mis ta võõrastele pilkudele tabamatu episoodi ajal tegi, oli see, et heaga ei saa asjad aetud. Magnus ei uskunud enam, et Aeline ise mõtleks painduda.

Pärast külaliste lahkumist hüüdis Salomonia Rauli oma kabinetti ja küsis:

«Kas sa nägid?»

«Mul jäi üle oletada, et teie headus saatis talle kutsekaardi.»

«Mitte sinnapoolegi! Magnusele oli paras tagaukse kaudu varvast visata, virtinat esikusse peata kanana tiirutama jättes.» Salomonia suu virildus irvituseks. Ta vahtis veidi aega tühjusesse ja küsis siis Raulilt, kas ta tahaks jääda selleks ööks kadunud tädimehe tuppa ööbima? «Siin on nii kõle, nii kohutavalt kõle,» oigas nüüd murest põrmu varisev Salomonia. Kui sügissuvel kihutas teda tagant ootamatu energiatulv, siis nüüd muutus kõik tumedaks ja tühjaks. «Enam tagasi ei tule,» teadis ta ja see seiskas südame.

«Niikaua kui ma mäletan, olete olnud mulle ema eest,» lausus Raul selle maheda hellusega, mis tema juures mõjus alati liigutavalt. Ta tundis, et praegusel momendil ei tohi jätta Salomoniat üksinda.

Toatüdruk, kes püsis emanda ligiläheduses, käske ja korraldusi oodates, tõttas aset katma pangadirektori ruumidesse, mis olid sisustatud nagu ennegi, kuid seisid tühjalt. Vana-

härra Mäelo kolmel toal olid oma mugavused: eraldi sissekäik, kamin ja võimas raadioaparaat. Need ruumid asusid korteri ülejäänud tubadest poole korruse võrra kõrgemal, otsmisel mansardkorrusel. Ettepoole ulatuv nurk oli täis lõunamaa taimi, sulgpalmidest alustades ja sõnajalgadega lõpetades. Kui Raul neis ruumides üksinda ringi jalutas, kihvatas ta peas, et Mäelode perekond ei sobinudki omavahel nõnda kaunisti, kui nad ise alailma rõhutasid. Mis seal kõnelda, kes suutnuks taluda tädi Salomonia plahvatavaid emotsioone? Võis arvata, et pangahärra polnud ka poja suhtes lepliku iseloomuga. Isa ja poeg ei mõista sageli teineteist. See jääb aegade paratamatuseks. Igal põlvkonnal on oma tõed, mis üksteist ei kummarda, mõtiskles Raul.

Leidnud kapist sinise vateeritud hommikukuue, tegi ta oma olemise mugavamaks, tõstes säärikud teispoole ust teenijannade hoolde, ja viskas pilgu kellale. Ta tõmbas narmastega tumba raadio juurde ja alustas nuppude kruttimist.

3

Magnus Haamer jätkas Hargula-mail tõusva hooga oma plaanide teostamist. Toome hooned oli ta tasahilju tükkideks võtnud, materjalid mujale vedanud, kuigi see polnud isegi saksa seadustega lubatud, nagu teadis tõendada Taniel Tuvikene. Aga vastuhakkajat ei olnud. Kõik pelgasid vanasaksa. Tuvikene kah! Memm üleval Marie katusekambris ei julgenud iitsatadagi. Lohu Leida kaudu teati nüüd täpsemalt linnataguse karistuslaagri eluolust ja sinna ei soovinud memm miski hinna eest sattuda. Toome popsikoha maalappide ajutise kasutamise leping seisis Magnuse raudkapis. Ta käis ringi, rind ees, ei teinud teist nägugi ja õiendas nagu pärishärra kunagi. Pooled nädalapäevad veetis Magnus Haamer Hargula-mail, et õhtuks jonnakalt linna tagasi sõita. Jõgistele ta kohe kallale ei karanud. Ikka targu ja ajapikku! Magnus piiras Matsi ja Mallet nagu kaval kiskja kindlat saaki.

«Neid peab meelitama,» jagas soovitusi õitselepuhkenud Aeline, kes toppis väevõimuga oma nina pärisperemehe asjaajamistesse, igal sammul malbelt õpetades, nõu andes. Töökoha ülesütlemisse suhtus ta, nagu poleks seda olnudki. Virtin hoidis end traadi peal, Magnus muutus jõuetuks. Mida kõike küll Aeline ette ei võtnud, et end heast küljest näidata, ja mõnelgi korral oli tal edu. Küll soovinuks virtin Malle sõp-

rust võita, et tema kaudu Matsile lähedale pääseda. Ta tegi mitut puhku proovi tihedamat läbikäimist alustada. Paaril korral lapsevankrit lükates põikas Aeline sisse Jõgistele, kust külaline jäigalt eemale tõrjuti. Sõnad seisatasid, keel tõmbus keerdu. Malle ei võtnud sööta. Virtin oli talle alati vastumeelne olnud.

Ots hakkas hargnema sealt, kust keegi oodata ei osanud. Ammu enne jüripäeva ilmusid vallamajja Nõmme uusmaasaajad kontrahtidest loobuma. Eks neil olnud selleks põhjusigi kuhjaga. Adrakured ja vikat ei kooldunud pihkudesse, metsakolka mullad ei andnud kerget saaki. Loomad ja seemnevilja olid nad rahaks teinud lootusega kusagilt odavamalt tagasi osta. See lootus pettis. Vilja ost ja müük pandi karmi keelu alla.

Vallavanem Tuvikene kurtis oma kimbatust Magnus Haamerile, küsides nõu, mis teha, kuidas olla.

«Saada nad kuradile,» soovitas sisimas võidutsev Haamer. «Kui ei avane muud väljapääsu, siis ma ise viskan kevadel seemne Nõmme nurmedele. Sain hiljuti ühe üsna uue traktori korda teha, tööjõupuudust ei ole.»

«Ei tea, kas meil lubatakse teha, nagu me heaks arvame?» kahtles Tuvikene, kes Magnuse vallamajja ilmudes alati laua tagant minema tõrjuti, et pärishärra saaks oma küünarnukid klaasist plaadile toetada.

«Sina oled asja algus ja lõpp. Maavalitsus kirjutab alla nõnda, kuidas sa teed ettepaneku,» kinnitas Haamer ja küsis kohe iristamisi: «Järsku mõtled ise niisugusele pehmele suutäiele nagu Nõmme käpa peale panna? Sellisel juhul tõmbun ma tagasi ega sega sind,» tõgas ta otsaesist kibrutades.

«Noneh?» kohmetus Taniel. «Ei mõtle ma midagi,» vaidles ta, omamata keelevillamiseks tuju. «Mul on siin must-valgel pikad paberid, kus teatatakse, et jalgalasknute varandused kuuluvad Saksa riigile ja nende edaspidise saatuse üle otsustab komisjon, kes oma otsused teeb kirjalikult teatavaks.»

«Sina oled see komisjon kohapeal!»

«Ei ole ma mingisugune komisjon. Noneh! Keegi pole teatanud.»

«Kannata! Nad pole suutnud, aga peatselt jõuavad.»

Meierei juures Mallet kohates kummardas Magnus talle maani. Ta ronis oma autost välja ja taris ise langu piimakannud trepist üles vastuvõturuumi kaalule. Suraküla piimaviijad imestasid, et küll sai. Sugulaste suhtlemist vahiti igalt poolt huviga, sest vanasaksa tunti kõrgi mehena, kes naljalt ei tikkunud lihtrahva sekka.

Malle tänas abi eest, kübeke piinlikkust tundes.

«Mu lang Mats on ikkagi tüma peaga,» kurtis Magnus sõbralikul toonil. «Ei julgenud härjal sarvist haarata. Sedasi ei jõuta elus edasi, vaid tammutakse paigal, kui just mõni tuulehoog või lainevoog ei haara hõlma ega kanna sootumaks tagasi,» sõitles ta. «Nõmme on praegu vaba. Veel pole hilja. Võib-olla sa mõistad oma vanamehele mõistuse pähe panna?»

«Meile aitab Jõgistest,» kinnitas Malle.

«Aga sul on ju lapsed. Kaks tütart. Neile on vaja midagi tallele panna. Oeh, raske on mul sind paremale järjele aidata, kui sul endal ei ole ettevõtlikkust,» ohkas Magnus, sisemuses keedes. Kui vastukarva oli naeratust näol hoida.

Langu hädine toon sundis Mallet pilkavale muigele.

Tagasisõidu ajal nägi Malle Magnuse sõiduautot poe juures, just nagu oleks ta teda seal oodanud. Risti peremees viipas juba kaugelt naabriperenaisele. Magnus ostis pudeli vurtsu ja pakkus Mallele nagu kosjapoisid muiste Hargula laatadel. Ainult kollast saia ei olnud müügil. Ta ei puudutanud enam äsjast juttu, vaid soovis, et Malle ise esitaks Nõmme kohta mõne küsimuse. Kuskilt kaudu oli jõudnud Risti ülatuppa Aeline kõrvu, kuidas Malle oli käinud Nõmme teelahkmel olukorda eemalt uudistamas.

Seekord jooksid Magnuse taotlused luhta. Naabrinaine rüüpas kõigest pisikese lonksukese ja ulatas kohe pudeli tagasi. Ta tänas ilusasti ja sikutas oma hobust ohjadest. Kellel oli vaja vahtida, kuidas suursaks mehkeldab nüüd vastutahtmist sugulasega? Niisugune päise päeva ajal külgeajamine muutis Malle ettevaatlikuks.

Koduväravas rebenes Jõgiste perenaise kannatus. Huuled võbisesid nutust. Ta ei suutnud parata, et Nõmme siiski talle väga meeldis. Missugune elumaja! Kui palju aknaid ja milline vaade luhale. Toredad kasvuhooned sealmaal, et klaasid paika ja istikuseemned idanema. Sibulapealsed, lilletaimed, kurgid, tomatid ... Turulesõit palju hõlpsam kui Jõgistelt või Ööpikult. See Birk, või kes ta oligi, oli igale poole rajanud hekke ja istutanud elupuid. Kui need suureks kasvavad, ela nagu vanaaegses härrastemajas. Isegi Risti ei küüni kõrvale, sest virtin ei osanud lilledega õiendada. Malle sai ju väga hästi aru, et see unistus polnud rohkemat kui tuule püüdmine. Kätte ei saa sa muud kui liigestevalu. Kunagi varemalt polnud ta end nii nõutuna tundnud kui praegu. Vana törin oli see, kes ta oli, Jõgiste kupitsate vahele kiindunud. Riskeerimist ta vihkas ja selles võis Matsil olla õigus. Kodus vaikis Malle tervelt pool päeva, kuni ei suutnud välja kannatada ja

tegi suu valla, et pikka juttu maha kõnelda. Matsilt sai ta vastuseks paar õige õelat kähvatust ja sinnapaika see asi esialgu jäigi. Kuni õhtuni.

Õhtupoolikul nähti Sura talveteedel omakaitselaste ahelikke. Neid näis olevat õkva mitme valla pealt kokku küüditud. Enamik külitas regedel, püss pihus. Aga ei puudunud ka ratsahobuse sadulas uhkeldajad. Ivari ise lillutas ringi saaniga, jalg uljalt teki veere alt välja jäetud. Ta paistis olevat operatsiooni korraldaja. Nii osavõturohke haarang oli Hargula-mail siiani nägemata. See ajas Mallel ja Matsil juuksekarvad püsti. Nad kõrbesid nagu sütel ja ei julgenud hämariku liginedes lampi süüdata, sest siis oleks pidanud aknad kinni matma. Alguses püsis vägi paigal. Kuid järsku alustati liikumist. Aga suurtee kanti.

Kui voori saba oli mäest alla kadunud, põrutas keegi Jõgiste uksele.

«Tere kah,» hõikas Taniel Tuvikene. Ta palus juua.

«Kas sa ise ka oled platsis?» imestas Malle, sest vallavanem ei käinud tavaliselt haaramas ega taga ajamas. Ta istus oma kabinetis telefoni juures linna teateid andes.

«Noneh! Kah!» kinnitas Tuvikene janu kustutades. Ta kurtis: «Vastik värk, kas teate. See Ivari Ivo ei tea, mis ette võtab. Oeh! Lõunaleib oli mul soolasilguga, peale rüübata ei midagi. Kurk kuivas, keel kleepus suulae külge. Mis siin minust kõnelda,» jätkas Tuvikene nurisemist. «Koolmeistrile anti kah käsk kätte, et oleks püssiga platsis. Lapsed tõmmaku lumesõda, kelle asi see on. Jälle muidugi tühi töö ja vaimu närimine,» jutustas Taniel väsinult. Ta toetus Malle pakutud toolile, rüüpas kruusist sooja magusat teevett ja soojendas ahju ees oma jalalabasid.

«Üks kuradi keelekandja tormas täna hommikupoolikul teatama, et kahtlane mees liikuvat magistraali perve mööda Ööpiku talvetee poole,» tegi Taniel pisut hiljem teatavaks.

Mats urises rahulolematult.

«Kas meie vallas on niisugused keelekandjad olemas?» imestas Malle.

«Meil on kõike, sitta ja siidi,» põrutas Tuvikene ja tegi teatavaks paar-kolm nime. «Järss on selle valla külge nagu tinutatud. Mitte ei lase lahti. Minult nõuti viinaostu lubasid. Haarangul olijate pead tuleb lämmid hoida, et kodarad jõuaksid väledamini vadida. See, kelle Ivari Metspura Ööpiku aia taga kinni krabas, oli olnud üks sealtküla omakaitselane, neid passimas, kes on «Surma saksa okupantidele» mitmele poole üles kleepinud. Kuulda oli, et isegi linna. Karistus on küll

kõva seljas, aga leidub niisuguseidki, kes midagi ei karda. Jah, niisugused on lood meie kalli kodumaa peal. Noneh! Ma tahtsin teile veel ühe jutukese kõnelda. Tolle Nõmme talu kohta. Tühjaks jääb küll. Üks uusmaamees koliski juba minema. Sai käidud kaemas. Kõik on lörri lastud, et hirmus mõtelda. Jalatäit maad sügisel küntud ei ole. Salved jumala tühjad, ei terakestki seemet. Mis sa kostad? Aga koht on vägev. Ehitused üle mitme valla toredad. Noneh! Peremeest on sinna hädasti vaja. Niisugust, kes maad harida mõistab. Tänapäeval ei peeta mulda enam toitjaks, vaid kaubavärgiks. Ostan, müün! Kui palju vahelt teenin? Va Magnus tunneb Nõmme vastu huvi. Lubas ise traktoriga paheldi lüüa ja terad peale visata. Eks näis, kas talle antakse? Mina sellega nõus ei ole, kui minult küsitakse, sest suursaks on hangeldaja . . .»

Malle pööras näo kõrvale ja vaikis, Mats mõmises oma «mädand» ja esialgu enamat ei midagi. Kui Malle hiljem omavahel olles küsimuse ümber keerutamist jätkas, põrutas Mats pika joru pahuraid sõnu. Ta oletas, et Haamer keelitas Tuvikese sihilikult Jõgistele.

«Üle minu surnukeha lähed sa Nõmmele,» käratas Mats südametäiega ja keeras naisele selja.

4

Küünlapäeva paiku vaeti ja mõõdeti Hargula taludes loomasööta ja inimeste iva. See pruuk oli juurdunud juba väga vanast ajast, Jõgistel aga eriti au sees peetud. Sel aastal õiendas Mats üksinda, sest Mallel oli kangas üleval. Pererahva vahekord oli pahuksis, must kass vahelt läbi lipanud. Mats kõõritas veel ikka viltu, kuigi Malle ei poetanud enam üle huulte Birgi nime. Eks ta ise kartis ka natuke. Ega siis Jõgiste perenaisel olnud teadmata, et Haamer ei löö risti ette. Ta neelud käisid juba ammust ajast Matsi kraavitatud niidu ja mäeveersete põldude järele. See ei olnud saladus, sellest teadis terve küla. Ristimõisa taastamise plaanidest oli Magnus omal ajal julgenud avalikult rääkida. Praegu, mil Haamer tähtsat tuusa mängis, oli ta ülbus ja kõrkus kõvasti tõusnud. Malle sarjas end nii ja teisiti. Aga siiski ei suutnud ta leppida vanamehe turtsakusega. Küsimus polnud ju Jõgistele truudusemurdmises, vaid sootuks muus. Mats oleks võinud rahulikult kõnelda, asja omavahel arutada. Aga ta vaikis

nagu pahur punlane, hambad risti ja suu salvav. Ja küünlatuisud alles tasandasid seda kohta, kus hiljuti seisis Toome talu hoonetemügerik.

Malle kummardus katkist lõimelõnga jätkama ja lasi silmaveel voolata. Ta lootis, et nutt jõuab hinge kergendada. Välisukse nõksatust ta kuulis, kuid Malle mõtles, et vana urin kootsis juba tarre. Ta ei vaadanud sinnapoolegi. Alles siis, kui kõrvu kostis tuttav teretus, keeras ta näo külalise poole, oma pisaraid häbenedes.

«Mis viga?» küsis Leida kiiresti ja kaastundlikult.

«Ah, ei tühjagi! Kas see oled ikkagi tõesti sina?» imestas Malle Leidat ülalt alla silmitsedes.

«Seleta, miks sa nutsid? Kas lastest on midagi halba kuulda?»

«Mis seal headki olla võib?» heitis Malle käega. «Pigista hambad risti ja kannata. Jagelen juba mitmendat päeva oma vanamehega. Mida aeg edasi, seda kiuslikumaks kuriloom muutub . . .»

Leida turtsatas naerda.

«Mul ei ole pisarate valamise pruuki,» tunnistas ta. «Ma kas karjun või siis tikun ise kättpidi kallale.»

Viljakohvi ja kartulikaraski juures kõneles Leida, et ta jõudis tagasi Tallinna-sõidult ja palub öömaja. Mailandite juurde ei taha enam minna, seal võib peigmees majas olla. Aga tal olevat liiga palju pakke, et jalgsi koju kõmpida. Jõgistelt sõidetakse nagunii hommikul meiereisse. Nii saaks ta Värdi kreslasse, et temaga koos Metspurale sahistada.

«Ma käisin korterit üürimas, et tüdrukuid linnakooli viia,» tunnistas ta ohates. «Siin jäävad nad nii tumedateks, et edasiõppimine muutub sama hea kui võimatuks. Klaveri üürimise asjus jõudsin ka kokkuleppele, sest proua Einer sõidab lastega kaasa, süüa keetma ja muusikaharidust andma.»

«Kuule, sõbrake, valla peal tõugatakse, et Mailandite pool pulmi ei tulevatki?» uuris Malle. «Meierei juures poetasid õige mitmed, et praaker ise olevat kihluse üles öelnud?»

«Ei ma usu! Vahekord on aetud liiga kaugele. Ema aimab, et nad jagavad juba ammu aset.»

«Kes sellest tänapäeval enam numbrit teeb?»

«Praakriproua hirmsasti!»

«Mitmed alevikunaised teadsid kinnitada, nagu ei andvat tüdruk ise enam Järsi näole. Ei lastavat teist sakslaste häärberi uksest sissegi. Järss passivat nagu jooksutuhinas isapeni, aga enamasti tühja.»

Malle nägi Leidat laagri järel esimest korda ja hakkas

kinnivõtmise ning vangimajas oleku kohta küsimusi esitama. Arreteerimise, ülekuulamiste ja karistuse kandmise kohta oli Leidalt võetud mitmed-setmed allkirjad vaikimistõotusele. Ja kuigi ta oleks soovinud kõva häälega karjuda, kuidas teda jalgadega taoti, selg veriseks rihmutati, pidas Leida ometi paremaks keel hammaste taga hoida. Teistkordne traataia taha sattumise võimalus hoiatas teda. Muhud olid küll paranenud, hammas suhu pandud, kuid Järsi suhtes mõtles Leida kõige kibedamat kurja. Ta ei suutnud ega soovinudki unustada. Andeksandmisest ei olnud juttugi. Mitte elu seeski! Sellepärast ta ei vastanud Malle pärimistele kohe ja prauhti, vaid umbkaudu ja pikkamisi. Jõgiste rahvast oli ka tallatud. Sellepärast söandas ta avada südame nurgakese. Oli paras hetk. Nad olid kahekesi. Leida justkui ei kartnud Matsi, aga ta ei osanud temaga jutujoonel püsida.

«Kas mu noorpõlvesõbrakese pojast on saanud inimese nahka pugenud kiskja?» ohkas Malle, Leidalt üht-teist kuulnud.

«Ta on tuhandeaastase imeriigi inimene!»

«Aga advokaadihärra Murel? Te ju olite nii suured tuttavad? Kas ta siis ei saanud oma sõna maksma panna või kuidas?»

«Tead, Malle, mis ma sulle ütlen? Raul ei ole Järsist parem, vaid isegi kraad hullem. Tema on see, kes puretab. Reinhold ei tee tegelikult muud, kui surub kihvad kintsu, sest talle on voli kätte antud.»

Õues puhkes koera äge lärin. Matsi keelav hääl ei suutnud sellest alguses üle võtta, sest ta käratas mitu korda «sa raisk», aga viibutas loiult toigast, ähvardades küll «sääratse maida maha lüüa», kuid paistis selgesti, et peremees kakleb oma peniga moepärast.

Jõgiste suletud väravate taga seisis preestriproua, suur sumadan käe otsas. Ta ei kiitnud «armsa jumalaloomakese» tapmist heaks ja küsis kokkusaamist taluperenaisega. Preestrirahvad kartsid Matsi, sest tegemist oli nii iseäralikku karakterit luterlasega.

Igasugustesse kantslitest alla valetajatesse suhtus Jõgiste vana tõemeelse sallimatusega, pidades neid peamisteks süüdlasteks laulukooride ja heategevusbasaaride kokkuklopsimises, mis ta Mallet kodu kaitsvate seinte vahelt eemale kiskusid. Preestrimaja häält oleks Mats meeleldi peniga võtatanud, kuid ei tihanud. Üks külalise kuramus Lohu Leida näol istus juba toas Malle juures, nüüd tikkus teine väevõimuga sisse.

«Ma palun taluperenaise jutule,» hõikas preestriemand eemalt, sest koer ei jätnud järele, vaid õrises ja klähvis ning peremees ei tõtanud väravate avamisega. Loom pelgas nähtavasti kollast kohvrit. Igatahes paistis see asjandus Tuksile äärmiselt kahtlane.

«Perenaist ei ole kodus,» teatas Mats tõredalt.

«Võib-olla tohiks siis teiega nõu pidada?»

Jõgiste peremees raputas pead. Sellele küsimusele ei soovinud ta vastata.

«Jumal on saatnud väga valju talve meie maale,» ohkas preestriemand väärika alandlikkusega. «Aga käib ju sõda ja meie vennakesed ning pojakesed külmetavad Idarinde väljade peal. Eesti omavalitsus kutsub üles maainimesi halastustegevusele! Vastav ühing loodud, kus võetakse vastu annetusi, Kasukaid ja vildikuid. Võib ka natuke raha, aga seda nii hästi ei pooldata.»

«Mädand,» tänitas Mats. «Sukad juba saite. Ah siis nüüd kasukas seljast ja vildid jalast . . .»

«Ei mitte nõndaviisi! Kellel on kaks, see ju võib ühe ära anda, et Idarindel võit kiiremini kätte tuleks. Siis jõuab maa peale tuhandeaastane igavese rahu riik, mida me kõik ootame.»

«Kasukas ja vildid täna, aga mis homme?»

«Mitte kui midagi,» kinnitas preestriemand varmalt. «Nõudmise korral astub kokku komisjon, kes kõik ära hindab, ja hiljem makstakse asjade eest raha. Mõelge ise, peremees, mis ütleb meile meie püha kirjasõna? Aita hädalist, siis pead sa õndsaks saama! Meie siin juba oleme punase bolševismi küüsist päästetud ja õnnelikud. Aga rindejoone taga ootavad sajad tuhanded võimalust kirikutes palvetada ja issandat tema suures armulikkuses kiita.» Ta nõksatas põlvi, pea kurvalt langetatud, pilk heitunud, julgemata ise väravat avada, sest koer lõrises ja peremees ei suvatsenud enam kallalekippujat keelata.

«Mul on üks kasukas ja ühed vildid,» kähises Mats. «Mis te siia vaeste juurde tulite? Minge Ristile, kus rikkad elavad. Kõik kirstud ja kapid asju täis tuubitud.» Seda viimast ei suutnud Mats torkamata jätta, sest süda ajas üle ääre. Siia kerjama ka veel!

«Ristimõisas juba ära käidud,» tõendas preestriemand kiirustades. «Nemad ohverdasid väga palju,» kiitis ta. «Üks päris terve poolkasukas, ainult tsipake kaenla alt puruks kistud, ja teine uus meesterahva sõidukasukas. Täna ei lubanud härra vallavanem minule hobust, ei olnud anda. Kõik see viimane käsutatud küüti, palke raudteejaama vedama. Sellepärast võtsin ette jalgsiteekonna, mis ei ole kerge. Aga siia kodu ümbrusesse, lähedale. Võib-olla teie ei tea talu rõivakraami asju? Võib-olla tuleks mul sisse astuda teine kord, kui perenaine Malle juhtub kodus olema?» Ta keeras jalapealt ringi ja pistis mäest alla vadima, Tuks kannul. Preestriemand viskas kohvri viimases hädas kus seda ja teist ja sellest oligi ootamatu abi. Peni alustas sumadani piiramist, hammastega näksimist. Va Mats ei suutnud naeru pidada. Ta jättis Jõgiste väravate valvuri omapäi ja taandus lauta.

Kui Malle ja Leida ilmusid peremeest otsima, puhastas viimane loomade sõimi. Märgata võis ta paranenud tuju.

«Mis preestri oma otsis ja miks sa teda tuppa ei juhatanud?» uuris Malle.

«Tuppa jah,» urahtas Mats. «Kasukat proovis seljast ära petta,» teatas ta, mispeale naised ühest suust naerma pistsid.

Öösel Matsi kõrval lesides nuttis Malle silmad kipitama. Ta ei suutnud end talitseda. Vett valgus üle põskede isegi siis, kui peremees norises juba unehõlmas. Naisega leppimine parandas alati Matsi meeleolu, mis omakorda andis hea une. Ta välispidine rohmakas karedus jäi alati samaks, kuid olemusest lõi välja eriline hellus. Malle oli ta naiseks olemisega enam kui rahul. Oh, ja kuidas veel! Siiski ei suutnud ta isegi tol ööl unustada Nõmme värvilisest klaasist aknaruute. Kuidas need kiiskasid päikesepaistes! Kasvuhoonest suudaks üheainsa kevadega mitmed pikad tuhanded välja pigistada. Turuhinnad olid meeletult kerkinud, raha tuleks nagu raba. Ta ju oli väikselt meister istikukasvatamise alal. Malle otse igatses kasvumaja lõhnu. Ta ei teadnud elus midagi kaunimat kui kastmisest niisked taimedekastid. Oma erksa meelega unistas ta sellest õnnest, mis Nõmmel oleks anda töökatele kätele. Tahtmine on iga inimese isiklik taevariik, saamaasi ta saunanurk. Kõik võis olla ja olematuks jääda. Kuid sellest hoolimata ei jõudnud Malle parata, et igatsuste taevavägi jäi tugevamaks kainest maapealsest mõistusest.

Kogu Reinhold Järsi käitumine näitas välja seda sisemist segiolekut, mis temas valitses. Angeliikat luuras ta nii päeval kui öösiti ja kokkusaamise õnn naeratas Reinholdile haruharva. Pärast pikemat arupidamist jõudis ta otsusele, et tulevase äiapapaga tuleks kõnelda silmast silma. Hargulasse tormas Järss ülepeakaela, aga kohtas Mailandi pool ootamatult jahedat vastuvõttu.

«Mu tütar on veel väga noor,» vabandas metsapraaker.

«Tähendab, teie ise mõtlesite selle viivitamise välja?» küsis Järss häält tõstes.

«Minu soovid sõltuvad mu tütre soovidest. Ta kavatseb tuleval aastal ülikooli astuda.»

«Tema kavatseb?» naeris Järss isekalt. «Et sellel keerutamisel kord juba lõpp oleks, siis kõnelgem täna nagu mees mehega. Angeliika on juba ligemale aasta aega mu naine. Selle sõna kõige täielikumas mõttes. Sobime päris hästi paari. Ei ole mulle ta ülikooliharidust vaja. Jõuan teenida niipalju, et toidan naise ja lapsed.»

«Kas siis on juba last oodata?» küsis Mailand kohmetusest väriseval häälel. Ta oli näost punetama löönud.

«Seda te kardate jah!» irvitas Järss.

«Mehed ei kasuta oma tulevase abikaasa suhtes niisugust tooni,» rõhutas Mailand tagasi tõmbudes. «Me ei räägi nagu mees mehega, vaid kui turueit teisega.»

«Ise te sundisite! Olete isa. Mis kuramuse saladust seal siis?»

«Meie vaated erinevad mitmes suhtes. Õieti on seda, mis kokku langeb, äärmiselt napilt. Küsimuse otsustab Angeliika ise. Ma ei keela, aga käskimisest olen siiski väga kaugel,» teatas Mailand vaenulikult. Meenutades jutuajamist vallavanem Tuvikesega, kargas talle nüüd järsku meelde viimase kinnitus, nagu oleks tüdruk ise soovinud tööteenistusse astuda. Kas mitte peigmehest pääsemise plaanidega? Nähtavasti oli temas rohkem kainet mõistust, kui selleealiselt neiult võiks oodata. Tulevase väimehe jäme toon oli Mailandile olnud löök, mida oli raske unustada.

Linna tagasi jõudnud, jooksis Järss Lünefeldi köögiukse taha ja konutas seal senikaua, kuni Angeliika arvas heaks välja tulla.

«Sa ei tohi siia oma nägu näidata,» sõitles neiu pahaselt.

«Miks?» küsis Järss õelalt. «Kas nad siis ei tea, kes ma sulle olen?»

«Neil pole kombeks taolised kohtumised!»

«Tee siis lõpp peale ja tule kohe kiiremas korras tulema. Ma nõuan seda. Tühja meil pulmadest. Läki, laseme papil paar sõna peale lugeda ja hakkame koos elama. Ma ei taha enam niiviisi salaja,» kutsus Järss närveerides.

«Ära aja hullu juttu! See ei kõlba.»

«Lähen siis ise homnepäev vana Lünefeldi jutule.»

«Katsu sa! See häbistaks mind. Niisuguse näotu tüki järel jääd jumalaga ja me ei kohtu enam iial.»

Need ja mõned teisedki asjad seoses peigmehega valmistasid Angeliikale tuska. Linnas jõudsid ta kõrvu võikad lood Järsi julmusest. Kas ta ikka tõesti vedas tolle Aita Ratuse sohki, et hiljem teelt kõrvaldada? Ju seal vist midagi siiski oli, sest vastasel korral poleks Aita vallamajas olles teda tindipottidega loopinud. Kas Reinholdil jätkus jultumust inimese tapmiseks, küsis ta endalt korduvalt. Ega vist! Aga kui siiski? Petmistelt oli Angeliika teda tabanud mitut puhku. Ja kuidas veel! Vahel vandus Järss jumalakeeli üht, aga tegu kujunes vastupidiseks. Välimuselt oli ta ütlemata nägus poiss. Teised tütarlapsed kadestasid teda niisuguse peigmehe pärast. Pulmadega tormata ta enam ei mõelnudki, jagades mõneti isa seisukohti. Aga Angeliika soovis, et Reinhold Järss jääks talle siiski reservi, selleks puhuks, kui ta paremat ei leia. Niisugune tõenäosus aga kummitas kõiki tema eas tütarlapsi, sest noori mehi saadeti päevast päeva Idarinde hangedesse.

Järss ei kavatsenud järele jätta ja kannatada, ta otsustas võidelda. Ühel hommikul, kui Lünefeldide abielupaar pidas väikeses salongis kohvitundi, lükati uks pärani ja Reinhold tormas sisse ning kukkus haldusnõuniku peale karjuma. Ta oli lärmakas ja suureline. Lünefeld hüppas vihaselt püsti ja andis käsu Järss ukse taha visata. Raul Murelile helistades värises Lünefeldi hääl allasurutud raevust.

«Vabandan südamest, aga ma ei saa teda mujale üle viia. Mul on ta teeneid õige sageli vaja. Julgeksin soovitada asja naljaka külje pealt vaadata. Mehike on armunud.»

Pitsitus hinges ja toetust ei kusagilt, põhjas Reinhold Järss oma elu. Kui ta osakonnas ringi liikus, loopis üks kui teine kaastöötaja kahjurõõmsaid näkseid. Neid oli võimatu kannatada. Haara revolver ja kihuta kuul pähe! Ta veetis kõik oma jõudetunnid linnatänavail hulkudes.

«Olen nõus vabatahtlikult rindele minema,» teatas Järss suureliselt Raul Murelile.

Ülemus noogutas mõistvalt.

«Mul oleks kahju,» tunnistas ta.

«Teeb mulle au,» hüüdis Järss valjusti ja kannad klõpsusid kokku.

«Ei tohi unustada, et ka siin on rinne,» lohutati vaest kannatajat. «Mul oleks teatada, et neil päevil alustame operatsiooni, kus teie varasemad teadmised marjaks ära kuluvad. Hargula metsad võtame samm-sammult läbi. Me peame kindlad olema, et pahandus sinna pesa ei tee, olgu ta nimi Ilmar Toom või Herman Äss. Sel pole tähtsust. Jutt jäägu meievaheliseks. Senikauaks, kuni osavõtjate suhtes otsus tehakse. Teiega olen ma arvestanud kui ühe otsimisgrupi ülemaga. Ega ei olnud igav jutt?» Raul Murel noogutas vandeseltslaslikult ja naeratas, Järsi silma sisse sihtides.

Kuigi ilm oli tol päeval sombune, paitas Järsi taevast mitu päikest. Pikem jutuajamine ülemuse kabinetis äratas kaastöötajate tähelepanu. Et Reinhold väljus ülemuse juurest pea püsti ja rüht sirge, muututi kohe ta vastu armastusväärselt lahkeks. Oldi uudishimust lõhkemas. Veelgi enam, Järss sattus tähelepanu keskpunkti. Hambamehed puresid hambad huulde, vähemalt näis talle nii.

Hargulas olles ei jätnud Järss sihilikult tulevast naisevanemate maja külastamata. Varasemat mõlemale piinlikku jutuajamist ei puudutatud enam poole sõnagagi, aga väimeespoeg andis kõrgilt mõista, nagu oleks ta kurss tõusnud. «Sain teid hetkeks vaatama tulla » ja «Seekord on mu aeg äärmiselt piiratud» mõjusid kelkimisena, kuid süngelt. Mailand ei võtnud küll muutunud tooni kuigi tähendusrikkalt, kuid ta uudishimu köeti siiski mõningatel põhjustel üles. Ta oma tarkus eriti kaugele ei küündinud, sellepärast ootas ta momenti, et vallavanemaga juttu teha. Uusaastaööl üheskoos Moskva raadiosaateid kuulates olid nad märkamatult sõbrunenud.

«Järss organiseerib siin jälle inimestejahti,» teataski sünge Taniel.

«Ma vist aiman, keda nad otsivad,» lausus Mailand ootamatult. «Sura laanes varjab end tõepoolest üks tilluke sats mehi. Nad on vist kolmekesi, äärmisel juhul neljas ka. Aga see nagu oleks naabermaakonna asjaajamine, sest punkriks kohandatud paganahauad ei asu meie maakonna administratiivpiirides.»

Tuvikese lõug hakkas värisema.

«Kes ütles? Kust sa tead?» uuris ta.

«Sind küll! Mul ju silmad peas ja ma ju kõmbin hommikust õhtuni mööda metsi.»

«Siis viimati ikkagi Ilmar Toom kah?»

Mailand eitas kindla peale.

«Me olime temaga rohkem kui teretuttavad. Ta soovitas mulle isegi uusmaakrunti, et põllumeheks hakata. Minu märkimist mööda peaks tegu olema kusagilt plehku pistnud sõjavangidega. Üks kannab raudteelase sinelit ja teisel on rätiku moodi kalts mütsi peale seotud.»

«Hull tükk küll,» kogeles jahmunud Tuvikene. «Mis teha?»

«Ega midagi! Kas nad meile ette puutuvad?»

«Aga see vastik inimestejaht on mu ära piinanud. Noneh! Võib-olla prooviksime hoiatada, et nad mujale läheksid?»

«Ma olen kindel, et nad ligi ei lase, vaid tulistavad hoiatamata.»

Taniel kõndis kärsitult edasi-tagasi, pea mõtetest lõhkemas. Ta soovis kogu hingest metsas redutajate heaks midagi kasulikku teha, aga üksinda, Mailandi kampa võtmata. Lugupidamine lugupidamiseks, kuid usaldamisest oli ta väga kaugel. Ent ihuüksinda oli ta nagu ühe jalaga, ühe käega, üheainsa silmaga. Paigal püsida ei jõua, aga metsa joosta on sama hea kui võimatu.

«Pane mõni niisugune märk välja, millest nad aru saaksid,» soovitas Tuvikene kähku. «Peaasi, et kedagi ei leita. Siis võib-olla jätavad need igasugused maidad meie metsades nuhkimise järele...»

Esimene, mis Mailandit jutuajamise käigus teravalt torkas, oli sõna «igasugune». Ta sai aru, et see käis Järsi kohta. Vallavanem Tuvikene andis mõista, et ta ei pea temast lugu. Tookord, mullu kevadel, kui abikaasa Agnia palus luba üürilist võtta, ei lausunud ta poolt sõnagi vastu, kuigi aimas pikemata, et tegemist tuleb metsavennaga, kelle varjamine võib pea pakule viia. Halemeelsus poliitiliselt puudutatute vastu tundus Mailandile inimlikkuse seisukohalt võttes auväärse ohvrimeelsusena ja rohkem ta tollal selle küsimuse kallal ei juurelnud. Siis aga saabus äärmiselt ebameeldiv hetk, mil Agnia tegi teatavaks, et üürilisesse tuleks suhtuda nagu tulevasse väimehesse. Mailand sai vihaseks. Järss oli ta silmis kõige labasem võmm. Niisugusest väimehest ei tahtnud ta midagi teada. Pisike palk, altkäemaksud, kumminui ja rehmlev rusikas. Mailand ei taganenud oma seisukohtadest. Nüüdseks oli Järsi maine ta silmis langenud alla nulli.

Taniel ei jõudnud haarangu tähtpäeva suhtes kuidagi õigele otsale, sest seekord tehti kõik ettevalmistused äärmise salatsemise varjus. Pilt selgines alles siis, kui omakaitselased said käsu koguneda Surakülla, Risti ja Jõgiste teelahkmele. Et pool valda oli kokku aetud ja Järss jagas peoga laskemoona, tõmbusid kõigi näod tõsiseks.

Ülesanded jaotati kähku ja täpselt, suund anti kätte Jõgiste karjatee kandist Metspura küla poole. Jada tehti nii tihe, et kümme sammu vahet ja mees püssiga. Tuvikese õlad vajusid longu.

«Kuradid!» põhjas ta omaette.

Hetkeks vilksatas metsavahtide seas Bernhard Mailand ja Tuvikene varitses silmapilku, et teda kõnetada, mis lõpuks õnnestuski pika ringikõndimise järel. Et nad mõlemad ei olnud ahelikumehed, vaid nii-öelda reserv, siis lahutas Järss sikud lammastest, ühed ette metsaveerde ja teised peksuküünitagusele platsile.

«Seal oli punker kiiruga puhtaks tehtud,» lausus Mailand.

«Noneh? Tähendab, keegi jõudis teatega ette?»

«Ma kahtlustan, et üks meie metsavahtidest on loosse segatud. Nädal tagasi käisid politsei omad vahtkonnad läbi, andmeid hankides ja ülesandeid jagades . . .»

Tanielile meenus, nagu oleks olnud Ilmari ristiisa kusagil naaberkihelkonnas metsavaht. See pakkus vähest lohutust, sest kohale jõudis furgoonauto, kust hüppasid maha verekoerad.

Lõrtsi ajas alla, puudeoksad tilkusid, talvetee muutus lödiseks. Mets värises ebaharilikkuse ees. Lajatasid üksikud paugud.

6

Majapidajanna Aeline sõidutas häärberi peaukse poolel, lumest puhtaks roogitud kõnniteel oma poega ja köögikandis õiendas käbe Marie lapselappidega, neid loputades ja nööridele kuivama riputades. Magnus vuhises treppi ja sööstis kabinetti, seal kirjutuslaua äärde toolile istudes, poolkasukas seljas, viltidest nõrgunud oja järel.

«Miks sa ometi niiviisi,» tõreles kenalt Aeline, kes oli talle järgnenud, laps süles. «Meil on kallid vaibad. Plekke ei tohi peale ajada,» selgitas ta leebelt ette heites, sõna «meil» tugevasti rõhutades.

«Kelle asi see on?» kärgatas Magnus seekord nagu pikne.

«Ära ometi nii valjul toonil,» sõitles Aeline lapsekompsu vastu rindu surudes. «Just pani silmakesed kinni. Ehmatad ta üles. Vaata ometi korraks, kui armas ta on! Näoke nagu inglikesel. See teeb su tuju paremaks.» Ta kõneles kudrutades, lapse kussutamist matkides, mis ajas Magnuse tuju veel halvemaks. Suursaks lükkas läkiläki kuklasse ja pööras selja.

«Jäta mind praegu üksi,» käratas Magnus lakke vahtides.

Nii jämedat tooni kasutas ta haruharva ja virtin tõstis kulmud kõrgele, mis tähendas võitlusposition asumist.

«Milles on asi?» küsis ta kõrgilt.

«See ei lähe võõrastelekorda!»

Aeline lõõdi tummaks, aga kurjaks. Ta uuris Magnuse nägu, püüdes ära arvata, kust kaarest puhub see vile tuul. Oma vaistuga taipas ta juba mõnda aega, kui vähe Magnus hoolis sülelapsest. Siis tuli see kohutav koha ülesütlemise kiri, mida õnnestus tagasi tõrjuda. Aeline hinge ei mahtunud asjaolu, et Magnus ei soovinud enam poja teemal kõnelda. Ta hüüdiski Marie, ulatas tite tema hoolde ja ligines Magnusele. Ta ei mõelnudki ohje käest anda. Kus sa sellega! Ja mõni asi tahtis kohe praegu selgeks kõnelda. Heakene küll, et Mango Magnuse poeg oli valla hingekirjadesse võetud, aga Aeline põles soovist lihavõtete ajal nii vägevaid varrusid korraldada, et vähemalt veerand valda oleks kokku aetud. Seda mõeldes põletas ta rinda palav tuluke. Valla perenaised ja peremehed pidid nägema, et ristitakse Risti perepoega. Tüdrukulapse teemal ärgu laiutagu keegi suud. Siin talus oli ta näinud verist vaeva, helpinud küllaga alandust. Nüüd nõudis Aeline võlaprotsentide tasumist. Küllap ta aimas ette, et peremees heaga ei nõustu. Seekord ei mõelnudki Aeline painduda või järele anda, lootes kindlat võitu. Nad ju olid kahekesi ühe vastu. Poeg aga nõudis, et isa ta vallarahva ees omaks tunnistaks.

Aeline mesist vada kuulates koputas Magnus sõrmega otsaette.

«Sul vist siin midagi logiseb?» porises ta jämedalt.

Virtin tõmbas silmad kissi, aga ei taganenud, vaid jätkas vahvalt:

«Kui sa arvad, et perekonna leinaaja tõttu veel ei sobi, siis ootame suvisteni. Aga isiklikult sinule ei olnud Väino veresugulane.» Ta kehitas turtsakalt õlgu. «Ma küll ei leia, et me peaksime kauemini tagasi tõmbuma.»

Magnus krapsas püsti ja toetas kaks rusikas kätt lauale. Ta jõllitas nagu kuri elajas:

«Ei suvistel ega jaanipäevalgil! Ma ei lase end tohmaniks teha, kes vallale kometit mängib.» Viha kobrutas nii vahuselt, et suust pritsis sülge. Magnus Haamer oli seda laadi mees, kes võis olla väga tähelepanelik, kuid vastupidine veel enam. Aeline ise oli pilli lõhki ajanud, viis veeres metsa. «Kuula, mis ma sulle ütlen. See on lõplik otsus ja viimane sõna. Kolid neil päevil Tartusse,» karjus pärisperemees.

«Sinna su endise naise maja hoidma, eks ole?»

«Ei mingisugust majahoidmist! Üürid korteri, kuhu ise soovid, ja nii suure, kui sissetulek lubab. Lapsehoidja olgu kaasa võetud. Et see jeesukese pruut oleks majast kadunud! Auto su pudinate veoks annan. Kas said aru?»

Virtin naeris virilalt. Ta silmitses Magnus Haamerit ülevalt alla ega mõelnud majast lahkumist isegi mitte teeselda. Mis see vanamees õige mõtleb! Kes oli ta üles kütnud? Need ja paljud teisedki küsimused vuhisesid läbi Aeline kõrgesse soengusse kammitud pea.

«Kes siin talu pidama hakkab?» küsis ta võrdlemisi rahulikult.

«See ärgu olgu sinu mure!»

«On ikka! Päris kõvasti. Ma ei luba, et mõni asjatundmatu kisuks maha kõik selle, mida ma olen kuusteistkümmend pikka aastat ennast ohvriks tuues üles ehitanud. Kallis Magnus, sa ju tead ülihästi, kuivõrd puutus sinu näpp talu asjadesse. Aga need summad, mis ma su arvele maksin, ei olnud väikesed. Iga kuu kaheksakümmend kuni sada krooni piimarahana tähendas juba midagi. Palka pole sa mulle kunagi maksnud. Kui ma olen sunnitud sind kohtusse kaebama, siis lähen ma Risti peremehele kaunikesti maksma. Sellepärast oleks vist mõistlikum olukorraga leppida, sest praegu käsutan Ristil mina.»

«Sa oled häbematu lirva!»

«Kui sa loodad, et ma niisuguse teotamise järel asun kohvreid pakkima, siis eksid rängalt. Su näotud sõnad on tühiasi, võrreldes sellega, mis siin on tulnud varem kannatada. Kahju küll, et ma sind armastasin ega teadnud siiani, et sa vajad ainult lirvat. Julgen soovitada mõistust kuulda võtta ja sõnu hoolsamini valida, sest mis puutub mu kannatusse, siis sellele võib saabuda lõpp.»

«Ma poleks uskunud, et sa niisugune kiskja oled,» kähistas Magnus seesmiselt kõrbedes. Küll oli tal himu Aelinele kätega kallale karata, talle teenijatetuba kätte näidata. Et sel näotusel kord juba lõpp oleks! Aga ta teadis, kuhu käed küünivad ja kuhu mitte.

«Ei! Kiskja ma ei ole,» sõnas Aeline armastusväärselt leentooli laskudes ja pead kätele toetades. Ta sirutas end väljakutsuvalt ja mõnuga. «Mu hing on sinu kõrval elades karastunud, kartmatuks muutunud. Aimasin juba ammu, et meil seisab ees niisugune jutuajamine. Aga kui keegi tahab kiskjat näha, siis oleks tal paras sind vaadata. Olgu kuidas on, see ei paranda asja. Mina nõuan, et meie poeg päriks terve Risti talu. Seda on võimalik vormistada. Saksa seadused

lubavad. Ära jõllita silmi. Raul Murel pole kindralkomissariaadis ainuke advokaat. Leidub teisigi. Sa adopteerid Mango, vähemaga ma ei lepi. Heldur ei tule nagunii tagasi, kui ta Saksa sõjaväkke astumise eest jalga lasi.» Aeline hääl helises nagu mõlkis tilaga kelluke, vaikselt, aga salvavalt.

«Mitte midagi niisugust ära oota!» kinnitas Magnus.

«Ootan küll, kui sa just ei soovi end hukutada.»

Magnus vaatas talle purevalt otsa, aga Aeline suutis sellele pilgule vastu panna, vähemalt põgusalt naeratada, kuigi südame põksumine oli kuulda juba eemale. Ilalgi varem polnud nad nõndamoodi tülitsenud. Sellepärast oli Magnusel põhi paigalt nihkunud. Aga ta oli võimeline end kokku võtma ja alustas muud juttu.

«Lõunalaud on vaja katta kahekümnele mehele,» purskasid Haameri huuled. «Midagi kuuma, väga lihtsat, kuid toekat. Ja valge viin. See kõige kangem. Ma koputan su mõistusele. Kui sa peaksid laua juures oma nägu näitama, lendad juba homme hommikul ja kaovad kõik tarvidused Risti suurtalust und näha . . .»

«Mis teab temasugune Ristist,» ohkas Aeline praadi ahju pannes. «Talle on tähtis kreposti number ja hektarite arv. Rohkem ei midagi. Ei ole ta kordagi vaatama tulnud, kuidas tärkavad orasepõllud haljendavad või tallekari värskel rohul kepsutab. Mesilindude käitumine ja sumin ei kuuluta niisugusele ärimühakale ei vihma ega pereheitmist. Ei tea, kas tal ongi aimu, mitu peret meie aianurgas magusat kokku koguvad ja kuidas ma neid sügiseti paarematele korjemaadele vean. Minu suurim valu on seotud Risti muldadega, sest siia ei tulnud ma Magnuse pärast, vaid perenaiseks olema.» Ta oli juba valmis kõigele käega lööma, kuid ei suutnud. Hambad läksid risti, süda ähvardas rinnust välja karata. Üleval oma toas luku taga nuttis ta tagasihoidmatult. Aeline ei uskunud, et Magnus suudaks kunagi temata toime tulla. Loomulikult oli tal raske omaks võtta kõike seda, mis Estri lahkumine ja lapse sünd olid toonud nende vahele, ühe õigusi kärpides ja teisele tugevaid eeliseid andes. Elu ei ole kunagi imetegu, mõtles Aeline kibestunult. See on äritehing, kauplemine, sahkerdamine igal pool, abielus ja armastuses aga eriti. Sellepärast hakkasid Aeline peas liikuma Magnusega leppimise plaanid. Ta kaalus järeleandmise võimalusi. Pärast lühikest pilla-palla olekut valitses Aeline end sedavõrd, et oli võimeline peretoas rahulikult toimetama.

Risti kodakondsetel olid suus haaranguga seotud kumud. Muust tol päeval ei kõneldudki. Neiu Juurikas silkas mitu

korda teeotsale vaatama, kas ei tulda juba käeraudadesse aheldatud saagiga.

«Ma põrutasin siiski Magnusele liiga järsku,» mõtles Aeline lauakatmise juures. «Salvasin ta uhkust, tegin ta hingele haiget. Kindlasti kahetseb ta juba praegu oma toorutsemist. Aga mis juhtuks siis, kui süda kõvaks teha ja mõneks lühikeseks ajaks tõepoolest Ristilt lahkuda?» Aeline kohkus selle mõtte juures. «Ei mitte iialgi! See ju oleks võrdne enesetapmisega, kuigi Magnus kogu südamest sooviks ja igatseks, ei laseks Salomonia ja Raul tal sõita õiget perenaist Ristile tagasi tooma. Oma last ma väiksest peast vaeseks teha ei soovi. Poiss peab kuuluma Risti juurde omanikuna, peremehena.» Kibedad pisarad nõrgusid tahtmatult silma, kui ta endamisi kavandas oma homset ja ülehomset käitumist veetleva, aga solvatud naise osas.

Marie, kes kussutas last õrnuse ja ärevusega, poetas Aelinele mõned küsimused. Ta süda kiskus kokku talu pere liikmete üksikuid häirivaid märkusi kuuldes. Teadmatust tunda oli tohutu vaev. Südames lootis ta, et seegi kord tagaajajad kedagi kätte ei saa, sest eks jooksnud neil enamik suure suminaga haaranguist tühja.

«Ei tunne ma niisuguste asjade vastu huvi,» sai ta tõrjuva vastuse.

«Minuke niisamuti, aga küsimus lipsas kogemata keelele.»

«Kas sul oleks kahju, kui mets puhtaks tehakse?»

«Temakene ei ole meil ju must!»

«Kuidas võtta,» muigas virtin Marie lihtsameelsust.

Õuest tuppa tulijad tõid teate, et Metspura luhtade pool paugutatakse. Pikalt ja pidevalt.

7

Seekord tõttas metsavaht läbi laane kõige otsemat teed Vooremäe poole. Tal ei olnud aega mõnuleda varakevadise kohevile löönud laane lõhnades ega vaadelda, kuidas kasetohu päikesepoolsed küljed sätendasid ja metsaoja lõhandikkudes roosatas pajupuhmastik. Rähn tinistas männitüvel, kuid kiirustaja teeline ei heitnud pilku sinnapoolegi.

«Lood on pahad,» teatas ta Hermanile.

Ja metsavaht kiirustas Herman Ässa koos kaaslastega lahkuma. Jälitajate jõud olid ülearu suured, isegi vana, jultunud iseloomuga metsamees peigas neid nagu vanapagan välku.

Ta tõttas sibades ees ja juhatas otsemat rada raielangi tagant, ojakese perve pidi alla jõe äärde, heinaküünide juurde. Metsavaht oletas, et haarang ei küüni miski hinna eest nõnda kaugele, sest tal oli umbkaudne ettekujutus, kui palju maad see kokku käsutatud inimeste parv suudab läbi marssida. Hargula suur laas tõusis kirdes kupliliseks. Mäeküljed olid kõrged, langused järsud ja libedad.

«Peate heinaküünis virna sisse kaevuma ja olema nii kuss, kui vähegi võimalik,» õpetas ja hoiatas ta. «Homse päeva jooksul vaatan uue koha ja tulen ise teile järele. Kolmandal ööl, kohe peale kuu loojumist.»

«Kuidas sind küll tänada?» ühmas ärritunud Ass.

«Selle küsimuse võtame käsile alles peale sõda. Siis, kui elama jääme. Nüüd alustame tõttavat sammu. Aeg ei maksa meile raha, vaid terve edasise elu.»

Ootamatult hakkaski kostma metsateelt mootorratta tõttavat pupsumist. See ligines täiskäigul, ülepeakaela.

Järss hüppas nõlvakul sadulast maha ja kahmas laskeriista pihku, ise ärevalt ringi vahtides. Sedamaid märkas ta värskeid kalossijälgi, mis maanteelt võpsikusse keerasid. Pobisedes vägisõnu, kargas ta üle kraavi ja tungis tihnikusse, kus lumi küündis põlvini. Seal kuuserãbastikus sattuski ta pihku keegi, kes Järssi üllatas — Jõgiste Mats, üks käsi kramplikult taskus ja teine rusikasse pigistatult löögivalmis.

«Seis! Nimi? Mis sa siin lontsid?» käratas Järss.

«Mädand!»

«Mis? Ah mädand? Sa oled siis Jõgiste pärishärra?»

«Kas ei tohi olla või?»

«Tohid küll, miks ei tohi! Vasta, kus asub Ilmar Toom?»

«Mis sa minu käest nõuad? Kas ma ta vaht olen?»

Järss kargas Matsi kallale, sasis kasuka kraekarvad pihku ja kägistas teda. Ta veri tõusis näkku ja kurjus pähe. Käes oli elu üks otsustavamaid silmapilke. Kas kohe praegu või ei kunagi? Järsil ei olnud jälle kahtluse varjugi, et Toom kükitab siin ligiläheduses. Aga haaranguliste jada ligines alles paari-kolme kilomeetri kauguselt. Kohaletulek võtab neil tubli tund aega. Niikaua võib Toom olla ei tea kus. Järss igatses enamat. Ta tahtis täiust. Oma kätt Ilmar Toome õlale vajutada.

Mats rabeles ja ägises piinaja käes.

«Lase, kuramus, lahti, ära mata mu hinge,» tänitas ta.

Reinhold mahendas hääle inglikeele sarnaseks, aga äigas laraka vastu ohvri põske.

«Sa hingad mul jaokaupa seni, kuni Toome asukoha kätte

näitad.» Ta tuuseldas Matsi nagu õlekubu edasi-tagasi, põrutas isegi põlvega korraks kubemesse, mis oli vanale mehele rohkem kui alandav.

«Mädand!» oigas ta. «Kui sa oma käppi mu mant kaugemal ei hoia, siis ma sulle . . .» ähvardas Jõgiste Mats tooni tõstes. Ja kui ta käe taskust välja tõmbas, silmas ründaja, et vanatoi pihus helkis suurekaliibriline laskeriist. Püstol mis püstol! See ootamatus ehmatas Järsi võbisema. Ta ei olnud argpüks, kuid relva ees tundis ta alati aukartust. Hetkeks kadus uljus. Järss ei teadnud, mida teha. Vanamehe sõjakus kinnitas kõiki varasemaid kahtlusi, mis Järsil olid olnud Jõgiste pere suhtes. Nad olid punaste abimehed ja varjajad. Läbi ning lõhki kahtlane element. Ette kindel olles, et see seisukoht Raul Murelile meeldib, naeratas ta omaette ülbelt.

Mats oli enda püsti ajanud ja tõstis revolvri laskeasendisse. Rohkem küll pähe põrutamiseks kui paugutamiseks. Tal polnud õieti aimugi, kuidas kärgatust valla päästa. Kõik, mis Valdek oli mullu suvel õpetanud, hajus juba ammu kus seda ja teist. Ja metsa oli ta kistud midagi kindlat teadmata, tütre pärast üliärrituse tõukel.

«Kas viskad relva maha või pärid ise ühe kärgatuse. Nalja teha ma ei kavatse,» ähvardas Järss eemalt. Viis, kuidas Mats revolvrit käes hoidis, näis talle kahtlustäratav.

Need sõnad olid Jõgiste vanale nagu vesi hane selga.

«Ma loen kolmeni,» röökis Järss kannatamatult. Aeg sai otsa ja sõrm vajutas triklile. Ta nägi oma ohvri küljelivajumist. Alles siis söandas ta ligemale astuda, et relva saapaninaga Matsi käe ulatusest kaugemale lükata. Sõrmejälgede kartusel ei puudutanud ta midagi. Kunagi varem polnud ta enesega nii rahul kui tol minutil. Korraks vaid kummardus ta kuulatama, kuidas toi käbarad käivad, sest vanamees korises natuke, aga hingas siiski korralikult. Järss jättis haavatu sinnapaika ja tõttas mäe veerde, et edasi mütata.

Vooremäel kükitas ta maha ja libistas enese pervest alla. Koopa suud silmates vallandus Järsi suust pikk peenike vile.

Põskedele laius rõõmus irvitus. Ta valgustas taskulambiga ruumi, koostades mõttes ülevaadet, kuidas siin elati. Hiljutise põgenemise jäljed olid nii ilmsed, et Järsi süda lõi tirelit. Õige mul peenutsejad, põlastas ta, sest järil seisis silmapesukauss äsja tarvitatud seebikilluga. Narid olid segi puistatud. Kas tekid-padjad võeti kaasa? Kui kaugele, mu kullakesed, itsitas Reinhold Järss, sest kui temal ei peaks õnnestuma jälile jõuda, siis teevad koerad ikkagi selle töö, mille peale nad on õpetust saanud.

Tormanud mootorratta juurde tagasi, kukkus ta pasundama, sidemeest enda juurde kutsuma. Terve keha värises erutusest. Oli tarvis tõtata. Kiirus oli nüüd trump.

«Vii sõna, et kümme meest koeraga!» kamandas ta tulnukat.

«Kuhu kohta?» uuris habetunud vanamees. Ta rahustas oma hobust, kes ei suutnud leppida mootorratta haisuga.

«Minu juurde!»

«Kas see tähendab, et sa jääd siia seisma?»

«See tähendab seda jah!»

«Aga kus asuvad need kümme tükki peniga, kellele ma pean sõna viima?»

«Tohman!»

«Näotusi ei maksa loopida!»

«Näotustest tuleks hoiduda. Sa võtad esimesed, kes on siiapoole tulemas.»

«Aga kui kedagi ei olegi siiapoole tulemas? Võib-olla keerasid mujale? Siin on nõnda palju kamandajaid, et pole otsa ega aru. Ma külitan juba hommikust saadik reel. Vaatasin kella. Tervelt kolm tundi läks seal nahka. Nõõ! Liigume edasi! Et kurat ise teid võtaks! Ptruuu! Kuhu sa, paike, tikud, kannata veidike! Kuule, keegi paugutas siin natuke aega tagasi. Kas mõni võeti juba kinni?»

«See pole sinu asi, papi!»

«Valu väljas! Kui sunnite tööle, siis olete kohustatud seletama, mis sest asjast välja tuleb? Kas sa ise kah tead, keda otsid? Nõõ, laseme jalga, siin hakkab normaalse inimese pea ringi käima.»

Siiski täitis tõre ja lärmakas talumees selle käsu, mis talle kätte antud. Rohkem kui kümme meest sagisid varsti ümber muldonni. Keegi isegi välgutas fotografeerida. Mitmed haarangulised põlesid nagu õletuli suure leegiga. Koerale anti nuusutada esemeid ja kui ta oli lõhnast selgust saanud, hakkas peni oma juhti metsaoja purde poole vedama.

Ahelikud liikusid samal ajal läbi metsa. Kirjutamata seaduse järgi hoidsid metsatöötajad ise omavahel kokku ja Mailand sammus ühe Hargula metsavahi kõrval, sest teine oli toonud arstitõendi, mis tal lubas koju jääda. Praaker loobuda ei suutnud, kuigi ta oleks võinud leida selleks kümmekond tungivat põhjust. Terve see päev oli nii pahaendeline ja kuulutas hommikust alates kurja. Ahelikus kiruti valimatult. Et mitmed varasemad Sura haarangud olid tühja jooksnud, siis ei olnud paljudel usku selle ettevõtmise edusse. Oletati,

et inimestele hirmu naha vahele ajamise trikk, ja enamat ei midagi.

Mailand tundis, kuidas vallarahva meeleolu tasapisi saksavaenulikuks muutus. Ta meenutas Tuvikese kurtmist, et normikraami ei saa enam kuidagimoodi kätte. Vaeseid talusid oli siginenud kuhjaga, sealt nagunii midagi ei võta. Aga need, kelle aidad üle ajasid, oskasid ette mängida sada keeldumise põhjust. Samasugune, kui mitte hullem, oli olukord ka metsatöödega, mida keegi auasjaks ei pidanud. Eks istunud Mailandi enda teinepool selle tõttu juba mitmendat kuud Tallinnas, sest majaomanikuna oli proual luba oma majas elada ja kübaraid vormida.

Jõudnud Vooremäe sihile välja, märkas Mailand teest veidi eemal puu najal Järsi mootorratast. Kas ta, sinder, roitis siin kusagil läheduses? Arusaamatu kartus, mis Mailandit hommikust saadik elevil hoidis, sai hoogu. Ärevus temas tõusis talumatuks. Õnneks vantsisid otsesed naabrid vaks maad kaugemal ega küündinud ta kiprakistud ilmet nägema. Milline häbi, mõtles Mailand Järsist. Inimesed näitavad mulle näpuga. Ega nemad siis tea, et ma pole kunagi Järsi-sugust verepeni väimeheks soovinud. Ja vaevalt küll, et kosjade ülesütlemise kumu küündis kuhugi kaugemale, sest Angeliika ise ei soovinud seda. Ta ohkas südamepõhjast. Kommuniste ja nende korda hakkas ta tagantjärele tasapisi mõistma, sakslasi ja nende kannul silkajaid aga vihkama.

«Keegi oigab teisel pool teed metsas,» karjuti eemalt aheliku Hargula-poolsest otsast.

Mailand seisatas, et varakevadise metsa elavnenud kohinat kuulatada, sinna sekka männitüvede käägatused. See kõlas nõnda, nagu mõistnuksid metsapuud omakeeli juttu ajada. Aga Mailandi erksad kõrvad püüdsid kohe kinni inimese hääle, kes oleks nagu appi kutsunud.

«Vaadake, värske vere tilgad lumel,» osutas ta, teisele poole teed sööstes. «Mehed, siia! Keegi seisab seal puu najal.»

See jässakas maamees koogutas tõepoolest jämeda männi najal, pea rinnale vajunud, suu õhku ahmiv, vereloik jalge ees. Ta vaatas tulijate poole elutul pilgul, silmad klaasistunud.

«Mädand ... Järss ...» Need jäid ainsateks sõnadeks, mis pudenesid üle Jõgiste Matsi huulte. Siis vajus ta Mailandi õla najale. Teised ligitõtanud mehed ruttasid appi, et mahakukkumist takistada.

«No on lugu,» kirus sidepidajast hobusemees, kes oli häälte

valjenemist kuuldes ise kohale kõkutanud. Aga ta tõrkus ja ei julgenud Matsi linna arsti juurde sõidutada. «Kas ma ikka tohin?» põikles taat. «Võib-olla panevad pahaks? Natuke aega tagasi teotati mind tohmaniks. Kui minema sõidan, siis ei tea, mis nimi antakse ...»

«Kui sa venitada mõtled, siis võetakse su regi ja hobune ning sõit läheb lahti sinuta,» kähvas vihaleaetud Mailand. «Meil pole aega kusagilt mujalt veokit otsida. Säh, siin on sulle töötasuks ...»

«Nii ka ei maksaks,» porises vanamees, kuid raha pistis siiski taskusse.

8

Metsavaht Kurm, kelle koht ahelikus oli oma metskonna poolses otsas, nihutas end keskele, kuni jõudis pugeda juhtgrupi kannule. Põgenejate jälgi nägid ta silmad sealtki, kus teised ei osanud midagi kahtlast märgata. Kui ta aga kuulis jälituskoera niutsatust, tõmbas Kurm mütsi silmile, pures hambad huulde ja ohkas vihaselt, sest talle oli pikemata selge, mis ähvardas juhtuda. Tema võimuses ei olnud asja käiku muuta. Valu kiskus terve keha kokku. Ta ei muretsenud niivõrd enda saatuse, kui Herman Ässa ja ta kahe kaaslase pärast. Kurm oleks olnud valmis haarangu ninamehi maha kõmmutama, kui sellest oleks paistnud abi. Hirm, mis teda ahistas nende meeste pärast, keda ta talv otsa oli varjanud, tundus Kurmile enesele pisut üllatuslik. Hetkiti oli tal imelik mõelda, et käsitab teiste hädasolekut nagu isiklikku õnnetust. Ta pures hambad huulde ja oigas kuuldavalt.

Umbekasvanud metsaalust pidi lõntsides porises Kurm pidevalt seosetuid sõimusõnu. Mida jõele ligemale, seda soisemaks muutus pinnas. Otsijad vupsatasid mättalt mättale nagu konnad. Kõrvalolijaid peeti silmas, sest paljud kartsid eksimist. Kurmi parempoolne naaber, turjakas pikka kasvu poiss, libiseski jalgupidi laukasse, mis oli pealt kaetud õige õhukese jääkirmega. Hädaline pistis valjult ja vängelt vanduma. See viis Kurmi mõtted mujale, koguni lahutas süngenenud meelt.

«Käi põrgusse,» sai metsavaht ka oma jao ja ta heatahtlik abi tõugati järsult tagasi.

Paras vastus tükkis Kurmi keelele, aga ta jõudis end valitseda.

Noormees, kes suutis porist välja ukerdada, kirus valimatult:

«Eestlased ajavad eestlasi taga, et natsi riiki teenida . . .»

«Kuuldavasti punatsed . . .»

«Mis mul tost, ma ei looda, et sinised ja pruunid oleksid mulle paremad.»

«Võib-olla küll. Aga mida kuradit sa sellisel juhul Omakaitsest otsid?»

«Ma olen parun Haameri sulane. Ta nõuab. Ole sa purulaisk või vastane, aga käsku tuleb täita. Mis kuradima märgid su mütsil ja poolpalitu krael on?»

«Metsavahi omad. Teenin teie piirikihelkonnas.»

Kuuldu jättis poriseva poisi külmaks.

«Kõigest metsavaht?» kordas ta halvakspanevalt. Kuid püdela pori pükstelt maha nühkinud, lõi ta käega, et teiste kannule kiirustada.

«Haameri heinaküüni juurde keeravad,» kostis ahelikku mööda nagu kume kaja. «Sinna on tee sisse sõidetud.» Kurm nägi, et see oli õige. Ta peas keerlesid mitmed mõtted, mis kuhugi ei viinud, sest lootus pääsemisele näis olevat rohkem kui uskumatu.

Koer lõrises ja sakutas hammastega küünivärava laudu, Järss silkas ümber pikliku hoone, vist seina sisse augu lõhkumiseks sobivat kohta otsides.

See püstlaudadest heinaküün oli luhas ainuke, kust pererahvas oli käinud viimastel päevadel loomatoitu vedamas. Uusi jälgi teha kartes valis Äss just selle, teistest kindlama ehituse peidupaigaks, sest ta arvas, et neil tuleb siin mööda saata mõnigi hea päev. Üleval kaarte all oli ümmargune auk, kust võis jõge ja metsatee kanti silmas pidada. Mõne tunni istusid nad virna veeres sõnatult, metsavahi toodud liha-leiba närides ja leiget teevett peale rüübates. Virna sisse urgude kaevamisega ei suudetud kuidagi alustada, selleks olid kõik kolm liiga ärevil. Korraks vilksatas Hermani mõtetes, et mõistlikum oleks ehk olnud jõe teisele pervele püüelda ja siia tagasi tulla alles mõne päeva pärast Kurmiga kohtuma. Aga ta sai kohe aru, et moment oli niisuguseks avamaarännakuks sobimatu.

«Algab alles jama,» pabistas Äss koera klähvimist kuuldes. «See sunnik oleks vaja kiiremas korras magama panna.» Ega verekoera tapmine olnud lihtne ettevõtmine. Neil polnud võimalust ust avada, et kohtuotsust täide viia. Ja nad teadsid seda juba ette. Herman ronis küll üles lae alla, et seal plaani pidada, aga ei targemat ühti. Ta kohkus, et liginevaid mehi

oli nii palju. Neile oli võimatu lahingut anda või ühekaupa mehi maha nottida. Täpsuskütti tast polnud, kaaslased ei olnud Ässal paremad kui ta ise. Alles nüüd kahetses Herman tõsiselt, et ta õigel ajal ei pühendanud sõjaasjandusele küllaldast tähelepanu. Ometi liikusid ta peas ka tol süngel tunnil ühesuunalised mõtted. Endamisi arutas ta, kuidas tupikust terve nahaga siiski pääseda. Meelelaadilt oli ta metsas elades rahulikumaks muutunud. Herman ei mõelnud kunagi surmast või suremisest. Seda polnud tema jaoks nagu olemaski. Hing tuhises võidulootuses. Mingisuguse vastuvõetava sõjaplaani kokkupanemiseks ei olnud Äss tol hetkel võimeline, kuigi ta ise seda ei teadnud. Otsustada oli vaja nii kiiresti kui võimalik, kuid Herman ei mõistnud mõelda, mis suunas tegutsema hakata. Iseloomult rohkem kujutlusteinimene, ei saanud ta aru olukorra äärmisest lootusetusest.

Väljast kostis rämedat kõnekõminat.

«Lõks läks kinni!» parastas Reinhold Järss. Ta käratas kurgupõhjast käsu allaandmiseks: «Teile kindlustatakse hea kohtlemine ja elu,» lisas ta suureliselt.

Veidi aega valitses ümber küüni kahtlaselt ärev vaikus, siis aga püüdis keegi väravat avada. Ta küll sikutas mis jõudis, aga ristpuu oli seestpoolt koormapoomiga kindlustatud ega andnud järele.

Hääl üüratas kamandades:

«Te olete ümber piiratud. Lõpetage mõttetu vastupanu!»

Üks Ässa meestest oli leidnud oherdimulgu, kust revolvritoru läbi mahtus. Ta ei teadnud, kas tabab või mitte, aga kihutas sealtkaudu ühe pideme tühjaks.

«Lõpetage kohe tulistamine! Me teame, et te olete Ilmar Toom. Koputame teie mõistusele. Saate ise aru, et pääsu enam pole. Teil on vana ema. Mõelge temale. Vabatahtlikult alistumine on suur süüd pehmendav asjaolu. Teile garanteeritakse elu.»

Omatahtsi oleks Reinhold Järss soovinud küünile tule otsa pista ja saatanasulased alles kuuma tuha seest pika orgiga välja õngitseda. Aga Murel oli selle rõõmu kartsa paneku ähvardusel ära keelanud. «Kolmkümmend päeva ja Idarindele,» ütles ta hoiatades. Reinhold ei teadnud, kuivõrd ta lumiseid lahinguvälju kartiski, sest maakonnalinnas põles pidevalt ta istmiku all aeglaselt kõetav lõkketuli. Ometi kartis ta vastu hakata ja suutis taltsutada oma kättemaksuhimu. Enesekontroll kulutas vaimujõudu ja eostas tumma viha.

Herman külitas virna najal ja turtsus hädist naeru. Need ründajad, kes teda Ilmar Toomeks nimetasid, muutusid tol

hetkel ta silmis mannetuteks. Tema süda elas läbi niisuguse julgushetke, mis andis põhjust austuseks.

«Granaadid valmis panna,» kamandas Äss, sest värava kallal prooviti jälle jõudu.

«On granaadid!» vastasid mehed.

Ta ise ronis teist korda sarikate alla olukorda hindama. Taevalaotus kumas kirkalt pea kohal, pilved sõudsid edelast kirdesse. Metsade sügav rohelus helendas urvapungade helekollasest kullast, kuni kuusiku punavate oksatippudeni. Äss tunnetas teravnenud meeltega laotuse kõrgust ja polnud tal mõtteski, et see pilk jääks viimaseks uuele elule tärkavat kevadet imetlema. Küünist mõnekümne sammu kaugusel seisid erariides mehed, aga padrunivööd vööl. Herman arvestas, kuidas ta suudaks nende keskele granaadi põrutada, et tekkiva segaduse katte all varvast visata. Ja alla tagasi laskunud, hakkaski ta kiirustades selgitama jõe teisele pervele pagemise plaani.

Järss, kes ootas kannatust kaotades Raul Murelit, käis vihaselt ringi. Oma peaga ei julgenud ta enamat ette võtta.

«Jätke kohe jukerdamine,» käratas ta meestele, kes hagu kokku kandsid ilmse kavatsusega küün põlema süüdata.

«Tulistada ei tohi, tuld alla teha ei keelatud,» nurisesid omakaitselased. «Heitke siis põlvili põrmu ja pöörduge palves nende poole! Meie küll nii naiivsed ei ole. Päike käib juba õhtupoolikut, pea see pime pärale ei jõua. Tund ja veerand oleme siin juba tühja jukerdanud,» osatati Järssi. «On mees ja ei ole meest! Kes niisuguse totaka halemeelsuse välja mõtles?»

«Härra Murelit on oodata iga hetk. Ta vastab teile,» lahmas Järss puudutatult.

Veel enne, kui Raul Murel pärale jõudis, visati laastukatusesse uuristatud august alla granaat, mis lõhkes suitsupahvakuga. Kui üldine jahmatus maha arvata, siis suuremat häda see ei tekitanud. Omakaitselased, kes siiani olid jultunult ringi saalinud, tõmbusid nüüd tagasi, kõigil tähelepanu pingul ja sõrm triklil.

Vahiti Järsile küsivalt otsa. Aga viimane oli selleks juba küllalt õpetust saanud, et pead metsatee poole pöörata ja vastu pidada. Ta süda oli täis, et Murel nii pikalt viivitas ega tõtanud ülejala kohale. Järsi põsed lillatasid, huuled mustasid paakunud verest.

Küünis peeti pakilist nõu, Ässa jultunud hoiak julgustas teisi.

«Iga mees põrutab kaks granaati. Kolmas vööle jätta,

igaks hilisemaks juhuks. Esimesena väljute teie, viimasena lähen ma ise. Kohe ukse taha varjuda ja siksakke tehes jõeveerse puhmastiku poole punuma. Nõnda ruttu, kui jalad vähegi võtavad. Ma katan teid. Kokku saame jõe teisel pervel suurtee ääres. Kas tikutoosid on taskus? Märguanne on üksikute tikkude üleskiskumine. Kaks ja üks, kaks ja üks. Kas on selge, kas saite aru?»

Mehed kinnitasid, et neile on kõik selge. Ässa tuhin sisendas lootust.

«Nii! Läks! Nüüd rutake!»

Järss taipas kiiresti, et küünisolijad üritavad varvast visata. See veel puudus! Ta veri tõusis keema ja ajas üle ääre. Lähem ümbrus mattus plahvatustest suitsusambasse. Järss põrutas umbropsu kaks pauku, et küüni seina äärde söösta ja sealtkaudu värava juurde hiilida. Ta laskis veel ühe põmaka, nüüd juba pihta, kuid ei saanud aru, kas see tabas või mitte. Enam ta sihtida ei jõudnud, sest granaadikärgatuse õhusurve tõstis ta õhku ja viskas eemale kummuli.

Raul Murel nägi vaeva sündmuskohale jõudmisega. Ta sai sõna suure hilinemisega kätte. Et Vooremäe tee sidemees sõidutas linna surmaga sülitsi olevat Matsi, siis jäi sõnumiviijal üle oma kahel jalal vantsida. Mootorratast ta käsitseda ei mõistnudki. Mõne minutiga ei tulnud ta ka Ristil toime. Teda sunniti ootama senikaua, kuni saksad lõuna võtmise lõpetavad. See ei olnud Mariel ettekavatsetud plaan. Ta püüdis olla omamoodi range ja korralik. Tol hommikul oli Marie saanud täieliku ülevaate pererahva vahel valitsevatest lahkhelidest. Kõik oli ju ette aimata, aga Marie imestas, et nad nii ruttu algust tegid ja kaklemise lahti lõid. Muust polnud tal kahju tühjagi, aga kust sa, vaene hing, võtad talvisel ajal teise nii tasuva töökohakese?

Keset küüni ümbruses valitsevat ohjeldamatut jookslemist ei suutnud Raul tükil ajal aru saada, mis oli juhtunud. Kui talle ette kanti Järsi elukardetavast haavast, raputas Raul uskumatult pead.

«See ei ole ju Ilmar Toom?» küsis Raul Murel Ässa surnukeha uurides.

Keegi, kes end teadjaks pidas, raputas ägedalt pead.

«Herman Äss ise,» kinnitas ta süngelt.

Alles Ristile tagasi jõudnud, märkas Raul Murel pärida teateid Jõgiste Matsi saatuse kohta. Tolleks ajaks oli juba Surakülla jõudnud sõnum Jõgiste peremehe igaviku-maile jõudmisest. Raul suunas oma kullipilgu tädimehe kissis sil-

madesse. Nad ei vahetanud poolt sõnagi, kuid mõistsid teineteist.

Reinhold Järsi haavatasaamise teade levis linnas kulutulena. Ta kohta tõtati häid sõnu lausuma, sest arstid ei andnud suurt elulootust. Tuvikene ja Mailand tühjendasid oma põlualuse mälestuseks soru «metsakohinat», ise kangesti kurvalt kehkvel, aga üldiselt siiski heas tujus. Isa ei olnud vastu tütre leinariiete kandmisele, kuid Angeliika ise ei soovinud seda. Aga juba järgmise päeva pärastlõunal levis uus teade, mis enneaegsetele rõõmudele lõpu peale tegi. Hargulas oldi sunnitud järjekordselt veenduma, et salakavalus, jõhkrus, valelikkus ja kõik muud seda laadi nähtused ei tagane Eestimaalt nii lihtsalt.

Risti pärisperemees külastas oma lesestunud langu väga sageli sooviga suhted sugulaslikule pinnale seada. Otstarve kirjutas ette abinõud. Esimestel tulekutel hoidis ta läkiläkit pihus, kõneles targu, pühalikult. Magnusele meeldis, et Malle ei nutnud ega halisenud. Lesknaine ei ilmutanud peataolekut, vaid talitas sünge tõsidusega talu toimetusi. Ta ei keeldunud, kui Risti sulased saadeti Jõgiste küttepuid koju vedama. Tänu vanasaksa vastutulelikkusele said Matsist poolelijäänud toimetused kiiresti ühele poole. Nagu õige perenaine kunagi, valmistas ta talgulistele tugeva toidu — hapukapsad soolaribiga.

Ise ta söögist suurt ei hoolinud, kõik tundus vastumeelne. Kangas oli maha kootud, teine kääritud. Rüpeskäsi istumine ähvardas meele segaseks võtta. Alles nüüd mõistis Malle Toome memme alalõpmata rahmeldamise tagapõhja. Tal oli tol ajal lootusekiireke, Mallel paraku ei midagi. Eespool kummitas sünge tühjus. Sõda oli muutumas seda nägu, et sakslased vallutavad terve maailma. See tõmbas Liispeti ja Katri kojutulekule kriipsu peale.

Magnuse lipitsemine oli talle vastumeelne, aga siiski parem kui üksindus. Nüüd vahtis Malle Haamerit vaoshoitud vihaga. Ta sõnatus sisaldas kõik etteheitvad sõnad.

«Me pole kokku leppinud, kuidas ma sind kevadel aidata saaksin?» küsis Magnus ühel eriti kirkal märtsipäeval, kui lumevesi juba uuristas teed Toomemäest alla. «Sa oled küll

tubli tööinimene, aga ei ole siiski naisterahva asi adra taga astuda ja külimittu õlal tassida.»

Malle tundis selgesti, kuhu kanti jutt keeratakse. Ta sisemuses kihvatas. Hallid juuksed valgusid rätiku alt ja Malle kohendas tumehalli värvi peakatte paremini paika, lausumata sealjuures musta ega valget.

«Kui ma nüüd ei eksi, siis läheb sul nii umbes kümne vakamaa ringis tõuvilja alla,» jätkas Magnus targutades. «See pole rohkem kui kolm-neli traktori tööpäeva.» Haameri toon muutus nii kindlaks, nagu oleksid nad selles küsimuses ammu ühisele seisukohale jõudnud. Veidi aega vaikinud ja üht pihku teisega paitanud, alustas Magnus arutu pealetungivusega: «Õieti tahtsin ma täna sinuga ühes teises küsimuses kokku leppida. Vaata, elu tahab elada, aga siin nõnda üksinda rügada oleks sul kole. Liispet saab tagasi tulles kurjaks ja ma ei jõuaks oma poja Helduri etteheiteid ära kuulata. Sellepärast pakuksin ma sulle Ristile pereemandaametit . . .»

Malle suu jäi lahti.

«Pereemandaametit? Kas sa viid Aeline linna päris prouaks?» küsis ta õige mürgiselt.

«Tal on tahtmine Surakülast lahkuda.»

«Surakülast lahkuda?»

«Kahju küll, aga mida teha? Virtin avaldas soovi kusagil mujal oma last kasvatada,» kõneles Magnus kiirustades, sest selle küsimuse vastus oli tal juba aegsasti valmis mõeldud. Ja ta tänas taevast, et sõnad ei takerdunud, vaid voolasid suust soliidse rahulikkusega. Virtina tagaselja solvamist ta vältis, kartusest, et see vahest ei meeldi Mallele või äratab koguni kahtlust. «Ma arvan, et ta on õigesti otsustanud,» jätkas ta põski punnitades. «Tahan teda aidata, et nad puudust ei tunneks.» Magnus tõttas kohe jutustama, mis tööd Ristil Malle hoolde jääksid. Tähelepanek, et teda kuulatakse pingsalt, sisendas usku edusse. «Sa alustad sealt, kust su vanem tütar oleks alustanud,» lõpetas Haamer veidi lipitsevalt.

«Ma ei usu, et su virtin hea valuga Ristilt ära läheks,» kahtles aga Malle.

«Hea või halva valuga, mis tähtsust sellel on? Ta on küllalt tark naine, et kujunenud olukorda kainelt hinnata. Minu juures käib palju kõrgest soost külalisi. Sellepärast ei kõlba lapsevankriga virtin Ristimõisa peretuppa.»

«Isegi sel juhul, kui vanker on teil kahasse?»

«Sel juhul eriti või seda enam! Olnut olematuks tegema ei ole me suutelised, aga mul ei pruugi sulle tõendada, kumb meist oli lapseloomise algataja ja tugevam pool. Aeg oli nii-

sugune, nagu ta oli, ja ma kaotasin pea. Selle eest võib mind hukka mõista, aga ma ise olen kõige karmim kohtumees. Alles hiljaaegu sain ma teada, kui kaugeleulatuvaid plaane Aeline pidas, mis oli temast kaval, aga väga alatu. Tegin talle ausalt teatavaks, et lugu nii ei lähe, vaid kujuneb siiski teistsuguseks. Esiteks võib mu abikaasa Ester tagasi tulla ja ma võtaksin ta vastu kahel käel. Teiseks pärib Ristimõisa mu seaduslik poeg Heldur. Mis aga tulevasesse majaprouasse puutub, siis ta on nähtud ja heaks kiidetud. Sinu Liispetist tütar! Abiellumise kaudu sai ta ka minu lapseks. Pean sind veel kurssi viima mõningate asjadega, mis küll jäägu meie vahele, kuna mu sooviks oleks Aeline au hoida. Virtin on majapidamise kõrvalt omastanud küllalt soliidseid summasid, mis pole kuigi kiita asi.» Magnus upitas end järilt püsti ja tegi mõned närvilised sammud. «Ma olin nii rumal mees, et uskusin Aelinet pimesi. Isegi Ester ei osanud mind hoiatada. Sa peaksid aitama mul sellest ajutisest ummikust välja rabelda. Mis aga Jõgiste põllupidamisse puutub, siis selle pärast ärgu olgu sul pisematki muret. Elada võid siin või ka Ristil. Nõnda, kuidas sa ise soovid. Aga võtmekimbu tahaksin sulle üle anda niipea, kui vähegi võimalik,» kinnitas Magnus pühaliku tõsidusega.

Pika jutu hellatundelisest toonist hoolimata tõmbusid Malle närvid pingule. Silme ette kerkis kujutlus, kuidas buldooser ka Jõgiste hooneid kokku lükkab, aidast alustades ja elumajaga lõpetades. Matsi surmaga saadud haavad olid veel lahtised, armistumata. Siiani ei suutnud ta mõista, mis vägi või võim vedas tema vanamehe Vooremäele? Ikka ja jälle vilksatas peas kahtlus, kas keegi ei sosistanud midagi? Võibolla seadis Risti kavalpea üles mõne jultunud lõksu? Millist rõõmu võis ta tunda Jõgiste matustel! Mallele meenus, kuidas Magnuse põsenukid tõmblesid lahtise haua juures. Võibolla nägi ta juba vaimusilmas oma lihakombinaadi osakonda, virtsaojad lippamas alla orgu, et tervet Toomemäge uputada?

Malle ainsaks mõtteks oli Matsi mälestuse au sees hoidmine. Sellepärast raputas ta väärikalt pead ja sõnas kindlameelselt:

«Ma tänan sind väga nii auliku pakkumise eest. Aga ma ei ole praegu suuteline Risti suurt koormat vedama. See on vanale naisele üle jõu käiv, sest ma olen maast-madalast harjunud väikeste raskustega. Mis puutub sinu Aelinesse, siis teeb ta Surakülast lahkudes targasti. Rahvas pole temast kunagi lugu pidanud. Sul pole uue virtina leidmise pärast

tarvis muretseda. Paned lehte kuulutuse ja pakkumisi voolab murdu. Seesuguse otsa peale soovijaid on praegusel toiduvaesel ajal kuhjaga.»

Nii ebameeldivat vastust ei osanud Magnus oodata.

«See on sul üks väga rumal jutt!» nähvas ta.

Nüüd alles oli Malle kindel, mis mõtted suursaksa peas tiirlesid. Ahnus, saamahimu, teiste inimeste alltõmbamine. Ka Jõgiste allakugistamine. Väljastpoolt aitaja jeesuke, seesmiselt sarviline saatan ise. Malle kartis väga, et ta ei suuda end valitseda. Nii vastumeelne kui see jutuajamine ka ei olnud, otsustas ta end vaos hoida ja sündsuse piirides püsida.

Magnus istus Jõgiste eestoa laua äärde pikale pingile ja mõlemad peod pitsusid iseenesest rusikasse. Ta uuris naist, kes üritas ta vastaseks hakata. Talle näis, nagu irvitaks temas kahjurõõmus põrguperenaine, mitu korda pilkehimulisem kui vanakuri ise.

«Ma olen sinu heaks viimasel ajal nii mõnegi teene teinud,» alustas Magnus kähinal.

«Tõesti ikka või?» ei uskunud Malle.

«Ei ole mul teada, oli sul aimu või ei olnudki, kuid mu auväärne lang hoidis kodus nõukogude tüüpi püstolit. See oli tal metsas kaasas. Kas sa tead, kuidas niisuguse loata relva hoidmise eest karistatakse?»

Mallele kallati nagu külma vett kaela, aga ta raputas kindlalt pead, kõike eitades.

«Ma sain advokaat Mureli juures niipalju hea seista, et sõrmejälgede uurimine jäi ära . . .»

«Aga mis sa ise arvad, miks mu peremees võttis ette selle metsamineku? Ta pani ajama, sõna maha jätmata, sel ajal, kui ma olin piimavooris. Haaranguline ta ei olnud. Miks ta läks metsa?»

«Ega sa järsku mõtle, et mina peaksin oskama su küsimusele vastata?» urises Magnus, Malle sõnadest tugevasti häiritud. See veel puudus, et pururumalad jutud mööda valda veereksid! Malle uhke poos äratas imetlust. Ega see upsakavõitu naine soovinud oma tümikast mehest sangarit vormida? Mats Jõgise matused olid asulasse kokku toonud palju rahvast. Inimesi üle mitme valla. Haamer kahtles, kas selles polnud mängus kõmujutud? Eesti maarahvas on alati rumal olnud, mõtles ta nördinult. Niisugusest soodsast töökoha pakkumisest oleks iga teine mõistusega inimene kahel käel kinni haaranud, aga see siin mõtles äraütlemisega rabada. Aeline istus veel kindlalt ülatoas ja ta vastu kohtuasja alustada oli sama hea kui võimatu. Salamisi hellitas Magnus lootust, et

Malle tööletulek aidanuks talumatuks muutunud Aelinest väärikalt lahti saada.

«Mis otsuse me siis vastu võtame?» küsis Magnus end rahulikuks sundides.

«Su traktori eest oleksin ma tänulik. Maksan, mis maksma läheb. Metspura Lohk pakkus juba ka, kuid sina oled siin ligemal. Ei ole pika sõiduga kütusepõletamist ja tuleb odavam kätte. Mis aga muusse puutub, siis ära aja kurba inimest naerma. Sinu suurtalu perenaisel peavad olema oskused ja teadmised, mis minul puuduvad. Süda paistab sul omajagu hea olevat,» kiitis Malle pilgates, «aga mõtted jooksevad alati liimist lahti. Peaksid järelemõtlemise aega võtma.» Talle pakkus rõõmu Magnuse pettunud nägu vahtida, sest nüüd paistis selgesti, kui vimmane ta oli. Malle ei soovinud enam naabrimehega õiendada ja ootas kärsitult ta lahkumist.

Ta mõõtis oma vaimusilmaga seda auku, kuhu Magnus teda sikutada kavatses. Niisugust asja nüüd vist küll ei olnud, et ta hoidnuks oma kümne küünega Jõgiste savilarakatest kinni, oskamata elu mujal ette kujutada. Mallele oli kodu igal pool, kus võis tööd teha ja elada. Parem, kui kergema vaevaga. Kuid siiski, siiski ... Olgu see omand kui tahes savine ja väike, aga ta kindlustas peavarju, leivapala ja ihukatted, nii head või halvad, kui need olidki. Praegu, mil Malle mõtted keerlesid hommikul ja õhtul Matsi ümber, soovis ta elada ja talitada oma hukkunud elukaaslase meeltmööda. Jõgiste õu ja uibuaed olid talle kallid mälestuste tõttu, mis vaatasid igalt poolt vastu. Siin tuletas kõik tütreid ja vanameest meelde. Murul looklesid Matsi tallatud rajakesed, õueaiamaa oli ta piiranud ilusa punutud taraga. Iga Jõgiste viljapuu ja marjapõõsakese olid Matsi suured korpas käed mulda pannud. Lillepeenarde rajamise aegu liikus Mats käruga kompostihunniku ja aia vahet, kõdusamat väetist otsides. Õhtuti oli ta alati teinud tiiru ümber maja, et kingalillede ja võhumõõkade juures seisatada. Mis seal kõnelda! Kevaditi istikute kasvatamise aegu tiris ta kaste külma eest varjule küll tuppa ja maja ette päikesepaistele. Kastekannuga askeldav Mats oli jäävalt Malle silmi sööbinud. Need ja paljud muud meenutused moodustasid Malle pühamu, mida ta kavatses au sees hoida.

Pärast tühjajooksnud jutuajamist võttis Haamer jalad selga ja astus Risti poole tagasi. Auahnus koos võimujanuga ei kadunud kuhugi. Kui ta oli jõudnud juba oma küüni platsile, ütles Haamer iseendale: «Mis teha tuleb, saab tehtuks! Suraküla uue elu ehitaja olen mina!»

Üle hulga aja turule sõitnud, sest seebikivi häda pressis peale, müütas Malle kuivatatud tilli ja värsket peterselli ning sellerit. Maitsejuurikatega kauplemine oli sakslaste poolt vabaks jäetud. Laia kinnisega rahakott rippus Malle vööl, käiseid ehtisid valged tärgeldatud kätised. Ta armastas väga puhtusega edvistada. Ja eriti meeldisid talle need kunded, kes seda märkasid ning teda pikemalt silmitsesid. Kiitvatele sõnadele oli Jõgiste Malle nii aldis, et jättis sageli isegi hinda alla. Põsed aga tõmbusid häid sõnu kuuldes tingimata õhetama, silmad lõid särama.

Juba eemalt märkas Malle Mäelo prouat talumeeste vankrite kallal sorimas, näoilmelt nii tume nagu pilkane öö. Salomonia takseeris vankrikatete all mune ja võikäntsakaid. See oli keelatud kaup, turukubjas võis konfiskeerida. Aga inimesed olid hoolimatuks muutunud, sest mis sa hädaga teed. Salomonia kõrval tatsasid kõrgete botikutega tüdrukud, ilmatu suured korvid käevangus. Proua ise hoidis pea püsti nagu pangaproua kunagi, kuigi puudusid nii pank kui ka perekond. Mantlisiilud lotendasid ja silmi palistasid sinakad sõõrid. Tema mure ei olnud väike, aga või see Jõgiste kohale laskunud ööd helendas? Mitte sinnapoolegi! Vaat kellest saaks võimukas perenaine Ristile, vilksatas Malle peas. Sel juhul, kui Magnusel peaks olema küsimusega tõsi taga. Malle oli küla pealt teada saanud, et Aeline kamandas endistviisi köögist keldrini. See toitis kahjurõõmu. Las Magnus helbib teenitud karistust!

Jõgiste tillivarred ja juurikad leidsid Salomonia silmis armu. Ta teatas kõrgilt, et ostab kõik ära, pakkudes aga nii nappi hinda, et Malle jäi kõhklema.

«Lisage veidike juurde,» palus ta.

«Seda on isegi kuhjaga,» sõitles Salomonia. «Kes teil praegusel ajal seesuguse peenikese kraami peale raha saab raisata? Meie oleme iseasi, me ostame üles ohvitseride kasiinole.»

«Kaup on hea!»

«Halva peale oleksin ma sülitanud!»

Mis Malle parata sai, tuli nõus olla, sest muud teed ei olnud.

Linn tukkus nagu väikelinnake ennevanasti, välispidiselt määrdunud ja suitsune. Turu ümbrusesse ehitatud barakkidesse olid paigutatud sakslaste ettevõtted ja töökojad, mis teenisid rinnet. Palju võõraid saalis ringi, sahariini, muna-

lakki ja vahaküünlaid pakkudes, et mett ja võid vastu saada. Malle leidis koha sissesõiduhoovis ja külitas vankriveerele, et oodet võtta. Aga pala jäi kurku kinni, limonaadi või kalja ei teadnud kusagilt otsida.

Jõudnud Katri kunagise korteri akende alla, kleepusid Malle jalad maa külge, nii raskeks muutus samm. Ouepoolsest uksest sisenemine ja üles katusekambrisse ronimine maksis seletamatut vaeva. Kerkisid silme ette paljud tütre pool käigud ja Malle oleks tahtnud suure häälega karjuda.

«Mind vaevas hommikust saadik niisugune tunne, et head külalised on tulemas,» teatas memm rõõmsalt. «Kohe, kohe ajan priimusel teevee keema. Näh, kakukesed seisavad lämme müüri peal justkui ootel. Kurmi omad tõid leisiku jagu kesvajahu, sinu kõrvitsale tegin kah lõpu peale. Ma ju elan praegu nagu issanda õiekene teiste armulikust päikesepaistest.»

Malle muheles ja ulatas pambud.

«Ternespiima tõin ja võid kah omajao,» teatas ta. «Su õhvakene andis ilusa lehmiku. Tumepunane, madalate toekate jalgadega, selgesti paistvate piimalehma tundemärkidega. Teeksime kaupa, et ma jätaksin omale kasvama. Raha ei ole tuua kümmet rublatki, sest ma proovisin võimalikult rohkem võis tagasi saada. Kirnu olen sulle soolanud juba viie kilo jagu. Saab müügiks ja sul omal kah hooletum elada, kui kartulihämmetis tulevaks suveks olemas. Mine sa tea, kas nad selle sõja tänavu lõpetada suudavadki? Venelased olid küll ähvardanud, et pidu tulevat nende tänaval, aga kas nad kohe korraga jõuavad? Sakslane ei ole veel pehme ja masinaid on tal murdu. Ma olen vaadanud, kui pikad kolonnid Pihkva peale turravad. Kuule, vanalehm on sul päris tegelane. Olen teist proovinud igasuguste viguritega kinni jätta. Ta ju peab vahet pidama, puhkama. Aga siiani ei ole korda läinud. Viskab, kuripatt, oma kolm liitrit päevas . . .»

Memm naeratas ja kuivatas silmi. Ta kattis külalisele lauda ja kiitis oma Maasikut, kes oli lüpsnud enamasti alati ühest vasikast teise.

«Kas küla peal mu lehmade kaotsimineku vastu ka huvi ei tunta?» küsis Toome ema.

«Vanasaks korra küsis. Ma siis vastasin, et sa andsid lihunikule. Minu vana sai su heinakuhjad niidu veerest kerge vaevaga kätte. Virtinal olid siis lapsevoodipäevad ja Haamer ise viskas kurvastusest viina. Neil on sel aastal üks sulaspoiss, kes pererahvale hambaid näitab. Ta pidas karauuli ja aitas koormaid teha. Kuhjapõhjadele aeti nii paksult lund peale, et

sealt ei seleta ka selgem silm mitte tuhkagi. No on ajad jõudnud meie maile — varasta iseenese tagant.»

Teevesi joodud ja kakukesed maitstud, vaatas Malle mõtlikult memmele otsa.

«Mul on üks tõsine jutt ka kõnelda,» teatas ta ja küsis: «Ega sa siis mõtle suveks siia linna kivide peale jääda? Pensu haisud matavad hingamise . . .»

«Kurmi omad juba tegid juttu nende poole kolimisest . . .»

«Mis sa ise arvaksid Surakülla tagasitulekust?»

«Surakülla tagasi?» kordas memm kergelt ehmudes. Selle peale ei osanud ta siiani mõelda.

«Ristil on lood sassi läinud ja Mariel pole seal enam kuigi kaua pidu. Olgu aeg pikk või lühike, aga Haamer kangutab oma virtina talust välja. Mujal elades ei jõua ta nii kallipalgalist lapsehoidjat pidada.»

«Seda nüüd küll, et siis pean talle toakese tagasi andma. Kahekesi me siia ei mahu,» nõustus Toome memm, silmad ärevalt niisked. «Aga kas nad sulle siis viltu ei vaata, kui sa mu Jõgistele elama võtad?»

«Mis siis! Eks me ole ühesugused. Sinul ainuke poeg sealpool, aga minul tütar väimehega. Ma millegipärast arvan, et Risti suursaks ei julge oma hambaid mu säärde suruda. Ta pelgab Heldurit, kes on sirge ja äkilise iseloomuga. Ega ta alla ei anna. Nende virtinal ei ole kunagi olnud nii suurt võimu, kui ta ise oleks soovinud, sest Ester ju ka ei murdunud kõigest hoolimata. Meie peame talu ja ma hakkan kirikukooris laulmas käima, sest mujale Mats mind ei lubanud. Metspural arvatakse, et mida pikemale see sõda venib, seda rohkem on loota, et vassistid pekstakse ka meie maalt välja. Võibolla jõuame oma lapsed tagasi oodata? Kas sa vahetevahel sellele ei mõtle?»

«Mida vähem, seda parem! Süda ei lõhene valust,» ohkas memm.

«See pole jutt ega midagi! Näh, su Ilmar jõudis Toomele isegi Hispaaniamaalt. Asi tal siis Uuralitest siia visata! Need ju palju ligemal. Ma uurisin kaardi pealt. Raudtee tuleb otse. Katril ja Valdekul on tee tükk maad raskem. Sedaaegu tassivad nad juba oma lapsepabulat. Oh seda vaese väikese eesti rahva väntsutamist! Ei sel tule ühegi valitsuse all lõppu! Mul on Jõgistel üksinda hirmus kole elada. Olen hakanud kartma. Kas ma sulle seda juba kõnelesin, et Risti suurhärra käis mulle oma talu perenaise kohta pakkumas . . .?»

Memm purskas täie häälega naerma:

«Kas temaga paaris elama või? Nojah, sa ju oled veel õige

jumekas tükk. Ester oli sinust vanem,» pilkas memm. «Mis su süda niisugust ettepanekut kuuldes ka mõtles?»

«Ei, kosimisest juttu ei tehtud,» naeris Malle. «Ta kinnitas mulle pühalikult, et tahab lahti saada Aelinest, kes olevat talu sissetulekuid taskusse pistnud. Estri koha pealt vandus, et ootab teda igatsusega tagasi. Kohe kogu hingest.»

«Mine sa hullu salamõtteid tea!»

Malle naeris pupsudes, pilkavalt:

«Nii väärikaks ta vaese naabrimehe leske ei pea. Pigem on küsimus minu Ristile vangipanekust, et Jõgistele ka käppa peale suruda. Ta lõõritas mulle nii ilusa viisi sellest, kuidas ta vaest Estrit tagasi igatseb. Aga ma ei mõtlegi uskuda.

Kuidas sa ise arvad, võib-olla lööme juba täna su pambud koormasse? Tee on auklik ja hirmus porine, ei see kuiva enne jaanipäeva. Aga mis sellest hobusekondist homme või nädala pärast uuesti munakividele kolistama ajada? Aias ja lavades liigutamise ajad ongi juba alanud. Mul varajane kapsas külitud . . .»

«Ootand, pimevaim,» kõhkles memm nõutult ringi vahtides. «Ise sa ju tead, et minu varju nägemine ajab Magnuse ja tema virtina marru. Ära ole nii äkiline ja julge. Nad võivad sulle kintsu karata. Siis marsime paaris Toomemäelt alla, paunakene kepiga kahevahel. Kui võib-olla raudu ei panda . . .»

«Just sellepärast ma sind tahangi, et see on Magnusele vastukarva. Memmekene, ega sina ometi mõtle, et va Magnus tiirleb minu ümber sugulusest või siis koguni sõbralikkusest? Kadunud Mats sai asjast kohe aru. Ma olin rumal ja ei uskunud teda. Magnusele on vaja Jõgiste nurmi ja heinamaid, sest suurtalu peab olema nii pikuti kui ka laiuti, et aitab. Kasvata kaera või ehita sigade nuumamise laudad. Aga minu jalust maha põrutamisega peab ta piiri mitmesugustel põhjustel. Neist esimene oleks Heldur. Tule nüüd, Anu, ära lase end põlvili paluda. Oleme talle teravaks pinnuks silmas. Elu tuleb elada, ei maksa karta.»

Ühel päeval mai alguses sadas Magnus Haamer vallamajja sisse, kukkudes kohe Tuvikese kallal õiendama.

«Kas sa ka tead, kes on enese jälle Suraküla tagasi vedanud?»

«Noneh?» imestas Taniel. Ta oli muutunud isekamaks ja tõrjuvaks. Tuvikene käis nüüd Mailandi pool saunas ja nendega liitus vahetevahel ka Metspura Lohk, kellelt ei kuuldunud Haameri ja fašistide kohta muud kui manamist. Nad

kruttisid Moskva raadiojaamu. Sealt said nii mõnedki küsimused klaarimaks. Olukorda mõjutas seegi asjaolu, et Tuvikest oli jälle külastanud üks sealtpoolt tulnud külaline, keda ta küll väga kartis, kuid kes lahkudes muutis hinge toekamaks. Nüüd muretses Taniel tagavaraks «ausweissi» tühje blankette, sinna juurde kuuluv ühes arvatud. Ta soovis dokumendid meisterdada nõnda, et keegi ei oskaks kahelda. Vähemalt nii ruttu mitte.

«Toome nõiamoor on Jõgistele asunud,» käratas Haamer.

«Perenaisel on õigus põllutöölist pidada.»

«Teda igatahes mitte!»

«Sinna ei saa parata! Tänavu antakse isegi sõjavange laagrist välja.»

«Kas sa ei tea, et ta tikub nimme mu nina alla?»

«Noneh? Ei usu!»

«Annad käsu, et olgu mindud!»

«Niisugust võimu vallavanemal ei ole. Malle Jõgis on perenaine oma kupitsate vahel. Sugulaste asi. Mine kamanda ise.»

«Rahu Matsi põrmule, ta poleks niisugust asja heaks kiitnud. Kes kuramus vanamehe küll Vooremäele ajas? Keda või mida ta sealt otsis? Jõgiste perenaine viskas mulle näkku, nagu oleksin mina süüdi. Mida kõike kuradit sa ei pea selles segases loos süütult kannatama!»

«Noneh?» küsis Taniel uskumatult. Kohe meenus talle õhtupoolik enne haarangut ja Matsiga jutuajamine petrooleumisabas. Vooremäest ja koobaste asukatest oli neil sutike kõnelust olnud. Taniel pigistas hambad kokku. Südant pitsitas tume valu. Mida enam ta suhtles Mailandi ja Metspura Lohuga, seda talumatumaks muutus talle Haameri targutav laad kui midagi nii saastast, mida ei pese isegi talvaga materdades puhtamaks.

Varakevadised lilled vallamaja aias kirendasid õitseda, lindude pillerkaar ülendas hinge. Kägu ilmus tol neljakümne teisel aastal raagus Toomemetsa, kuugahtused kaikusid varajasest ehaajast kuni hommikukoiduni. Tuvikene ei vaadanud enam Haamerile silma. Ta pööras oma pilgu kõrvale Aga viha oli tugev ja järelejätmatu.

SISUKORD

Rindeõde 5

Tormipöörises 303

Vaher, L.

V 07 Rindeõde. Tormipöörises. — Tln.: Eesti Raamat, 1982. 640 lk.

Ühe Eestimaa nurga inimeste võitlustee Suure Isamaasõja esimese aasta tormipöörises. Romaani sündmuste kulg ja tegelaste saatused näitavad kujukalt, et eri rahvuste sõprus ja ühtekoondumine aitasid vastu pidada sõja kõige raskemail päevil.

V $\frac{70305-018}{M\ 901(16)-82}$ 132—81 4702700200 84.3 E

Луйзе Вахер
ФРОНТОВАЯ СЕСТРА. В КРУГОВОРОТЕ БУРИ
Романы
На эстонском языке
Художник-оформитель Т. Ару
Таллин, изд-во «Ээсти раамат»
Toimetaja E. Lehiste
Kunstiline toimetaja M. Vannas-Orupõld
Tehniline toimetaja K. Taruste
Korrektorid K. Tamm ja E. Gutman
ИБ № 3013
Laduda antud 15. 06. 81
Trükkida antud 15. 12. 81
MB-12009
Formaat 84×108/32
Trükipaber nr. 1
Kiri: literaturnaja
Kõrgtrükk
Trükipoognaid 20,0
Tingtrükipoognaid 33,60
Tingvärvitõmmiseid 33,80
Arvestuspoognaid 37,87
Trükiarv 48 000
Tellimus nr. 278
Hind rbl. 2.50
Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 200090, Pärnu mnt. 10
Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, 200001, Pikk 58